

<https://doi.org/10.32523/2616-6887>

ISSN (Print) 2616-6887
ISSN (Online) 2617-605X

Л.Н.Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университетінің
ХАБАРШЫСЫ

BULLETIN
of L.N.Gumilyov Eurasian
National University

№2 (139)/2022

ВЕСТНИК
Евразийского национального
университета имени Л.Н.Гумилева

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР. АЙМАҚТАНУ. ШЫҒЫСТАНУ. ТҮРКІТАНУ
сериясы

**POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES.
ORIENTAL STUDIES. TURKOLOGY**
Series

**ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ.
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ. ТЮРКОЛОГИЯ.**
Серия

bulpolit.enu.kz

ISSN (Print) 2616-6887
ISSN (Online) 2617-605X

ВЕСТНИК
ЕВРАЗИЙСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА
ИМ. Л.Н. ГУМИЛЕВА

BULLETIN
of L.N. GUMILYOV
EURASIAN NATIONAL
UNIVERSITY

Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ
ЕУАЗИЯ ҰЛТТЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР. АЙМАҚТАНУ. ШЫҒЫСТАНУ. ТҮРКІТАНУ сериясы
POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES. ORIENTAL STUDIES.
TURKOLOGY Series

Серия **ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ. ВОСТОКОВЕДЕНИЕ.**
ТЮРКОЛОГИЯ

№ 2 (139)/2022

1995 жылдан бастап шығады
Founded in 1995
Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Нұр-Сұлтан, 2022
Nur-Sultan, 2022
Нур-Султан, 2022

Бас редакторы: **Нуртазина Р.А.**
с.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (саяси ғылымдар)

Бас редактордың орынбасары **Нечаева Е.Л.**, с.ғ.к., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Қазақстан (саяси ғылымдар)

Бас редактордың орынбасары **Медеубаева Ж.М.**, Ph.D., т.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Қазақстан (саяси ғылымдар)

Редакция алқасы

- Абжаппарова Б.Ж.** т.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (шығыстану)
Азмуханова А.М. т.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (шығыстану)
Әлиева С.К. т.ғ.к., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Борисов Н.А. с.ғ. д., Ресей мемлекеттік гуманитарлық университетінің теориялық және қолданбалы саясаттану кафедрасының меңгерушісі, Мәскеу, Ресей (саяси ғылымдар)
Бюлегенова Б.Б. с.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Галимуллина А. Ф. ф.ғ.д., доцент, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан Республикасы, Ресей Федерациясы (түркітану)
Дегтярев Д.А. с.ғ. д., э. ф. к., профессор, РУДН, МГИМО СИМ, Спбму, Мәскеу, Санкт-Петербург, Ресей (саяси ғылымдар)
Джубатова Б.Н. ф.ғ.д., проф., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан (шығыстану)
Дюсембекова М.К. с.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Ескеева М.К. ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр- сұлтан, Қазақстан (түркітану)
Қурышев К.П. т. ф. д., проф., Ресей Халықтар Достығы Университеті (РУДН), Мәскеу, Ресей (саяси ғылымдар)
Ланко Д.А. с.ғ.к., доцент, Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Санкт-Петербург, Ресей (саяси ғылымдар)
Невская И.А. ф.ғ.к., проф., Гете атындағы университет, Франкфурт-на-Майне, Германия (түркітану)
Нұрбаев Ж.Е. т.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (аймақтану)
Оспанова А.Н. Ph.D., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (аймақтану)
Рыстина И.С. Ph.D., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Смагулова Г.М. т.ғ. к., доцент, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Стамбулов С.Б. Ph.D. доцент, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан (аймақтану)
Сыздыкова Ж.С. т.ғ.д., проф., М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Мәскеу, Ресей (аймақтану)
Тектігүл Ж.О. ф.ғ.д., Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан (түркітану)
Троцкий Е.Ф. т.ғ.д., проф., Томск мемлекеттік университеті, Томск, Ресей (аймақтану)
Тыбыкова Л.Н. ф.ғ. к., проф., Горно-Алтай мемлекеттік университеті, Горно-Алтайск, Ресей (аймақтану)
Уяма Томохико т.ғ.д., проф., Хоккайдо университеті, Саппоро, Жапония (шығыстану)
Шаймердинова Н.Г. ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (түркітану)
Юсупова А.Ш. ф.ғ. д., проф., Қазан мемлекеттік университеті, Қазан, Ресей (шығыстану)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтпаев к-сі, 2, 402 б.

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-410)

E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz/>

Жауапты хатшы: Тубышева А.А.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. САЯСИ ҒЫЛЫМДАР. АЙМАҚТАНУ. ШЫҒЫСТАНУ. ТҮРКІТАНУ сериясы

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» КЕАҚ

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 24.02.2021 ж. № KZ05VPY00032822 - қайта есепке қою туралы куәлігі

Ашық қолданудағы электрондық нұсқа: <http://bulpolit.enu.kz>

Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Тиражы: 10 дана

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-432)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief: **Roza Nurtazina**

Doctor of Political Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
(political science)

Deputy Editor-in-Chief: **Yelena Nechayeva**, Can. of Political Sci., Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
(political science) Deputy Editor-in-Chief: **Zhanar Medeubaeva**, Ph.D., Can. of Historical Sci., Assoc.Prof., L.N. Gumilyov
ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (political science)

Abzhapparova B.Zh.	Doctor of Historical Sci., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (oriental studies)
Azmukhanova A.M.	Can. of Historical Sci., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (oriental studies)
Aliyeva S.K.	Can. of Historical Sci., Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (political sciences)
Borisov N.A.	Doctor of Political Sci., Head of the Department of Theoretical and Applied Political Science, Russian State University for the Humanities, Moscow, Russia (political sciences)
Byulegenova B. B.	Candidate of Political Sci., Associate Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (political sciences)
Galimullina A.F.	Doctor of Philosophy, Associate Professor, Kazan (Volga Region) Federal University, Kazan, Republic of Tatarstan, Russian Federation (turkology).
Degtyarev D.A.	Doctor of Political Science, Candidate of Economic Sciences, Professor, RUDN, MGIMO MFA, St. Petersburg State University, Moscow, St. Petersburg, Russia (political sciences)
Dzhubatova B.N.	Doctor of Philosophy, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan (oriental studies)
Dyusembekova M.K.	Can. of Political Sci., Associate Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (political sciences)
Eskeyeva M.K.	Doctor of Philosophy, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (turkology)
Kurylev K.P.	Doctor of History, Professor, RUDN, Moscow, Russia (political sciences)
Lanko D.A.	Can. of Political Sci., Associate Professor, Saint Petersburg State University, Saint Petersburg, Russia (political sciences)
Nevskaya I.A.	Ph.D., Goethe University, Frankfurt-am-Maine, Germany (turkology)
Nurbaev Zh.E.	Candidate of Historical Sciences, L. N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (regional studies)
Ospanova A.N.	Ph.D., Associate Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (regional studies)
Rystina I.S.	Ph.D., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (political science)
Smagulova G.M.	Can. of Historical Sci., Associate Professor, E.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan (political Science)
Stambulov S.B.	Ph.D., Associate Professor, E.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan (regional studies)
Syzdykova Zh. S.	Ph.D., Professor, Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia (regional studies)
Tektigul J.O.	Doctor of Philosophy, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan (turkology)
Trotsky E.F.	Doctor of Historical Sciences, Professor, Tomsk State University, Tomsk, Russia (regional studies)
Tybykova L.N.	Can. of Philosophy, Professor, Gorno-Altai State University, Gorno-Altai, Russia (regional studies)
Uyama Tomohiko	Doctor of Historical Sciences, Professor, Hokkaido University, Sapporo, Japan (oriental Studies)
Shaimerdinova N.G.	Doctor of Philosophy, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (turkology)
Yusupova A.Sh.	Doctor of Philosophy, Professor, Kazan State University, Kazan, Russia (oriental Studies)

Editorial address: 2, Satpayev str., of. 402, Nur-Sultan city, Kazakhstan, 010008.

Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31- 410). E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site:

<http://bulpolit.enu.kz>

Responsible secretary: A.A. Tubysheva

Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES. ORIENTAL STUDIES. TURKOLOGY Series

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N. Gumilyov Eurasian National University»

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Rediscount certificate No.

KZ05VPY00032822 dated 24.02. 2021

Available at: <http://bulpolit.enu.kz>

Periodicity: 4 times a year.

Circulation: 10 copies

Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31-432)

© L.N. Gumilyov Eurasian National
University

Главный редактор: **Нургазина Р.А.**
д.полит.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (полит. науки)
Зам. главного редактора: **Нечаева Е.Л.**, к.полит.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
(полит. науки)
Зам. главного редактора: **Медеубаева Ж.М.**, Ph.D., к.и.н., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (полит.науки)

Редакционная коллегия

Абжаппарова Б.Ж.	д.и.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (востоковедение)
Азмуханова А.М.	к.и.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (востоковедение)
Алиева С.К.	к.и.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (полит.науки)
Барисов Н.А.	д.п.н., заведующий кафедрой теоретической и прикладной политологии Российский государственный гуманитарный университет России, Москва, Россия (полит. науки)
Булегенова Б.Б.	к.п.н., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (полит.науки)
Галимуллина А.Ф.	д ф. н., доцент. ФГАОУ ВО «Казанский (Приволжский) федеральный университет», Казань, Республика Татарстан, Российская Федерация (тюркология)
Дегтярев Д.А.	д.п.н., к.э.н., проф., РУДН,МГИМО МИД, СПбГУ, Москва, Санкт-Петербург, Россия (полит.науки)
Джубатова Б.Н.	д.ф.н., проф., КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан (востоковедение)
Дюсембекова М.К.	к.п.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (полит.науки)
Ескеева М.К.	д.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (тюркология)
Курылев К.П.	д.и.н., проф., РУДН, Москва, Россия (полит.науки)
Ланко Д.А.	к.п.н., доцент, Санкт-Петербургский гос.университет, Санкт-Петербург, Россия (полит.науки)
Невская И.А.	Ph.D., Гете Университет, Франкфурт-на-Майне, Германия (тюркология)
Нурбаев Ж.Е.	к.и.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (регионоведение)
Оспанова А.Н.	Ph.D., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (регионоведение)
Рыстина И.С.	Ph.D., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (полит.науки)
Смагулова Г.М.	к.и.н., доцент КарГУ им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан (полит.науки)
Стамбулов С.Б.	Ph.D., доцент КарГУ им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан (регионоведение)
Сыздыкова Ж.С.	д.и.н., проф., МГУ имени М.В. Ломоносова, Москва, Россия (регионоведение)
Тектигул Ж.О.	д ф.н., Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, Актюбе, Казахстан (тюркология)
Троцкий Е.Ф.	д.и.н., проф., Томский государственный университет, Томск, Россия (регионоведение)
Тыбыкова Л.Н.	к.ф.н., проф., Горно-Алтайский государственный университет, Горно-Алтайск, Россия (регионоведение)
Уяма Томохико	д.и.н., проф., Университет Хоккайдо, Саппоро, Япония (востоковедение)
Шаймердинова Н.Г.	д.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (тюркология)
Юсупова А.Ш.	д.ф.н., проф., Казанский государственный университет, Казань, Россия (востоковедение)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Сатпаева, 2, каб. 402 Тел.: +7(7172) 709-500
(вн. 31-410) E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz/>

Ответственный секретарь: Тубышева А.А.

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ. ВОСТОКОВЕДЕНИЕ. ТЮРКОЛОГИЯ

Собственник: НАО «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева».

Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан. Свидетельство о постановке на переучет № KZ05VPY00032822 от 24.02.2021 г.

Электронная версия в открытом доступе: <http://bulpolit.enu.kz>

Периодичность: 4 раза в год.

Тираж: 10 экземпляров

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (вн.31-432)

© Евразийский национальный университет имени

Л.Н.Гумилева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Саяси ғылымдар. Аймақтану. Шығыстану. Түркітану сериясы

Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Political Science. Regional Studies. Oriental Studies. Turkology Series

Вестник Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева. Серия Политические науки. Регионоведение. Востоковедение. Тюркология № 2 (139)/2022

МАЗМҰНЫ/ CONTENT/ СОДЕРЖАНИЕ

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР/ POLITICAL SCIENCE / ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Амантаев Е.Ә., Дюсембекова М.К., Жанпейісова Қ.Д. Қазақстанның білім беру саласындағы сандық трансформация тәжірибесін талдау	
Amantayev Ye.A., Dyussembekova M.K., Zhanpeisova K.D. Analysis of Kazakhstan's experience in the field of digital transformation in education	
Амантаев Е.А., Дюсембекова М.К., Жанпейісова Қ.Д. Анализ казахстанского опыта цифровой трансформации в сфере образования	7
Бенке А.А. Қазақстанның жалпы қарусыздандыруға байланысты белсенділігі	
Benke A.A. Activities of Kazakhstan on general disarmament	
Бенке А.А. Деятельность Казахстана по всеобщему разоружению	18
Изтелеуова Е.А. Қазіргі Өзбекстанның саяси модернизациясының кейбір аспектілері	
Izteleuova Ye.A. Some aspects of political modernization in modern Uzbekistan	
Изтелеуова Е.А. Некоторые аспекты политической модернизации современного Узбекистана	33
Қудумбаева Б.О., Алиева С.К., Медеубаева Ж.М. Халықаралық қатынастар теорияларындағы ғылым мен техника факторы	
Kulumbayeva B.O., Aliyeva S.K., Medeubayeva Zh.M. The factor of science and technology in the theories of international relations	
Қудумбаева Б.О., Алиева С.К., Медеубаева Ж.М. Фактор науки и технологий в теориях международных отношений	42
Кульжанова Ж.Т., Шерьязданова Г.Р. Қазақстандағы этносаралық қарым-қатынас принциптерінің қазіргі заманғы қалыптасуы (саяси және әлеуметтік аспект)	
Кульжанова Ж.Т., Шерьязданова Г.Р. Современное формирование принципов межэтнического общения в Казахстане (политико-социальный аспект)	
G.R. Kulzhanova, Zh.T. Sheryazdanova Modern formation of the principles of interethnic communication in Kazakhstan (political and social aspect)	51
Малгаждарова М.М., Ахметжанова Л.К. Еуропалық Одақтың Мьянмадағы дағдарыстысты реттеуге қатысуының өлшемдері мен мүмкіндіктері	
Malgazhdarova M.M., Akhmetzhanova L.K. Parameters and prospects for the involvement of the European Union in resolving the Myanmar crisis	
Малгаждарова М.М., Ахметжанова Л.К. Параметры и перспективы участия Европейского Союза в разрешении кризиса в Мьянме	65
Насимов М.Ө. Саяси бірегейліктің сипаттамалық белгілерін зерттеудің заманауи тәсілдері	
Nasimov M.O. Modern approaches to the study of the characteristics of political identity	
Насимов М.О. Современные подходы к изучению характеристик политической идентичности	77
Славецкий В.Ю., Сатпаев А.К., Бекешев К.О. «Түрлі-түсті төңкерістер» және Soft power:	

кейбір аспектілер	
Slavetsky V.Yu., Bekeshev K.O., Satpayev A.K. Some aspects of «Color revolutions» and soft power	
Славецкий В.Ю., Сатпаев А.К., Бекешев К.О. «Цветные революции» и Soft power: некоторые аспекты	93
Тернов Н.М. COVID-19 кезіндегі төтенше жағдайдың теориялық негіздері	
Ternov N.M. Theoretical approaches to the emergency during COVID-19	
Тернов Н.М. Теоретические подходы к чрезвычайному положению в период COVID-19	101
АЙМАҚТАНУ/ ORIENTAL STUDIES/ РЕГИОНОВЕДЕНИЕ	
Мұхаметжан А.А. Білім көші-қоны: Қазақстан Республикасының әлеуметтік қауіп-қатерлері, болашағы және динамикасы	
Mukhametzhan A. A. Educational migration: social threats, prospects and dynamics case of Republic of Kazakhstan	
Мухаметжан А. А. Образовательная миграция: социальные угрозы, перспективы и динамика на примере Республики Казахстан	116
Хуррамов М.К. Өзбекстан мен Қазақстан арасындағы екіжақты қатынастардың теориялық аспектілері (1991 - 2016 ж.)	
Khurramov M.K. Theoretical aspects of bilateral relations between Uzbekistan and Kazakhstan in 1991 – 2016	
Хуррамов М.К. Теоретические аспекты двусторонних отношений между Узбекистаном и Казахстаном в 1991 – 2016 годах	129
ШЫҒЫСТАНУ/ ORIENTAL STUDIES /ВОСТОКОВЕДЕНИЕ	
Бекмурат Р.Б., Сериккалиева А.Е. Қытайдың Ауғанстанға инвестиция салуына талдау	
Bekmurat R.B., Serikkaliyeva A. Ye. Analysis of China's investment in Afghanistan	
Бекмурат Р.Б., Сериккалиева А.Е. Анализ инвестиций Китая в Афганистане	139
Шайган М. «Бір белдеу және бір жол» бастамасы шеңберінде туризм саудасы саласындағы үшжақты ынтымақтастық	
Shayegan M. Tripartite tourism trade cooperation through the belt and road initiative	
Шайган М. Трехстороннее сотрудничество в области торговли туризмом в рамках инициативы “Один пояс, один путь”	151
ТҮРКІТАНУ/ TURKOLOGY /ТЮРКОЛОГИЯ	
Баярсайхан Жамсранжав. Көшпенділер мәдениетіндегі «Асық» ойыны	
Bayarsajhan Zhamrsanzhav. «Asyq» in Nomad culture	
Баярсайхан Жамсранжав. «Асық» в культуре кочевников	185
Жиембаева Г.Т., Маемерова А.Р. Түркі халықтарының қаһармандық эпостарындағы батырлар типі	
Zhiyembayeva G.T., Maemerova A.R. Type of heroes in heroic epics of the Turkic peoples	
Жиембаева Г.Т., Маемерова А.Р. Тип батыров в героических эпосах тюркских народов	193
Мустафаева А.А. Ежелгі түркі жазба ескерткіштеріндегі бірқатар діни тұжырымдарының іске асуы	
Mustafayeva A.A. Functioning of some religious concepts in the ancient Turkic written monuments	
Мустафаева А.А. Функционирование некоторых религиозных концептов в древнетюркских письменных памятниках	202
Эгамбердиев М.Ш., Тұрғынбаев І.Е. Жас Түрік революциясының қазақ зиялыларының ұлт-азаттық қозғалысына әсері	
Egamberdiyev M.Sh., Turgunbayev I.Ye. Young Turk Revolution’s Influence on the National Liberation Movement of the Kazakh Intellectuals	
Эгамбердиев М.Ш., Тургунбаев І.Е. Влияние младотурецкой революции на национально-освободительное движение казахской интеллигенции	212

ХҒТАР 11.15.23

Е.Ә. Амантаев, М.К. Дюсембекова*, Қ.Д. Жанпейісова

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан***Корреспонденция үшін автор: maira.enu@mail.ru*

Қазақстанның білім беру саласындағы сандық трансформация тәжірибесін талдау

Аңдатпа. Қазіргі әлемді интернетсіз және сандық құрылғыларсыз елестету мүмкін емес, цифрландыру – өмірдің барлық салаларын қамтитын және жылдан жылға қарқын алып келе жатқан жаһандық тренд. Қазіргі әлемде цифрландыру елдің экономикалық, саяси, әлеуметтік, ғылыми әлауқатының негізін құрайды, сондықтан білім беруді цифрландыру әрбір елдің дамуындағы басымдықтардың бірі болып табылады. Қазақстанның білім беру саласын цифрландыру салыстырмалы түрде жақында басталды, бірақ жаһандық пандемия және онымен байланысты қашықтықтан білім беруге шұғыл көшу білім беру жүйесін цифрлық трансформациялау процесін едәуір жеделдетті. Бұл мақала пандемияның Қазақстандағы білім беруді цифрландыру процесіне әсерін зерттеуге арналған, онда онлайн-оқытуға көшу кезінде қазақстандық білім беру тап болған проблемаларға және оларды шешу үшін мемлекет пен бизнес-орта қабылдаған шұғыл шараларға талдау жасалған. Зерттеу негізінде мемлекеттік статистика комитетінің деректері, ақпарат көздері, SWOT-талдау негізінде гипотезаға талдау және тексеру жүргізілді, нәтижесінде біз пандемияның білім беру саласын цифрлық трансформациялау процесіне әсерін бағалай алдық және оның даму перспективаларын қарастырдық, сонымен қатар цифрлық білім беру сапасын одан әрі жақсартудың негізгі бағыттарын анықтадық. Қазақстандағы білім беруді цифрлық трансформациялау саясатының проблемасы осы зерттеуде өзекті және зерттеуді қажет ететін ретінде қарастырылады.

Түйін сөздер. Цифрлық Қазақстан, электрондық платформалар, цифрландыру, трансформация, білім беру саласы, онлайн, офлайн форматтар.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-139-2-7-17>

Түсті: 21.01.2022 / Жарияланымға рұқсат етілді: 22.02.2022

Кіріспе

Әлемдік өнеркәсіптік төңкеріс жаһандану процесін жылдамдатып, халықаралық қауымдастың барлық субъектілерін ортақ айналымға түсірді. Интернет желісінің ақпараттық ағымды күшейткені соншалық, тарихи уақыт жылдамданып, жер шарын мекен етуші адамзат интернет желісінде айнала бастады. Жаңа технологиялық төңкеріс адамзаттың физикалық күшін интеллектуалды қызметтің

күшіне жоғары ауыстырды. Ғылым мен техниканың дамуы жаһандық сипат алғанымен әр елдің даму деңгейі, ол мүмкіндікті пайдалану ерекшелігі әркелкі. Әр мемлекет осы үдерісті жүзеге асыруда өз бағдарламаларын жасап, қоғамның барлық салаларын қамтуға тырысуда. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы да мемлекеттің барлық салаларын оның ішінде басты маңызды салалардың бірі білім беру саласын цифрландыру бойынша мемлекеттік саясатты жүзеге асыруда. Қоғамның цифрлық трансформациялану процесі барысына байланысты әр мемлекеттің өзінің даму жолымен бірге мәселелері де бар. Сондықтан, қазақстандық білім беру саласының цифрлық трансформациялану ерекшелігін саяси ғылымдар тұрғысынан зерттеп, оның қазіргі мәселелерін анықтап, ғылыми қорытынды алу өзекті және қажеттілік. Зерттеу барысында жалпы қоғамның трансформациясы, нақтырақ айтсақ, қазіргі таңда әлемдік цифрлық трансформация туралы айтылып, қазақстандық білім беру саласының цифрлық трансформациясы тәжірибесі ерекшелігі талданады. Әсіресе әлемде орын алған пандемия жағдайы бұл үдерісті тездетіп, күрделендірді. Мемлекеттік деңгейде және аймақтар бойынша бұл процестің жүзеге асырылу ерекшелігі талданып, баға беріледі.

Зерттеу әдістері

Зерттеудің заңнамалық құқықтық базасы ретінде Мемлекеттік статистика комитеті мәліметтері өңделіп, ақпарат көздеріне мониторинг жасалып, SWOT талдау арқылы зерттеудің нәтижесі жасалды.

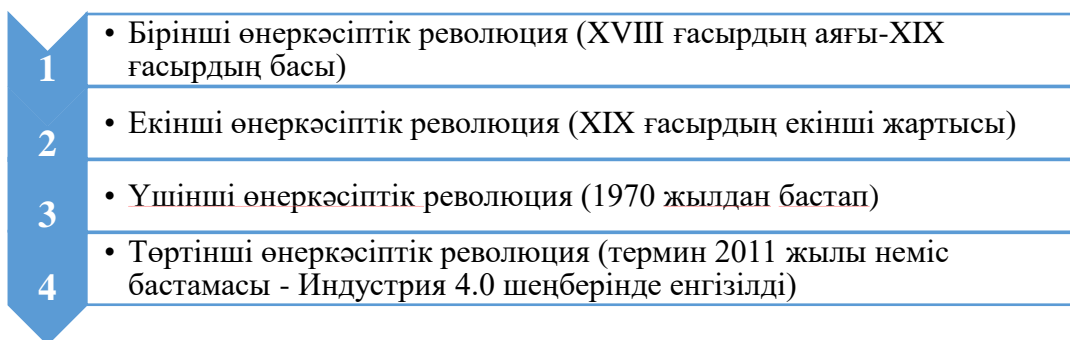
Талқылау

Қазақстан Республикасында 2018 жылдан «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы қабылданып, жүзеге асырылуда.[1, 55 б.] Бағдарламаның бес басым бағыттары анықталды. Соның ішінде «Адам капиталын дамыту» маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Адам капиталын дамыту контекстінде білім беру бағдарламасын цифрландыру өзекті болып табылады. Сондықтан, осы аталған өзекті мәселені мақала ауқымында жан-жақты талдау жасалады.

Қазақстандық білім беру саласындағы цифрлық трансформация жағдайын талқыламас бұрын оның тарихына, бұл үдерістің даму эволюциясына тоқталған жөн.

Адамзаттың даму жолы үлкен трансформацияларды бастан кешірді. Бүгінгі біз үшін өзекті болып отырған цифрландыру мәселесі осы уақытқа дейінгі бірнеше трансформациялық төңкерістің нәтижесінде ғылым мен техниканың дамуы, жетілдірілуі негізінде жүзеге асырылды. Алдымен әлемдік деңгейде өнеркәсіптік төңкерістер нәтижесінде қоғамның трансформациялану жолын қарастырайық.

Сурет 1. Өнеркәсіптік революция кезеңдері

Жоғарыдағы суретте адамзаттың тарихында жүзеге асқан өнеркәсіптік төңкерістер кезеңдері берілген. Барлық жаңалық, қоғамның өзгерісі ғылым мен техниканың дамуының нәтижесінде жүзеге асады. Адамның ақылы қоғамды прогреске әкеледі. Демек, біздің қарастырып отырған цифрлану процесі осы адамзаттың санасының цифрлық жетістігінің нәтижесінде қоғамды жаңа төңкеріске әкеліп, адамзаттың өмірінің барлық саласына сіңіру болып отыр. Аталған өнеркәсіптік төңкерістер өз заманының дамуына, ілгері жылжуына себеп болды. Қазіргі цифрлану жағдайына дейінгі дамудың алғышарты не болды деген сұраққа байланысты кезеңдерінің инновациялық ерекшеліктері, нәтижелерін қарастырайық.

Кесте 1. Өнеркәсіптік революция кезеңдерінің маңызы

Өнеркәсіптік революциялар кезеңдері	Инновациялар	Нәтижелері
Бірінші өнеркәсіптік революция (18 ғасырдың соңы - 19 ғасырдың басы)	Көлік құралдары (су және бу машиналары), станоктар, металлургия.	Көлік шаруашылығының дамуы, импорт пен экспорт, өнеркәсіп өндірісінің пайда болуы.
Екінші өнеркәсіптік революция (19 ғасырдың екінші жартысы)	Жанғыш отынмен жұмыс істейтін электр, телефон және телеграф байланыстары, қозғалтқыштар мен станоктар.	Темір жол қатынасының пайда болуы, өндірісті автоматтандыру, қол жұмысынан станок жасауға көшу
Үшінші өнеркәсіптік революция (1970 жылдан)	Электрониканы дамыту, цифрландыру, бағдарламалық қамтамасыз етуді қолдану	Өнеркәсіптік автоматтандыру, робототехниканың пайда болуы, дүниежүзілік желінің дамуы
Төртінші өнеркәсіптік революция (термин 2011 жылы неміс бастамасы - Индустрия 4.0 шеңберінде енгізілді)	Барлық заттардың дематериализациялануы және оларды кодпен қамтамасыз ету. Операциялық жүйелер мен жасанды интеллект көмегімен қызметтержүзеге асады	Интернет. Бұлтты технологиялар және цифрлық платформалар. 3D принтерлер, модельдеу. Тамақ синтезі. Автоматтандырылған роботтар, өздігінен жүретін машиналар. Нейрондық желілер. Гендік модификация. Биотехнология. Жасанды интеллект (шектелген, жалпы, суперинтеллект).

Төртінші өнеркәсіптік революция – қазіргі уақыт. Оның алғышарты Интернеттің таралуы болды. «Бүкіләлемдік ғаламтор» адамзат өмірін өзгертті.

«Өнеркәсіптік революция» анықтамасы инновацияларды енгізумен байланысты қоғам өмірінің түбегейлі өзгеруі ретінде түсіндіріледі. Клаус Швабтың 2016 жылы жарық көрген «Төртінші өнеркәсіптік революция»[2, 138 б.] кітабында болашақ өзгерістердің көріністерін, белгілерін, негізгі технологияларын және қауіптерін

сипаттайды. Индустрия 4.0 контекстінде болашақ экономикаға, әлеуметтік қатынастарға, елдердің жағдайына өзгерістер енгізілді. Қазіргі таңда ең үлкен технологиялық серпіліс өндірісті толық роботтандыру, жасанды интеллект, робот-автомобильдер, ұшқышсыз көліктер мен интернет желілері арқылы байланыс жүзеге асырылуда. Сондықтан, осы теорияда түсіндірілгендей, жаһандық деңгейде сонымен қатар Қазақстанда барлық салалардың цифрлық трансформациялану процесі жүзеге асырылуда.

Демек, адамзаттың даму тарихы кезеңдері қазіргі цифрлық ғылыми-даму деңгейіне жетіп отыр. Оны соңғы өнеркәсіптік төңкерісті Қазақстан Республикасы өзінің даму барысында, әсіресе ғылым саласында қалай пайдалануда деген сұрақ туындайды. Соңғы жылдары әлемдік пандемия жағдайында білім беру жүйесінде интернетті пайдаланудың тиімділігі артып отыр. Оған дәлел ретінде ел Президенті Қ.Тоқаевтың жыл сайынғы ЕАЭО мүшелерінің «Digital Almaty» форумында сөйлеген сөзін келтіруге болады. Оның айтуынша: «мемлекеттік қызметтің 90%-ы электрондық форматта жүргізіледі.»[3] Пандемия жағдайына байланысты интернетті қолданушылар әсіресе, білім беру саласында көбейді. Осы жағдайда елдің 6,5 млн адамы мемлекеттің цифрлық жүйесіне кіруге мүмкіндік алды. ЖОО-ы мен мектептер қашықтықтан оқыту жағдайына көшкендіктен интернет арқылы оқу 2021 жылдың күзіне дейін жалғасты. Осы аралықта елде 15млн-нан астам адам сымсыз интернетті пайдаланды. Болашақ интернетпен технологияға байланысты. Осы салада бәсекелестік арта береді. 2021 жылы техника және технология нарығын дамытуға бағытталған қаржыландыру 35%-ға өсті ол \$12 млрд-ты құрады. Демек, еліміздің цифрлық нарықты қолдау қарқыны өсуде. 2025 жылға қарай 5G технологиясына көшу елімізде 70% пайызды қамтиды. Білім беру саласындағы цифровизация процесін жалғастыру, дамыту үшін ең алдымен әлемдік деңгейдегі интернет технологияны, IT интеллекті дамыту қажет. Сондықтан, жоғарыда келтірілген мәліметтер еліміздегі IT саласына бөлініп жатқан шаралар болып табылады.

Нәтижелер

Жыл өткен сайын білім беру саласын цифрландыру үшін ең қарапайым және бастапқы жұмыс, білім алушыларды компьютермен қамтамасыз ету жұмыстарын жүргізу болып табылады. Мемлекеттік статистика комитетінің мәліметтеріне сүйенетін болсақ, бір компьютерге қанша оқушыдан келетінін анықтауға болады. Демек, білім беру саласын цифровизациялау ең алдымен компьютермен қамтамасыз етуден басталады.

Сурет 2. Қазақстан Республикасы бойынша бір компьютерге оқушылар саны. (2015-2020 жж.) [4]

Жоғарыдағы суреттен Қазақстан Республикасында мемлекеттік деңгейде 2015 жылдан 2020 жылға дейінгі аралықта білім алушылардың бір компьютерге ие болу көрсеткіші берілген. Осы статистикаға сүйене отырып, бір компьютерге ие болушы білім алушылардың саны жыл сайын кеміп келе жатқаны байқалады. Демек, 2015 жылы 10 оқушыға бір компьютер болса, 2016 жылы 10,07 оқушы бір компьютерге ие болды. Жыл өткен сайын компьютерге қол жетімділік артты. Оған 2020 жылғы көрсеткіш дәлел. 2020 жылы бір компьютерге 5,91 оқушыдан келді. Бұл көрсеткіш республикалық деңгейде қазіргі цифровизация уақытында, сонымен бірге пандемия жағдайында білім алушыларды жаппай компьютермен қамтамасыз ету қажеттілік.

Жаһандық орын алған пандемия жағдайы елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына әсер етпей қоймайды. Осыған байланысты елдегі электрондық үкімет қарқынды жұмыс істей бастады. Халыққа қызмет ету салалары, басқару, әлеуметтік тағы басқа барлық салалар цифрлық жүйелер негізінде жұмысын күшейтті. Бұған негізгі себеп әлемдік пандемия әлемнің оның ішінде Қазақстанның түбегейлі цифрлық трансформациялануына алып келді. Осы тұста негізгі трансформация процесіне тікелей әсер еткен салаларының бірі білім беру саласы. Білім беру саласындағы бірден-бір қиындық білім алушылардың жаппай компьютер құралдарымен қамтамасыз етілуі және ауыл аймақтардың интернет желілеріне қолжетімділігі.

Жоғарыдағы көрсеткішке назар аудара отырып, қазіргі таңда компьютерге қолжетімділігі артқан білім алушылармен пандемия жылдарында қашықтықтан білім беруді толыққанды жүзеге асыру мүмкін болып отыр. Білім беру саласын цифрландыру процесінде электрондық білім беру жүйесі іске қосылып тиімді жұмыс істеуде. Мектептерде (Күнделік, Platonus, BilimLand) онлайн платформасының жұмысы ұстаздар мен ата-аналар арасындағы байланысты дамытты. Оқушылар бағаларын, үй тапсырмаларын осы платформадан қарап, ата-аналар балаларын осы электронды платформа арқылы қадағалай алады. Ал, колледждер мен ЖОО-ы толыққанды 100%-дық онлайн форматты меңгеріп, жүзеге асырды. Platonus, Edu page, Canvas, College Smart Nation, Google Classroom, ЕИСО УО, Moodle, BilimAI, Edus, Sova сияқты электронды білім беру жүйесі жұмыс істеу арқылы білім беру жүйесінің цифрландырылу процесі жылдамдады. ЖОО-ы 100% LMS цифрлық білім беру платформасын пайдаланса, осы платформада 92% білім алушылар мобильді түрін қолданды. Демек, пандемия жағдайында мобильді цифрлық білім беру платформасының жетілдірілгені байқалады.[5]

Ұлттық білім беру базасы ақпараттық жүйесінің мәліметтері бойынша жалпы 7412 жалпы білім беретін мектептердің 703-сы немере 95%-ы жоғары жылдамдықты интернет желісіне қосылған. Демек, барлық орта білім ордаларының онлайн форматта білім беру мүмкіндіктері бар деген сөз. Ал, колледждерде «Talar» ҰАҚ мен ҚР БҒМ-мен бірлескен электрондық цифрлық контент жасалуда.[6] Аталған базада электрондық форматта білім алушылар ақпарат алатын болса, оқытушылар әртүрлі әдістемелік құралдармен таныса алады. бұл да министрлік тарапынан арнайы орта білім саласына электронды форматта білім беру мақсатында жасап жатқан цифрландыру шараларының бірі.

Білім беру саласын цифрландыру қазіргі таңда мемлекеттік деңгейде жан-жақты қолдау тауып, жұмыстар атқарылуда. Үкімет тарапынан мүмкіндігінше шаралар ұйымдастырылуда. Атап айтатын болсақ, Қазақстан Республикасы Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі мен Қазақстан Республикасының Ғылым және білім министрлігімен бірлесе отырып,

барлық білім беру ресурстарын тегін пайдалану туралы Меморандум жасалды. Яғни, барлық ақпараттық жүйелер, платформалар, хабарлар білім беру ордаларымен атаналар, оқушылар арасында қарым-қатынасты жеңілдетуге көмек болды. Күн сайын 2,2 млн адам қолданатын серверлердің үздіксіз жұмыс істеуін қамтамасыз ету оңай жұмыс емес әрине, дегенмен бұл жұмыс үздіксіз, тиянақты жұмыс істеді. Сонымен бірге, ұстаздардың орналастырылумен алдын-ала жасалған видеосабактар жүктелетін online.edu.kz платформасы оқушыларға үлкен көмек. Сол сияқты оқытушыларға үлкен әдістемелік база ретінде қызмет етті. Мұндай платформалар Қазақстандағы білім беру саласының цифрландырылуының жетістігін көрсетеді. Аталған жұмыстарды жүзеге асыруда ҚР БҒМ үлкен жұмыстарды жүргізді. IT компаниялармен келісімдер жасау арқылы білім беру жүйесін автоматтандыру, электронды платформалармен қамтамасыз етуді жүзеге асырды. Сондықтан, ҚР БҒМ-нің пандемия жағдайында цифрландыру бойынша жүргізген жұмысы жоғары бағалануы қажет. Өйткені қазіргі таңда жалпы республика бойынша білім беру жүйесінің базасында 24 000 цифрлық ресурстар тіркелген. Оның ішінде 13757 видеодәрістер, 4005 электрондық оқулықтар, 6338 қосымша электрондық материалдар тіркелген. Бұл база үнемі ұстаздардың жаңа материалдарымен толықтырылып, жетілдіріліп отырады.[7, 264 б.]

Қазақстан Республикасының білім беру саласын цифрландырудың жетілдірілуінің көрінісі ретінде Ұлттық біріңғай тестілеу (ҰБТ) жүйесі арқылы орта мектепті аяқтаған оқушылардың ЖОО-на түсу үшін тапсырылған емтихандарды айтуға болады. Соңғы 2021 жылғы ҰБТ «1 компьютер – 1 камера – 1 тест тапсырушы» принципі бойынша өтті. Аталған электронды тест тапсырудың қағаз форматтан көптеген артықшылықтары бар. Цифрландырудың бір артықшылығы ретінде тест тапсырушының субъективизммен бетпе-бет келмеуі, яғни парақорлық, жеке бастың ықпалы сияқты жағдайларға ұшырамауын қарастыруға болады. Сонымен бірге мектеп бітірушілердің ҰБТ арқылы электронды форматта тест тапсыруларының бірнеше артықшылықтарын көрсетуге болады:

- Түлекетер тестілеу күні мен орнын өз бетінше таңдай алады;
- Сынақ уақыты үнемді. Өйткені, тест тапсырушы компьютердің нүктешесін басып жауап парағындағы дөңгелектерді толтырудың орнына жауапты ойлануға уақытын көбірек пайдаланады;
- Алдыңғы тест жауаптарын артқа қайту арқылы өзгерте алады;
- Тест нәтижелерін өңдеу арқылы қателерді жоя алады;
- Тест тапсырушы деректерді толтыру барысында қате толтырылған жерлерін, тілін, пәндерді өзгерте алады;
- тест нәтижелерін жеке кабинетінде бірден көре алады, яғни қорытынды балды тағатсыздана күтіп отырмайды;
- тестілеу аяқталғаннан кейін 30 минут ішінде қате жауаптармен келіспеген жағдайда тест тапсырушы апелляциялық шағым бере алады;
- тестілеу тәртібі тұрақты бақылауда болғандықтан қандай да бір тәртіпбұзушылықтар дер кезінде реттеледі;
- компьютерде калькулятор, мерзімді кестелер және химиялық элементтер кестесін қолдануға болады;

Аталған артықшылықтармен қатар электронды тестілеудің мемлекеттің бюджетіне айтарлықтай үлесі бар. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ұлттық тестілеу орталығының директоры Дидар Смағұловтың айтуы бойынша, 2021 жылы ҰБТ-ге 400 млн теңге жұмсалған. Алдыңғы жылдары қағаз

форматтағы ҰБТ өткізу үшін 1 млрд теңге көлемінде қаржы жұмсалатын.[8] Демек, электронды форматта тест тапсыру ең алдымен уақытты үнемдеуге мүмкіндік берсе, сонымен бірге қаржыны үнемдеуге көмектеседі екен.

Жоғарыдағы мәліметтерге сүйене отырып, зерттеу бойынша SWOT талдау негізінде қорытынды алуға болады.

Күшті жақтары	Мүмкіндіктері
<ol style="list-style-type: none"> 1. ҚР-ның білім беру саласындағы цифрлық трансформация жаһандық дамуға жетелейді. 2. ҚР білім беру саласындағы саясатының ашықтығын қамтамасыз етеді. 3. Білім беру саласындағы трансформацияның коммуникативті рөлі жоғары. 4. Білім беретін оқытушылардың білімін жетілдіруге көмектеседі. 5. Оқушылардың тек қана өз оқытушысы ғана емес, электрондық базаларды пайдалану арқылы басқа білім көздеріне қолжетімділігі. 6. Электронды платформалардың білім беру жүйесін бақылау мен реттеу мүмкіндігі. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. ҚР білім беру саласын цифрлық трансформациялау арқылы әлемдік даму жүйесіне кіре алу мүмкіндігі. Алдыңғы қатарлы елдердің тәжірибелеріне сүйене отырып, отандық ғылым мен білімді дамыта алу мүмкіндігі. 2. Электронды форматта оқу барысында әртүрлі субъективті қатынастардың орын алмауы. Коррупция, қысым көрсету, қызметін пайдалану сияқты жағымсыз жағдайдардың алдын-алу. ҰБТ тапсырудағы ашықтық, әділдік мүмкіндігі. 3. Оқытушы, оқушы, ата-ана арасындағы электронды форматтағы платформаларды пайдалану арқылы қарым-қатынасты орнату. Мектепке бармай-ақ баласының бағасын, үй тапсырмасын, сыныпта оқытылған материалдарды қарай алу мүмкіндігі. 4. Электрондық базалар арқылы онлайн білім алу. 5. Уақытты және қаражатты үнемдеу мүмкіндігі.
Әлсіз жақтары	Қатерлер
<ol style="list-style-type: none"> 1. Жаһандық процестің субъектісі ретінде Қазақстанда қарым-қатынаста болғандықтан қпараттар ағынын реттеу қиын. 2. Оқытушылар білім алушыларды жүзбе-жүз көре алмағандықтан материалды қабылдау қиындыққа әкеледі. 3. Интернеттің алыс ауылдарға қолжетімсіздігі. 4. Интернет құралдарының құнының қымбаттылығы. Әлеуметтік жағдайы төмен отбасыларға қолжетімсіздігі. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Интернет желілері арқылы қажетті ақпараттармен бірге оқушыларға кері әсер ететін ақпараттардың кіруі. 2. Оқушылардың онлайн сабақтарды көп жіберуі. 3. Жаппай онлайн сабақтарының жасөспірімдер арасында бос қалуына байланысты қылмыстардың көбеюіне әкелуі.

SWOT талдауды қорытындылай келе, қоғамды цифрлық трансформациялау төртінші өнеркәсіптік төңкеріс жағдайында, жаһандық құбылыс ретінде қажеттілік.

Сондықтан мемлекеттің тарапынан цифрландыру саласындағы жасанды интеллект қызметін күшейту қажет. Қазақстан өзінің IT саласындағы мамандарын даярлауда өзінің бағытын жалғастырады. Цифрлық трансформация еліміз үшін үлкен мүмкіндіктер әкеледі. Электрондық мемлекет қызметі арқылы халыққа қызмет көрсету, ұйымдастыру, жұмысы халықтың уақытын, қаржылық жағынан шығындарын азайтады. Ал, білім беру саласының да жағымды жақтары жоғары. Осы саладағы білімді, сауаттылықты жетілдіріп, коррупция, пара беру, қысым көрсету сияқты жағымсыз жағдайларды тежейді.

Қорытынды

Қазақстанның білім беру саласындағы цифрлық трансформация тәжірибесіне талдау жасай отырып, елімізде жыл өткен сайын аталған сала дамып, жетілдіріліп келе жатыр деген тұжырым айтуға болады. Мемлекеттік статистика комитетінің мәліметтеріне сүйене отырып, талдау нәтижесі негізінде келесі қорытынды алынды:

- Саяси ғылым тұрғысынан білім беру саласын цифрландыру мәселелерін зерттеу өзекті. Осы саланың цифрландырылу барысындағы мәселелері мен отандық тәжірибесінің артықшылықтарын зерттеп, оның салалық ерекшеліктерін ескере отырып ғылыми баға беру қажет. Яғни, мектепке дейінгі ұйымдар, орта мектеп, арнайы орта мектептер, колледждер және ЖОО-ғы тәрбие, білім беру жүйелерінің цифрландырылу ерекшеліктері ескерілуі қажет.

- Мемлекеттік деңгейде білім алушылардың компьютерлік технологиямен жоғары қамтамасыз етілгені белгілі. Дегенмен, көп балалы, әлеуметтік аз қамтылған отбасыларға қамқорлық ретінде қамтамасыз ету шараларын ары қарай жалғастырылуы қажет.

- Білім беру ұйымдарында жаңа платформалармен қамтамасыз ету шараларын жетілдіру білім беру салаларын дамытуға мүмкіндік береді.

Әлемдік қауымдастықтың субъектісі ретінде Қазақстан Республикасы цифрлық трансформацияны жүзеге асыруда. Қазіргі бағыты анық, жасалып жатқан жұмыстар мемлекеттің білім беру саласының дамуына үлкен үлес қосып жақтаны белгілі. Сондықтан, мемлекеттің тарапынан жасалып жатқан шаралар әлі де жетілдіріліп, білім саласының дамуында жұмыс істейді.

Әдебиеттер тізімі

1. Государственная программа «Цифровой Казахстан». Постановление Правительства Республики Казахстан № 827 от 12 декабря 2017 года. [Электрон. ресурс] – 2021. –URL:<https://zerde.gov.kz/activity/management-programs/the-state-program-digital-kazakhstan/> (дата обращения: 14.12.2021).
2. Клаус Шваб. Четвертая промышленная революция. [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: http://ncrao.rsvpu.ru/sites/default/files/library/k._shvab_chetvertaya_promyshlenna_ya_revolyuciya_2016.pdf (дата обращения: 14.12.2021).
3. Ежегодный форум «Digital Almaty». [Электрон. ресурс] – 2021. –URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/ezhegodnyy-forum-digital-almaty-kak-proshlo-obsuzhdenie-voprosov-cifrovoy-transformacii-na-urovne-glav-pravitelstv-51725>(дата обращения: 14.12.2021).

4. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ақпараттық-талдамалық жүйесі. [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: [URL:https://taldau.stat.gov.kz/ru/Search/SearchByKeyword](https://taldau.stat.gov.kz/ru/Search/SearchByKeyword) (дата обращения: 14.12.2021).
5. Новые подходы к обучению и поддержка молодых талантов — МОН РК о развитии отечественного образования и науки. [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/novye-podhody-k-obucheniyu-i-podderzhka-molodyh-talantov-mon-rk-o-razvitii-otechestvennogo-obrazovaniya-i-nauki-9102812> (дата обращения: 14.12.2021).
6. КЕАҚ "Talap" Коммерциялық емес акционерлік қоғамы. [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <http://kasipkor.kz/?lang=kz> (дата обращения: 14.12.2021).
7. Оңдаш А.О., Накипова Ж.М. Проблемы образования в развитии цифровой экономики. Вестник университета «Туран». [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-3-264-271> (дата обращения: 14.12.2021).
8. Около 400 млн тенге потратят на проведение ЕНТ в 2021 году. [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <https://kapital.kz/gosudarstvo/94628/okolo-400-mln-tenge-potratyat-na-provedeniye-yent-v-2021-godu.html> (дата обращения: 14.12.2021).

Е.А. Амантаев, М.К. Дюсембекова, К.Д. Жанпейісова

*Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан,
Казахстан*

Анализ казахстанского опыта цифровой трансформации в сфере образования

Аннотация. Современный мир невозможно представить без Интернета и цифровых устройств, цифровизация – глобальный тренд, который охватывает все сферы жизни и из года в год набирает обороты. В современном мире цифровизация составляет основу экономического, политического, социального, научного благосостояния страны, поэтому цифровизация образования является одним из приоритетов в развитии каждой страны. Цифровизация образовательной сферы Казахстана началась сравнительно недавно, но глобальная пандемия и связанный с ней срочный переход на дистанционное образование значительно ускорили процесс цифровой трансформации системы образования. Данная статья посвящена изучению влияния пандемии на процесс цифровизации образования в Казахстане, в ней приведён анализ проблем, с которыми казахстанскому образованию пришлось столкнуться при переходе на онлайн-обучение, и срочные меры, принятые государством и бизнес-средой для их решения. По завершении исследования на основе мониторинга данных Комитета государственной статистики, источников информации, SWOT-анализа был проведён анализ и проверка выдвинутой гипотезы, в результате чего мы смогли оценить влияние пандемии на процесс цифровой трансформации образовательной сферы и рассмотреть перспективы его развития, также определить ключевые направления для дальнейшего улучшения качества цифрового образования. Проблема политики цифровой трансформации образования Казахстана в данном исследовании рассматривается как актуальная и требующая изучения.

Ключевые слова. Цифровой Казахстан, электронные платформы, цифровизация, трансформация, образование, онлайн, офлайн форматы.

Analysis of Kazakhstan's experience in the field of digital transformation in education

Abstract. It is impossible to imagine the modern world without the Internet and digital devices. Digitalization is a global trend that covers all spheres of life and it is gaining momentum from year to year. Digitalization of the educational sphere of Kazakhstan began relatively recently, but the global pandemic and the associated urgent transition to distance education significantly accelerated the process of digital transformation of the education system. This article is devoted to the study of the impact of the pandemic on the process of digitalization of education in Kazakhstan. It provides an analysis of the problems that Kazakh education had to face when switching to online education, and urgent measures taken by the state and the business environment to solve them. At the end of the study, based on monitoring data from the State Statistics Committee, the authors analyzed and verified information sources, and SWOT analysis, the hypothesis. As a result of which the authors were able to assess the impact of the pandemic on the process of digital transformation of the educational sphere and consider the prospects for its development, as well as identify key areas for further improving the quality of digital education.

Keywords: Digital Kazakhstan, electronic platforms, digitization, transformation, education, online, offline formats.

References

1. Gosudarstvennaja programma «Cifrovoy Kazahstan». Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan № 827 ot 12 dekabrya 2017 goda [Program Negara "Digital Kazakhstan". Keputusan Pemerintah Republik Kazakhstan No. 827 tanggal 12 Desember 2017]. Available at: <https://zerde.gov.kz/activity/management-programs/the-state-program-digital-kazahstan/>, [in Russian]. (accessed 14.12.2021).
2. Chetvertaja promyshlennaja revoljucija [The Fourth Industrial Revolution]. Available at: http://ncrao.rsvpu.ru/sites/default/files/library/k._shvab_chetvertaya_promyshlennaya_revolyuciya_2016.pdf, [in Russian]. (accessed 14.12.2021).
3. Yezhegodnyy forum «Digital Almaty» [Annual forum "Digital Almaty"]. Available at: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/ezhegodnyy-forum-digital-almaty-kak-proshlo-obsuzhdenie-voprosov-cifrovoy-transformacii-na-urovne-glav-pravitelstv-51725>, [in Russian]. (accessed 14.12.2021).
4. «Qazaqstan Respwblıkası Strategiyalıq damw mınıstrlıgı» memlekettik mekemesiniń statistikalıq byurosı [information-analytical system of the National Bureau of Statistics of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and Reforms]. Available at: <https://taldau.stat.gov.kz/ru/Search/SearchByKeyWord>, [in Kazakh]. (accessed 14.12.2021).
5. Novyye podkhody k obucheniyu i podderzhka molodykh talantov — MON RK o razvıtii otechestvennogo obrazovaniya i nauki [New Approaches to Education and Support of Young Talents - MES RK on the Development of National Education and Science]. Available at: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/novye-podhody-k>

- obucheniyu-i-podderzhka-molodyh-talantov-mon-rk-o-razvitii-otchestvennogo-obrazovaniya-i-nauki-9102812, [in Russian]. (accessed 14.12.2021).
6. «Талап» QEA Kommerciyalıqemes akcionerlik qoǵamı [NAO non-profit joint-stock company "Talap"]. Available at: <http://kasipkor.kz/?lang=kz>, [in Kazakh]. (accessed 14.12.2021).
  7. Оңdash A.O., Nakipova Zh.M. Problemy obrazovaniya v razvitii tsifrovoy ekonomiki. Vestnik universiteta «Turan» [The problems of education in the development of the digital economy. Bulletin of Turan University]. Available at: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-3-264-271>, [in Russian]. (accessed 14.12.2021).
  8. Okolo 400 mln tenge potratyat na provedeniye ENT v 2021 godu [About 400 million tenge will be spent on the ENT in 2021]. Available at: <https://kapital.kz/gosudarstvo/94628/okolo-400-mln-tenge-potratyat-na-provedeniye-yent-v-2021-godu.html>, [in Russian]. (accessed 14.12.2021).

Авторлар туралы мағлімет:

Амантаев Еркебулан – саясаттану кафедрасының докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Дюсембекова Майра Кусаиновна – саяси ғылымдарының кандидаты, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Жанпейісова Қарғаш Далелханқызы – саяси ғылымдарының кандидаты, доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Amantayev Erkebulan – doctoral candidate at the Department of Political Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Dyusembekova Maira Kusainovna – Candidate of Political Sciences, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Zhanpeyisova Karagash Dalelkhankyzy – Candidate of Political Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

*Академия Национальной гвардии Республики Казахстан,
Петропавловск, Казахстан
(E-mail: benke78@mail.ru)*

Деятельность Казахстана по всеобщему разоружению

Аннотация. С закрытием Семипалатинского ядерного полигона Казахстан первым в мире отказался от ядерного оружия. Своим беспрецедентным решением, не имеющим аналогов в мире, Республика Казахстан заслужила моральное право требовать нераспространения ядерного оружия во всем мире и призывать к этому государства, входящие в ядерный клуб. В настоящей статье представлены результаты глубокого научного исследования литературы и научных статей по вопросам деятельности Казахстана в области всеобщего разоружения и нераспространения ядерного оружия, что позволило представить общую картину современного состояния проблемы.

Запрет на испытание ядерного оружия приобрел глобальный характер. За 30 лет борьбы за безъядерный мир Казахстаном проделана огромная работа по нераспространению ядерного вооружения во всем мире. Подтверждением являются следующие инициативы, позволяющие всем странам, независимо от их политического, экономического и военного потенциала, участвовать в обсуждении и решении кардинальных вопросов, связанных с отказом от ядерного оружия и разработки проектов по использованию атомной энергии в мирных целях.

Материалы данной статьи могут быть использованы для дальнейшего научного изучения позиции Казахстана в вопросах нераспространения ядерного оружия, а также для проведения занятий со студентами и курсантами по дисциплинам «Современная история Казахстана» и «Политология».

Ключевые слова: мировое сообщество; режим ядерного нераспространения; Международное антиядерное движение; Семипалатинский ядерный полигон; испытание ядерного оружия; ядерные объекты; Национальный ядерный центр.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-139-2-18-32>

Поступила: 15.03.2022 / Одобрена к опубликованию: 28.04.2022

Введение

Актуальность исследования заключается в том, 30-летие Независимости Республики Казахстан побуждает критически осмыслить, пересмотреть и сделать выводы по многим глобальным вопросам нашей страны, одной из которых по праву можно назвать внешнеполитическую позицию Казахстана в вопросах нераспространения ядерного оружия. Вот уже 30 лет Казахстан является лидером в решении проблемы всеобщего разоружения. Доказательством этому стало решение Генеральной Ассамблеи ООН 18 июня 2009 г. объявить 29 августа (дату закрытия Семипалатинского полигона) Всемирным днем отказа от ядерного оружия по инициативе Первого Президента Казахстана Н. Назарбаева. После рассмотрения проекта резолюции «Международный день действий против ядерных испытаний», соавторами которой выступили 26 государств, 2 декабря 2009 г. было принято решение. В первое десятилетие после закрытия Семипалатинского ядерного полигона был осуществлен ряд конкретных мер, доказывающих твердое намерение страны продвигать и укреплять режим ядерного нераспространения. Основными из них являются: присоединение Казахстана к Договору о нераспространении ядерного оружия в качестве неядерной страны, вывод ядерных боезарядов с территории страны, вступление в МАГАТЭ, конверсия

инфраструктуры испытательных полигонов бывших военных комплексов. В 2010-е годы деятельность в вопросах ядерного вооружения переживала кризис [1, 448 с.]. В связи с появлением новых глобальных вызовов, возникает необходимость проанализировать деятельность Республики Казахстан за 30 лет в исследуемом вопросе.

Анализ литературы по исследуемому вопросу показал, что имеющиеся работы дают лишь фрагментарный анализ политического состояния исследуемого вопроса, рассмотренного на фоне изучения внешней политики Казахстана и места Казахстана в мировом сообществе. В настоящей статье на основе изученного материала подробно проанализирована деятельность Республики Казахстан в деле нераспространения ядерного оружия в Казахстане и мировом сообществе на современном этапе. Также на основе анализа современного состояния изучаемого вопроса, обозначены имеющиеся по данному вопросу проблемы.

Материалы и методы

Деятельность Казахстана в продвижении режима ядерного нераспространения, набравшего обороты после закрытия Семипалатинского испытательного полигона, является объектом исследования политологов, историков, социологов, философов, а также журналистов. Закрытие полигона стало явлением мирового масштаба и вошло как в отечественную, так в мировую новейшую историю человечества. В данной статье представлена попытка на основе имеющейся обширной литературы сделать наиболее полный исторический анализ современного состояния проблемы по истечении 30 лет.

В ходе изучения представленной проблемы, в первую очередь, мы опирались на труды Н. Назарбаева «Эпицентр мира» [2], «Эра независимости» [1], «Стратегия радикального обновления глобального сообщества и партнерство цивилизаций» [3], представляющие полную картину событий, происходивших в период и после закрытия Семипалатинского полигона. Исследуемая проблема представлена в контексте становления и развития государства под руководством Первого Президента.

Общественно-политические журналы республиканского уровня, Жандаулетов В. [4, 5], Боранбаев Б. [6], Мальченко А. [7], Төлебаев Д. [8], также дают подробную информацию, дающие сведения о вредоносных последствиях и влияния радиации для здоровья местного населения, а также первых успехах закрытия полигона в результате народного антиядерного движения в краткий миг демократии, которым воспользовался народ. Однако за три десятка лет наш мир не стал более безопасным, и усиленная борьба за разоружение продолжается. В работу включена молодежь с программой, предложенной О. Сулейменовым «Молодежь Казахстана против ядерного оружия», а также детские клубы.

Проблема также нашла освещение в коллективной монографии «Казахстанский путь – 2050. Книга 3. Последовательная и предсказуемая внешняя политика», где изучаемый вопрос поднимается в контексте обеспечения глобальной и региональной безопасности, внешнеполитической сферы и регионального интеграционного сотрудничества.

Одним из основных проблем, поднятых в процессе работы в Совете Безопасности ООН стала антиядерная повестка, где диалог был продиктован ситуацией на Корейском полуострове: Северная Корея продолжает развитие ракетно-ядерного потенциала, проводит ядерные испытания, произвела более 20 тестовых запусков баллистических ракет. Этот вопрос освещается в книге «На острие мировой политики. Казахстан в Совете Безопасности ООН» [9].

Важными источниками для нас интернет-ресурсы, где имеется богатый пласт информации по изучаемому вопросу. Большой интерес представили зарубежные источники

рассматривают вопросы разоружения с точки зрения собственных интересов и носят преимущественно политический характер.

Тем не менее существующие научные источники, при всей своей глубине не дают достаточно полной картины современного положения деятельности Казахстана в вопросах нераспространения ядерного оружия.

Методы исследования

Использовался исторический и аналитический метод исследования литературных источников и интернет-ресурсов, метод аналогии, сделать конкретные выводы помог метод индукции и дедукции.

Результаты и обсуждение

Семипалатинский ядерный полигон (СЯП) – один из великих достижений и страшных образцов цивилизации современной эпохи. Казахстан был обладателем готового к применению ядерного оружия и комплекса объектов ядерной инфраструктуры и промышленности. Помимо этого, в недрах Казахстана залегают порядка 25% разведанных мировых запасов природного урана и осуществляется около 5% мировой добычи урановой руды. Всего на этом полигоне было испытано 616 ядерных и термоядерных зарядов разной мощности в воздухе, в воде, под землей. 1,5 миллиона судеб стали невольными и невинными жертвами ядерной гонки вооружений. Вся территория, охватившая три крупнейшие области страны (Семипалатинская, Карагандинская, Павлодарская) заражены смертельной радиацией – продуктами ядерных взрывов [10]. Международное антиядерное движение (МАД) «Невада – Семипалатинск», мощное народное движение, во главе с его основателем – известным поэтом, писателем, Героем труда Казахстана, дипломатом, президентом международного фонда «Культура», общественным деятелем Олжасом Омаровичем Сулейменовым стало уникальным явлением конца эпохи Советского Союза. Движение обрело поистине всенародный размах мирового масштаба и добилось прекращения ядерных испытаний на Семипалатинском полигоне. Сложное решение о закрытии СЯП было принято 29 августа 1991 года по постановлению Президента Казахской ССР Н.А. Назарбаева. Этот казахстанский пример стал планетарным событием, позволившим воспрянуть экологическим и миротворческим движениям по всему миру. Пять исторических ядерных суперполигонов прекратили испытания: Семипалатинский – закрыт, на Новой Земле (Россия), на атолле Муруроа, близ Лобнора, и в Неваде – объявлен мораторий. После этого события Казахстан стал инициатором процесса разоружения во всем мире.

29 августа во Всемирный день отказа от ядерного оружия, весь мир воздает дань жертвам ядерных испытаний и напоминает миру об угрозе международной безопасности, которая продолжает сохраняться по сей день. Таким образом, 29 августа – знаменательная дата не только для казахстанцев, но и всего человечества. Ежегодно все мировое сообщество, международные организации под руководством ООН активизируют усилия в деле развития безъядерного мира.

Одной из важнейших задач для страны стало лишить ядерное оружие статуса средства национальной обороны. Усилия по мировому разоружению продолжаются по настоящее время. Отказ Казахстана от ядерного оружия побудило интерес крупнейших транснациональных корпораций к экономике страны. Последовавшая за ним активная работа по привлечению иностранных инвестиций за годы независимости довела их объем до 170 млрд долларов.

Программа международного антиядерного альянса была инициирована МАД «Невада-Семипалатинск» во главе с лидером О. Сулейменовым. Проблема обсуждалась на весьма высоком уровне – Учредительной конференции, состоявшейся в январе 1991 года в Нью-Йорке, в штаб-квартире ООН. Инициатива по Договору о всеобъемлющем запрещении испытаний ядерного (ДВЗЯИ) оружия нашла поддержку мира. Большинство стран поставило под ним свои подписи. ДВЗЯИ подписали 183 государства, ратифицировали – 161. Для вступления Договора в силу необходимы подписание и ратификация еще 8 государств: Египет, Израиль, Индия, Пакистан, Ирак, КНДР, КНР и США [11, 23 с.].

ДВЗЯИ это мощный барьер для проведения испытаний взрывного характера в любом государстве, на любом континенте. Он создает препятствие гонке вооружений и разработке новых видов ядерного оружия. Однако потенциал Договора не исчерпан, несмотря на его признание многих влиятельных государств мира. В декабре 2001 г. Казахстан ратифицировал ДВЗЯИ и в настоящее время является активным участником глобальной мониторинговой сети ДВЗЯИ, внося значительный вклад в укрепление верификационного режима в рамках договора. В то же время мирная атомная энергетика играет большую роль в экономике страны. Казахстан является крупнейшим производителем урана и имеет в своих недрах около 30 процентов мирового запаса.

5 декабря 1994 года во время Будапештского саммита СБСЕ/ОБСЕ Великобритания, Россия и США подписали Меморандум о предоставлении гарантий безопасности Казахстану в связи с его присоединением к ДНЯО в качестве безъядерного государства, обязуясь уважать суверенитет, территориальную целостность, политическую и экономическую независимость нашей страны. Этот исторический факт означал признание международным сообществом факта вывода ядерного арсенала со своей территории. Тем самым Казахстан выполнил свои обязательства перед странами-депозитариями ДНЯО. Позже такие же гарантии были представлены Китаем и Францией. Следующим шагом стал вопрос ликвидации инфраструктуры ядерного оружия и конверсии военного арсенала на мирные цели бывших испытательных полигонов и научно-технического потенциала. Для осуществления этого шага под руководством МАГАТЭ был разработан Координационный план технической помощи Казахстану по организации государственной системы учета, контроля и физической защиты ядерных материалов и установок, эксплуатации АЭС. В этом приняли участие Великобритания, США, Швеция и Япония.

В 1996 г. Казахстан одним из первых в СНГ принял Закон «Об экспортном контроле вооружений, военной техники и продукции двойного назначения». С этой целью Казахстан сотрудничает с такими режимами как Австралийская группа, Вассенаарские договоренности, Группа ядерных поставщиков (ГЯП), Комитет Цангера и Режим контроля за ракетной технологией (РКРТ). В мае 2002 г. Казахстан был принят в ГЯП, а в 2008 г. – в Комитет Цангера в ноябре 2008 г. Цель участия – борьба с терроризмом, контроль за распространением, перемещением и использованием ядерного материала. Официально не являясь членом РКРТ, Казахстан, однако, соблюдает все условия, необходимые для членства [12].

Казахстан является подписантом Инициативы по безопасности в области распространения оружия массового уничтожения (ИБОР), инициированная в 2003 г. президентом США Джорджем Бушем с целью усиления контроля за движением технологий ОМУ. Инициатива не является официальной международной организацией и открыта для всех стран, поддерживающих принципы перехвата. В нее входят более 100 государств Европы, но за рамками остаются ряд влиятельных государств, такие как Индия, Китай, Пакистан, ЮАР и Бразилия.

На сегодняшний день все ядерные объекты мира находятся под гарантиями Международного агентства по атомной энергии (МАГАТЭ). Вся имеющаяся в Казахстане

ядерная структура работает в соответствии с Соглашением о применении гарантий, подчиняясь правилам и стандартам МАГАТЭ. С 1995 года казахстанские организации участвуют в Программе технического сотрудничества МАГАТЭ со странами-членами МАГАТЭ. Основной целью Программы является повышение уровня безопасности использования атомной энергии и ядерных технологий, внедрение прогрессивных методов в такие гражданские сферы деятельности, как промышленность, наука, социальная сфера, здравоохранение.

Ядерные объекты страны подвергаются регулярной инспекции Агентства на предмет официально представленных ядерных материалов и ядерной деятельности в целом. 6 февраля 2004 г. Республика Казахстан присоединилась к Дополнительному протоколу Соглашения между Республикой Казахстан и МАГАТЭ о применении гарантий.

В 2009 г. Международное Агентство одобрило кандидатуру Казахстана для размещения международного банка ядерного топлива под эгидой МАГАТЭ. «Всем государствам должны быть предоставлены равные права на доступ к мирным ядерным технологиям, а также возможность использования гарантированных запасов Международного банка низкообогащенного урана. В настоящее время работа с МАГАТЭ по размещению такого банка в Казахстане вышла на практическую стадию. Это наш конкретный вклад в укрепление режима нераспространения и ядерного разоружения», – заявил Н. Назарбаев на Саммите по ядерной безопасности [13].

В 2015 г. было принято решение о создании Международного банка ядерного топлива, где будет храниться низкообогащенный уран для использования в гражданских целях 150 стран-участниц МАГАТЭ. Банк низкообогащенного урана (БНОУ) обеспечивает все страны, входящие в МАГАТЭ топливом для атомных электростанций. Это открывает доступ к регулярным поставкам ядерного топлива, включая страны, не производящие уран. Создание БНОУ МАГАТЭ предоставляет всем странам возможность развивать ядерные технологии для гражданских нужд и позволит эффективно вести контроль имеющегося материала, что существенно снизит риск ядерного терроризма. «29 августа 2017 г. мировое сообщество стало свидетелем события глобального масштаба. Такой проект реализуется впервые в истории. Создание Банка НОУ служит во благо мирного применения атомной энергии. Именно поэтому Казахстан поддержал идею авторитетной организации «Инициатива по уменьшению ядерной угрозы» и предложил разместить банк на площадке Ульбинского металлургического завода в Усть-Каменогорск» [1, 447 с.]. Первый Президент подчеркнул, что Банк будет надежно защищен от любых опасных воздействий и является исключительно экологически безопасным проектом.

Огромную работу в построении безъядерного мира проводит МАД «Невада-Семипалатинск». Антиядерное движение давно вышло за пределы закрытия полигона и во главу угла стала проблема создания мира без ядерной угрозы. Движение работает на уровне парламентов стран, обладающих ядерным оружием под лозунгом взаимопонимания и сотрудничества по вопросам всеобщего ядерного разоружения.

Движение ведет работу по реализации инициативы Казахстана о создании при ООН Международного фонда помощи пострадавшим от ядерных испытаний и техногенных атомных катастроф, которых насчитывается 1,5 млн казахстанцев. Последствия ядерных испытаний носят долгосрочный характер, поэтому для полного восстановления поколения необходимо несколько сотен лет, а это значит, что вопрос жертв испытаний решится нескоро. В планы невадовцев входит реализация программы ООН «Реабилитация Семипалатинского региона» и проводятся акции для финансовой поддержки от отечественных и зарубежных организаций. Восстановление территорий бывших полигонов Казахстана: Семипалатинский, «Азгир» (Атырауская область), «Капустин яр» (Астраханская область, РФ), соседствующий с

Казахстаном, является целью программы «Возрождение Земли и Человека». Движение планирует призвать к действию государство и гражданское общество. Продолжается целенаправленная деятельность Проблемного комитета «Радиация. Экология. Здоровье» по разработке и продвижению проектов и программ видных ученых Казахстана в области экологической медицины, реабилитологии, генетики, социальной защиты, в которых здоровье людей является определяющим фактором.

В борьбу за безъядерный мир привлекается молодежь страны для придания свежего импульса движению. В КазНУ им. Аль-Фараби действует самая многочисленная организация молодежного крыла движения «Невада-Семипалатинск». Студенты занимаются вопросами ядерной безопасности и активно призывают молодежь страны и всего мира объединить усилия в борьбе против распространения ядерного оружия и за устойчивое развитие планеты. Деятельность МАД направлена на формирование у молодежи понимания необходимости прекращения гонки ядерных вооружений и распространение идеи о построении мира, свободного от ядерного оружия. Регулярно работает программа «Молодежь Казахстана против ядерного оружия» и научно-познавательный центр «Чистая планета». На его инициативе проводятся конференции на тему «К миру без ядерного оружия». В них принимают участие члены обществ дружественных связей «Казахстан – Япония», «Япония – страны Евразии». Под эгидой движения «Невада-Семей» был учрежден Международный антиядерный молодежный альянс. Учредительный форум молодежи Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана и России прошел в Павлодаре, где разместилась штаб-квартира новой организации. Эстафета старшего поколения невадовцев была принята. Олжас Сулейменов выступил с инициативой о запуске акции «Молодежь Казахстана – против ядерного оружия!» ее подхватили во многих других странах. Молодежь Казахстана вновь стала инициатором новой глобальной созидательной инициативы [4, 43 с.].

Еще одна инициатива Движения – это формирование Банка инновационных технологий по оздоровлению населения, улучшению экологической обстановки, производству качественных продуктов питания.

Движение и в дальнейшем намерено расширять и укреплять международное сотрудничество во имя установления мира во всем мире. Для этого будут организовываться мероприятия в виде встречи делегаций, в том числе ядерного клуба, сессии Генеральной Ассамблеи ООН и т. д.

Активисты МАД «Невада – Семей», являющиеся в своем большинстве специалистами и учеными, ведут большую работу по изучению зараженности территории и экологического состояния Семипалатинского полигона. Исследуется возможность использования биогенной воды для замещения ее патогенных структур, идет работа по диагностике анемического синдрома. Учеными разработана специальная анкета обследования жителей, проживающих в экологически неблагополучных районах страны. Одно из важных инициатив невадовцев – это работа по отправке сотни детей ежегодно из районов, пострадавших от ядерных испытаний на отдых и лечение в Италию, Турцию. Некоторым детям были бесплатно сделаны операции в странах Запада. Коллективом движения подготовлена программа «Чистая страна», основная цель которой добиться чистоты во всем: в воде, воздухе, совести, помыслах. Однако, движение не имеет возможности получить гранты и другую финансовую поддержку.

Уже 30 лет на полигоне не проводят испытания, однако наука в этой области продолжает свою работу. В 1992 году создан Национальный ядерный центр для исследования и использования атома в мирных целях. С первых дней был определен его статус и перечень направлений научных исследований. На сегодняшний день Центр проводит экологические исследования и изучает уровень безопасности объектов на территории

СИЯПа. Национальный ядерный центр и парк ядерных технологий Казахстана образовался на базе военно-промышленного комплекса и используется для развития своего научного потенциала. Сегодня там проводятся эксперименты, изучается степень зараженности территории и ее пригодность для ведения сельского хозяйства.

Отказ от опасного и непредсказуемого ядерного наследства способствовал развитию сотрудничества между Казахстаном и США еще на заре независимости. Взаимодействие распространилось и на военную область. В первый визит, в 1992 г. Первого Президента РК Н. Назарбаева в Вашингтон, был заключен договор о военном сотрудничестве, которое гарантировало ядерную безопасность нашей страны со стороны Америки. Тогда же решался вопрос об оказании помощи в формировании армии независимого Казахстана. Это сотрудничество положило начало взаимодействию и в других сферах безопасности, например, переориентации оборонной промышленности.

Закрытие полигона сыграло свою положительную роль в вопросе вхождения Казахстана в ООН, так как уже тогда была ясна твердая позиция страны в отношении нераспространения ядерного оружия. Это был еще один шаг к миру без конфронтации, диалогу между Западом и Востоком [14].

Республика Казахстан была избрана в непостоянные члены Совета Безопасности ООН на 2017-2018 годы и первыми из Центральной Азии достойно председательствовала в Совете Безопасности (СБ) ООН. Антиядерный диалог в рамках председательства Казахстана СБ был продиктован ситуацией на Корейском полуострове. Большая часть плановых и экстренных заседаний была посвящена именно этой теме. Однако Пхеньян продолжал развивать свой ракетно-ядерный потенциал. 3 сентября 2017 года состоялось шестое ядерное испытание. В течение года было проведено более 20 тестовых запусков баллистических ракет КНДР. К концу года Северная Корея успешно протестировала запуск своей самой современной межконтинентальной баллистической ракеты «Хвасон-15», которая предположительно обладает техническими возможностями покрывать своей дальностью всю территорию США. Совет всеми возможными средствами жестко воздействовал на Пхеньян. Лишь Казахстан, при поддержке России и Китая, настаивал на мирном и всеобъемлющем урегулировании ситуации. Первым шагом к мирному разрешению должно было стать «двойное замораживание»: отказ КНДР от ракетно-ядерных испытаний взамен на прекращение США и Южной Кореи совместных военных учений. По итогам встречи США обязались предоставить гарантии безопасности КНДР, а Северная Корея подтвердила свою твердую и непоколебимую приверженности полной денуклеаризации Корейского полуострова. Казахстан выразил надежду на выработку взаимовыгодных условий ядерного разоружения Северной Кореи в целях обеспечения мира и стабильности в регионе [9, 207 с.].

Манифест Первого Президента «Мир. 21 век» стал ключевым документом в Совете Безопасности ООН в 2017-2018 годах. Были предложены конкретные шаги по урегулированию конфликтов и созданию мира, свободного от ядерного оружия. Сегодня важно активизировать международные усилия по расширению безъядерных зон и сформировать всеобщую географию устойчивого развития.

Предлагаемая Н. Назарбаевым Программа «XXI век: мир без войны» должна стать обязательным руководством для всех участников международных отношений во имя мира на планете и по искоренению войн. Он призвал все мировое сообщество остановить гонку вооружений и распространение оружия массового поражения. Манифест призывает осмыслить существующую угрозу всему живому и обеспечить условия для принципиально нового качества международных отношений. Нурсултан Назарбаев напомнил всем, что в следующей войне не будет победителей. Человечеству жизненно необходимо искоренить вирус войны и за столом переговоров разрешить все разногласия. Елбасы акцентировал

внимание на том, что накопленный ядерный арсенал приобрел масштабы всемирной опасности существования всего живого. Миру угрожают военные столкновения глобального масштаба. Гонка вооружений, рост ядерных арсеналов, противостояние военных блоков, напряженность в международной конкуренции стали главными факторами роста террористической угрозы и распространением очагов потенциальных конфликтов. Ядерный арсенал, который может попасть в руки международного терроризма, представляет реальную угрозу существованию всего живого на нашей общей планете [15].

Одной из потенциальных и наиболее грозных опасностей является смычка оружия массового поражения (ОМУ) с международным терроризмом. Казахстан инициирует усилия стран по противодействию глобальному вызову мира и стабильности при центральной координирующей роли ООН и ее Совета Безопасности. «Договор о нераспространении ядерного оружия не выполняет своего предназначения. Смертоносное оружие и технологии его изготовления из-за двойных стандартов крупных держав расплозились по всему миру. Их попадание в руки террористов – дело времени» [16].

Важная роль в международных усилиях по противодействию терроризму принадлежит Глобальной инициативе по борьбе с актами ядерного терроризма (ГИБАЯТ). Казахстан также активно участвует в ГИБАЯТ с 2006 г. и стал одним из первых ее участников. В 2010 году в Астане (ныне Нур-Султан) успешно прошла Конференция ГИБАЯТ. В феврале 2012 года стал 24 участником и страной-реципиентом в Глобальном партнерстве против распространения оружия и материалов массового уничтожения – Международная программа, направленная на решение некоторых вопросов нераспространения, разоружения, борьбы с терроризмом и обеспечения ядерной безопасности. Партнерство возникло как ответ на теракт в США 11 сентября 2001 г., который продемонстрировал всему миру, что террористы готовы использовать любые средства для уничтожения мирных жителей и достижения своих целей. 27 июня 2002 г. государства в канадском городе Кананаскис «Группы восьми» (G8) выступили с призывом объединить все страны и предотвратить использование ядерного, химического, радиационного, бактериологического оружия против человечества, трудоустроить задействованных в чувствительных областях ученых. А также содействовать в выполнении третьими государствами резолюции Совета Безопасности ООН №1540. Первоначально партнерство было запланирована на 10 лет с ассигнованием до 20 миллиардов долларов на проекты Партнерства. В дальнейшем партнерство было продлено [17, 76 с.].

8 сентября 2006 г. В Семипалатинске Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан, Таджикистан и Туркменистан подписали Договор о зоне, свободной от ядерного оружия в Центральной Азии (ЦАЗСЯО). Основными задачами зоны являются продвижение глобального ядерного разоружения, укрепление региональной и международной безопасности, а также активизация сотрудничества в решении экологических проблем региона. Договор вступил в силу 21 марта 2009 г. после его ратификации всеми странами-участницами. Государства взяли на себя обязательство запретить на своих территориях исследование, разработку, производство, накопление, приобретение, обладание, хранение, размещение и применение ядерного оружия или других ядерных взрывных устройств. По договору использование ядерной энергии в мирных целях не запрещается. Важным дополнением укрепления режима нераспространения в деятельности ЦАЗСЯО стало подписание 6 мая 2014 года в штаб-квартире ООН в Нью-Йорке странами «ядерной пятерки» – Великобритании, Китая, России, США и Франции – Протокола к Договору о ЦАЗСЯО. Это стало важным шагом в юридическом процессе формирования Центральноазиатской зоны. Пять ядерных держав дали гарантии не применять ядерное оружие против пяти участников договора. Это событие – одно из крупнейших достижений как в сфере ядерного разоружения и нераспространения,

так и в деле укрепления региональной и глобальной безопасности. Тем не менее потенциал ЦАЗСЯО остается нереализованным в силу нерешенности спорных вопросов с ядерными державами, отсутствия соответствующих механизмов по реализации положений договора о создании зоны и слабого практического взаимодействия между государствами региона в рамках ЦАЗСЯО [11, 23 с.].

В ноябре 2013 г. в столице Казахстана, с трибуны авторитетной диалоговой площадки сообщества законодателей, было представлено начало реализации уникального международного проекта «Атом» (Abolish Testing Our Mission), инициированный Первым Президентом Республики Казахстан Н. Назарбаевым. В рамках этого инновационного проекта каждый человек с любого конца планеты сможет подписаться под онлайн-петицией с призывом к руководствам государств мира навсегда отказаться от ядерных испытаний и добиться скорейшего вступления договора в силу. Эта международная кампания дает возможность обеспечить информацией о ядерных угрозах и их последствиях людей всего земного шара, а также услышать голос народа и получить глобальную поддержку от него в вопросах обеспечения безъядерного мира.

В 2013 г. на осенней сессии межпарламентских ассамблей СНГ, ЕврАзЭС и Парламентской ассамблеи ОДКБ в Санкт-Петербурге стала инициированная Мажилисом Парламента РК Международная конференция «Ядерная безопасность в современном мире. Роль парламентариев в процессе ядерного разоружения и нераспространения». Парламентарии стран Содружества, представители международных парламентских организаций, компетентных органов, известные политики и ученые собрались на главной в СНГ парламентской диалоговой площадке в Санкт-Петербурге, в Таврическом дворце, где обсудили актуальные вопросы обеспечения ядерной безопасности, недопущения незаконного производства, передачи и оборота ядерного оружия и его носителей. Отдельной темой обсуждения стал вклад парламентариев в дело нераспространения, обеспечения надежного контроля за ядерными материалами и выполнение положений соответствующих экспортно-контрольных режимов. Организаторами конференции выступили Межпарламентская Ассамблея государств-участников СНГ и Парламент Республики Казахстан.

Инициативой Первого Президента является полноценное задействование потенциала региональных объединений, таких как Совецание по взаимодействию и мерам доверия в Азии. Он высказался о необходимости гарантий безопасности для стран безъядерных зон, и поощрения для государств, не осуществляющих ядерные программы.

В декабре 2015 г. Генеральная ассамблея ООН одобрила Всеобщую декларацию о достижении мира, свободного от ядерного оружия, которая была предложена в апреле 2010 г. в выступлении на первом Саммите по ядерной безопасности в Вашингтоне. Утверждение данного документа говорит о поддержке международным сообществом благородной цели нашей страны – достижение мира, свободного от ядерного оружия, к столетию ООН 2045 г. кроме того, принятие резолюции 35 государств в поддержку декларации стало важным шагом к Глобальному антиядерному движению, инициированному Казахстаном в сентябре 2015 г.

Многолетняя деятельность Казахстана в поддержку безопасного мира была отмечена в Вашингтоне специальной наградой «За международное лидерство в области нераспространения» на IV Саммите по ядерной безопасности, прошедшем в марте 2016 г.

За 30 лет усилий по мировому разоружению и стремлению к безъядерному миру можно констатировать отдельные успехи в этом вопросе в стране и в мире. Мировое сообщество по-прежнему озабочено целым рядом проблем в сфере нераспространения ядерного оружия. В настоящее время оружие используется для укрепления власти,

распространения своего влияния в мире, потому что достичь существенного сокращения ядерного оружия оно пока не в состоянии.

На 52 и 53-й сессиях Генеральной Ассамблеи ООН были приняты резолюции, согласно которым проблемам санации Семипалатинского региона придан международный статус. Был определен размер первоочередной помощи – 43 миллиона долларов. В октябре 1999 года в Токио прошла донорская конференция по этой программе. Тем не менее осуществление этой программы в настоящее время ведется пока неэффективно.

Многие влиятельные страны мира официально имеют крупные арсеналы ядерных боеголовок: США – 3500, Россия – 2800, Великобритания – 512, Китай – 400, Франции – 384. Израиль, Индия и Пакистан имеют в своем арсенале достигающие до нескольких сотен ядерных боезарядов. Кроме того, они не приняли обязательства по ДНЯО. Ситуация вокруг них остается неопределённой. Потенциальная угроза висит в воздухе и даже просто испытания могут вызвать цепную реакцию по всему миру и спровоцировать новый глобальный конфликт. Крупнейшими конкурентами в гонке вооружений в нынешнее десятилетие остаются США и Россия. США планирует на затраты 700 млрд. долларов. Россия – не менее 70 млрд. долларов. В числе стран, участвующих в гонке ядерных вооружений, отмечены Китай, Индия, Франция, Израиль, Пакистан и Северная Корея.

Как было сказано выше, был принят ДВЗЯИ. Однако в 1998 году действительность договора оказалась под сомнением. Многие влиятельные страны воздерживаются от подписания и ратификации ДВЗЯИ и регулярно проводят испытания ядерного оружия и модернизируют существующие, создают новые виды ядерного вооружения и средства их доставки. «Пороговые» же страны занимаются разработками своих ракетно-ядерных программ. Провели ядерные испытания Индия и Пакистан. Смотри на них, другие страны намерены стать ядерными державами. МАД «Невада-Семипалатинск» настаивало на том, чтобы в случае, если делегации Индии, Пакистана и КНДР откажутся от подписания и ратификации ДВЗЯИ, Конференция исключила бы эти страны из списка обязательных подписантов, оставив для них возможность присоединиться к Договору впоследствии. Они обратились к делегациям США, Китая и Израиля с призывом немедленно ратифицировать ДВЗЯИ, показав пример позитивного подхода к решению актуальнейшей проблемы» [11, 23 с.].

В 1992 году вышел Закон «О социальной защите граждан, пострадавших вследствие ядерных испытаний на Семипалатинском ядерном полигоне», но до сих пор со стороны государства эффективных мер не принимается, особенно по части медицинской реабилитации здоровья населения.

Обострились новые, не менее опасные мероприятия, помимо традиционных ядерных программ. Это незаконный оборот материалов и оборудования, и средства его доставки для ОМУ, а также угроза террористических актов с применением ядерного оружия. В начале 2013 года Российский Генштаб сообщил, что на период до 2030 года уровень существующих и потенциальных военных угроз для России может существенно повыситься.

Одной из насущных проблем в вопросах нераспространения ядерного вооружения, и это было отмечено в докладе ООН, является то, что ДНЯО перестает иметь такую ограничительную силу, какую имела раньше. В настоящее время около 60 государств эксплуатируют или строят ядерные реакторы для производства электроэнергии или проведения исследований. Не менее 40 государств имеют промышленную и научную базу, которая дает им возможность в случае, если они сделают такой выбор, произвести ядерное оружие довольно быстро, если нормативно-правовые ограничения режима Договора уже не будут действовать».

Еще один вопрос, требующий немедленного решения – это создание баланса между эффективностью работы по нераспространению ядерного оружия и возможностью пользоваться законным участниками ДНЯО развивать атомную промышленность для гражданских целей. В последние годы стало ясно, что угрозы распространения за счет обогащения урана и переработки отработавшего топлива являются большими и продолжают расти. Эти два процесса, в частности, служат тем маршрутом, по которому участники Договора могут тайно заниматься деятельностью, не соответствующей Договору и имеющей целью дать им возможность приобретения потенциала создания ядерного оружия [5, 28 с.].

Заключение и выводы

Таким образом, Казахстан продолжает последовательно выступать за укрепление глобальной ядерной безопасности, и привержен идее полного и всеобщего ядерного разоружения, которое является единственной гарантией ядерной безопасности:

- по инициативе Первого Президента Казахстана Н. Назарбаева, Генеральная Ассамблея ООН объявила в 18 июня 2009 г. объявила 29 августа Всемирным днем отказа от ядерного оружия;

- инициатива по Договору о всеобъемлющем запрещении испытаний ядерного (ДВЗЯИ) оружия нашла поддержку мира, большинство стран поставило под ним свои подписи;

- на сегодняшний день все ядерные объекты мира находятся под гарантиями Международного агентства по атомной энергии (МАГАТЭ). Вся имеющаяся в Казахстане ядерная структура работает в соответствии с Соглашением о применении гарантий, подчиняясь правилам и стандартам МАГАТЭ;

- международное Агентство одобрило кандидатуру Казахстана для размещения Международного банка ядерного топлива под эгидой МАГАТЭ, где будет храниться низкообогащенный уран для его использования в гражданских целях 150 стран-участниц МАГАТЭ;

- антиядерное движение «Невада-Семипалатинск» давно вышло за пределы закрытия полигона и во главу угла стала проблема создания мира без ядерной угрозы;

- идет работа по реализации инициативы Казахстана о создании при ООН Международного фонда помощи пострадавшим от ядерных испытаний и техногенных атомных катастроф;

- формируется Банк инновационных технологий по оздоровлению населения, улучшению экологической обстановки, производству качественных продуктов питания;

- в планы невадовцев входит реализация программы ООН «Реабилитация Семипалатинского региона» и проводятся акции для финансовой поддержки от отечественных и зарубежных организаций;

- продолжает работу Национальный ядерный центр для исследования и использования атома в мирных целях. С первых дней был определен его статус и перечень направлений научных исследований;

- Республика Казахстан была избрана в непостоянные члены Совета Безопасности ООН на 2017-2018 годы и первыми из Центральной Азии достойно председательствовала в Совете Безопасности (СБ) ООН. Казахстан настаивал на мирном и всеобъемлющем урегулировании ситуации на Корейском полуострове, что имело свои положительные результаты;

- манифест Первого Президента «Мир. 21 век» становится одним из важных документов ООН. Документ стал ключевым в Совете Безопасности ООН в 2017-2018 годах;

- во время Будапештского саммита СБСЕ/ОБСЕ Великобритания, Россия и США подписали Меморандум о предоставлении гарантий безопасности Казахстану;

- Казахстан также активно участвует в ГИБАЯТ с 2006 г. и стал одним из первых ее участников;
- Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан, Таджикистан и Туркменистан подписали Договор о зоне, свободной от ядерного оружия в Центральной Азии (ЦАЗСЯО);
- в борьбу за безъядерный мир привлекается молодежь страны для придания свежего импульса движению и выступает с новыми глобальными созидательными инициативами;
- работает уникальный международный проект «Атом» (Abolish Testing Our Mission), инициированный Первым Президентом Республики Казахстан Н. Назарбаевым.

Список литературы

1. Назарбаев Н. Эра независимости / Н. Назарбаев. – Алматы: Жибек жолы, 2017. – 472 с.
2. Назарбаев Н. Эпицентр мира / Н. Назарбаев. – Алматы: Жибек жолы, 2020. – 240 с.
3. Назарбаев Н. Стратегия радикального обновления глобального сообщества и партнерство цивилизаций / Н. Назарбаев. – Алматы: Жибек жолы, 2020. – 188 с.
4. Жандаулетов В. Нравственный ориентир для молодежи // Мысль. – 2021. – № 3. – С. 36-43.
5. Жандаулетов В. Миссия мира и милосердия // Мысль. – 2021. – № 8. – С. 26-31.
6. Боранбаев Б. «Капустин Яр» әкелген қасіреті // Ақиқат. Ұлттық қоғамдық-саяси журнал. – 2020. – №2. – Б. 17.
7. Мальченко А. Ядерный марш. От трагедии к национальной гордости // Новое поколение. – 2021. – № 103. – С. 4.
8. Төлебаев Д. Уран өндірісі бойынша көшбасшы мемлекеттер қатарындамыз // Ақиқат. Ұлттық қоғамдық-саяси журнал. – 2020. – № 12. – Б. 4.
9. На острие мировой политики. Казахстан в Совете Безопасности ООН – 2017-2018 годы. – Нұр-Сұлтан: ТОО «Жарқын Ко», 2019. – 302 с.
10. Бозтаев К. Семей полигоны. «Қайнар қасіреті» / К. Бозтаев. – Алматы: Қазақстан, 1997. – 296 б.
11. Абишев М. Антиядерная политика Казахстана: вчера, сегодня, завтра // Мысль. – 2014. – № 2. – С. 15-23.
12. Инициативы Казахстана по укреплению режима нераспространения ядерного оружия. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://poisk-ru.ru/s42872t7.html>. (дата обращения: 15.02.2022).
13. Выступление Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева на Саммите по ядерной безопасности. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://elbasylibrary.gov.kz/en/node/1465>. (дата обращения 17.02.2022).
14. Engagement on nuclear disarmament between nuclear weapon-possessing states and non-nuclear weapon states working paper [Электрон. ресурс]. – 2017. – URL: <https://sipri.org/sites/default/files/Engagement-nuclear-disarmament.pdf> (дата обращения: 14.02.2022).
15. Do states still care about nuclear disarmament in the Middle East? [Электрон. ресурс]. – 2019. – URL: <https://www.army-technology.com/features/nuclear-disarmament-in-the-middle-east/> (дата обращения: 11.02.2022).
16. Манифест. «Мир. XXI Век» 2017 [Электрон. ресурс]. – 2019. – URL: https://www.akorda.kz/ru/speeches/external_political_affairs/ext_other_events/manifest-mir-xxi-vek (дата обращения: 27.02.2022).

17. Султанова Б.К. Казахстанский путь – 2050. Книга 3. Последовательная и предсказуемая внешняя политика. Коллективная монография / Б.К. Султанова. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2014. – 308 с.

А.А. Бенке

*Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының Академиясы,
Петропавл, Қазақстан*

Қазақстанның жалпы қарусыздандыруға байланысты белсенділігі

Аңдатпа. Бүкіл әлем Семей ядролық полигонының жабылуымен Қазақстанның әлемде алғашқы болып ядролық қарудан бас тартқанын біледі. Әлемде теңдесі жоқ өзінің бұрын-соңды болмаған шешімімен Қазақстан Республикасы бүкіл әлемде ядролық қаруды таратпауды талап етуге және ядролық клубқа мүше мемлекеттерді соған шақыруға моральдық құқыққа ие болды.

Бұл мақалада Қазақстанның жалпы қарусыздану және ядролық қаруды таратпау саласындағы қызметі туралы әдебиеттер мен ғылыми мақалалардың терең ғылыми зерттеулерінің нәтижелері берілген, бұл мәселенің қазіргі жағдайының жалпы көрінісін тануға мүмкіндік береді.

Ядролық қаруды сынауға тыйым салу жаһандық сипатқа ие болды. Ядролық қарусыз әлем үшін күрескен 30 жылдың ішінде Қазақстан бүкіл әлемде ядролық қаруды таратпау жөнінде орасан зор жұмыс атқарды. Саяси, экономикалық және әскери әлеуетіне қарамастан ядролық қарудан бас тартуға және атом энергиясын бейбіт мақсатта қолдану жобаларын әзірлеуге қатысты түбегейлі мәселелерді талқылауға және шешуге қатысуға барлық елдерге мүмкіндік беретін келесі бастамалар растаушы болып табылады.

Бұл мақаланың материалдарын Қазақстанның ядролық қаруды таратпау жөніндегі ұстанымын одан әрі ғылыми түрде зерттеу үшін, сондай-ақ студенттер мен курсанттарға «Қазақстанның қазіргі заманғы тарихы» және «Саясаттану» пәндері бойынша сабақтар өткізу үшін пайдалануға әбден болады.

Түйін сөздер: әлемдік қауымдастық, ядролық қаруды таратпау режимі, Халықаралық антиядролық қозғалыс, Семей ядролық полигоны, ядролық қаруды сынау, ядролық нысандар, Ұлттық ядролық орталық.

A.A. Benke

*Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan,
Petropavlovsk, Kazakhstan*

Activities of Kazakhstan on general disarmament

Abstract. The whole world knows that with the closure of the Semipalatinsk nuclear test site, Kazakhstan was the first in the world to refuse nuclear weapons. By its unprecedented decision, which has no analogs in the world, the Republic of Kazakhstan has earned the moral right to demand the non-proliferation of nuclear weapons throughout the world and call upon the states that are members of the nuclear club to make the same decision.

The article presents the results of deep scientific research of literature and scientific articles on the activities of Kazakhstan in the field of general disarmament and non-proliferation of nuclear weapons, which made it possible to present an overall picture of the current state of the problem.

The ban on nuclear weapons testing has become global. During 30 years of struggle for a nuclear-free world, Kazakhstan has been doing a lot of work on the non-proliferation of nuclear weapons throughout the world. The following initiatives allow all countries, regardless of their political, economic, and military capabilities, to participate in the discussion and resolution of the critical issues involved in abandoning nuclear weapons and developing projects for the peaceful use of atomic energy.

The materials of this article can be used for further scientific research of Kazakhstan's position on the non-proliferation of nuclear weapons, as well as for conducting classes with students and cadets on the disciplines "Modern History of Kazakhstan" and "Political Science".

Keywords: world community, nuclear non-proliferation regime, International anti-nuclear movement, Semipalatinsk nuclear test site, nuclear weapons testing, nuclear facilities, National Nuclear Center.

References

1. Nazarbayev N. Era nezavisimosti [The Era of Independence], (Zhibek zholy, Almaty, 2020, 472 p.), [in Russian].
2. Nazarbaev N. Epicentr mira [Epicenter of peace], (Zhibek zholy, Almaty, 2020, 240 p.), [in Russian].
3. Nazarbaev N. Strategiya radikal'nogo obnovleniya global'nogo soobshchestva i partnerstvo civilizacij [Strategy of radical renewal of the global community and partnership of civilizations]. (Zhibek zholy, Almaty, 2020, 188 p.), [in Russian].
4. Zhandauletov V. Nravstvennyy oriyentir dlya molodezhi [V. Moral reference point for youth] Thought. 2021. No.3. P. 36-43, [in Russian].
5. Zhandauletov V. Missiya mira i miloserdiya [Mission of Peace and Mercy] Thought. 2021. No. 8. P. 26-31, [in Russian].
6. Boranbayev B. «Kapustin Yar» akelgen kasireti [The tragedy brought by «Kapustin Yar»] Aqiqat. 2020. No. 2. P. 17, [in Russian].
7. Malchenko A. Yadernyy marsh. Ot tragedii k natsionalnoy gordosti. Novoye pokoleniye. [Nuclear march. From tragedy to national pride New generation]. 2021. No. 103. P. 4, [in Russian].
8. Tolebayev D. Uran ondirisi boiynsha koshbasshy memleketter kataryndamyz. Aqiqat. Ul'ttyk kogamdyk-sayasi zhurnal. [We are among the leading countries in uranium production The truth. National socio-political magazine] 2020. No. 12. P. 4, [in Kazakh].
9. Na ostrie mirovoy politiki. Kazakhstan v Sovete Bezopasnosti OON – 2017-2018 gody. [At the forefront of the world politics. Kazakhstan is in the UN Security Council. 2017-2018 years], (TOO «Zharkyn Ko», Nur-Sultan, 2019, 302 p.), [in Russian].
10. Boztayev K. Semey poligony. «Kaynar kasireti» [Semipalatinsk training ground. «The tragedy of the source»], (Kazakhstan, Almaty, 1997, 296 p.), [in Kazakh].
11. Abishev M. Antiyadernaya politika Kazakhstana: vchera. segodnya. Zavtra. Mysl. [Anti-nuclear policy of Kazakhstan: yesterday, today, tomorrow] Thought. 2014. No. 2. P. 15-23, [in Russian].
12. Initsiativy Kazakhstana po ukrepleniyu rezhima nerasprostraneniya yadernogo oruzhiya. [Kazakhstan's initiatives to strengthen the nuclear nonproliferation regime], Available at: <https://poisk-ru.ru/s42872t7.html>, [in Russian], (accessed 15.02.2022).

13. Vystuplenie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N.A. Nazarbaeva na Sammite po yadernoj bezopasnosti. [Speech by the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev at the Nuclear Security Summit], Available at: <https://elbasylibrary.gov.kz/en/node/1465>, [in Russian], (accessed 17.02.2022).
14. Engagement on nuclear disarmament between nuclear weapon-possessing states and non-nuclear weapon states working paper (2017), Available at: <https://sipri.org/sites/default/files/Engagement-nuclear-disarmament.pdf>, (accessed 14.02.2022).
15. Do states still care about nuclear disarmament in the Middle East? (2019), Available at: <https://www.army-technology.com/features/nuclear-disarmament-in-the-middle-east/> (accessed 15.02.2022).
16. Manifest. «Mir. XXI Vek» 2017, Available at: https://www.akorda.kz/ru/speeches/external_political_affairs/ext_other_events/manifest-mir-xxi-vek, (accessed 27.02.2022).
17. Sultanova B.K. Kazakhstanskiy put – 2050. Kniga 3. Posledovatelnaya i predskazuyemaya vneshnyaya politika. Kollektivnaya monografiya. [Kazakhstani way - 2050. Book 3. Consistent and predictable foreign policy. Collective monograph], (KISS under the President of the Republic of Kazakhstan, Almaty, 2014, 308 p.), [in Russian].

Сведения об авторе:

Бенке Алия Анварбековна – заместитель начальника кафедры общеобразовательных дисциплин, Академия Национальной гвардии Республики Казахстан, Петропавловск, Казахстан.

Benke Aliya Anvarbekovna – Deputy Head of the Department of General Education Disciplines, Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan, Petropavlovsk, Kazakhstan.

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

(E-mail: elena4bob@gmail.com)

Some aspects of political modernization in modern Uzbekistan

Abstract. The article analyzes the work of Sh. Mirziyoyev during his tenure as president. The author also tries to analyze the foreign and domestic policy of the Republic of Uzbekistan when the new President of the country was coming. In a short period of time, Sh. Mirziyoyev carried out a colossal work. A new stage of development a new stage of political, economic, and social reforms began for Uzbekistan. The head of state managed to bring foreign policy to a completely different level. Within the framework of the Strategy of action on five priority directions of development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021, the new President outlined the main priority of Uzbekistan's foreign policy - Central Asia. Sh. Mirziyoyev voiced his intentions to create a belt of good neighborliness and mutually beneficial cooperation in the Central Asian region. But implementing a multi-vector and balanced foreign policy, he managed to establish cooperation not only with neighboring republics but also with the leaders of world powers. The leader of the Republic of Uzbekistan shows his openness, readiness for dialogue, and strengthening of mutual trust and cooperation with all countries.

Keywords: Sh. Mirziyoyev, multi-directional nature, reforms, foreign policy, Strategy, Central Asia, Republic of Uzbekistan.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-139-2-33-41>

Received: 02.08.2021 / Accepted: 26.01.2022

Introduction

In 2016, in Uzbekistan, due to the sudden death of the first President, a transit of power took place. On December 4, 2016, early elections were held in the country, in which Shavkat Mirziyoyev won the largest number of votes. Immediately after coming to power, the new president began to take steps to transform and improve both domestic and foreign policy. The leader of the country has embarked on a phase of new political, social, and economic reforms. Cooperation with the countries of Central Asia, which is the main priority of Uzbekistan's foreign policy, has developed dynamically in accordance with the Strategy of action on five priority directions of development of the Republic of Uzbekistan from 2017 to 2021. Tashkent shows its readiness for dialogue, mutually beneficial cooperation, and strategic partnership.

Research methods

In writing this article, the author used such methods as comparative analysis, historical method, and prediction method.

Discussion

In September 2016, the first President of the Republic of Uzbekistan I. Karimov died. In December 2016, Sh. Mirziyoyev won the early elections with the largest number of votes. Immediately after the election of the president, the new head of state outlined new priorities in both foreign and domestic policy, some of which seemed completely impossible even under his predecessor. Sh. Mirziyoyev announced a course for rapprochement and establishment of good-neighborly relations with neighboring states, began a new stage of social, economic, and political reforms. A period of change has begun for Uzbekistan. In February 2017, the head of state approved the Strategy of action on five priority directions of development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021. According to the new Strategy, the President set the task of improving the system of state and social construction, reforming the legal and administrative systems, ensuring security and interethnic harmony, liberalizing the economy, and starting to develop the social sphere, and developing multi-vector foreign policy. This priority course is maintained at the present time. Every year, starting in 2017, the President approves a new state program for the modernization and implementation of the Strategy. So, 2017 was the Year of Dialogue with the People and Human Interests, 2018 was held under the name of the Year of Support for Active Entrepreneurship, Innovative Ideas and Technologies, 2019 was the Year of Active Investments and Social Development, and 2020 was called the Year of Development science, education and the digital economy ", and 2021 is being implemented under the slogan" The Year of Supporting Youth and Strengthening the Health of the Population. "

Shavkat Mirziyoyev began to act actively from the first days. At the legislative level, forced labor was prohibited. Since 2017, efforts against corruption in higher educational institutions have been carried out, and the salaries of teachers have been increased. On April 20, 2017, the Resolutions "On Measures for the Further Development of the Higher Education System" and "The Program for the Comprehensive Development of the Higher Education System for the Period 2017-2021" were signed. To organize training abroad and attract foreign scientists, the El-Yurt Umidi Foundation was established. Such steps are undoubtedly a new advance in the field of education. This testifies to the improvement of the higher education system and the revision of the content of personnel training. The creation of the Fund will greatly increase the availability of higher education in the country.

Immediately after the elections, Sh. Mirziyoyev signed a decree "On measures to radically increase the efficiency of the internal affairs bodies", which will make the State transparent in the work of the internal affairs agencies and will bring the police face to face with the people and remove the invisible barrier between them, the judicial and legal system has been reformed and the penal system liberalized. In 2017, a program of economic reforms was approved, which was supposed to bring the country's economy to a qualitatively new level until 2021. The key areas were the textile industry, the production of industrial building materials, the fruit and vegetable sector, pharmaceuticals, and tourism. In 2019, radical tax reform was carried out. But according to some experts, it is a failure. Also from January 1, 2019, the Customs and Tariff Policy was liberalized, providing for the reduction of import customs duties and excise duties. Despite the skepticism of

some experts, it is nevertheless necessary to note the positive changes in the economy of Uzbekistan. The share of investment in GDP doubled between 2017 and 2020. The Uzbek media have gained freedom of speech. Today they are allowed to write about a real picture that is taking place in the country, whereas under I. Karimov, it was forbidden. Also, the attitude toward labor migrants was changed, they began to speak openly about their problems and their contribution to the country's economy. One of the main changes in the sphere of political freedom was the gradual release from Uzbek prisons of human rights defenders and journalists, as well as those who were in opposition to the previous regime. [1] It is necessary to note the creation of mechanisms for direct communication between the President and the citizens of the Republic of Uzbekistan when each citizen could contact the President and receive an answer to his request. Now, an integral system of presidential receptions has been formed in each city and district center. In total, there are about 200 reception offices throughout the country.

Republic of Uzbekistan and Central Asia

The President is currently pursuing an active and pragmatic policy based on the national interest of the country. According to the Strategy of Action on Five Priority Directions of Development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021 Central Asia is the main priority of Uzbekistan's foreign policy. From the first days, the leader of the country began to establish ties with the neighboring republics. The delimitation of borders has been successfully carried out, and the disputed issues relating to borders have virtually disappeared, which can truly be seen as evidence of the wise policy of Sh. Mirziyoyev. Also «statistics of summits, visits of delegations, business, and cultural forums, telephone calls of presidents to each other, inter-State agreements, as well as regional projects indicate: that the share of Central Asia is higher than that of other regions and countries in the international relations of Uzbekistan»[2]. The President of Uzbekistan has significantly improved relations with Kyrgyzstan. A strategic partnership agreement has been signed between States and issues relating to certain disputed borders have been resolved.

Uzbekistan is also strengthening its cooperation with the Republic of Kazakhstan. In March 2017, the President of Uzbekistan made an official visit to Astana, where the heads of state signed a joint declaration on further deepening strategic partnership and strengthening good neighborliness between the countries. Several other important documents were also signed during the meeting. In April 2019, an official meeting of the two Heads of State was held in Tashkent, where further plans for strengthening and developing friendly relations of good-neighborly policy, cooperation in the fields of tourism, transport, trade, and much more were discussed. Some 10 different bilateral instruments have also been signed to further develop mutually beneficial links between countries.

Positive trends in the development of relations can be seen between Uzbekistan and Tajikistan. The stumbling block was the construction of a major Rogun hydroelectric power plant, disagreements over border delimitation, etc. The new President tried to smooth out these problems, and some of them were even resolved. In March 2018, the state visit of the President of Uzbekistan to the capital of Tajikistan took place. This event can be called "historical" for the two brotherly peoples. In a short period of time Sh. Mirziyoyev managed to find «a common language» with the neighboring state, to cancel the visa regime, to resume aviation, railway and bus connections between cities of neighboring states, managed to reach an agreement on the area of Farkhad hydroelectric power station 2, the supply of gas to Tajikistan and electricity to Uzbekistan has been resumed. It was also decided to coordinate the fight against extremism and terrorism, as the proximity of States to Afghanistan requires increased attention to the issue of security [3]

Relations between Uzbekistan and Turkmenistan have also reached a new level of strategic partnership. It is noteworthy that in March 2017, Sh. Mirziyoyev made his first visit as President of Turkmenistan. In 2018, the President of Turkmenistan paid a return visit to Uzbekistan. In August of the same year, President Sh. Mirziyoyev visited Turkmenistan to participate in a meeting of the Council of Heads of State-Founders of the International Fund for Saving the Aral Sea. In November 2019, at the invitation of Sh. Mirziyoyev, the President of Turkmenistan paid an official visit. The Presidents considered topical issues in bilateral relations and discussed prospects for their expansion.[4] Since then, there have been some 15 meetings of heads of State, during which more than 50 documents have been signed, the purpose of which is mutually beneficial cooperation.

Regional cooperation has recently been strengthened. The regular Consultative Meetings of the Heads of State of Central Asia are further proof of this. It is a kind of dialogue platform where heads of State can discuss, in a constructive and open manner, topical issues of cooperation and propose solutions to common problems. The first consultative meeting was held in Astana in 2018. In November 2019, a second meeting was held in Tashkent, during which the heads of State adopted a development program for the region. The third consultative meeting of Heads of State was scheduled to take place in Kyrgyzstan in 2020. However, due to the tense situation around the world due to COVID-19, the meeting had to be postponed. It was not until August 2021 that the Presidents of the countries met at the third consultative meeting, but not in Kyrgyzstan as planned, but in Turkmenistan. During the meetings, such issues as the increase in the flow of tourists, the economic integration of the region, the increase in trade between States, terrorism, and drug trafficking were discussed, the situation in Afghanistan deserves special attention since Uzbekistan has common borders with Afghanistan. It is essential to ensure peace, security, and stability in the region. The high level of regional consolidation achieved and the readiness of Central Asian countries to assume responsibility for region-wide issues is also evidenced by the adoption of a special UN resolution in June 2018 Strengthening regional and international cooperation for peace, stability, and sustainable development "Strengthening regional and international cooperation to ensure peace, stability, and sustainable development in the Central Asian region." [5]

Another important event in the history of Central Asia, which took place from July 15-16, 2021, should be noted. At the initiative of the President of the Republic of Uzbekistan, an international conference entitled «Central and South Asia: regional interconnectedness was held in Tashkent. Challenges and opportunities». Despite the difficult epidemiological situation, the conference was attended by some 600 participants, including 44 high-level national representatives, delegations from international and regional organizations, international experts, representatives of scientific centers, etc. This event can really be called the «historic breakthrough in the rapprochement of the countries of Central and South Asia». The President of Uzbekistan is steadily continuing his foreign policy, set after winning the 2016 elections, thereby strengthening his authority in the international arena and bringing the country to a whole new level. The conference discussed both regional, international and global issues. The welcome speech by the President of Uzbekistan, in which he provided reform ideas and wide-ranging initiatives, was highly appreciated by the participants and appreciated by international experts. The participants agreed on the need to exploit the full potential of the regions by taking advantage of existing transport and transit opportunities, creating a single market and investment space. Participants also noted the importance of implementing the concept of interregional integration. The conference gave a new impetus to the development of bilateral and interregional cooperation between Central and South Asia, since all states strive to strengthen peace and good neighborliness, and Sh. Mirziyoyev, thanks to his position on the foreign policy course and views on regional and international problems and threats, enlisted the support of the international community.

It should also be noted that cooperation in the cultural and humanitarian sphere, science, and education is actively developing between Uzbekistan and the states of Central Asia. There are trends of growth in the economy, and trade turnover is increasing every year. Between 2016 and 2019, Uzbekistan's trade with Central Asian countries more than doubled, from \$2.5 billion to \$5.2 billion. With Kazakhstan, however, this growth increased by a factor of 1.8, Kyrgyzstan by a factor of 5, Turkmenistan by a factor of 2.7, and Tajikistan by a factor of 2.4. [6]

Cooperation between Uzbekistan and the world Powers: Russian Federation, United States of America, and China

Having entered the legitimate rights of the President of the country after the elections, Sh. Mirziyoyev has started a multi-vector foreign policy, finding a balance between world powers. Russia is the second-largest investor and an important partner for Uzbekistan. The main areas of cooperation with the Russian Federation remain trade and economic, military, political, cultural and humanitarian spheres. According to the data of the Ministry of Investment and Foreign Trade of Uzbekistan, according to the results of 2019, the foreign trade turnover of the country amounted to \$42.2 billion. of which 6.6 billion (15.7%) are in Russia.[7] Russia is interested in deepening not only bilateral cooperation with Uzbekistan but also its active involvement in the development of Eurasian integration. Throughout 2020, dialogues were held on the economic feasibility of the participation of the university in the EAEU. There were both supporters and opponents of integration inside the country. Ultimately, Uzbekistan received observer status in the EAEU.

Cooperation between Uzbekistan and Russia is also developing in the field of security. During the official visit of the President of Uzbekistan to Moscow in April 2017, a package of intergovernmental agreements and investment projects was signed, and a joint plan of interaction was formed to strengthen stability in the entire Central Asian region.

Cooperation in the field of entrepreneurship development is being actively pursued. Almost 2 thousand enterprises with the use of Russian capital have been opened in Uzbekistan.

In addition, relations between the Republic of Uzbekistan and the Russian Federation are developing in the field of education and science. The exchange of students, teachers, and scientists between the two countries is carried out annually. Representatives of Uzbekistan and Russia regularly publish joint scientific works and take part in conferences, competitions, seminars, and various competitions organized by both states. There are branches of universities in Uzbekistan such as Lomonosov Moscow State University and the Plekhanov Russian University of Economics. Negotiations are underway to open other Russian universities in the heart of Central Asia.

Relations between Uzbekistan and the United States moved to a new level with the arrival of Sh. Mirziyoyev. In September 2017, the President officially visited the United States to take part in the 72nd session of the UN General Assembly. Also, meetings were held with the President of the United States and the leadership of large companies. As a result, agreements worth \$ 2.6 billion were signed between Uzbekistan and the United States. [8]

"In May 2018, the President of Uzbekistan was invited to the United States. The meeting of the two leaders ended with the signing of cooperation documents that will help develop foreign trade, a "Road Map" for the development of e-commerce in Uzbekistan and expanding access of Uzbek entrepreneurs to global trading platforms was discussed. A five-year Military Cooperation Plan was also signed, as relations between States are also based on combating terrorism and solving problems in Afghanistan. Cooperation with the United States is developing in the field of science and technology, as well as in the field of economic modernization.

In February 2020, Secretary of State Mike Pompeo visited Uzbekistan. In Tashkent, he participated in the C5+1 meeting, which was attended by the heads of the five Central Asian countries and the United States. Pompeo also held talks with the President of the Republic Sh. Mirziyoyev. It was stated that relations between the two States were at the peak of their development. In this connection, he notes that after the visit of the President of Uzbekistan to the United States, and after Pompeo's visit to Uzbekistan, a wave of articles and official statements in the Russian media and analytical circles about the alleged looming turn of Tashkent towards the West and its distance from Russia, about the strengthening of United States influence in the region, etc. This has always been observed throughout the period of independence, which reflects the geopolitical dimension (or attribution of the geopolitical dimension) to major foreign policy moves not only of Uzbekistan but also of other States of the region. » [3]

Results

In analyzing the priorities of Uzbekistan's foreign policy, one cannot but mention China. Chinese geopolitics in the 21st century is increasingly manifested on a global scale, especially in connection with the new initiative of Xi Jinping «One Belt, One Way» (OBOW). OBOW includes not only infrastructure projects, construction of roads, hubs, pipelines, etc., but also issues of culture, education, tourism, and other components of the «soft power» of China. Even I. Karimov, being at his post, officially supported the Chinese initiative. The current president has confirmed this support. China is the main source of financing for reforms in Uzbekistan. China is Uzbekistan's largest trading partner and investor. Only for 2017-2018 more than \$ 40 billion in contracts were concluded. There is also cooperation in the military sphere. China sent military equipment to Uzbekistan free of charge. There are two Confucius Institutes in the country. Thousands of Uzbeks students' study at universities in China. Currently, the issue of construction of the Uzbekistan-Kyrgyzstan-China railway is being resolved, which will become an important transport hub for the transcontinental communication "Western China-Western Europe". The automotive component of this assembly has already been built. [3]

Conclusion

Summing up, it can be noted that Sh. Mirziyoyev has developed an excellent strategy and copes with it perfectly. The President fulfilled all the points outlined after his arrival in domestic politics. Thanks to his diplomatic style, the Head of Uzbekistan easily established mutually beneficial cooperation not only with world powers but also with neighboring states, relations with which under the first president were strained to the limit. In keeping with all the interests of the State, the Uzbek leader has begun fruitful cooperation in virtually all spheres, maintaining a balance with global and regional actors and taking the Republic of Uzbekistan to an entirely new level in the international arena. Thanks to the competent policy of Sh. Mirziyoyev, the leaders of the world powers began to perceive the state differently, confirming the importance of Uzbekistan's role in solving regional problems in Central Asia.

References

1. Мелибаев Н. 10 главных изменений в Узбекистане за время президентства Шавката Мирзиёева. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://informburo.kz/stati/10-glavnyh-izmeneniy-v-uzbekistane-za-vremya-prezidentstva-shavkata-mirziyoeva.html> (дата обращения: 20.03.20).

2. Толипов Ф. Эклектичность многовекторности как фактор сбоя пятисторонности в Центральной Азии [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://caanetwork.org/archives/20446> (дата обращения: 25.11.2020).
3. Izteleuova Ye., Lapenko M. New foreign policy course in the Republic of Uzbekistan: opportunities and challenges // Central Asia and the Caucasus. –2021. – Vol. 22. – Is.2. – P. 49-58
4. Узбекистан-Туркменистан: новый уровень многовековых дружественных и культурных связей [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://mfa.uz/ru/press/news/2019/11/22133/> (дата обращения: 03.04.20).
5. Стратегия Узбекистана по выстраиванию большой трансрегиональной коннективности [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://isrs.uz/ru/maqolalar/strategia-uzbekistana-po-vystraivaniu-bolsoj-transregionalnoj-konnektivnosti> (дата обращения: 28.08.2021).
6. Кустов А. Узбекистан нацелен на развитие торгово-экономического сотрудничества со странами Центральноазиатского региона [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://review.uz/post/uzbekistan-nacelen-na-razvitie-torgovo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva-so-stranami-centralnoaziatskogo-regiona?q=%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%20%D0%A3%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0> (дата обращения: 28.08.2021).
7. Новиков В. Минвнешторг Узбекистана обнародовал итоги внешней торговли за 2019 год [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://nuz.uz/ekonomika-i-finansy/46076-minvneshtorg-uzbekistana-obnarodoval-itogi-vneshneytorgovli-za-2019-god.html> (дата обращения: 20.04.2020).
8. Итоги визита Шавката Мирзиеева в США. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.publika.uz/uzbekistan/politics/53741> (дата обращения: 25.04.2020).

Е.А. Изтелеуова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Қазіргі Өзбекстанның саяси модернизациясының кейбір аспектілері

Аңдатпа. Мақалада Ш.Мирзиеевтің президент болып тұрған кезіндегі жұмысы талданады. Автор елдің жаңа президентінің келуімен Өзбекстан Республикасының сыртқы және ішкі саясатын талдауға тырысады. Ш.Мирзиеев қысқа мерзімде орасан зор жұмыстарды атқарды. Жаңа үкіметтің келуімен Өзбекстан үшін дамудың жаңа кезеңі, саяси, экономикалық және әлеуметтік реформалардың жаңа кезеңі басталды. Мемлекет басшысы сыртқы саясатты мүлде басқа деңгейге көтере алды. 2017-2021 жылдарға арналған бес басым бағыт бойынша Әрекет стратегиясы аясында жаңа президент Өзбекстанның сыртқы саясатының негізгі басымдығы - Орталық Азияны белгіледі. Ш.Мирзиеев Орталық Азия аймағында тату көршілік пен өзара тиімді ынтымақтастық белдеуін құру ниетін білдірді. Бірақ көпвекторлы және теңдестірілген сыртқы саясатты жүзеге асыра отырып, ол көршілес республикалармен ғана емес, әлемдік державалардың басшыларымен де ынтымақтастық орната алды. Өзбекстан Республикасының көшбасшысы өзінің ашықтығын, диалогқа дайындығын, барлық елдермен өзара сенім мен ынтымақтастықты нығайтатынын көрсетеді.

Тўйин сөздер: Ш.Мирзиёев, көпвекторлы, реформалар, сыртқы саясат, Стратегия, Орталық Азия, Өзбекстан Республикасы.

Е.А. Изтелеуова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Некоторые аспекты политической модернизации современного Узбекистана

Аннотация. В статье проводится анализ работы Ш.Мирзиёева за период пребывания его на посту президента. Также автор пытается произвести анализ внешней и внутренней политики Республики Узбекистан с приходом нового Президента страны. За короткий промежуток времени Ш.Мирзиёевым была проведена колоссальная работа. С приходом новой власти для Узбекистана начался новый этап развития, новый этап политических, экономических и социальных реформ. Главе государства удалось вывести внешнюю политику на совершенно иной уровень. В рамках Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям на 2017-2021 гг. новый Президент обозначил главный приоритет внешней политики Узбекистана – Центральная Азия. Ш.Мирзиёев озвучил намерения о создании пояса добрососедства и взаимовыгодного сотрудничества в регионе Центральной Азии. Но осуществляя многовекторную и сбалансированную внешнюю политику, ему удалось наладить сотрудничество не только с соседскими республиками, но и с лидерами мировых держав. Лидер Республики Узбекистан показывает свою открытость, готовность к диалогу, укреплению взаимного доверия и сотрудничеству со всеми странами.

Ключевые слова: Ш.Мирзиёев, многовекторность, реформы, внешняя политика, Стратегия, Центральная Азия, Республика Узбекистан.

References

1. Melikbayev N. 10 glavnyh izmenenij v Uzbekistane za vremya prezidentstva Shavkata Mirziyoyeva [10 major changes in Uzbekistan during the presidency of Shavkat Mirziyoyev] Available at: <https://informburo.kz/stati/10-glavnyh-izmenenij-v-uzbekistane-za-vremya-prezidentstva-shavkata-mirziyoyeva.html>, [in Russian]. (accessed 20.03.20).
2. Tolipov F. Eklektichnost' mnogovektornosti kak faktor sboya pyatistoronnosti v Central'noj Azii [Eclecticism of a multi-vector approach as a factor in the failure of five-sidedness in Central Asia] Available at: <https://caa-network.org/archives/20446>, [in Russian]. (accessed 25.11.2020).
3. Izteleuova Ye., Lapenko M. New foreign policy course in the Republic of Uzbekistan: opportunities and challenges. Central Asia and the Caucasus.2021.Vol. 22.Is.2.P. 49-58.
4. Uzbekistan-Turkmenistan: novyj uroven' mnogovekovykh druzhestvennyh i kul'turnykh svyazej [Uzbekistan-Turkmenistan: a new level of centuries-old friendly and cultural ties] Available at:<https://mfa.uz/ru/press/news/2019/11/22133/>, [in Russian]. (accessed 03.04.20).
5. Strategiya Uzbekistana po vystraivaniyu bol'shoj transregional'noj konnektivnosti [Uzbekistan's strategy to build greater trans-regional connectivity] Available at:<https://isrs.uz/ru/maqolalar/strategia-uzbekistana-po-vystraivaniyu-bolsoj-transregionalnoj-konnektivnosti> [in Russian]. (accessed 28.08.2021).

6. Kustov A. Uzbekistan nacelen na razvitie torgovo-ekonomicheskogo sotrudnichestva so stranami Central'noaziatskogo regiona [Uzbekistan aims to develop trade and economic cooperation with the countries of the Central Asian region] Available at: <https://review.uz/post/uzbekistan-nacelen-na-razvitie-torgovo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva-so-stranami-centralnoaziatskogo-regiona?q=%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%20%D0%A3%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0>, [in Russian]. (accessed 28.08.2021).
7. Novikov V. Minvneshtorg Uzbekistana obnarodoval itogi vneshnej torgovli za 2019 god [The Ministry of Foreign Trade of Uzbekistan announced the results of foreign trade for 2019] Available at: <https://nuz.uz/ekonomika-i-finansy/46076-minvneshtorg-uzbekistana-obnarodoval-itogi-vneshneytorgovli-za-2019-god.html>, [in Russian]. (accessed 20.04.2020).
8. Itogi vizita Shavkata Mirziyoyeva v SSHA [Results of the visit of Shavkat Mirziyoyev to the USA] Available at: <https://www.publika.uz/uzbekistan/politics/53741>, [in Russian]. (accessed 25.04.2020).

Information about the author:

Izteleuova Yelena Alekseyevna – Ph.D. student in Oriental Studies Department, Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Изтелеуова Елена Алексеевна – аймақтану кафедрасының докторанты,
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Б.О. Кудумбаева*, С.К. Алиева, Ж.М. Медеубаева*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан***Автор для корреспонденции: baglan175@gmail.com***Фактор науки и технологий в теориях международных отношений**

Аннотация. В статье рассматривается фактор науки и технологий в теориях международных отношений, от классических парадигм, политического реализма, либерализма и неолиберализма до современных концепций социального конструктивизма и направления «Наука и технологии в обществе» (Science, technology in society (STS), активно формирующегося в последние десятилетия в широком междисциплинарном поле. Исследование проводится на стыке науки и технологий в обществе и международных отношений. С одной стороны, исследователи признают значимость этого фактора, особенно на фоне нарастающей глобализации, стремительного развития информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), всеобщей цифровизации и сдвига в виртуальную реальность. С другой стороны, в академической литературе существует пробел в теоретическом осмыслении взаимного влияния науки, технологий в обществе и международных отношений. Статья призвана восполнить этот пробел. Исходя из актуальности темы, сделана попытка концептуализировать теоретические подходы в контексте проблемы интеграции Казахстана в глобальное научное сообщество.

В результате анализа одной из наиболее приемлемых концепций, отражающих современные тенденции взаимозависимости и взаимообусловленности науки, технологических инноваций в обществе и международных отношений, на взгляд авторов, является междисциплинарное поле – наука и технологии в обществе. Исходя из перспектив дальнейшей интеграции Казахстана в международное академическое сообщество, на начальном этапе такой подход предполагает налаживание и расширение междисциплинарных связей как в научных исследованиях, так и в выработке и имплементации государственных проектов и программ в области науки и технологии в РК.

Ключевые слова: интеграция, фактор науки и технологий, глобальное научное сообщество, политический реализм, либерализм/неолиберализм, конструктивизм, наука и технологии в обществе, теория международных отношений.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-139-2-42-50>

Поступила: 17.11.2021 / Одобрена к опубликованию: 28.02.2022

Введение

В условиях нарастающей глобализации и затяжного мирового кризиса COVID-19, когда ускоряются механизмы, процессы и действия, обеспечивающие усиление взаимозависимостей, в современных международных отношениях наметилась тенденция интереса к роли научно-технического прогресса. В научно-техническом прогрессе наука стоит на первом месте, технологии - на втором, их взаимосвязь создает спираль прогресса, которая постоянно развивается по восходящей. Каждое государство стремится выстроить свою спираль прогресса, позволяющую создавать собственные высокие технологии и заимствовать технологии конкурентов [1].

Наука, технологии и международные отношения оказывают взаимное влияние друг на друга. Особенно широко воздействуют на международные отношения информационно-коммуникационные технологии. Взаимное влияние науки, технологий и международных отношений настолько важно и всепроникающе, что эту область следует признать

независимой дисциплиной [2]. Тем не менее, на фоне этого утверждения, фактор науки и технологий все еще остается недостаточно изученным. Действительно, если обратиться к традиционным классическим парадигмам теории международных отношений, то фактор науки явно недооценен и находится на периферии исследований. Следовательно, необходимо переосмысление проблемы концептуализации науки и технологий в терминах теории международных отношений. Исходя из актуальности, в рамках статьи преследуются две цели: показать концептуальную недостаточность традиционных теорий в исследовании роли научного фактора в международных отношениях, сдвиг в понимании в рамках социального конструктивизма и выдвигание междисциплинарной теории, известной в западных исследованиях как STS (Science, Technology and Society), как наиболее оптимальной концепции для выявления взаимного влияния науки и технологий в обществе на современную мировую политику и приоритета в процессе интеграции Казахстана в глобальное сообщество.

Методология исследования

Методология статьи опирается на компаративный анализ ключевых концепций теорий международных отношений, контент-анализ первоисточников наиболее ярких представителей рассматриваемых теорий, на основе которых суммируются выводы об интегральной роли науки и технологий в международных отношениях. Фактор науки и технологий рассматривается одновременно как предмет исследования и преобразующая сила в международных отношениях.

В структуре статьи фактор науки отражается в классических парадигмах теории международных отношений политического реализма, либерализма и неолиберализма, далее рассматривается концепция конструктивизма и основной акцент делается на междисциплинарной концепции STS – наука и технологии в обществе, получившей широкое распространение в последние десятилетия в западных исследованиях. Исходя из анализа выдвигается аргумент о том, что теоретической основой для успешной интеграции Казахстана в международное научное сообщество на начальном этапе необходимо выбрать концепцию STS как наиболее релевантную и перспективную.

Обсуждение

В целях рассмотрения фактора науки в различных концепциях теории международных отношений основное внимание обращено на мнения авторитетных представителей каждого из направлений. Так, в реализме наука и технологии не рассматриваются как предметная область. Р. Арон, французский философ и политолог, акцентирует внимание на формировании индустриального сообщества, где наука рассматривается как инструмент силы [3]. Г. Моргентау, американский политолог, основатель прагматизма и политического реализма, в его поздних работах признает роль ядерного оружия как инструмента наращивания силы и сдерживания [4]. Неолиберализм Дж. Ная, разработанный в концепции «мягкой» силы, сфокусирован на аспектах языка и культуры, а именно, американского образа жизни, опосредовано знаний и науки, играет важную роль в международных отношениях и влияет на мировую политику [5]. Чуть позже, убедившись в низкой эффективности «мягкой» силы в американской политике, он выдвигает концепт «умной» силы, под которым понимается способность сочетать жесткую и мягкую силу в выигрышной стратегии [6]. Таким образом, в терминах неореализма фактор науки и технологий упоминается опосредованно.

В современной академической литературе фактор науки и технологических инноваций в международных отношениях довольно ограничен. Наиболее полный взгляд можно найти у

Е. Скольникофа, почетного профессора департамента политологии Массачусетского технологического института. Он рассматривает роль науки и технологий во всем диапазоне отношений между странами, включая вопросы безопасности и экономики, экологические вопросы, международную экономическую конкурентоспособность, распространение оружейных технологий, крах коммунизма, новое содержание отношений зависимости, требующее решения новых проблем национального и международного управления [7]. Отличительная черта его подхода в том, что процесс изменений носит постепенный, эволюционный характер. С точки зрения Ч. Вейса, профессора кафедры науки, технологий и международных отношений Джорджтаунского университета научное сотрудничество, конкуренция и коммуникации могут оказывать влияние на международные отношения, например, соглашение о научном сотрудничестве – это первый шаг к расширению двусторонних отношений между государствами [8].

Классические парадигмы: наука на периферии исследований

Классическая теория политического реализма связана с именами Фукидида, Гоббса Т., Макиавелли Н., Клаузевица К., Карра Э. и основана на следующих основных положениях: акторности государств, приоритете национальных интересов, определенных в терминах власти, силе или угрозе ее применения, стремлении к балансу сил между основными игроками и анархичности международных отношений. Ключевой аргумент: международные отношения есть рациональная борьба государств за власть. В этой системе координат сложно найти упоминание влияния научно-технического прогресса на расстановку сил в мировой системе. Можно предположить, что наука является одним из множества факторов, оказывающих опосредованное влияние на усиление силы и мощи конкурирующих государств. Французский исследователь Р. Арон, предложивший концепцию единого индустриального общества, под которым понимал общество с преобладанием крупного промышленного производства, отмечал, что определенную роль в ключевом вопросе войны и мира сыграла трансформация общества с использованием научно-технических достижений. В работе «Мир и война между народами», считающейся одной из фундаментальных в изучении международных отношений, Р. Арон ссылается на Шпенглера, утверждавшего, что человек есть хищное животное; наука и техника суть инструменты воли к могуществу [9]. Там же он отмечает: «Во всяком случае, одна из задач прогресса в области активной обороны — заставить соперника нести дополнительные затраты, поскольку каждое оборонительное новшество требует наступательных нововведений [10]. У основоположника политического реализма Г. Моргентау в работе «Политики между нациями» в редакции 1960 г. ядерному оружию уделяется внимание как фактору международной политики, говорится о его разрушительной силе, возникновении ядерного баланса сил [11]. Таким образом, в классической концепции роль научно-технического прогресса понимается в терминах власти и является инструментом в стремлении к равновесию.

Представителями либеральной парадигмы теории международных отношений являются Дж. Локк, И. Кант, А. Смит, В. Вильсон, основными положениями их теорий являются утверждения о том, что основными акторами международных отношений являются не только государства, но и негосударственные, международные организации, ТНК и частные лица выступают за плюрализм целей, универсальные ценности, мораль и право ограничивают международную анархию, пацифизм, стремление к сотрудничеству и миру. Либерализм признает, что трансформации в МО связаны с развитием науки и технологий.

В неолиберализме фактору науки уделяется серьезное внимание. Ф. Фукуяма, выступающий за распространение неолиберализма и демократии, в предисловии к книге

«Конец истории и последний человек» утверждает, что развитие науки оказало «единообразное воздействие на все общества» по двум причинам. «Во-первых, техника обеспечивает определенные военные преимущества стране, которая ею владеет, а, учитывая постоянную возможность войны в международных делах, ни одно государство, дорожащее своей независимостью, не может пренебречь необходимостью модернизации обороны. Во-вторых, современная наука создает единообразный простор для роста экономической производительности. Техника открывает возможность неограниченного накопления богатств, и тем самым — удовлетворения вечно растущих желаний человека. Этот процесс гарантирует рост однородности всех человеческих обществ, независимо от их исторических корней или культурного наследия» [12]. Р. Коохейн в книге «Политическая наука: новые направления», главе, посвященной международным отношениям, утверждает, что, по мнению сторонников либерального институционализма, внутригосударственные и международные институты взаимодействуют, укрепляя друг друга. Демократическая внутренняя политика и расширение международного сообщества прочно связываются с увеличением количества международных институтов; международное сообщество и институты создают «пространство» для реализации внутреннего выбора [13]. Один из самых популярных представителей современного неолиберализма Дж. Най, разработчик концепции мягкой силы, сфокусировал свое внимание на продвижении языка и культуры (американского образа жизни), распространении академических знаний, наука в этом контексте имеет опосредованное значение, сам автор утверждает, что «мягкая» сила — это способность добиваться желаемого на основе добровольного участия союзников, а не с помощью принуждения или подачек [14].

Таким образом, либеральная, особенно неолиберальная теория опосредованно считает роль науки важной институциональной силой, способствующей международному сотрудничеству, которое имеет тенденцию роста в условиях взаимозависимости.

Конструктивизм: наука как социальный конструкт

Теория конструктивизма или социального конструктивизма представлена именами А. Вендта, Н. Онуф, П. Катценштайн, Ф. Краточвилл и Т. Хопф, она была заявлена в рамках постмодернистского подхода в 80-е годы 20 в., в период третьей волны «великих дебатов» между реалистами, плюралистами и структуралистами. Термин «конструктивизм» был введен и нашел развитие в качестве теории благодаря Н. Онуфу. Ключевая идея заключается в том, что конструктивизм утверждает: человек и общество конструируют и определяют друг друга. Люди создают общества своими поступками, а общества конструируют людей в том, как они понимают себя и друг друга, посредством поступков. Некоторые из этих действий являются преднамеренными попытками создать или переделать общество. В процессе конструирования между агентами и структурами анализ должен начинаться с рассмотрения «действий», выполняемых социальными акторами. Совершенные дела, предпринятые действия, сказанные слова — это все факты, утверждает Онуф [15]. При этом важная особенность конструктивистского подхода заключается в следовании правилам. В реконструкции международных отношений произошёл сдвиг на социальное конструирование и следование нормам и правилам. Соответственно, наука и знания являются социокультурными продуктами.

По А. Вендту, наиболее яркому представителю конструктивизма, международные отношения, все поле, участники, субъекты и объекты, такие переменные, как сила, анархия, интересы есть то, что конструируется. Структуры создаются посредством дискурса, трансляции определенной информационной линии. Изменив дискурс о международных

отношениях, можно изменить сами международные отношения. Дискурсивность значительно расширяет поле для теоретизирования. Согласно конструктивистскому подходу, наука как социальный конструкт и система международных отношений взаимодействуют и оказывают друг на друга влияние.

Интегральные исследования на стыке STS и МО

Междисциплинарная теория исследования науки и технологий (science, technology and society, STS) стала оформляться в 60–70-е годы 20 века, основные задачи сторонники STS видели в исследовании отношений между наукой, технологиями и обществом. Исследователи признают, что необходим критический анализ науки и технологий как сложных конструкций, которые появляются и развиваются в конкретных социальных контекстах. Цель STS – показать постоянные изменения научного и инженерного знаний, которые создают ученые и разработчики отдельных технологических артефактов и делают это в определенном социальном, политическом и пр. контекстах [16]. Основоположниками этого направления считают Л. Флека и Т. Куна [17]. В середине 70-х было создано Общество социальных исследований науки (The Society for Social Studies of Science (4S)), основная цель которого - содействие междисциплинарным и заинтересованным исследованиям в области социальных исследований науки, технологий и медицины. STS является широкой междисциплинарной областью, на поле которого ведется научный дискурс и строятся научные коммуникации. В целях междисциплинарного обсуждения проблем в области STS обществом 4S организована дискуссионная площадка. Так, в рамках 2-го ежегодного совещания, прошедшего в 2021 г. в Перу, научным сообществом обсуждались темы коммуникаций в области науки и технологий и научная культура, а также управление наукой, технологиями и инновациями. Помимо традиционных сфер исследования науки, технологий и медицины, STS охватывает политологию, социологию, экологические исследования, антропологию, литературу, историю, экономику, философию и международные отношения. В фокусе исследовательского интереса следующий вопрос: как реформировать науку и технологии так, чтобы все выигрывали от прогресса. Для дальнейшего развития STS В. Э. Бийкер, почетный профессор Маастрихтского университета, возглавлявший кафедру социальных наук «Технологии и общество», рекомендует анализировать новые формы делиберации и контроля в современных демократиях, интеграцию политических ценностей в дизайн будущих технологий, изучать возможности и ограничения ИТ и коммуникационных технологий для поддержки демократии, а также установить более тесные и продуктивные контакты исследователей. Кроме того, необходимо фокусироваться на качественных полевых исследованиях, поскольку метод «кейс-стади» позволяет укрепить политическую и социальную экспертизу каждого отдельного представителя поля STS. Для их достижения предлагается три основных пути: академические исследования (academic highway), политический консалтинг (policy street) и демократизация (democratization boulevard) [18]. Таким образом, на сегодня наиболее перспективным направлением для анализа и выявления созависимости и взаимообусловленности науки, технологий в обществе и международных отношениях является концепция STS.

Казахстан выстраивает свою собственную национальную систему науки, технологий и инноваций. Система науки и академическая среда претерпевают изменения, обусловленные переходом на болонскую модель образования, принятием нового «Закона о науке», изменениями в финансировании науки и нормативно-правовыми актами, инициируемыми на уровне принятия управляющих решений в сфере образования и науки. Учитывая темпы и объемы развития научных знаний, технологий и инноваций, особенно в сфере высоких

технологий, которые оказывают определенное влияние на международные отношения и мировую политику, необходимо акцентировать внимание на трехсторонних интегральных исследованиях в рамках междисциплинарного поля «наука и технологии в обществе и международных отношениях».

Результаты

Концептуализация теоретических подходов в контексте интеграции Казахстана в международное академическое сообщество выявила, что в классических парадигмах международных отношений фактор науки и технологий не является предметной областью. Конструктивистская концепция со свойственным ей рефлексивизмом и дискурсивностью позволяет расширить поле для теоретизации, однако фактор науки в дискурсах не представлен. Междисциплинарное поле – наука и технологии в обществе – наиболее релевантно касательно темы для концептуализации происходящих в международных отношениях изменений, связанных с фактором науки и инновационных технологий.

Выводы

В теории международных отношений, особенно в классических парадигмах политического реализма и неореализма, либерализма и неолиберализма, фактор науки и технологических инноваций не оказывает существенного влияния на международные отношения и находится на периферии исследований.

Парадигма политического реализма рассматривает науку и технологии как инструмент, способствующий наращиванию силы, и влияния конкурирующих государств на международной арене.

Либерализм и неолиберализм не отрицают убежденность реалистов в значимости науки и технологий в вопросах безопасности, также признают его как оказывающего серьезное влияние на международные отношения.

Конструктивизм, вышедший на междисциплинарный уровень, заявляет, что все есть конструкт, обусловленный социальными взаимодействиями. Соответственно, науке отводится роль социально сконструированного института. То есть превалирующее значение приобретают такие понятия, как интрасоциетальные явления и факторы, феномен человека и индивида, которые играют ключевую роль в этих конструкциях. Поэтому исследования проблем интеграции Казахстана в мировое научное сообщество, а также рассмотрение роли фактора науки и технологий в международных отношениях должны быть органически связаны с выявлением потребностей, социального спроса со стороны казахстанского общества и проводится с учетом перспектив его устойчивого, непрерывного развития.

В целях расширения теоретических рамок, способствующих процессу интеграции Казахстана в глобальную научную среду, рассмотрена концепция «наука, технологии в обществе», широко известная в западных исследованиях как STS (Science, Technology and Society). С учетом разработанности и перспективности темы выдвинут аргумент о предпочтительности концепции STS. Исходя из перспектив дальнейшей интеграции Казахстана в международное академическое сообщество, на начальном этапе такой подход предполагает налаживание и расширение междисциплинарных связей как в научных исследованиях, так и в выработке и имплементации государственных проектов и программ в области науки и технологии в РК.

Список литературы

1. Бирюков А.В., Зиновьева Е.С., Крутских А.В. Инновационные направления современных международных отношений / А.В. Бирюков, Е.С. Зиновьева, А.В. Крутских. – Москва: Аспект Пресс, 2010. – 295 с.
2. Ch. Weiss. Science, technology and international relations // *Technology in Society*. – 2005. – No. 7. – P. 295.
3. Арон Р. Мир и война между народами / Р. Арон. – Москва: Nota bene. – 2000. – 880 с.
4. Morgenthau H. J. Politics among nations: the struggle for power and peace / H. J. Morgenthau. – New Delhi: Kalyani Publishers, 2018. – 688 p.
5. Nye J. S. Soft Power: The Means to Success in World Politics // *Public Affairs*, – 2004. – P.192.
6. Nye J. S. In Mideast, the Goal is 'Smart Power' // *The Boston Globe*. – 2006. – P. 19.
7. Skolnikoff E.B. The Elusive Transformation: Science, Technology and the Evolution of International Politics / E.B. Skolnikoff. – Princeton: Princeton University Press, 1993. – 336 p.
8. Арон Р. Мир и война между народами. / Р. Арон. – Москва: Nota bene, 2000. – 488 с.
9. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек // АСТ. – 2010. – С.7.
10. Кеохейн Р. Международные отношения: вчера, сегодня // *Политическая наука: новые направления* под ред. Гудина Р. и Клинтеманна Х.Д. / Р. Кеохейн. – Москва: Вече, 1999. – 443 с.
11. Onuf N. World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations / N. Onuf. – London: Routledge, 2012. – 352 p.
12. Бычкова О.В. Исследования науки и технологий (STS): чему научили нас за 50 лет? // *Социология науки и технологий*. – 2020. – №11/3. – С. 7.
13. Bijker W.E. The Need for Public Intellectuals: A Space for STS // *Science, Technology and Human Values*. – 2003. – Vol. 28. – № 4. – P. 8.

Б.О. Қудумбаева, С.К. Алиева, Ж.М. Медеубаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Халықаралық қатынастар теорияларындағы ғылым мен техника факторы

Аңдатпа. Мақалада халықаралық қатынастар теорияларындағы ғылым мен технология факторы классикалық парадигмалар, саяси реализм, либерализм, неолиберализмнен қазіргі заманғы әлеуметтік конструктивизм және ғылым, технология және қоғам (STS) концепцияларына дейін халықаралық қатынастармен байланыста қарастырылады. Бір жағынан, зерттеушілер бұл фактордың маңыздылығын, әсіресе өсіп келе жатқан жаһандану аясында, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мен әмбебап цифрландырудың қарыштап дамып келе жатқан заманауи дәуірінде мойындайды. Екінші жағынан, академиялық әдебиеттерде ғылымның, техниканың және халықаралық қатынастардың өзара ықпалын теориялық тұрғыдан түсінуде олқылық бар. Тақырыптың өзектілігі Қазақстанның әлемдік ғылыми кеңістікке интеграциялану проблемасы контекстіндегі теориялық көзқарастардың концептуализациясымен байланысты.

Талдау нәтижесінде ғылымның өзара тәуелділігі мен тәуелділігінің заманауи тенденцияларын, қоғамдағы және халықаралық қатынастардағы технологиялық жаңалықтарды көрсететін ең қолайлы концепциялардың бірі авторлардың пікірінше,

пәнаралық сала – қоғамдағы ғылым мен техника болып табылады. Қазақстанның халықаралық академиялық қоғамдастыққа одан әрі интеграциялану перспективаларына сүйене отырып, мұндай көзқарас бастапқы кезеңде ғылыми зерттеулерде де, сондай-ақ ғылым саласындағы мемлекеттік жобалар мен бағдарламаларды әзірлеу мен іске асыруда да пәнаралық байланыстарды орнатуды және кеңейтуді көздейді. Қазақстан Республикасындағы ғылым мен техника.

Түйін сөздер: интеграция, ғылыми-техникалық фактор, жаһандық ғылыми қоғамдастық, саяси реализм, либерализм, неолиберализм, конструктивизм, қоғамдағы ғылым мен техника, халықаралық қатынастар теориясы.

B.O. Kulumbayeva, S.K. Aliyeva, Zh.M. Medeubayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

The factor of science and technology in the theories of international relations

Abstract. The article examines the factor of science and technology in the theories of international relations from classical paradigms, political realism, and liberalism/neoliberalism to modern concepts of social constructivism and science, technology, and society STS at the interface with international relations. On the one hand, researchers recognize the importance of this factor, especially against the background of increasing globalization, in the modern era of rapid development of information and communication technologies and universal digitalization. On the other hand, there is a gap in the academic literature in the theoretical understanding of the mutual influence of science, technology, and international relations. The relevance of the topic is due to conceptualizing theoretical approaches in the context of the problem of Kazakhstan's integration into the global scientific space.

As a result of the analysis, one of the most acceptable concepts reflecting modern trends in the interdependence and interdependence of science, technological innovations in society, and international relations, in the opinion of the authors, is an interdisciplinary field - science and technology in society. Based on the prospects for further integration of Kazakhstan into the international academic community, at the initial stage, such an approach involves the establishment and expansion of interdisciplinary ties both in scientific research and in the development and implementation of state projects and programs in the field of science and technology in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: integration, science and technology factor, international scientific community, political realism, liberalism, neoliberalism, social constructivism, science, technology in society, international relations theory.

References

1. Birjukov A.V., Zinov'eva E.S., Krutskih A.V. Innovacionnye napravlenija sovremennyh mezhdunarodnyh [Innovative directions of modern international relations], (Aspect Press, Moscow, 2010, 295 p.), [in Russian].
2. Ch. Weiss. Science, technology, and international relations. *Technology in Society*. 2005. No. 7. P. 295.
3. Aron R. Mir i vojna mezhdu narodami [Peace and war between nations]. (Nota bene, Moscow, 2000, 880 p.), [in Russian].

4. Morgenthau H. J. Politics among nations: the struggle for power and peace / H. J. Morgenthau. (Kalyani Publishers, New Delhi, 2018, 688 p.).
5. Nye J. S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. Public Affairs, 2004. P.192.
6. Nye J. S. In Mideast, the Goal is 'Smart Power'. The Boston Globe. 2006. P. 19.
7. Skolnikoff E.B. The Elusive Transformation: Science, Technology and the Evolution of International Politics, (Princeton University Press, Princeton, 1993, 336 p.).
8. Aron R. Mir i vojna mezhdu narodami [Peace and War Between Nations], (Nota bene, Moscow, 2000, 488 p.), [in Russian].
9. Fukujama F. Konec istorii i poslednij chelovek [The End of History and the Last Man] AST. 2010. P.7, [in Russian].
10. Keohejn R. Mezhdunarodnye otnoshenija: vchera, segodnja. Politicheskaja nauka: novye napravlenija [International Relations: Yesterday, Today. Political Science: New Directions], (Veche, Moscow, 1999, 443 p.), [in Russian].
11. Onuf N. World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations, (Routledge, London, 2012, 352 p.).
12. Bychkova O.V. Issledovanija nauki i tehnologij (STS): chemu nauchili nas za 50 let? Sociologija nauki i tehnologij [Science and Technology Studies (STS): what have they taught us for 50 years?]. 2020. No.11/3. P. 7, [in Russian].
13. Bijker W.E. The Need for Public Intellectuals: A Space for STS, Science, Technology and Human Values. 2003. Vol. 28. No. 4. P. 8.

Сведения об авторах:

Кулумбаева Баглан Омарсеитовна – докторант факультета международных отношений, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Алиева Сауле Каменовна – кандидат исторических наук, и.о. профессора кафедры международных отношений, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Медеубаева Жанар Муратбековна – кандидат исторических наук, и.о. профессора кафедры международных отношений, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Kulumbayeva Baglan Omarseitovna – Ph.D. student at the Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Alieva Saule Kamenovna – Candidate of Historical Sciences, Acting Professor, Department of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Medeubaeva Zhanar Muratbekovna - Candidate of Historical Sciences, Acting Professor, Department of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Современное формирование принципов межэтнического общения в Казахстане (политико-социальный аспект)

Аннотация. Статья раскрывает важные аспекты культуры межнационального общения в Республике Казахстан, которая формируется на основе реального общения между этносами, на базе единства общечеловеческого и национального. Авторы подчеркивают, что взаимодействие и взаимопроникновение национального и общечеловеческого в республике осуществляется в различных сферах национальных отношений. Единство национального и общечеловеческого прослеживается в казахстанском патриотизме. Каждый народ старается сохранить национальный колорит, самобытность, историю своего культурного наследия. Интенсивное развитие интеграционных процессов как важной составляющей развития современного мира, и стремление всех стран мира, в том числе и Казахстана, интегрироваться в мировое социально-культурное и образовательное пространство, приводит к тому, что культуры разных народов вынуждены сталкиваться друг с другом в информационном пространстве. В процессе этого происходит взаимозависимость культур и межкультурное взаимопонимание. Разные по своей истории, традиции, языку, религии культуры разных народов развиваются, взаимодействуют и влияют друг на друга на основе уже межкультурной коммуникации.
Ключевые слова: культура, патриотизм, этнос, межнациональное общение, глобализация, диалог культур, национальные ценности, традиции, обычаи.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-139-2-51-64>

Поступила: 11.03.2022 / Одобрена к опубликованию: 28.04.2022

Введение

Современное общество 21 века являются свидетелями начала нового, во многом неясного, исторического пути независимого Казахстана. Сейчас очень сложно занять определенное место в передовой группе наций, сохраняя старую модель идентичности и мышления. Поэтому важно сосредоточиться, сконцентрироваться, пройти через изменения, приспособиться к изменяющимся условиям и взять лучшее из того, что предлагает уже новая эпоха [1]. Культура межнационального общения казахстанского общества формируется на основе подлинной взаимосвязи разных народов это происходит на основе единства общечеловеческого и национального самосознания. Формирование культуры межэтнических отношений охарактеризовано как одно из важнейших направлений устойчивости межэтнических отношений, где выявлены ее основные черты. Главной проблемой могут и должны быть исследования ученых-политологов, обществоведов, межэтнических отношений. Развитие процессов глобализации и культурной унификации в современном мире актуализирует проблемы этнической идентичности и межэтнических коммуникаций. Процесс глобализации в свою очередь стирает границы между странами с другой стороны, усиливает общественную дискуссию вокруг проблематики национальных

языков, культур и ментальных особенностей. Все эти процессы проявляются на фоне глубоких геополитических сдвигов, происходящих внутри мирового сообщества.

Необходимо обратить внимание на то, что сейчас глобализация этничности рассматривается как новый феномен. Несмотря на многочисленные прогнозы, что происходит постепенное «растворение» национальных идентичностей в некой глобальной космополитической культуре. Известный английский ученый Э. Смит сделал вывод о «глобальном этническом возрождении» [2]

Конец 20 века начало 21 века демонстрирует нам межнациональные напряженности в разных странах, особое место занимает государства бывшего СССР, Западных государств и Ближнего Востока.

Исходя из этого казахстанский опыт межэтнических отношений представляется наиболее актуальным с точки зрения осуществления меж политических отношений, где межэтнические отношения в приоритете и носят много векторный характер.

Сегодня общества сталкиваются с национальными и конфессиональными проблемами. В настоящее время стать воспитанным человеком, человеком с высоким личностным, духовно-психологическим, социальным, нравственным, эмоциональным, с богатым эстетическим потенциалом одна из важных задач гуманного общества.

В основе воспитания культуры межнационального общения лежат идеи гуманизма отношений народов, основанные на принципах взаимного уважения, доверия, равноправия, электорального выбора и солидарности. Формирование личности человека определяет условия жизни общества. Образование – это сознательная реализация знаний, трудовых навыков и социального опыта, накопленных обществом, подрастающему поколению и их приобретение. С возникновением общества воспитание становится неотъемлемой частью всех этапов его развития.

Воспитание носит целенаправленный и организационный характер. В воспитании культуры межнационального общения она может быть достигнута только в случае воспитания социально-экономической основы государства. В связи с этим в современном мире возникает необходимость решения вопросов сохранения этноса, сохранения исторической и духовной преемственности между всеми частями этноса, сохранения каждого этноса как уникальной духовной общности в приложении теоретических и практических аспектов практики народного образования.

Научная значимость исследования определяется тесной взаимосвязанностью фундаментального осмысления новых тенденций, происходящих в последнее десятилетие в сфере межэтнических отношений с необходимостью выработки конкретных рекомендаций для осуществления эффективной национальной политики. Совершенно очевидно, что практические действия государственных органов в сфере межэтнических отношений должны опираться на строго научную основу.

Данное исследование призвано восполнить имеющиеся пробелы в этой области, опираясь на накопленный опыт не только в исторической науке, но и в смежных дисциплинах: политологии, социологии, экономики, истории.

Источниковая база и методология смежных дисциплин расширяет и дополняет теоретико-методологическую и политико-социологическую основу исследования. Таким образом, данная работа носит междисциплинарный характер.

Гипотеза исследования

Цель исследования заключается в том, чтобы рассмотреть, как происходит взаимодействие и взаимопроникновение национального и общечеловеческого в различные сферы национальных отношений в нашей республике. Актуальность вопроса заключается в том, что как процессы демократизации и гуманизма в обществе, так и тенденции государственно-политического явления. Воспитание народа в духе общенационального согласия способствует удовлетворению жизненных интересов каждого народа, а также укреплению могущества и репутации мирового сообщества в целом, способствует правильному пониманию интернационального долга каждой национальной сборной в глобальном прогрессивном движении, закономерно связанном с демократизацией общества [3].

Культура межнационального общения в контексте единства национальных и национальных традиций служит важным фактором укрепления дружбы между народами и межнационального согласия. Народные традиции представляют собой социальные отношения между людьми разных национальностей, описывают образ жизни людей, традиции, мораль, социальное поведение и общественное мнение. Это связано с тем, что национальные традиции являются подлинным источником национальных традиций, основанных на национальных традициях народов страны, отражающих самобытные черты национального образа жизни наций и народностей. Отечественные традиции свидетельствуют о гармоничном единстве национальных и интернациональных отношений и их тесной взаимосвязи. Культура межнациональных отношений способствует созданию благоприятных условий для обеспечения единства общечеловеческих и национальных черт развития страны. И, наоборот, сочетание общечеловеческих и национальных интересов создает благоприятные условия для развития культуры межнационального общения. Творческое осмысление вопроса укрепления межнационального согласия в обществе ведет к правильному пониманию взаимоотношений человечества и нации.

Культура межнационального общения как необходимый признак существования наций и народностей, как неперемный признак заключается в овладении принципами межнационального согласия. Таким образом, единство общечеловеческой и национальной идентичности в культивировании межкультурной коммуникации становится одной из актуальных проблем современной политологии.

Методы исследования

Методологическую основу исследования на принципах историзма, объективности, всесторонности составила совокупность общенаучных и специальных методов изучения ценностной проблематики. Применение философских, общенаучных и специальных научных методов позволило раскрыть концептуальные подходы к исследованию традиционных и культурных ценностей, установить достижения и проблемы в культурологическом аспекте, выявить перспективы новейших исследований. Совокупность применяемых методов способствовала открытию логической последовательности, множественности направлений развития межнационального общения.

Для решения поставленных задач и достижения цели использован комплекс методов исследования:

- теоретические – анализ и синтез, аналогия, сопоставление – для выяснения состояния изученности проблемы, обобщения и систематизации научных положений;
- специальные – культурно-исторический метод – для анализа особенностей традиционных и культурных ценностей.

Удачным с методологической точки зрения является и аксиологический подход к разработке проблемы роли традиционных и культурных ценностей в формировании межнационального общения. Использование комплекса методов позволяет обеспечить проведение всестороннего анализа выбранной темы.

Объектом исследования стали традиционные и культурные ценности.

Предметом исследования является влияние традиционных и культурных ценностей на развитие межэтнического общения.

Достижение цели и выполнение задач исследования основывается на анализе и критическом обзоре научной литературы по исследуемому вопросу.

Обсуждение

Взаимосвязи между традиционными и культурными ценностями. Проблема исследования заключается в изучении традиционных и культурных ценностей как фактора, существенно влияющего на формирование межнационального общения в Республике Казахстан.

Правильная увязка национального и общечеловеческого воспитания в культуре межнационального общения характеризуется отсутствием негативных тенденций в этой сфере. В то же время способствует позитивным, позитивным тенденциям, ибо благоприятный климат на местах стимулирует выполнение гражданского, всеобщего долга перед многонациональным государством. И, наоборот, диалектика национального и общечеловеческого, поверхностное понимание их соотношения, методологически безграмотное изучение могут усугубить климат межнационального общения и привести к негативным тенденциям. Национальный фактор как составляющая общечеловеческого имеет особое значение в связи с межнациональными отношениями, благодаря наилучшему обращению к творчеству и использованию во всем национальных традиций, культуры и психологии. Здесь роль нравственности, которая выполняет функции саморегуляции личности, в том числе и в межнациональном общении. Его следует рассматривать как один из аспектов многоаспектного аспекта, который обусловлен условиями социально-экономического, демографического, национального и чисто политического воспитания в воспитании культуры межэтнических отношений. В то же время решение проблемы соотношения общечеловеческих и национальных основ образования является методологическим обоснованием воспитания культуры межнационального общения.

В связи с этим следует отметить, что сегодня возросла роль национальных, общегосударственных, новых традиций и обычаев в формировании культуры простого народа, особенно в культуре межнационального общения. Такие традиционные праздники как празднование 1 мая, Дня Победы, Международного женского дня, Наурыза, будут всегда способствовать воспитанию культуры межнационального общения. «А какой

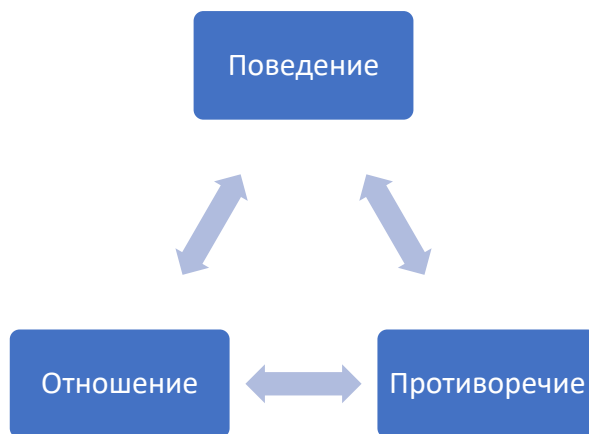
воспитательный смысл будут иметь беседы о Ларисе Рейснер, Александре Колонтэ, Иннес Арманд, Маншук Маметовой, Алие Молдагуловой, которые состоятся 8 марта. Выдержки из их писем, воспоминаний, дневников усилят эмоциональное воздействие учебный материал и культура общения» [4].

Суть диалектического взаимодействия всеобщности, неповторимости и неповторимости состоит в том, что различия не исключают одно другого, а ведут к целостности. Общечеловеческие нравственные ценности преобразуют и аккумулируют лучшие национальные сокровища народа. Обще американские ценности — это социально значимые ценности, способствующие консолидации человечества и культур, которые направлены на поддержку и развитие человечества как общности, требующие признания человечества как высокой ценности. В связи с этим эффективность культуры межкультурного общения определяется тем, что общечеловеческие принципы и нормы становятся неотъемлемым элементом сознания личности, неотъемлемой частью жизни каждого казахстанца.

Многие философы, политологи, социологи и педагоги не до конца решили проблему национального единства. Например, Н.А. Бердяев говорит о единстве и цельности общенародного и национально-единства, о невозможности совершенствования всего целого путем противопоставления целого, уничтожения бесчисленных подробностей. В концепции Бердяева стоит отметить, что соотношение всеобщего человечества как личности к национальности и «братству общечеловеческих народов». Он подчеркивает, что человеческая жизнь не может быть нескромной как личность. «Нация берет начало из недр жизни и как нация является ценностью истории», — утверждает философ [5].

Современные подходы к понятиям «этничность», «этнополитический конфликт», «национализм» можно встретить в методологических исследованиях зарубежных и отечественных ученых О. Бауэра, Э. Геллнера, Л. Гринфельд, [6, 7, 8]. Влияние геополитического фактора на развитие межэтнических отношений в условиях глобализации и теоретические основы исследования раскрываются наиболее полно в трудах Б.Б.Абдыгалиева, В.Ю.Дунаева, А.П.Коновалова, В.Д.Курганской, и др. [9, 10].

Казахстан является примером страны, правительство которой, используя политику по предоставлению равных прав всем гражданам, смогло избежать серьезных потрясений. Тем не менее эпизоды проявления схемы «я – мы» на этнической почве не должны быть проигнорированы.

Й. Галтунга

Треугольник

Предложенная выше схема анализа конфликта, которая также называется АВС треугольник (attitude-behavior-conflict), включает в себя следующие элементы: поведение индивидов или группы индивидов (1), отношения между ними (2) и противоречия, которые могут возникнуть между ними (3). Влиять на тот или иной конфликт возможно во всех трех направлениях. Влияние на поведение людей можно рассматривать с точки зрения самого простого и относительно быстрого подхода; в свою очередь трансформация условий внешней среды, подразумевающая наличие раздражителей, которые ведут к противоречиям, видится ресурс затратной [11].

Полученные результаты

Полученные результаты указывают на то, что воспитание культуры межнационального общения в Казахстане базируется на общечеловеческих и национальных факторах развития общества. В то же время она способствует всеобщему развитию человека. Интересы содружества способствуют взаимному уважению людей, чувствам сострадания, взаимопомощи друг другу. Принадлежность к общечеловеческим ценностям, самосознание гражданина мира не должны означать потерю своего народа, своей любви к своей стране, потерю государственного долга. Через общечеловеческие ценности человек разделяет ценности своей этнической общности через жизнь своего народа и своей страны. Человек входит в человечество через национальное самосознание как создатель той или иной национальной культуры. Национальность и универсализм в культуре межэтнических отношений не могут противоречить друг другу. Национальная культура интегрируется с человечеством и обогащает его своими ценностями и богатствами.

Выводы и рекомендации по гармонизации межэтнического и межконфессионального общения нашли свое отражение в исследованиях: Баратова К.М., Баубекова Г.Д. [12, 13].

Исследовательские проекты по Центральной Азии и Казахстану активно реализует Московский центр Карнеги, являющийся российским подразделением американского Фонда Карнеги за Международный Мир. К участию в научно-исследовательском проекте «Центральная Азия и Ближний Восток» центр привлекает западных исследователей, например, М.Б. Олкотт, в центре внимания которых – история и современное социально-политическое развитие Республики Казахстан [14]. Исследователи М. Ларюеэль и С. Пейруз внесли значительный вклад в исследование этносоциальных процессов в независимом Казахстане через престижный научный центр Франции - Национальный институт восточных языков и цивилизаций (INALCO) [15].

Осознание единства национального и общечеловеческого в культуре межнациональных отношений ведет к созданию условий для развития мировых культурных достижений и системы общечеловеческих ценностей. Обладание общечеловеческими ценностями – это способность уважать и ценить то, что они есть в культурах других народов и что они являются вкладом в общечеловеческое развитие, что все нации созданы и почитаются ради них. Общечеловеческие ценности заключаются в том, что большинство людей во всех странах мира, не привязываясь к какому-либо определенному обществу или культуре, не имеют определенного исторического фона; духовные ценности разных народов,

ценности, которые передают разные религии, разные эпохи. Следовательно, важно понять, что всеобщее человечество как национальное и межэтническое единство представляет собой сложный процесс взаимодействия общего и субъекта, объективно и субъективно. Одно из ведущих мест в системе общечеловеческих ценностей занимают права и свободы человека. Основным направлением гуманистической педагогики всегда является признание человека высокой ценностью, уважение к ребенку, его чести, защита его прав и свобод.

Эти процессы отражены в исследовании Джумаева Д.И., где в контексте выявлены глобализационные процессы формирования особенностей культуры межнационального общения молодежи [16]. А в работах российского автора Козловой Е.Б. нашли отражение особенности воспитания национального самосознания и культуры межнационального общения российской молодежи [17].

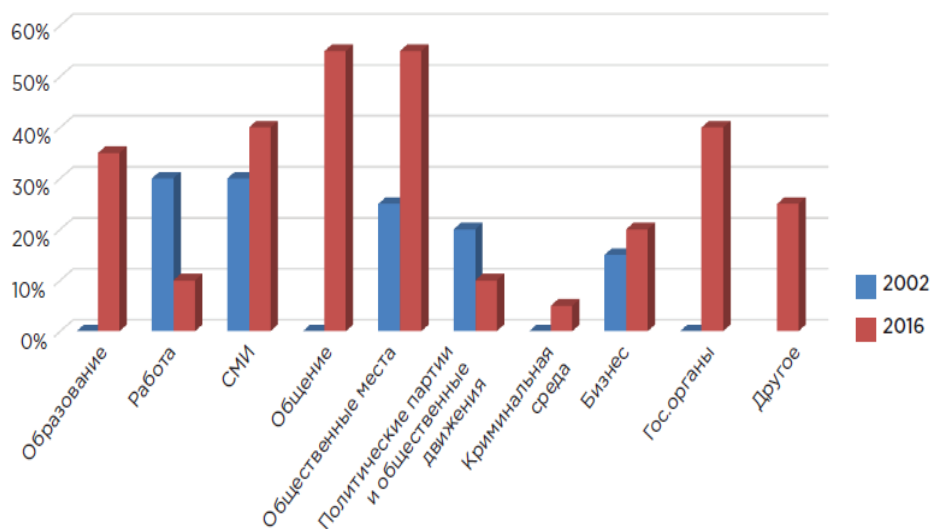
В ходе исследования межэтнических отношений в РК ситуация стабильна, хотя иногда возникают конфликты в южных областях Казахстана, которые приобретают этно-социальный окрас, когда участниками становятся представители казахского этноса с одной стороны и представители восточных этносов с другой [18]. Согласно результатам интервью, большая часть населения считает, что отношения между представителями разных этносов дружественные и стабильные. Если это на самом деле так, почему на юге страны время от времени возникают напряжения, где одной из сторон выступают этнические меньшинства? Переоценивание стабильности в такой сфере крайне опасно, и важной составляющей в этом вопросе будет являться отслеживание динамики межэтнических отношений. Продолжая тему о том, что в стране преобладает позитивная риторика в вопросе оценивания межэтнических отношений, помимо результатов проведенных интервью, в открытых источниках удалось обнаружить следующее: опрос о состоянии этнической сплоченности, подготовленный Бюро экспресс-мониторинга общественного мнения Demoscope (рисунок 1.) [19]

Рисунок 1. Сравнительные данные экспертных опросов от 2002 и 2016 годов, которые были проведены Казахстанским институтом стратегических исследований при Президенте РК (КИСИ) и ОФ «Центр социальных и политических исследований «Стратегия» соответственно

Рисунок 2. Сравнительные данные экспертных опросов от 2002 и 2016 годов, которые были проведены Казахстанским институтом стратегических исследований при Президенте РК (КИСИ) и ОФ «Центр социальных и политических исследований «Стратегия» соответственно

Как вы считаете, в каких сферах проявляются межэтнические проблемы?

Так, по мнению опрошенных экспертов из пяти регионов Казахстана (г. Алматы, г. Астана, ВКО, ЮКО, ЗКО), за последние 14 лет уровень этноконфликтного потенциала практически остался неизменным. Одновременно количественные показатели указывают на то, что такие важные «мосты» к мирному сосуществованию, как согласие, толерантность и взаимопонимание, в обществе снизились [20].

Система общечеловеческих ценностей представляет собой синтез национального и интернационального, результат межкультурного взаимодействия разных народов, религий

и разных эпох. Общечеловеческие ценности представляют общие интересы человечества, дополняют и развивают систему этнокультурных ценностей наций и народностей. Воспитание культур других народов – это форма уважения и ценности в культуре других народов и их вклада в человечество – самое главное – в подготовке, сохранении и приумножении поколений народов.

По мнению исследователя Абаева В. И., «путь к общечеловеческому идет через национальное. Другого пути нет. Чтобы стать представителем человечества, надо стать передовым представителем его народа. Общий смысл Платона, Шекспира, Гёте, и Пушкин опирается на их полноту в своем творчестве на полноту и совершенство духовной силы греческого, английского, немецкого, русского народа. Таким образом, вершина нации становится вершиной человечества». [21].

Выводы

Таким образом, проблема заключается в том, что молодое поколение, в то же время, вовлечено в познавательную деятельность, обеспечивающую национальную идентичность. Осуществление национального и общечеловеческого единства в воспитании межнациональных отношений заключается в развитии национального самосознания учащихся на основе их национальной культуры, языковой национальной среды; целенаправленно развивать учащихся в духе национальной культуры, интеллектуально-нравственном, эмоциональном развитии. Через любовь к своей национальности воспитанник приходит к пониманию истории и ценностей других народов, уважению их культуры, историко-культурным традициям народов мира, многообразию и взаимосвязи различных культур Казахстана и народов мира. 6]. В заключение хотим подчеркнуть, что взаимодействие и взаимосвязь национального и общечеловеческого гуманизма в Казахстане сопровождается многообразием уровней и разных сфер межэтнических отношений, что в свою очередь способствует формированию культуры межнационального общения через развитие внутренних конфликтов. Анализ объективных тенденций развития противоречий, их экономической, политической и культурной деятельности позволяет выявить эффективные пути повышения культуры межнационального общения, предотвращения социально-этнических конфликтов. Единство национального и универсализма реализуется в казахстанском патриотизме – в важнейших политических, нравственных и психологических чертах Родины.

Особенности указанной культуры межнационального общения служат важным условием гармонизации национальностей и народностей в Республике Казахстан. Поэтому в процессе формирования культуры межнациональных отношений в Казахстане необходимо вести патриотическое воспитание, составляющее содержание национального и общечеловеческого самосознания. Также следует отметить, что единство национальной и общечеловеческой культуры в культуре межнационального общения способствует сохранению и развитию национальных культур, способствует единству и целостности казахстанского культурно-образовательного пространства.

Список литературы

1. Назарбаев Н.А. Статья Главы государства "Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания". [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/. (дата обращения: 12.04.2017).
2. Смит Э. Национализм и модернизм: Критический обзор современных теорий наций и национализма / Э. Смит. – Москва: Праксис, 2004. – 392 с.
3. Жазыбаев Д.М. Формирование культуры межэтнического общения - населения: поиски новых подходов / Д.М. Жазыбаев. – Алматы: Гылым, 1998. – 37 с.
4. Абсаттаров Р.Б., Садыков Т.С. Воспитание культуры межнационального общения студентов: теория и практика / Р.Б. Абсаттаров, Т.С. Садыков. – Алматы: Китап, 1999. – 153 с.
5. Бердяев Н.А. О человеке, его свободе и духовности: избранные труды / Н.А. Бердяев. – Москва: Наука, 1999. – 257 с.
6. Бауэр О. Национальный вопрос и социал-демократия // Нации и национализм. – Москва: Праксис, 2002. – С. 52-121.
7. Геллнер Э. Нации и национализм / Э. Геллнер. – Москва: Прогресс, 1991. – 320 с.
8. Гринфельд Л. Национализм. Пять путей к современности / Л. Гринфельд. – Москва: ПЕР СЭ, 2012. – 528 с.
9. Абдыгалиев Б.Б. Политизация этничности: процессы, механизмы, последствия / Б.Б. Абдыгалиев. – Алматы: Үш Қиян, 2003. – 184 с.
10. Дунаев В.Ю., Курганская В.Д. Казахская модель межэтнической интеграции / В.Ю. Дунаев. – Алматы: Центр гуманитарных исследований, 2002. – 399 с.
11. Galtung Johan. «Theories Of Conflict - TRANSCEND.» [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://www.transcend.org/files/Galtung_Book_Theories_Of_Conflict_single.pdf (дата обращения: 12.04.2017).
12. Баратова К.М. Культура межнационального и межконфессионального общения в студенческой среде. // Прорывные научные исследования как двигатель науки. – 2019. – С. 171-174.
13. Баубекова Г.Д. Воспитание культуры межнационального общения студентов Казахстана // Крымский Гуманитарный Вестник. – 2017. – С. 67-71.
14. Олкотт М.Б. Казахстан: Не пройденный путь / М.Б. Олкотт. – Москва: Гендальф, 2003. – 354 с.
15. Ларюэль М., Пейруз С. «Русский вопрос» в независимом Казахстане: история, политика, идентичность / М. Ларюэль, С. Пейруз. – Москва: Наталис, 2007. – 360 с.
16. Джумаев Д. И. Молодежная среда в культуре межнационального общения // Молодежь России в XXI веке. – 2019. – С. 92-95.
17. Чеботарев А. Директор Центра актуальных исследований «Альтернатива». Интервью проведено автором. – 2017. – С. 5.
18. Козлова Е. Б. Особенности воспитания национального самосознания и культуры межнационального общения // Вопросы социально-психолого-педагогического сопровождения детей в современном мире. – 2015. – С. 362-375.
19. «Более половины казахстанцев считают, что дружественные межэтнические отношения в стране могут развиваться в конфликты только искусственно». [Электрон.

- ресурс]. – 2022. – URL: <http://demos.kz/rus/index.php?article=54> (дата обращения: 31.01.2017).
20. «Межэтнические противоречия в стране есть». [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <http://www.ofstrategy.kz/index.php/ru/research/socialresearch/item/508-mezhetnicheskie-protivorechiya-v-strane-est> (дата обращения: 31.01.2017).
21. Абаев В.И. Проблемы формирования культуры межнациональных отношений. – 2008. – С.77.

Ж.Т. Кульжанова, Г.Р. Шерьяданова

С. Сейфуллин атындағы қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Қазақстандағы этносаралық қарым-қатынас принциптерінің қазіргі заманғы қалыптасуы (саяси және әлеуметтік аспект)

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасындағы этностар арасындағы нақты қарым-қатынас негізінде жалпыадамзаттық және ұлттық бірлік негізінде қалыптасқан этносаралық қарым-қатынас мәдениетінің маңызды аспектілері ашылған. Авторлар республикадағы ұлттық және жалпыадамзаттықтың өзара әрекеттесуі мен өзара енуі ұлттық қатынастардың әртүрлі салаларында жүзеге асатынын атап көрсетеді. Ұлттық және жалпыадамзаттық бірлік қазақстандық патриотизмнен байқалады. Әрбір халық өзінің ұлттық дәмін, болмысын, мәдени мұрасының тарихын сақтауға тырысады. Қазіргі әлем дамуының маңызды құрамдас бөлігі ретінде интеграциялық процестердің қарқынды дамуы және әлемнің барлық елдерінің, соның ішінде Қазақстанның да әлемдік әлеуметтік-мәдени және білім кеңістігіне интеграциялануға ұмтылуы мәдениеттердің түрлі халықтар ақпараттық кеңістікте бір-бірімен соқтығысуға мәжбүр. Бұл процесте мәдениеттердің өзара тәуелділігі мен мәдениетаралық түсіністік пайда болады. Өзінің тарихы, салт-дәстүрі, тілі, діні, мәдениеті әртүрлі халықтардың мәдениеті мәдениетаралық қарым-қатынас негізінде дамып, өзара әрекеттесіп, бір-біріне әсер етеді.

Түйін сөздер: мәдениет, патриотизм, этнос, ұлтаралық қатынас, жаһандану, мәдениеттер диалогы, ұлттық құндылықтар, салт-дәстүр, әдет-ғұрып.

Zh.T. Kulzhanova, G.R. Sheryzdanova

S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Nur-Sultan, Kazakhstan

**Modern formation of the principles of interethnic communication in Kazakhstan
(political and social aspect)**

Abstract. The article reveals important aspects of the culture of interethnic communication in the Republic of Kazakhstan, which is formed based on real communication between ethnic groups, based on the unity of the universal and national. The authors emphasize that the interaction and interpenetration of the national and universal in the republic are carried out in various spheres of national relations. The unity of the national and universal can be traced to Kazakhstani patriotism. Each nation tries to preserve the national flavor, identity, a history of its

cultural heritage. The intensive development of integration processes as an important component of the development of the modern world, and the desire of all countries of the world, including Kazakhstan, to integrate into the world's socio-cultural and educational space, leads to the fact that the cultures of different peoples are forced to collide with each other in the information space. In the process of this, there is an interdependence of cultures and intercultural understanding. Different in their history, traditions, language, religion, a cultures of different peoples develop, interact, and influence each other based on intercultural communication.

Keywords: culture, patriotism, ethnos, interethnic communication, globalization, dialogue of cultures, national values, traditions, customs.

References

1. Nazarbaev N.A. Stat'ja Glavy gosudarstva "Vzgljad v budushhee: modernizacija obshhestvennogo soznaniya" [Article of the Head of State "A Look into the Future: Modernization of Public Consciousness"]. Available at: http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/, [in Russian]. (accessed 12.04.2017).
2. Smit Je. Nacionalizm i modernizm: Kriticheskij obzor sovremennyh teorij nacij i nacionalizma, (Praksis, Moscow, 2004, 392 p.), [in Russian].
3. Zhazybaev D.M. Formirovanie kul'tury mezhjetnicheskogo obshhenija - naselenija: poiski novyh podhodov [The formation of a culture of inter-ethnic communication - the population: the search for new approaches]. (Gylym, Almaty, 1998, 37 p.), [in Russian].
4. Absattarov R.B., Sadykov T.S. Vospitanie kul'tury mezhnacional'nogo obshhenija studentov: teorija i praktika [Education of inter-ethnic communication culture of students: theory and practice], (Kitap, Almaty, 1999, 153 p.), [in Russian].
5. Berdjaev N.A. O cheloveke, ego svobode i duhovnosti: izbrannye trudy [On Man, His Freedom and Spirituality: Selected Works]. (Nauka, Moscow, 1999, 257 p.), [in Russian].
6. Baujer O. Nacional'nyj vopros i social-demokratija. Nacii i nacionalizm [The National Question and Social Democracy. Nations and Nationalism]. Praksis, Moscow, 2002. P. 52-121.
7. Gellner Je. Nacii i nacionalizm [Nations and Nationalism] (Progress, Moscow, 1991, 320 p.), [in Russian].
8. Grinfel'd L. Nacionalizm. Pjat' putej k sovremennosti [Nationalism. Five paths to modernity]. (Per sje, Moscow, 2012, 528 p.), [in Russian].
9. Abdygaliev B.B. Politizacija jetnichnosti: processy, mehanizmy, posledstvija [Politicization of Ethnicity: Processes, Mechanisms, Consequences]. (Ysh Kijan, Almaty, 2003, 184 p.), [in Russian].
10. Dunaev V.Ju., Kurganskaja V.D. Kazahstanskaja model' mezhjetnicheskoy integracii [Kazakhstan's model of inter-ethnic integration]. (Centr gumanitarnyh issledovanij, Almaty, 2002, 399 p.), [in Russian].
11. Galtung, Johan. «Theories Of Conflict - Transcend.», Available at: https://www.transcend.org/files/Galtung_Book_Theories_Of_Conflict_single.pdf (accessed 12.04.2017).
12. Baratova K.M. Kul'tura mezhnacional'nogo i mezhkconfessional'nogo obshhenija v studencheskoj srede. Proryvnye nauchnye issledovanija kak dvigatel' nauki [Upbringing of

- culture of interethnic communication of students of Kazakhstan. Crimean Humanitarian Bulletin] . 2019. P. 171-174, [in Russian].
13. Baubekova G.D. Vospitanie kul'tury mezhnacional'nogo obshhenija studentov Kazahstana. Krymskij Gumanitarnyj Vestnik [Upbringing of culture of interethnic communication of students of Kazakhstan. Crimean Humanitarian Bulletin]. 2017. P. 67-71, [in Russian].
  14. Olcott M.B. Kazakhstan: Ne projdjonnyj put' [Kazakhstan: The Road Not Taken], (Gendal'f, Moscow, 2003, 354 p.), [in Russian].
  15. Larujel' M., Pejruz S. «Russkij vopros» v nezavisimom Kazahstane: istorija, politika, identichnost' [The "Russian Question" in Independent Kazakhstan: History, Politics, Identity]. (Natalis, Moscow, 2007, 360 p.), [in Russian].
  16. Dzumaev D. I. Molodezhnaja sreda v kul'ture mezhnacional'nogo obshhenija. Molodezh' Rossii v XXI veke [Youth environment in the culture of interethnic communication. Youth of Russia in the XXI century]. 2019. P. 92-95.
  17. Chebotarev A. Direktor Centra aktual'nyh issledovanij «Al'ternativa». Interv'ju provedeno avtorom [Director of the Center for Current Research "Alternative". Interview conducted by the author]. 2017. P. 5, [in Russian].
  18. Kozlova E. B. Osobennosti vospitanija nacional'nogo samosoznanija i kul'tury mezhnacional'nogo obshhenija. Voprosy social'no-psihologo-pedagogicheskogo soprovozhdenija detej v sovremennom mire [Features of education of national consciousness and culture of interethnic communication. Questions of socio-psychological and pedagogical support of children in the modern world]. 2015. P. 362-375, [in Russian].
  19. Bolee poloviny kazahstancev schitajut, chto družhestvennye mezhjetnicheskie otnoshenija v strane mogut razvit'sja v konflikty tol'ko iskusstvenno. [More than half of Kazakhstanis believe that friendly inter-ethnic relations in the country can develop into conflicts only artificially]. Available at: <http://demos.kz/rus/index.php?article=54>, [in Russian]. (accessed 31.01.2017).
  20. Mezhjetnicheskie protivorechija v strane est'. [There are interethnic contradictions in the country]. Available at: <http://www.ofstrategy.kz/index.php/ru/research/socialresearch/item/508-mezhetnicheskie-protivorechiya-v-strane-est>, [in Russian]. (accessed 31.01.2017).
  21. Abaev V. I. Problemy formirovanija kul'tury mezhnacional'nyh otnoshenij [Problems of forming a culture of inter-ethnic relations]. 2008. P.77, [in Russian].

Сведения об авторах:

Кульжанова Жулдилай Тимеркановна – кандидат философских наук, ассоциированный профессор кафедры Философии гуманитарного факультета Казахского агротехнического университета им. С. Сейфуллина, пр. Женис 62, Нур-Султан, Казахстан.

Шерязданова Гульмира Рустемовна – кандидат политических наук, доцент кафедры Философии гуманитарного факультета Казахского агротехнического университета им. С. Сейфуллина, пр. Женис 62, Нур-Султан, Казахстан. E

Kulzhanova Zhuldizay Timerkanovna – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy of the Faculty of Humanities of the S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, 62 Zhenis ave., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Sheryazdanova Gulmira Rustemovna – Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy of the Humanitarian Faculty of the S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, 62 Zhenis ave., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Parameters and prospects for the involvement of the European Union in resolving the Myanmar crisis

Abstract. The Rohingya people's issue in Myanmar is one of the most pressing topics in the world today. Myanmar has historically had a problem with religion and interethnic strife. The Rohingya dispute, a Muslim ethnic minority living in Rakhine State's north, is the country's largest and longest-running conflict. The violence erupted primarily because of religious and socioeconomic divisions between Arakanese Buddhists and Rohingya Muslims, who make up most of the Rakhine State's population. This conflict goes back to World War II, and violent battles have occurred in Rakhine State on a regular basis since then, with the goal of driving the Rohingya out of Myanmar. At the end of August 2017, when the conflict reached a new level of escalation, hundreds of thousands of Rohingya were forced to flee neighboring states, fleeing violence directed against them.

The international community, in particular the EU, criticized the Government of Myanmar for failing to take adequate actions and effective measures to resolve the conflict. However, the EU's actions in relation to the genocide in Myanmar have also come under criticism.

In this regard, the author of this article will seek to uncover the involvement of the EU in the Rohingya people's situation in Myanmar, as well as the effectiveness of the EU's measures.

Keywords: EU, genocide, Rohingya, Myanmar, sanctions, democracy.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-139-2-65-76>

Received: 02.12.2021 / Accepted: 26.01.2022

Introduction

As the migration crisis in Europe fades from view, the world is confronted with another challenging situation: the plight of Myanmar's Rohingya people. More than 600,000 Rohingya refugees have fled to Bangladesh to escape persecution since August 25, 2017, while many more remain in Myanmar's Rakhine State. Those who reach refugee camps are frequently injured, with only the clothing on their backs, and are subjected to unimaginable tragedies such as home fires, mass murder, and rape.

For years, this problem has been simmering. Since the 1970s, the Rohingya people, a Muslim minority in Myanmar with a Buddhist majority, have been oppressed by the Myanmar government, which has denied them citizenship, denied them access to social services, and forced them to work. Former Myanmar leader Aung San Suu Kyi and former President U Htin Kyaw have not denounced nor acknowledged the Myanmar government's atrocities against the Rohingya people. The most recent admission of the government's responsibility in the killings of 10 "Bengali terrorists" came the closest. Persecutory acts have increased in frequency and severity in recent years. Researchers from the Queen Mary University of London produced a paper in 2015 that discussed the Rohingya people's escalating "ghettoization, periodic mass executions, and limitations on movement". Attacks against the Rohingya people, according to the study, are the first stages of genocide. This prediction, however, went unheeded [1].

Nonetheless, many countries and organizations were concerned about the fate of the Rohingyas. The EU is one such institution. The EU is a global player with a history of assisting

refugees in need through a variety of specific mechanisms, including the EU Refugee Fund in Turkey, Lebanon, Jordan, and Iraq, as well as other initiatives such as the Global Refugee Forum. However, the EU's response to the crisis should be classified as either effective or ineffectual, i.e. failures.

The purpose of this research paper is to show the role of the EU in the crisis of the Rohingya people in Myanmar, as well as to reveal how effective the actions applied by the EU were.

Materials and methodology of research

Scientific journals, abstracts, regulatory documents, and official EU websites were used as materials.

General scientific approaches such as observation, historical methods, and analytical approaches were used in this research work. In addition, the fundamentals of a systematic approach - analysis and synthesis - were applied while analyzing the actions of the EU organization in general. A case study analysis and a comparative analysis were used to assess the EU's actions in relation to previous crises, as well as to discover the similarities and differences between them.

Discussion

This problematic issue has been discussed and condemned in many scientific works by authors from different countries. The involvement of the EU in the crisis was divided into two phalanxes, those who criticized the lack of action on the part of the EU and ineffective sanctions, and the small percentage of those who believed the opposite.

According to Sophie Boisseau du Rocher, a senior researcher at the French Institute of International Relations' Center for Asian Studies in Paris, and Felix Hajduk, a senior associate at SWP, the German Institute of International and Strategic Relations in Berlin, Europe has invested heavily in Myanmar's transition to democracy over the last decade, and it can be argued that it has made a significant contribution to the formation of political parties [2]. Furthermore, these experts say that, in attempting to democratize the country, the EU squandered all opportunities to avert genocide by ignoring the indications of genocide's prerequisites. It is also claimed that it has been widely demonstrated that sanctions punish the local population more than the leadership [3].

Many experts also argue that the EU's response has been restricted to financial support, which is not a viable solution to the problem. Scientists compared this phenomenon with a leaky bucket that is constantly filled with water [4].

On the other hand, the EU has the opposite viewpoint. The EU claims to engage in massive propaganda efforts and to be working with the international community to find a method to bring those responsible for grave human rights breaches and abuses in Myanmar to account.

Unfortunately, this crisis has not been resolved and continues, and is being discussed and predicted to this day.

However, for a complete analysis, it is also very important to make a comparison of the EU's actions in relation to other genocides.

EU actions in the genocide in Rwanda

A protracted period of battle inside the EU preceded the genocide in Rwanda. While individual EU member states may be held accountable for Rwanda's devastation (Germany and Belgium before the genocide, and France during the genocide), the EU as a whole deserves to be criticized. Indeed, "Rwanda provided a very simple case for intervention," and "genocide warning indicators were probably as timely and plain as we are expected to see anywhere in the future" [5].

However, Europe had no intention to act militarily or to carry out the humanitarian/peacekeeping missions outlined in the WEU's Petersberg Declaration. In this respect, France's attitude and backing for the interim government did not help. In contrast to their handling of Yugoslavia a few months later, European nations did not hesitate to use the term "g" in this situation. No European government, however, was willing to contribute troops to the UN Assistance Mission in Rwanda (UNAMIR). As a result, Europe failed to have a beneficial impact on "the clearest incidence of genocide in the post-Cold War era".

EU actions in the genocide in Yugoslavia.

The situation in Yugoslavia has given the EU the chance to take the lead in resolving European problems. However, the confrontation merely served to emphasize the EU's inadequacy in this area, enhancing the EU's unfavorable image as an organization "lacking the requisite instruments and expertise" in such situations [6].

In June 1991, the Yugoslav conflicts officially began. Initially, the US urged that Europe bear the brunt of the responsibility for taking the initiative and settling the war that had erupted on their doorstep. The EU has made a commitment. First and foremost, it refused to provide any financial support to Yugoslavia. The weapons embargo and an observation mission were also approved by the EU. By July, a ceasefire had been announced, and the warring parties had assembled on the Brioni Islands under the auspices of the EU for talks. The Brioni Agreement was signed there, which specified that Croatia's and Slovenia's declarations of independence should be deferred for three months. The Yugoslav Federal Army (JNA) had to evacuate from Slovenia during this time. Europe sought to capitalize on this uptick in enthusiasm by convening a peace summit in London in September. It was evident from once that there would be a long and tough road ahead before any reconciliation could take place. According to reports, the Serbian and Croatian leaders exchanged "many belligerent remarks" [7].

The recognition of the new republics was one of the primary topics debated during the Conference. While most EU members had a "wait-and-see" attitude toward separatist nations during this time, Germany made it plain that it rejects the Yugoslav federal army's conduct and will support the recognition of Croatia and Slovenia. It also vowed to take the issue to court on its own if the EC failed to reach an agreement soon. A single European viewpoint, according to the German government, would be ideal since it would give the dispute an international dimension and allow for further foreign participation. On the other hand, several of the Twelve (particularly France) were vehement in their opposition to the new republics' recognition. The EU finally agreed to allow the delay in recognition, stating that it "should take place within the framework of a wider peace accord".

The prospect of military involvement was also raised at the September peace conference. Prior to the Conference, French Foreign Minister Roland Dumas urged that the WEU create an intervention force. Despite France's backing, Great Britain, which was hostile to the concept of increasing European cooperation in the field of peacekeeping, and Germany, which was loath to send its own forces on foreign intervention missions, as well as Spain and Greece, were all against the plan. As a result, the mission was never completed. France next shifted its focus to the United Nations, attempting to utilize its clout as a Security Council member to establish an emergency UN force for Yugoslavia. This idea was blocked by the United Kingdom, which was on the verge of a general election and did not want to deploy soldiers to the battle.

The Brioni Accord was rendered useless by the JNA's continuous attacks on Dubrovnik. The European Commission retaliated by threatening economic measures if the hostile acts did not cease by October 7. Despite this, the Community remained optimistic about the outcome of the peace talks. Despite this, the JNA continued its assaults, this time focusing on the Croatian city of Vukovar. As a result, the EU was compelled to impose economic penalties and to request that the UN impose an

oil embargo and participate in a peacekeeping operation. These demands exposed the EU's frailty. "Additionally, the belligerents wanted the UN's participation after being dissatisfied by Europe's activities".

The initial purpose of Europe, to maintain a unified Yugoslav state, was nearly forgotten. There were still differences about whether Croatia and Slovenia should be recognized as autonomous states.

By mid-1994, the US had agreed to form a special group of diplomats to resolve the crisis (with the cooperation of some, but not all, European governments). As a result, European genocide governance virtually came to an end. Since then, the United States has maintained its dominant position.

Finally, Yugoslavia has exposed several flaws in the EU's approach to conflict prevention and genocide prevention. First, the "hour of Europe," or the opportunity for Europe to correct its secondary role in international conflict resolution, was short-lived, as it became evident that the Community was incapable of dealing with such a crisis. One of the most significant roadblocks to advancement was Europe's inability to speak with a single voice. Internal strife has been a stumbling block in Europe, NATO, and the United Nations. From Germany's *Alleingang* farce to Britain's initial hesitation to send soldiers, France's obstruction of NATO airstrikes to support its ground forces, and so on. The Maastricht Treaty and the newly developed peacekeeping capability of the Petersberg tasks had restored the WEU's importance by 1992. The WEU missions' optional status, on the other hand, has proven unhelpful in settling large-scale conflicts, such as the Balkans issue.

When all of the above-mentioned genocides are examined together, a clear pattern emerges in numerous EU reactions to genocide. Mass crimes were recognized long before multiple warning signs were obvious. Soft language is employed to defuse the sense of urgency. Humanitarian and development aid, as well as cash for any "invasive operations," such as UN peacekeeping and monitoring missions, are supplied (which may be diverted for other reasons). In addition to money, the EU generally refrains from taking part in such initiatives. The Union only uses military force on rare occasions, preferring instead to enforce a weapons embargo. In truth, while military action is not a replacement for prevention, it is frequently more effective than humanitarian intervention in saving lives when carried out properly and at the correct moment [8]. However, the EU still has much room for development, even if it lacks the capability or motivation to engage in military action. In the near term (by decreasing political/diplomatic links), a speedier response to warning indications and tougher phrasing in the identification of crimes would be inconvenient for the EU, but it would give legitimacy to the image of Europe as an "ethical force". "In areas like Myanmar, the EU might be a greater champion for ICC involvement, as impunity for past crimes is a risk factor for future atrocities".

In all these conflicts, the European unwillingness to support military intervention is evident.

The European Union could participate in military and civilian operations under the Common Security and Defense Policy (established in 1999). Since the Maastricht Treaty, which established a more visible WEU in 1992, the EU has been empowered to use military force on paper. The WEU was given the power to "create and execute Union decisions and actions that have defense repercussions" under Article J.4 (2) of the Treaty. The Council should take the required practical actions in collaboration with the WEU institutions". Indeed, the purpose of this development "was for the European Union to have defensive weapons at its disposal, through the WEU, that would allow it to intervene and impose military force" [9]. In general, the WEU, and then the EU itself, were unwilling to commit to such measures.

In the crises, this lack of motivation was instantly apparent. Throughout the crisis, the European Community has maintained that dialogue with and among the belligerents is the most

effective way to resolve the situation. Instead, "Europeans' refusal to accept military involvement with defined political aims proved to be the principal impediment to reaching a solution" [10].

Another significant issue is also being discussed. There is a reluctance to use the term "genocide" to describe the war.

Despite overwhelming proof, genocides are sometimes not accorded their proper designation until the very end of a fight.

According to UN General Assembly Resolution 47/121, Europe had the potential in December 1992 to take a position and proclaim ethnic cleansing, and then the events in Bosnia, a type of genocide. However, Austria was the only Western European country to vote in support of the idea, with the 11 others opting to abstain.

In Rwanda, there was a comparable in capacity to identify and humiliate. "Based on the information that has surfaced, there can be no question that this constituted genocide since mass executions of communities and families belonging to a single ethnic group took happened," remarked then-Secretary-General Boutros Boutros-Ghali in May 1994 [11].

The Union's reluctance to employ strong, precise language, as mentioned during the Myanmar discussion, has not faded over time, and the problem endures. Furthermore, Rwanda and Myanmar have shown that successful activities are not automatically triggered even after the "g-word" impediment is overcome.

Results

Considering all the above, it is worth making a real analysis of the effectiveness and inefficiency of EU actions towards the Myanmar crisis.

It is necessary to first evaluate the EU's activities that resulted in failure. In 2011, the EU began supporting democracy promotion, and in 2015, the STEP Democracy initiative was created to aid Myanmar's democratic transition [12]. Despite the worsening of Myanmar's human rights situation over the last decade, the Western world has increased its support for the government's mission to promote democracy, with the European Union even declaring that it is proud to be "at the forefront of the international community's resumption of cooperation with Myanmar". The EU also expressed its gratitude to Myanmar for taking "good steps" to improve the country's human rights situation. At the same time, the EU acknowledges that Myanmar has major human rights issues. In 2016, the EU presented a human rights resolution to the UN Human Rights Council and created a fact-finding mission in response to the Rohingya crisis [13]. As a result, the EU's ties with Myanmar were defined by mixed signals: optimism for development and acceptance of reality.

However, their friendship has deteriorated because of Myanmar's recent military upheaval. After all, when the country was undergoing transformation, the military held the highest decision-making power. Burmese intolerance of non-Burmese, fear of terrorism penetration, inability to redefine the concept of sovereignty, and, despite this, a Westphalian understanding of the international order. As a result, the EU's efforts to persuade Myanmar that international law and good governance must be followed in resolving the conflict have failed. In addition, the EU neglected the precondition of genocide in its attempt to democratize Myanmar.

However, it is crucial to emphasize that the EU was not altogether incorrect about Myanmar's prospects for improvement, as the nation took significant strides toward democracy in November 2015, with genuine elections and Aung San Suu Kyi's de facto rule. Furthermore, the military, which is an autonomous political power, was mostly responsible for genocide against the Rohingya people. Regardless of whether these measures are performed by the government or not, the EU cannot truly advance democracy by backing a state that forces hundreds of thousands of ethnic minorities to emigrate.

Despite the EU's failure, we must not overlook the support offered. Since 1994, the European Commission's Civil Protection and Humanitarian Aid activities have sponsored emergency assistance initiatives in Myanmar's Rakhine State and Bangladesh's Cox's Bazar region. To assist the delivery of EU humanitarian help, the EU opened offices in Dhaka (Bangladesh) in 2002 and Yangon (Myanmar) in 2005 [14].

The EU supported initiatives in Myanmar's Rakhine State in 2018 to address some of the most pressing needs (such as protection, shelter, health, water, sanitation, food, and psychosocial support) for displaced people and host communities affected by violent outbreaks. The EU continues to offer basic services in collaboration with humanitarian partners. It is crucial to safeguard the safety of humanitarian workers as well as unrestricted access to impacted areas to provide this critical aid [15].

Through international NGOs and the UN, the EU has also supplied financing to offer crucial support to unregistered Rohingya refugees in Cox's Bazar, Bangladesh.

During the monsoon season, the EU has contributed 36 million euros in basic medical care, water supply, sanitation, housing, nourishment, protection, psychological support, and disaster risk reduction aid. Since 2007, the overall amount of financing for Rohingya refugees in Bangladesh has surpassed 86 million euros, according to the newest grants.

Aside from this critical assistance, EU humanitarian aid advocates for improved communication with displaced people and a more protection-oriented support structure. In October 2017, the EU Civil Protection Mechanism was activated in response to the large influx of Rohingya refugees following the recent outbreaks of violence, to contribute to the coordination center established to ensure a greater humanitarian presence and support for humanitarian activities provided to Rohingya refugees.

In addition, the EU has devised a project with the Intersectoral Coordination Group "ISCG" that will run from September 2, 2020, to September 2, 2023 (36 months). The initiative intends to continue work in the Cox's Bazar area to strengthen the resilience of Rohingya refugees and their host communities. The initiative also includes actions targeted at resolving the health and economic issues that COVID-19 has produced. This project has been given a budget of EUR 27,763,389 by the European Union. The following are the project's tasks:

- Strengthen protection and empower refugees and host communities.
- Strengthen assistance in preventing the spread of coronavirus (COVID-19) and responding to the socioeconomic consequences of the crisis.

Expected results from this project:

- Expanding opportunities to involve refugees in camp management and coordination of their activities;
- Expanded access to civil status and status registration documents;
- Strengthening assistance in preventing the spread of coronavirus (COVID-19) and responding to the socioeconomic consequences of the crisis through livelihood support [16].

It is also necessary to consider the potential impact of the EU Pact on the situation with Rohingya refugees.

According to a press release issued by the EU Mission to ASEAN on October 15, 2020, there is a "significant funding gap" in the international response to the Rohingya refugee crisis this year, and the US, UK, EU, and the UN High Commissioner for Refugees (UNHCR) planned to hold a joint online donor conference to close the gap. A week later, on October 22, a summit highlighted by Myanmar's absence took hold, at which donors offered US\$ 600 million to support the Rohingya. M.D. Shahriar Alam, Bangladesh's Minister of State for Foreign Affairs, warned at the conference that Bangladesh could no longer carry the weight of the refugee crisis and that the Rohingya would have to return to Myanmar as soon as possible. During a phone conversation with his Bangladeshi

counterpart on the evening of the donor conference, the Chinese Foreign Minister stated that a trilateral meeting of foreign ministers between Bangladesh, China, and Myanmar would be held soon, and that Myanmar had assured China that the Rohingya would be returned.

According to the European Commission, the new EU Migration and Asylum Pact (EU Pact) was proposed to create "a system that manages and normalizes migration in the long term" and is "fully based on European values and international law" and is "conditioned by the United Nations Global Refugee Compact (UN GCR) and EU Treaties". This presentation to the ASILE Forum intends to offer some light on the EU's potential role in relieving the Rohingya's misery in the coming days, with a focus on the EU Pact. It's written from the perspective of two worlds. First and foremost, the European Union (EU) has played a critical role in providing finances to help Rohingya refugees. Second, despite the EU's humanitarian, development, and conflict prevention assistance, the Bangladeshi government aggressively sought China's participation and help in addressing the Rohingya refugee crisis, rather than depending primarily on EU diplomatic assistance or UN-sponsored procedures. It is important to remember that China previously declined to denounce Myanmar for its atrocities against the Rohingya and, although being invited, did not attend the Rohingya Conference with Russia [17].

The EU Pact aims to strengthen collaboration with partners by creating "individual" methods that take into consideration their specific circumstances. These strategies will be focused on a variety of factors, including refugee protection and assistance to refugee-receiving nations, as well as tackling the core causes of illegal migration. To date, the EU's reaction to the Rohingya refugee crisis has consisted of a combination of financial aid and sanctions. As a reaction to the Rohingya's situation, the EU has provided humanitarian and development assistance worth more than 226 million euros in the form of "food aid, housing, medical care, water and sanitation support, nutrition assistance, education, and protection services" since 2017. The European Council renewed Myanmar's existing sanctions regime for another year in April 2020. However, this does not rule out the possibility of the EU maintaining "relationships" with Myanmar. The EU is "Myanmar's third-largest trading partner", behind China and Thailand.

However, in light of the foregoing, the issue of how well the EU meets its commitments to assist the EU arises "Return of the Rohingya people to their homes in a secure, sustainable, and dignified manner, with UNHCR's full involvement and in line with international law". To guarantee that the EU's individual approach based on the EU Pact remains effective in the future, it must ensure that the initiatives it funds do not wind up "confirming Myanmar's structural prejudice and isolation". " It will be difficult for the EU to do this while continuing to give crucial support to Myanmar in its democratic transition. However, this should not be used as an excuse for the EU to avoid revising its approach to addressing a complicated issue such as the Rohingya refugee crisis, which has impacted millions of people for decades.

Taking these realities into consideration, this article recounts the historical growth of the Rohingya refugee crisis and Bangladesh's role in it. It then goes on to explain how the EU may use its new Pact to inspire a worldwide effort to address the Rohingya refugee crisis. In many respects, this contribution purposefully raises more issues than it answers to provide a new starting point for future debates on the EU's role in the Rohingya refugee crisis.

Conclusion

Finally, it should be emphasized that the EU's efforts to interfere at various phases of its foreign policy and crisis management have been hampered by several recurrent issues. Despite apparent warning signs, the Union/member states' governments frequently adopt "soft language" and refuse to use the term "genocide". For example, the horrors in Myanmar (2016/17) were preceded

by several warning indicators that were disregarded in the previous decade. In the instance of Myanmar, the EU voiced concern over human rights breaches in its 2016 EU Strategy, however, it was later discovered that the EU misjudged "the government's refusal to respect the Rohingya's human rights," rather than "genocide". Cambodia, Rwanda, and South Ossetia were all affected in the same way.

Another issue that plagues all genocides is the general hesitation about using military troops. In fact, the EU prefers to use diplomacy to encourage democratic changes rather than sending in its own soldiers.

In general, it became obvious during the resolution of these disagreements that each EU nation has its own unique approach, which prohibits the operator from acting with a single voice.

Regarding the actual genocide in Myanmar, the current EU policy on the Rohingya crisis is largely focused on humanitarian aid and sanctions. However, this is not enough.

While the EU continues to provide exclusively financial assistance to refugees fleeing persecution and violence, and while it may have long-term goals to alleviate the situation, it has not done enough to prevent the ongoing persecution of the Rohingya by the military, as well as their repatriation. The EU has a responsibility to do more now, given its huge monetary resources and global political and economic influence. Unfortunately, none of the EU's measures to improve the lives of the Rohingya can give them an instant respite.

The fact that the EU only provides financial assistance is commendable, but it would be even better if the EU first worked with Bangladesh to strengthen the rights of the Rohingya in Bangladesh, adhering to the principle of nonrefoulement, and then facilitated the resettlement of refugees until the Rohingya can safely return to Myanmar. In this regard, the opinions and suggestions of experts Claire Cappaert and Lisa Qu deserve full approval. In their opinion, although Bangladesh and Myanmar have agreed to repatriate some refugees to Myanmar, there is no reason to believe that the place where they will be accepted is safe or devoid of violence or persecution. Bangladesh, on the other hand, will not be able to accept migrants in the long term, as it is still a poor country unable to cope with this problem, and intends to accommodate refugees on Bhashan Char, an island prone to flooding. As a result, a strategy is required to resettle refugees in other places, such as the European Union or neighboring countries such as Indonesia, Malaysia, and Thailand. Bangladesh can benefit from the EU's assistance, experience, and understanding in dealing with its own refugee situation by providing logistical, supply, documentation, and security assistance. This will serve as an impetus for them to restore their trust in the international community, which has waned over time.

Nevertheless, the EU must consider all these factors and act faster, because the Rohingya, faced with rape, violence, and severe suffering, do not have time to wait.

References

1. Claire Cappaert, Lisa Qu From One Refugee Crisis to the Next: The Role of the EU in the Rohingya Crisis. [Web resource]. – 2022. – URL: <https://voices.uchicago.edu/euchicago/from-one-refugee-crisis-to-the-next-the-role-of-the-eu-in-the-rohingya-crisis/> (accessed 28.10.2021).
2. Sophie Boisseau du Rocher, Felix Heiduk Can Europe Make a Difference in Myanmar? [Web resource]. – 2022. – URL: <https://thediplomat.com/2021/02/can-europe-make-a-difference-in-myanmar/> (accessed 28.10.2021).
3. Ajmani, M., Joshi, P. K., Kishore, A. and Roy, D. How Did Sanctions Impact Myanmar? The Diplomat. [Web resource]. – 2022. – URL:

- <https://thediplomat.com/2018/01/how-didsanctions-impact-myanmar/> (accessed 15.10.2021).
4. IPAC Report on Indonesia and the Rohingya Crisis // Institute for Policy Analysis of Conflict, Report – 2018 - No. 46. [Web resource]. – 2022. – URL:<http://www.understandingconflict.org/en/conflict/read/71/Indonesia-and-theRohingya-Crisis> (accessed 01.11.2021).
  5. Valentino B.A. Still standing by: why America and the international community fail to prevent genocide and mass killing. Perspectives on politics. – 2003. – № 1(3). – P. 565-578.
  6. Lucarelli S. Europe's Response to the Yugoslav Imbroglio. European approaches to crisis management / S. Lucarelli. – The Hague: Kluwer Law International, 1997. – 100 p.
  7. Yugoslavs joust at peace meeting, 1991. [Web resource]. – 2022. – URL: [Nytimes.com](https://www.nytimes.com) (accessed 01.11.2021).
  8. Kuperman, A.J. The limits of humanitarian intervention: Genocide in Rwanda. – Brookings Institution Press. – 2004. – 100 p.
  9. Operational Forces Of WEU - Western European Union, 2015. [Web resource]. – 2022. – URL: [Cvce.eu](https://www.cvce.eu) (accessed 01.11.2021).
  10. Cohen B. Why Europe Failed to Halt the Genocide in Bosnia. Washington Report on Middle East Affairs, 1993. – P. 39.
  11. Reports of the Secretary-General submitted to the Security Council S/1994/640. 1994. [Web resource]. – 2022. – URL: [Undocs.org](https://www.un.org/undocs.org). (accessed 01.11.2021).
  12. Support to electoral processes and democracy – step democracy. [Web resource]. – 2022. – URL: <https://www.idea.int/news-media/multimedia-reports/step-democracy> (accessed 10.11.2021).
  13. Marchi Ludovica The EU in the non-European world: the case of ASEAN and Myanmar. In: Marchi, Ludovica, (ed.) The European Union and Myanmar: Interactions via ASEAN. Routledge Contemporary Southeast Asia Series. Routledge, London, UK, 2020. – P.10.
  14. European civil protection and humanitarian aid operations. [Web resource]. – 2022. – URL: https://ec.europa.eu/echo/where/asia-and-pacific/myanmar_en (accessed 01.11.2021).
  15. Evaluation of the European Union's humanitarian response to the Rohingya refugee crisis in Myanmar and Bangladesh, 2017-2019. – Final Report June, 2021. – P.10.
  16. EU and Myanmar International Partnerships, 2020. [Web resource]. – 2022. – URL: https://ec.europa.eu/international-partnerships/where-we-work/myanmar_en (accessed 14.11.2021).
  17. New Pact on Migration and Asylum. A fresh start on migration in Europe. [Web resource]. – 2022. – URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/new-pact-migration-and-asylum_en (accessed 2.11.2021).

М.М. Малгаждарова, Л.К. Ахметжанова

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

**Еуропалық Одақтың Мьянмадағы дағдарысты реттеуге қатысуының
өлшемдері мен мүмкіндіктері**

Аңдатпа. Мьянмадағы рохинджа халқының мәселесі қазіргі әлемдегі ең өзекті тақырыптардың бірі болып табылады. Мьянмада дін мен ұлтаралық араздыққа қатысты тарихи проблемалар болды. Рохинждің дау-дамайы, Ракхайнның солтүстігінде тұратын мұсылман этникалық азшылық-бұл елдегі ең үлкен және ұзаққа созылған қақтығыс. Зорлық-зомбылық негізінен Ракхайн штатының көп бөлігін құрайтын Аракан буддистері мен рохинджа мұсылмандары арасындағы діни және әлеуметтік-экономикалық келіспеушіліктердің нәтижесінде пайда болды. Бұл қақтығыс Екінші дүниежүзілік соғыстан басталады, содан бері Рохинжді Мьянмадан қуып шығару үшін Ракхайн штатында үнемі қызу шайқастар болды. 2017 жылдың тамыз айының соңында, қақтығыс ұшығудың жаңа деңгейіне жеткен кезде, жүздеген мың рохинджа оларға қарсы бағытталған зорлық-зомбылықтан қашып, көрші мемлекеттерге қашуға мәжбүр болды.

Халықаралық қауымдастық, атап айтқанда ЕО, Мьянма үкіметі жанжалды шешу үшін тиісті шаралар мен тиімді шаралар қолдана алмағаны үшін айыптады. Алайда, Мьянмадағы геноцидке байланысты ЕО әрекеттері де қатар сынға ұшырады.

Осыған байланысты, автор Мьянма мәселесінде ЕО-ның рөлі, сондай-ақ ЕО шараларының тиімділігі сияқты ең өзекті сұрақтарға жауап беруге тырысады.

Түйін сөздер: ЕО, геноцид, рохинджа, Мьянма, Санкция, демократия.

М.М. Малгаждарова, Л.К. Ахметжанова

Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Параметры и перспективы участия Европейского Союза в разрешении кризиса в Мьянме

Аннотация. Проблема народа рохинджа в Мьянме является одной из самых актуальных тем в современном мире. В Мьянме исторически существовали проблемы с религией и межэтнической враждой. Спор рохинджа, мусульманского этнического меньшинства, проживающего на севере штата Ракхайн, является крупнейшим и продолжительным конфликтом в стране. Насилие вспыхнуло главным образом в результате религиозных и социально-экономических разногласий между буддистами Аракане и мусульманами рохинджа, которые составляют большинство населения штата Ракхайн. Этот конфликт восходит ко Второй мировой войне, и с тех пор в штате Ракхайн регулярно происходили ожесточенные сражения с целью изгнать рохинджа из Мьянмы. В конце августа 2017 года, когда конфликт достиг нового уровня эскалации, сотни тысяч рохинджа были вынуждены бежать в соседние государства, спасаясь от насилия, направленного против них.

Международное сообщество, в частности ЕС, раскритиковали правительство Мьянмы за неспособность предпринять адекватные действия и эффективные меры для урегулирования конфликта. Однако действия ЕС в связи с геноцидом в Мьянме также подверглись критике.

В связи с этим, автор данной статьи попытается ответить на наиболее актуальные вопросы, такие как, какую роль играет ЕС в проблеме Мьянмы, а также эффективность мер ЕС.

Ключевые слова: ЕС, геноцид, рохинджа, Мьянма, санкции, демократия.

References

1. Claire Cappaert, Lisa Qu From One Refugee Crisis to the Next: The Role of the EU in the Rohingya Crisis. Available at: <https://voices.uchicago.edu/euchicago/from-one-refugee-crisis-to-the-next-the-role-of-the-eu-in-the-rohingya-crisis/> (accessed 28.10.2021).
2. Sophie Boisseau du Rocher, Felix Heiduk Can Europe Make a Difference in Myanmar? Available at: <https://thediplomat.com/2021/02/can-europe-make-a-difference-in-myanmar/> (accessed 28.10.2021).
3. Ajmani, M., Joshi, P. K., Kishore, A. and Roy, D. How Did Sanctions Impact Myanmar? The Diplomat. Available at: <https://thediplomat.com/2018/01/how-didsanctions-impact-myanmar/> (accessed 15.10.2021).
4. IPAC Report on Indonesia and the Rohingya Crisis // Institute for Policy Analysis of Conflict, Report – 2018 – No. 46. Available at: <http://www.understandingconflict.org/en/conflict/read/71/Indonesia-and-theRohingya-Crisis> (accessed 01.11.2021).
5. Valentino B.A. Still standing by: why America and the international community fail to prevent genocide and mass killing. Perspectives on politics. 2003. No. 1(3). P. 565-578.
6. Lucarelli S. Europe's Response to the Yugoslav Imbroglio. European approaches to crisis management, (The Hague, Kluwer Law International, 1997, 100 p.).
7. Yugoslavs joust at peace meeting, 1991. Available at: Nytimes.com (accessed 01.11.2021).
8. Kuperman, A.J. The limits of humanitarian intervention: Genocide in Rwanda, (Brookings Institution Press, 2004, 100 p.).
9. Operational Forces Of WEU - Western European Union, 2015. [Web Available at: Cvce.eu (accessed 01.11.2021).
10. Cohen B. Why Europe Failed to Halt the Genocide in Bosnia. Washington Report on Middle East Affairs, 1993. P. 39.
11. Reports of the Secretary-General submitted to the Security Council S/1994/640. 1994. Available at: Undocs.org. (accessed 01.11.2021).
12. Support to electoral processes and democracy – step democracy. Available at: <https://www.idea.int/news-media/multimedia-reports/step-democracy> (accessed 10.11.2021).
13. Marchi Ludovica The EU in the non-European world: the case of ASEAN and Myanmar. In: Marchi, Ludovica, (ed.) The European Union and Myanmar: Interactions via ASEAN. Routledge Contemporary Southeast Asia Series. Routledge, London, UK, 2020. P.10.
14. European civil protection and humanitarian aid operations. Available at: https://ec.europa.eu/echo/where/asia-and-pacific/myanmar_en (accessed 01.11.2021).
15. Evaluation of the European Union's humanitarian response to the Rohingya refugee crisis in Myanmar and Bangladesh, 2017-2019. Final Report June, 2021. P.10.
16. EU and Myanmar International Partnerships, 2020. Available at: https://ec.europa.eu/international-partnerships/where-we-work/myanmar_en (accessed 14.11.2021).
17. New Pact on Migration and Asylum. A fresh start on migration in Europe. Available at: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/new-pact-migration-and-asylum_en (accessed 2.11.2021).

Information about the authors:

Malgazharova Meruyert Muratzhankyzy – the 1st year Ph.D. student of the Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Akhmetzhanova Leila Kamidullayevna – Candidate of Historical Sciences, scientific supervisor, Associate Professor of the International Relations Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Малгаждарова Меруерт Мұратжанқызы – халықаралық қатынастар факультетінің 1 курс докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-сұлтан, Қазақстан.

Ахметжанова Лейла Камидуллаевна – тарих ғылымдарының кандидаты, ғылыми жетекші, халықаралық қатынастар кафедрасының доценті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-сұлтан Қ., Қазақстан.

Саяси бірегейліктің сипаттамалық белгілерін зерттеудің заманауи тәсілдері

Аңдатпа. Мақалада саяси бірегейліктің сипаттамалық белгілеріне әдеби шолу жасалып, талданды. Зерттеу жұмысы барысында анықталғандай, отандық ғалымдар саяси бірегейлік түсінігін толық кешенді түрде зерттемеген. Зерттеулер бірегейліктің өзге түрлері шеңберінде жүргізілгендігі айқындалып отыр. Осы олқылықтың орнын толтыру үшін түсініктің сипаттамасына тоқталып отырмыз. Ол үшін «Scopus» базасында индекстелген мақалаларға талдау жүргіздік. Базадан табылған 2 798 материал арасынан 24 әдебиет таңдап алдық. Ерекше назар 2018-2022 жылдары жарияланған зерттеулерге аударылды. Ғылыми нәтижелерді отандық саяси ғылымдардың дамуы үшін тиімді пайдалануға болады. Сонымен қатар, жоғары оқу орындарындағы әлеуметтік-саяси білімдер модуліндегі «Саясаттану» пәнінде дәрістер жүргізуге қолайлы.

Түйін сөздер: саяси бірегейлік, саясат, халық, идеология, мәдениет, бұқаралық ақпарат құралдары, мемлекеттілік.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-139-2-77-92>

Түсті: 19.04.2022 / Жарияланымға рұқсат етілді: 28.04.2022

Кіріспе

Бірегейлік ұғымының саяси ғылымдардың категориясы ретінде өзектілігінің артуына қарамастан, заманауи ғылыми әдебиетте саяси бірегейлік түсінігінің нақты анықтамасы әлі қалыптасқан жоқ. Саяси бірегейлік халықтың санасы мен мінез-құлқын, биліктегі қауымдастықтардың, таптардың және элиталардың әрекеттерін реттеудің ең маңызды құралы болып табылады. Саяси бірегейлікті зерттеуге жан-жақты тоқталу үшін бізге бұл түсініктің сипаттамасын білу қажет.

Ғылымда және күнделікті қолданыста ұлттық, этникалық, рухани, мемлекеттік бірегейлік және т.б. (психологияда эго-бірегейлік; экономикада бренд бірегейлігі, корпоративті бірегейлік) ұғымдар бар. Жоғарыда айтылған ұғымдар арасында айқын анықтамалар жоқ. Сондықтан бұл мақалада қарастырылып отырған саяси бірегейлік ұғымының ерекшеліктерін анықтауды күрделендіреді.

Осы себептерге байланысты, зерттеліп отырған тақырыптың өзектілігі жоғары және туындап отырған мәселенің маңыздылығы бар деп ойлаймыз. Тақырыптың ғылыми нәтижелерін мақаланың талқылау және нәтижелер бөлімінде алуға тырысамыз.

Мәселенің тұжырымы

Ұлттық мемлекеттер санының өсуі және қазіргі жаһандану шарттарындағы бірегейлік дағдарысының жағдайында саяси бірегейліктің сипаттамасын зерттеу өзекті болып табылады. Бірқатар зерттеушілердің пікірінше, ұлт пен мәдениет арасындағы қатынастардың дамуы, тілдік саналуандылықтың пайда болуына байланысты саяси бірегейліктің маңызы арта түсті. Бірегейлік жеке адамның белгілі бір нышан, қасиеттің кез келген адамдар тобына сәйкестілігін сезіну екенін ескерсек, *саяси бірегейліктің негізгі түйінді ұғымы ұлттық мақтанш сезімі, саяси өзіндік сана, саяси кемелділік арқылы саясатқа*

қатыстылығы деп айта аламыз. Саяси бірегейлік түрлі идеологиялар, саяси және географиялық ерекшеліктер, бәсекелес саяси бірегейлік, үкіметтің әлеуметтік қорғауы, ұлттық бірліктің көрсеткіші, мемлекеттің халықты қолдауы, бұқаралық ақпарат құралдарының ықпалы, халықтың сенімі, ұлттық-саяси бірегейліктің эволюциясы, этникалық, мәдени және саяси даму, саяси жүйе мен саяси мәдениет ерекшеліктері, этникалық қатыстылық арқылы білінеді және жоғарыда аталған құбылыстар оның дамуына ықпал етеді.

Зерттеудің мақсаты

Мақаланың мақсатына саяси бірегейлік ұғымына қатысты зерттеулерді «Scopus» базасынан тауып, түсініктің соңғы 5 жылда қалыптасқан сипаттамасын анықтау жатады. Мақсатқа жету үшін «Scopus» базасынан таңдап алынған 24 ғылыми әдебиетке сараптама жүргізілді.

Зерттеудің тарихы

Жалпы саяси бірегейлік туралы ағылшын тіліндегі кешенді алғашқы еңбектер ретінде өткен ғасырдың 70-жылдары жарық көрген В.М. Чейс [1] және В.Дж.М. Маккензидің [2] монографияларын айтуымызға болады. Осы жылдарда жарық көрген ғылыми мақалалардың басым бөлігінде саяси бірегейлік көбінесе этникалық бірегейлікпен байланыстырылған.

Орыс тіліндегі ғылыми әдебиеттерді «eLibrary.Ru» ғылыми электронды кітапханасындағы іздеу қызметі арқылы талдау жүргізілгенде 1 953 әдебиет тауып тұр. Бұл зерттеу тақырыбы бойынша орыс тіліндегі әдебиеттер көп деген сөз емес. Жасанды интеллект көрсетіп отырған нәтиже болғандықтан, жарияланған мақалалар санын жеке терең талдау арқылы анықтауымызға болады. Саяси бірегейлік туралы саяси ғылымдар мамандығы бойынша З.А. Жаде [3] және В.М. Суханов [4] докторлық диссертация қорғаса, А.А. Старостин [5] кандидаттық диссертация қорғаған. Саяси ғылымдарының докторы, профессор И.С. Семененконың жауапты редакторлығындағы «Политическая идентичность и политика идентичности» [6; 7] екі томдық монографиясы саяси бірегейлік ұғымын түсінуге көп көмегін береді.

Өкінішке орай отандық саяси ғылымдарда саяси бірегейлікті кешенді түрде зерттеген ғылыми еңбектер жоқ. Зерттеулердің басым бөлігі бірегейліктің өзге түрлері аясында тек аталып өткенін байқау қиын емес. Мәселен, Э.Б. Асылтаеваның [8] 6D050200 – Саясаттану бағыты бойынша философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясын айтуымызға болады. Сонымен қатар, А.Р. Қапасова [9, 94 б.], Х.С. Абдильдина [10, 33 б.], Х. Абдильдина және Ж. Кульжанова [11, 15 б.] мақалаларынан саяси бірегейлік ұғымын кездестіре аламыз.

Зерттеу әдістері

Жалпы «Political identity» кілт сөзі негізінде «Scopus» базасында барлығы 2 798 материал табылып отыр. Алдымен алынған мәліметтерді нақтылау үшін ғылым салалары бойынша материалдар саны анықталды (Кесте 1).

Кесте 1. «Scopus» базасынан «Political identity» кілт сөзі арқылы табылған материалдар саны (28.03.2022 көрсеткіш)

№	Зерттеу саласы	Саны	№	Зерттеу саласы	Саны	№	Зерттеу саласы	Саны
1	Social Sciences	2 161	9	Computer Science	45	17	Health Professions	5
2	Arts and Humanities	1 200	10	Engineering	32	18	Mathematics	5
3	Psychology	184	11	Agricultural and Biological Sciences	18	19	Immunology and Microbiology	3
4	Economics, Econometrics and Finance	108	12	Biochemistry, Genetics and Molecular Biology	14	20	Pharmacology, Toxicology and Pharmaceutics	3
5	Business, Management and Accounting	99	13	Energy	14	21	Physics and Astronomy	3
6	Environmental Science	92	14	Multidisciplinary	14	22	Decision Sciences	2
7	Earth and Planetary Sciences	70	15	Neuroscience	13	23	Chemical Engineering	1
8	Medicine	54	16	Nursing	9	24	Materials Science	1
						25	Veterinary	1

Материалдар санынан байқап тұрғанымыздай, индекстелген ғылыми зерттеулер бірнеше ғылым салалары бойынша қамтылған және кілт сөз бойынша материалдар өте көп. Аталмыш материалдарды бір мақала көлемінде сараптау мүмкін еместігіне байланысты базадан «Мақала атауы» және «Дереккөз атауы» фильтрі арқылы материалдарға іздеу жүргізілді. Нәтижесінде «Мақала атауы» фильтрі бойынша 525, «Дереккөз атауы» фильтрі бойынша 67 материал табылды. «Мақала атауы» бойынша бұл көрсеткіш те көп болғандықтан шартты түрде соңғы 5 жылдағы материалдарды (2018-2022 жылдар) талдауды және жүйелеуді жөн санадық. Материалдарды сараптау үшін зерттеудің сапалық әдістері болып табылатын тарихи, нарративті, жүйелік-құрылымдық, институционалдық, салыстырмалы тәсілдер қолданылды.

Талқылау және нәтижелер

2018 жылғы зерттеу жұмыстары. Р.М. Питхаус [12] зерттеуінде Оңтүстік Африканың Дурбан өңіріндегі шалғай аймақтарда орналасқан халық қозғалыстарындағы саяси бірегейлікке қатысты кейбір ұсыныстар жасалады. Бұл үшін он жылдан астам уақытқа созылған зерттеу нәтижелері арқылы бұқаралық ұйымдар мен жұмылдырудың саяси бірегейліктің ауысуына ықпалы зерттеледі. Ғалым өз пікірін пайымдай келе, егер кәсіби дискурсивті солшыл жақ тиімді әрекет ететін болса, онда танымал саяси бірегейлікке анағұрлым байыпты қарау және теория мен халықтық ұмтылыстар мен күрестің нақты формалары арасындағы өзара әрекеттесуді қамтамасыз етеді. Мұндағы саяси бірегейліктің

байланысы бұқаралық ұйымдар мен жұмылдыру, халықтық ұмтылыстар мен күрес арасында болып тұр. Бұқаралық ұйымдар кез келген топтың мәселелерін шешуге арналған жұмыстар жүргізетін болса, жұмылдыру әрекетке әкеледі. Халықтық ұмтылыстар мен күрес жаңа өмір мен ұстанымдарға лайықты болуы тиіс деп ойлаймыз. Бұл жаңа саяси бірегейлікті қалыптастыруға әсер етуі де ықтимал.

Р. Алонцидің [13] зерттеуінде еуропалық саяси бірегейлік тұжырымдамасындағы даулы мәселелер талданады. Еуроодақтың бірыңғай саяси және географиялық өлшемге қол жеткізу аспектілері айқындалады. ЕО мүшелерінің ортақ келісілген бірегейлік ұғымының және қоғамның ортақ болашағы туралы идеяны мойындамауының себептері сарапталады. Автор еуропалық бірегейліктің қалыптасуы қоғамдағы жеке тұлғаның орталықтылығы тұжырымдамасы мен христиандықтың өркениетті дамуы мен әлеуметтік-мәдени интеграциясының моделі ретінде негізделгенін көрсетеді. Біріккен Еуропаның мәні тек плюралистік ғана емес, әмбебаптық құбылыс болып табылады. Сондықтан ғалым Еуропалық Одақтың табиғатын қайта қарастыру қажеттілігін баяндайды. Бұл пікірлерді талдай келе, саяси бірегейлік саяси және географиялық өлшемге ие екендігін, діннің әлеуметтік-мәдени интеграцияға ықпалын байқауымызға болады.

АҚШ, Швеция және Израильдің мәдениеті қарастырылған 3 зерттеуде ғалымдар топтың айқын емес теорияларының саяси бірегейлікпен байланыстылығы және бұл қатынастардың әлеуметтік үстемдікке бағытталуын (Social Dominance Orientation) зерттейді [14]. Бірінші зерттеуде ұйымдар сенімдерінің маңыздылығын арттыру әлеуметтік мәселелерде оңшыл саяси өзін-өзі танудың нығаюына әкелетінін көрсетті. Дегенмен, жалпы немесе экономикалық саяси бірегейлікте мұндай әсер анықталмады. Екінші зерттеуде авторлар қатысушылардың топтарға қатысты ұйымдық сенімдері неғұрлым көп болса (қосымша топтар туралы сенімдермен салыстырғанда), соғұрлым олар АҚШ, Швеция және Израильде саяси оңшыл (солшылдарға қарсы) ретінде айқындайды. Әлеуметтік үстемдікке бағытталу аталмыш қатынастарды АҚШ пен Швеция үлгілерінде жанамаланса, Израиль үлгісінде бұл байқалмайды. Израильде саяси бірегейлік негізінен Израиль-Палестина қақтығысына бағытталған көзқараспен белгіленетін саяси жағдай болып табылады. Үшінші зерттеуде әлеуметтік үстемдікке бағытталу топтар туралы айқын емес теориялар мен израильдіктердің әлеуметтік-экономикалық мәселелерге қатысты саяси бірегейлік арасындағы қатынаста жанамаланғаны айтылады. Бірақ Израиль-Палестина қақтығысымен байланысты саяси бірегейлікте мұндай делдалдық рөл атқарылмағандығы анықталады. Сонымен қатар, концептуалды түсінбестікті болдырмау үшін олар «саяси бірегейлік» терминін солшыл-оңшыл континуумында өзін-өзі сәйкестендіруді білдіру үшін қолданады.

Т. Додж [15] Ирактағы гибриді саяси бірегейлікті түсіндіру барысында 2003 жылғы басып кіруден кейінгі елдің құлауы мен тұрақсыздығын түсіндіруде басымдық танытқан бірегейліктің алғашқы және этно-символдық теорияларын сынға алады. Автордың пайымдауынша, Ирактың қазіргі саясатын оның соңғы он бес жылдағы емес, ұзақ уақыт кезеңіндегі тарихын зерттеу арқылы ғана түсінуге болады. Ол үшін ұлтшылдықтың модернистік теориялары және олардың Таяу Шығыстағы бірегейлікті түсіндіруге қатыстылығын сыни тұрғыдан қарастыру қажет. Мұны Пьер Бурдьё атап өткен өріс және капитал тұжырымдамасы негізінде түсіндіруге болады және бұл «көрініс қағидасымен» (principles of visions) байланысты. Бұл тұста «көрініс қағидасының» идеологиямен тығыз байланысты екендігін айтқымыз келеді.

А. Попов [16] украин ұлттық-саяси бірегейлігінің эволюциясын оның қалыптасуының маңызды аспектілері контекстінде зерттейді. Нәтижелердің әдістері тарихилық қағидасына негізделген. XX-XXI ғасырлардағы Украинадағы саяси тәжірибе мен саяси режимнің қалыптасуы мен дамуын талдау кезеңінде Украинаның этникалық, мәдени және саяси даму

ерекшеліктері Ресеймен және Шығыс Еуропаның басқа елдерімен салыстырылады. Украинадағы саяси жағдайдың даму перспективалары геосаяси парадигма арқылы талданады. Автор кеңестік кезеңде украиндардың орыстардан бөлінуіне ықпал еткен және оған қарсы болған факторлардың болғанын атап көрсетеді. Сонымен қатар, посткеңестік кезеңде этникалық және азаматтық ұлтшылдық, жаһандық және украин саяси мәдениетінің кейбір ерекшеліктерінің өсуі әсерінен сепаратистік тенденциялар басым болғандығы баяндалады. Демек, саяси бірегейлік жылдар бойы қалыптасады.

Испанияның азаматтық соғысымен байланысты ескерткіштерге шетелдік келушілердің көзқарастарына баса назар аударылған зерттеуде саяси бірегейлікті жұмылдырудағы туризмнің рөлі сипатталады [17]. Баяндамалық сұхбаттар деректері саяси лоялдылық жеке және топтық бірегейліктің маңызды құрамдас бөлігі болып табылатынын және туристердің мінез-құлқы мен тұтынушылардың таңдауына әсер ететінін көрсетті. Ескерткіштерге бару күшті эмоциялар тудырды. Мемориалдар саяси бірегейлікті растады және саяси міндеттемені жандандыруға қабілетті болды. Бұл зерттеу туристік қызмет арқылы бірегейлікті қалыптастыру жолдарын түсіндірудегі маңызды еңбек болып табылады. Сондай-ақ туристердің саяси бірегейлікті білдіруге деген ұмтылысы мен елдің өткен оқиғаларды мәңгі есте қалдыру (немесе есте қалдырмау) таңдауы арасындағы сәйкессіздікті көрсетті.

Соңғы онжылдықта Америка Құрама Штаттарында жер қойнауын сумен ажырату арқылы мұнай мен газ өндірудің айтарлықтай өсімі байқалады. Бірақ, бұл мәселе бойынша мұнай-газ саласын реттеуге қатысты халықтың қалауын зерттеушілер аз біледі. Сондықтан зерттеушілер мұнай-газ саясатын қолдаудағы саяси бірегейліктің рөлін нақтылауға тырысады [18]. Саяси бірегейлік барлық салалардағы саяси қолдаудың қуатты болжаушысы, параметрі деуімізге болады. Осы пікірге сәйкес, саяси бірегейлікті саясатты қолдауға тікелей және қоғамдық өмірдің барлық салаларында тәуекел мен пайданы қабылдау және сенім арқылы жанама әсер етеді деп болжаймыз. Саяси бірегейлік кез келген туындаған мәселені басқаруда маңызды фактор болып табылады. Өйткені ол саяси артықшылықтарға да, басқа айнымалыларға да әсер етіп, осы саяси артықшылықтарды түсіндіре алады.

2019 жылғы зерттеу жұмыстары. Әлеуметтану мен саясаттанудың қиылысында тұрған мәселелердің бірі ретінде саяси өзіндік сананың батыстық емес және батыстық құндылықтары арасындағы айырмашылықты атауымызға болады. С.В. Чугров және Л.Б. Карелова [19] соңғы 20 жылдағы қоғамдық пікір сауалнамасы негізінде Жапониядағы саяси бірегейліктің ерекшеліктерін анықтап, осы деректер арқылы елдің ұлттық саяси жүйесі мен саяси мәдениетінің өзгешеліктерін талдайды. Зерттеуде авторлар саяси бірегейлікті жапондардың Жапония бейнесі, маңызды саяси міндеттер мен басқарудың таңдаулы нысандары туралы идеялары; билік институттарына көзқарастары, қоғам субъективтілігінің ерекшеліктері арқылы дәйектейді. Қоғамдық пікірді талдаудың әлеуметтанулық әдістері, тарихи-мәдени көзқарас, «деконструкция» әдісі арқылы негізгі ұғымдар, саяси мифтер және басқа да дискурсқа айналдырылған көзқарастар анықталады және саяси бірегейлік элементтерінің эволюциясы белгіленеді. Қоғамдық пікірлер талдауымен таныса келе, дәстүрлер жапондықтардың саяси бірегейлігін қалыптастыруда маңызды рөл атқаратындығын байқауымызға болады. Саяси бірегейлік саяси таптың жанашыр және сенімді өкілдерінің қамқорлығына сүйену, үкімет тарапынан әлеуметтік қорғауды күту, ұлттық бірліктің жоғары дәрежесі, мемлекеттің негізгі саяси субъект ретіндегі қолдауы мен жеке қатысу деңгейінің төмендігі арқылы анықталады.

Нәсілдік, этникалық қатыстылық пен ұлт саяси бірегейліктің категориялары ретіндегі өзгешеліктерін білу маңызды. Саяси бірегейліктің осы үш категорияларының арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды білуіміз қажет. Ж.Г. Луч [20] ғалымдардың көпшілігі

бірегейліктің жоғарыда аталған түрлерін оқшау түрде қарастырғанын айтады. Автор Америка Құрама Штаттарының федералды саяси жүйесіндегі адамдардың бір жағдайын қарастыру арқылы бірегейліктің осы үш формасын салыстырады. Пуэрторикандықтар бұл ахуалда нақты зерттеу нәтижесін береді. Өйткені олар Америка Құрама Штаттарында орналасқан жеріне байланысты нәсілдік, этникалық немесе ұлттық саяси бірегейлікті көрсете алады. Аралдағы пуэрторикандықтардың ұлттық бірегейлік сезімін көрсететін негізгі саяси бірегейлігі бар. Бұл көпұлтты демократиялардағы субмемлекеттік ұлттық қоғамдарға тән құбылыс. Құрлықтық Құрама Штаттардағы пуэрторикандықтар нәсілдік және этникалық тегі бойынша негізгі көпшілік мәдениетіне сәйкес бөлінеді. Олардың негізгі саяси бірегейлігі таласу, келіссөздер және релятивизация процесі арқылы болса да, нәсілдік немесе этникалық болады.

Психология мен саясаттану бойынша жаңа әдебиеттерде саяси бірегейлік саяси шешімдердің маңызды қозғаушы күші ретінде анықталады. Алайда, адамның саяси бірегейлігі оның өзін-өзі бағалауына кеңінен қалай ықпал жасайтындығы және неліктен кейбір адамдарға басқаларға қарағанда көбірек ықпалы туралы мәліметтер аз [21]. Зерттеушілер адамдардың саяси мінез-құлқының анықтаушы факторларының бірі ретінде өзіндік тұжырымдама туралы идеялардағы саяси бірегейліктің рөлін айқындайды. Зерттеуде өзінің саяси бірегейлігі себепті орталық деп есептейтін адамдар («Мен» тұжырымдамасының көптеген басқа сипаттамаларымен байланысты) өз саяси бірегейлігіне сәйкес әрекет ету ықтималдығы осы аспектіде себеп-перифериялық деп есептейтіндерге қарағанда көбірек болады деп болжанады. Осы болжамдарға сәйкес, 2016 жылғы АҚШ президенттік сайлауы кезіндегі саяси бірегейлік көрінісі өздерінің саяси партиясының бірегейлігін неғұрлым орталық деп санайтындардың өз саяси партиясының кандидаты үшін дауыс беру ықтималдылығы төмендейтіндігі баяндалады. Сонымен қатар, ағылшын немесе британдық ұлттық бірегейлігінің себеп-салдарына көбірек сенетін Ұлыбритания тұрғындары Біріккен Корольдіктің Еуропалық Одақтан шығуын (Brexit) қолдайтынын анықтады.

Саяси бірегейлік электоралды мінез-құлықты түсіну үшін де өте маңызды [22]. Бұл мәселеде саяси партиямен өздерін теңестіретін адамдар ескі немесе жаңа бәсекелестерге дауыс бере алмайтын лоялды жақтаушылар секілді әрекет ететіндігі айтылады. Ғалымдар популизм истеблишментке қарсы бағытталған саяси бірегейлік болған кезде ғана өркендей алатынын дәлелдейтін жаңа теорияны дамытады. Бұл бірегейлік белгілі бір елдегі барлық қалыптасқан саяси партияларға эмоционалды және рационалды жиренушілікті білдіреді. Эмпирикалық талдау электораттың шектеулі сегменті популизммен біріктірілген истеблишментке қарсы саяси бірегейлікті ұстанып қана қоймай, популизмге қарсы жақтастардың үлкен сегменті бар екенін көрсетеді.

Жоғарыда атап өткеніміздей, бірегейлік мәселелері Еуропадағы саяси пікірталастардың маңызды тақырыбына айналды. Басты мәселе, ЕО дәстүрлі түрде ұлттық мемлекеттерді сақтайтын негізгі саясат салаларындағы өкілеттіктерін айтарлықтай кеңейткенімен, оның саяси бірегейлігі әлі де әлсіз болып қалуында болып отыр. ЕО-ның саяси бірегейлігінің құрылысын, оның күші мен мазмұнының сипатындағы айырмашылықтарды қарастырудың маңызы зор [23]. Авторлар Еуропалық ұлттық мемлекеттің қалыптасуы мен ЕО бірегейлігі бойынша зерттеулерге сүйене отырып, төмендемелі көзқарасты қолданады. Түрлі негізгі саясат салаларындағы ЕО институттарының саясатты құру арқылы саяси бірегейлікті қалыптастыру ұмтылысын талдайды. ЕО-ның саяси бірегейлігінің құрылымын анықтау арқылы ғалымдар саясатты әзірлеу процесіндегі саяси бірегейлікті бағалау үшін эмпирикалық көрсеткіштерді белгілейді. Сонымен қатар, бәсекелес саяси бірегейліктің даулары мен тіршілігін нақты қамтитын процеске бағытталған тәсілмен бірегейлік құрылысы талданады. Саясаттың түрлі

салаларын салыстыра отырып, ЕО институттарының ЕО саяси бірегейлігін құру мүмкіндігі бар ұлттық бірегейлікпен ғана емес, саясат салаларындағы бәсекелес саяси бірегейлікпен қатар өмір сүретіндігі болжанады. Демек, ЕО институттары үшін қуатты бірегейлікті құру қиын болды және бірегейлік ЕО ішінде айқын сыртқы баламалар мен шектеулі бәсекелес бірегейлік бар жерде күшті болды.

С. Фаббринидің [24] зерттеуінде ЕО-дағы саяси бірегейлік институттарының қызмет етуі арқылы қалыптасқан түрлерін қарастырады. Мақалада ұлттан жоғары тұратын және мемлекетаралық институционалдық құрылымдар арасындағы сараптамалық жіктеулерге сүйене отырып, шешім қабылдаудың мұндай екіжақты жүйесі саяси бірегейлікті құруға қатысты қайшылықты логиканы тудырғанын көрсетеді. Егер ұлттан жоғары институттар мемлекеттік сипаттамалары бар еуропалық саяси бірегейлікті құруға ұмтылса, үкіметаралық институттар оның орнына мүше мемлекеттердің ұлттық бірегейлігін сақтау үшін сол бірегейлікті деконструкциялау үшін әрекет етеді. Лиссабон келісімінен кейінгі көптеген дағдарыстар екі тұжырымдама арасындағы қарама-қайшылықты күшейтіп қана қоймай, үкіметаралық ортадағы ұлттық бірегейлік арасындағы бәсекелестік олардың ұлтшылық талаптарға айналуына әкелді.

Интернет дәуірінің келуі ұлттық басқаруда түбегейлі өзгерістер әкелді, ал басқарудың күрделілігі мен өте белгісіз сипаты жаңа дәуірдегі саяси бірегейлікке жаңа талаптар қойды [25]. Басқару ортасы тұрғысынан немесе басқару субъектілері мен құрылымдары тұрғысынан қарастырылғанына қарамастан, Интернеттің ұлттық басқаруға әкелген өзгерістері саяси бірегейлікке қарсы шықты. Осылайша, жаңа дәуір жағдайында Интернетті басқарудағы өзгерістерге байланысты саяси бірегейлік сын-қатерлеріне жауап ретінде виртуалды әлемді басқаруды жаңғыртуға ықпал жасап, киберкеңістік идеологиясының үстемдігін қатаң бақылауда ұстап отыру арқылы халықтың саяси бірегейлігі үшін төмендегі жаңа байланыстарды қалпына келтіру қажет: бірегейлікті дамытуға қол жеткізу үшін кешенді басқаруды жүзеге асыру; субъектінің жеке басын анықтау үшін қызмет көрсетуге бағытталған басқаруды күшейту; тұрақты бірегейлікті жақсарту үшін икемді басқаруды ынталандыру.

2020 жылғы зерттеу жұмыстары. Колледждер мен университеттер студенттерді демократия талаптарына дайындауға көбірек тартылады [26]. Студенттердің бұл қиындықтарға төтеп беру қабілеті бір жағынан саяси бірегейліктің дамуына байланысты. Қазіргі уақытта саяси бірегейліктің шығармашылық процестермен байланысы туралы аз зерттеулер жүргізілген. Ғалымдар оқу аудиторияларында студенттердің саясатпен айналысатын орны ретіндегі маңыздылығын ескере отырып, шығармашылықты ізгілендіру мен студенттердің өздерінің саяси бірегейлігін жүзеге асыру арасындағы байланысты көрсету мақсат ретінде қояды.

XXI ғасыр басындағы Таяу Шығыс елдеріндегі мемлекеттік дағдарысы мен конфликтілер аясында бірегейлікті саясиландыру күшейіп кетті [27]. Өздерін жалпы этникалық, діни, конфессиялық белгілері бойынша танытын және осы негізде саяси талаптарды тұжырымдайтын топтар саяси алаңда өзін белсендірек ұстайды. Саяси мақсаттарға жету үшін жұмылдыру процесіндегі бірегейлікті пайдалану олардың арасындағы бар айырмашылықтарды өз алдына конфликтінің қозғаушы күші ғана емес, саясиландыру процесінде осындай бола түсетінін көрсетеді. Сәйкесінше, халықаралық қатынастарға қатысушылардың саясатын тек примордиалды конфликт арқылы түсіндіру әрекеттері нәтиже бермейді. Сонымен қатар, саяси бірегейлікті қарастыру аймақ мемлекеттерінің одақтастары мен жанашырларын таңдауын түсіндіре алады. Түрік қоғамында идеологиялық негізде саяси өзін-өзі сәйкестендіру басым болса, Сирияда конфликт жағдайында конфессиялық бірегейлік бірінші орынға шықты. Ливанда

конфессиялық жүйе бұрынғысынша институттардың жұмысын анықтайды. Дін ұлттық бірегейліктің ең маңызды элементі болып табылатын Израильде саяси салада зайырлы идеологиялар мен діни дискурстың симбиозы бар. Иранда революция исламдық-шииттік бірегейлікті «ресми идеологияның» негізгі құрамдас бөлігіне айналдырды. Сондықтан сыртқы саясаттағы бірегейлік факторын пайдалану ахуалдық сипатты иеленіп отыр. Діни немесе конфессиялық бірегейлікті атап көрсету кең ауқымды халықаралық өзара қатынастар контекстінде анахронизм болып көрінеді және әлеуетті әріптестерді алшақтатуы мүмкін. Дегенмен, саяси бірегейлік факторын есепке алмай, аймақтағы конфликтілер тенденцияларының дамуын болжау мүмкін емес.

Азаматтардың саяси бірегейлігінің қалыптасуы мемлекеттік қауіпсіздігінің факторы болып табылады [28]. Ғалымдардың пікірінше, саяси бірегейліктен бөлек матрица секілді көптеген бірегейлік болады, олар бір-бірімен үздіксіз өзара әрекеттеседі, толықтырады және ықпал жасайды. Әдіснамалық тұрғыда саяси бірегейлікті қалыптастыру процесі интеракционизм тұрғысында саяси өзара әрекеттеседі. Сонымен қатар, авторлар саяси бірегейлікті қалыптастырудың тиімділігін және мемлекеттік дағдарысы түріндегі ықтимал жағымсыз салдарларды объективті бағалау үшін постструктурализм тұрғысынан жағдаяттық бірегейлікті негізгі саяси бірегейлікке айналдыру тетігі ретінде қарастырады. Саяси бірегейліктің қалыптасуын зерттеудің көптеген тәсілдері оны құрудың түрлі модельдерін қарастыру арқылы толықтырылады. Бұл үшін фрагментарлық, элиталық және органикалық модельдерге мән беріледі. Негізгі қатысушылары саяси элиталар, БАҚ және азаматтық қоғам болып табылатын саяси бірегейлікті қалыптастыру процесіндегі мемлекеттің жетекші рөліне ерекше назар аударылады. Құрылған үшбұрышты диаграммаларды талдау нәтижелері бойынша екі заңдылық анықталды. Біріншіден, саяси элита ұсынатын саяси бірегейлікті қалыптастыру үлгілерін әлеуметтену процесінде оң қабылдау мен интеграциялану режимінің өзгеруіне әкелетін жаппай наразылықтардың әрбір жарылысы қоғамда байқалады. Екіншіден, БАҚ пен саяси элитаның мемлекеттіліктің қауіпсіздік деңгейіне және қоғамдағы шиеленістің өсуіне ықпалының анықталған тенденциясында көрінеді.

Бұқаралық ақпарат құралдарының саяси бірегейлікке ықпалын М. Шехата [29] зерттеуінен де байқауымызға болады. Ол әлеуметтік-саяси коммуникация тұрғысынан Еуропадағы Тунис диаспораларының саяси бірегейлігіне БАҚ-ты пайдаланудың ықтимал әсерін зерттейді. Дания, Швеция және Францияда тұратын тунистіктермен жүргізілген 45 сұхбат негізінде, саяси бірегейліктің құрамдас бөліктеріне (Отан, дін және идеологияға бағытталған) қатысты БАҚ-ты пайдалану үлгілеріне ерекше назар аударады. Талдау көрсеткендей, бұқаралық ақпарат құралдары диаспораның Отанға бағдарлануына пайдалы әсер етеді, бұл процесс қатысушылардың Туниспен бұрынғы байланысына байланысты болуы мүмкін. Бұқаралық ақпарат құралдары сондай-ақ саяси идеологияны қысқамерзімді трансформациялап, діни бағдарларға әсер етті. Бұл процесс негізінен ата-тегі мен тұратын елдегі өміріне байланысты болды. Зерттеуде Тунис диаспорасы шыққан елден де, тұрғылықты елден де туындайтын әлеуметтік-саяси қағидаларды қабылдауға ықпал ететін медиа арналар қолдайтын гибриді бірегейлікті құру ықтималдығы жоғары екендігі болжанады.

Саяси бірегейліктің сенімге ықпалын зерттеген еңбек те кездеседі [30]. Аталмыш зерттеуде саяси бірегейлік пен объективті ақпараттың басқалардың сенімділігі туралы ұғымдарының қалыптасуына ықпалы айқындалады. Ғалымдар Америка Құрама Штаттарының жалпы тұрғындарының іріктемесі бойынша ынталандырылған эксперименталды сауалнаманы пайдалана отырып, сенімді мінез-құлық, басқалардың беріктігіне сенімдері және нақты өзара қарым-қатынасты анықтау үшін серіктестердің саяси

бірегейлігі туралы ақпаратты түрлендіреді. Зерттеуде сенім серіктестің саяси бірегейлігіне байланысты екені байқалады, бірақ олар әрқашан бөтен топтарға біржақты қарайды. Бұл әдебиетте кездесетін партияаралық антагонизм міндетті түрде бөтен топтардың не істейтіні туралы пессимизмге әкелмейтінін көрсетеді.

2021-2022 жылдардағы зерттеу жұмыстары. Бұл жылдары мәселеге қатысты еңбектер санының азайғанын байқауымызға болады. Жоғарыда атап өткендей, дұрыс азаматтық қоғам құру және демократиялық даму үшін саяси бірегейлік топтары ішіндегі және арасындағы сенім мен ынтымақтастық маңызды мәселелер болып табылады. Кезекті зерттеуде авторларды бейтаныс адамдар арасындағы сенім алмасуда саяси бірегейлік маңызды ма деген сұрақ қызықтырды [31]. Зерттеуде саяси бірегейлігі бірдей немесе әртүрлі субъектілер жұптары арасындағы сенімнің дамуын анықтау үшін үш сатылы эксперимент жасалды. Бірінші кезеңде сыналып отырғандар сенімді өкіл ретінде жұппен кездейсоқ жинақталды және олардың саяси қатыстылығы ашылмады. Екінші кезеңде жұптар әлі де кездейсоқ таңдалды, бірақ әрбір сыналып отырғандарға серіктесінің саяси қатыстылығы туралы ақпарат берілді. Үшінші кезеңде әрбір субъект өзінің серіктесінің ұнамды саяси бірегейлігін таңдай алды. Нәтижелерде түрлі бірегейлік жағдайында сенімді мінез-құлықты қалыптастырудың екі тетігі анықталды: бірінші тетік - саяси бірегейлік; екінші тетік - өзара әрекеттестік.

Сенім алшақтығы гипотезасын толық түсіну үшін келесі зерттеуде көзқарастар мен жалған сенімдердің қалыптасуына саяси бірегейліктің, білім берудің және бұқаралық ақпарат құралдарын объективті пайдаланудың ықпалы дәйектеледі [32]. Саяси бірегейліктің көзқарастар мен жалған сенімдерге ықпалы адамның біліміне байланысты екендігі айқындалып, бұл саяси бірегейлікпен үйлескенде сенім алшақтығын арттыратын көрсетеді.

О.-Р. Илован [33] зерттеуінде 1967 және 1989 жылдар аралығында «Cutezatorii» (Батылдар) журналында жарық көрген білім беру комикстерінің нарративін пайдалана отырып, кеңістіктің әлеуметтік және мәдени құрылысын, Румынияның социалистік қоғамындағы әлеуметтік таптардың саяси бірегейлігін ашуға бағытталады (1948-1989 ж.ж.). Визуалды және дискурсивті талдауды қолдана отырып, автор комикстердегі еңбек және социалистік прогресс туралы үгіт-насихат қызметін ұтымды көрсетеді. Нәтижелер комикстердегі мәтін мен суреттердің кеңістік пен бірегейлікті таныстырудың жаңа немесе социалистік баяндауды құруға, бірегейлік пен қиялдағы қауымдастықтардың қалыптасуына ықпал ететін нысандары бар екенін көрсетеді. Ғалым ұсынған қорытындыға сәйкес, комикс дискурсы идеологиялық кеңістікті қайта таныстырады, кейіпкерлерді бағалайды, олардың адамгершілігі немесе оның жетіспеушілігін белгілейді, белгілі бір жағдайда қандай ұстанымның қалыпты немесе қалыпты емес екенін көрсетеді.

Н. Аллен және Р. Брукс [34] мақаласында келесі ұрпақтың зерттеулеріне негіз қалау үшін әскердегі бірегейлікке негізделген топтастыру феноменін дәйектейді және Африка мен Таяу Шығыстағы режимдердің мысалдарымен мәселенің үш жиынтығын ұсынады. Біріншіден, ғалымдар тұжырымдарды сыни тұрғыдан қарай отырып, айырмашылықтарды, оның ішінде этникалық ерекшеліктен тыс саяси бірегейлікті ескере отырып, әскери күштер арасындағы бірегейлік өзгерістерін бақылау қажет. Екіншіден, тыйым салынған жұмыс істейтін тетіктерге көбірек назар аударған жөн. Өйткені ол бірнеше бірегейлік негіздерін қамтуы мүмкін, саяси бірегейлікті манипуляциялау және жасау үшін топ ішіндегі бәсекелестікті ынталандыру үшін қолданылуы ықтимал. Үшіншіден, көшбасшының саясатқа және тарату мәселелеріне қатысты шығындарын көбірек ескеріп, режимнің қауіпсіздік императивтерінің арасында пайда болатын сауда-саттыққа назар аудару қажет.

Н. Лавджой [35] ескерткіштерді жасаушы билеушілер өздерінің саяси бірегейлігін бейнелі кескіндемелер, жазулардың көрнекілігі мен мазмұны арқылы үйлестіруге

ұмтылғанын айтады. Зерттеуде айқындалып отырғандай, ескерткіштер арқылы Хиява (б.з.б. IX-VII ғасырлардағы Шығыс Киликиядағы шағын неохеттік құл иеленуші мемлекет) патшалығының саяси күн тәртібіндегі өзгерістерді, қарсы саяси фракциялар арасындағы биліктің ауысуын көруімізге болады. Бұл бірегейлік қасақана екіұштылық сезімін қамтиды. Өйткені түрлі топтар бір хабарды тез арада қолдамайды, керісінше әскери ерлік, саудасаттық байланыс, король легитимдігі және билігі сынды көп қырлы хабарды тарату үшін бірге жұмыс істейді.

Қорытынды

Саяси бірегейлік мәселесінде саясаттағы оңшылдар мен солшылдар көзқарастарына мән беріледі. Саясатта дәстүрлі түрде консервативті, реакциялық және қорғаушы бағыттары мен идеологияларын оңшыл деп атайтындығын білеміз. Оңшылдар көп жағдайда қазіргі жағдайды сақтағысы келеді. Оңшыл идеологияларға көптеген бір-бірінен айырмашылықтары бар идеологиялық бағыттар жатады: консерватизм, классикалық либерализм, экономикалық либерализм, консервативті либерализм, либералды консерватизм, ұлттық консерватизм, ұлттық демократия, ұлттық либерализм, оңшыл либертаризм. Сәйкесінше саясаттағы солшылдар көптеген саяси бағыттар мен идеологиялардың дәстүрлі атауын білдіреді. Солшылдардың мақсатына әлеуметтік теңдік, әлеуметтік әділеттілік, ауқаттылардың кедейлерге кірістерін қайта бөлу және қоғамның ең аз артықшылықты топтары үшін өмір сүру жағдайларын жақсарту немесе қоғамның таптық бөлінуін толығымен жою жатады. Солшылдар өндіріс құралдарына жеке меншікті шектеуді немесе толық жоюды жақтайды. Олар әлеуметтік теңдікке, түрлі әлеуметтік топ мүшелерінің мүмкіндіктерін теңестіруге ұмтылады. Міне осы екі бағыттың құндылықтары негізінде елдегі саяси бірегейлікті қалыптастыруға болады деуімізге болады.

Еуропалық Одақтың саяси бірегейлігі мәселесі тұрғысындағы көзқарастар да анықталып отыр. Ең алдымен бұл мәселеде саяси бірегейлікке саяси және географиялық ерекшеліктер ықпал ететіндігін байқадық. Ғалымдардың басым бөлігі ұлттық мемлекеттерді сақтайтын өкілеттіліктер кеңейгенімен, елдердің саяси бірегейлігі әлсіз екенін баяндайды. Бұл тұста оның әлсіз жақтарына саяси бірлестіктегі көптеген бәсекелес саяси бірегейліктің (Одаққа 27 мемлекет мүше екенін ескерсек, 27 бәсекелес саяси бірегейлік болуы ықтимал) қалыптасуы ықпал етуі мүмкін.

Бірегейлік түрлері бір-бірімен үздіксіз өзара байланыстар орнатқан. Саяси бірегейліктің қалыптасуына бұқаралық ақпарат құралдарының ықпалы өте зор. Саяси бірегейлік халықтың сеніміне де елеулі үлес қосады. Сенімді мінез-құлық қалыптастырудағы тетік ретінде саяси бірегейлікті пайдалануға болады. Саяси бірегейлікті анықтау үшін елдің соңғы он жылдықтағы дамуын емес, елдің қалыптасқан уақыттан бергі саяси тарихын қарау қажеттілігі белгіленіп отыр. Саяси бірегейлік ұлттық-саяси бірегейліктің эволюциясы барысында қалыптасып, саяси тәжірибе мен режимдер негізінде этникалық, мәдени және саяси дамуына ықпалын тигізеді. Елдің мемориалдық тәжірибесі де саяси бірегейлікпен байланысты екендігі дәйектеліп отыр. Кез келген елдің мемлекеттік саясатын қолдау саяси бірегейлікпен байланысты екенін де атап өткіміз келеді. Халық пен билік арасындағы бірегейлік ұштасса ғана мемлекеттік саясат тиімді жүреді.

Елдің ұлттық саяси жүйесі мен саяси мәдениет ерекшеліктері де саяси бірегейлікті анықтайды. Қоғамда қалыптасқан дәстүрлер де халықтың саяси бірегейлігін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Үкіметтің әлеуметтік қорғауы, елдегі ұлттық бірлік, мемлекеттің саяси субъект ретіндегі халықты қолдауы саяси бірегейлікке ықпал жасайтындығын да білуіміз керек. Нәсілдік, этникалық қатыстылық пен ұлт саяси бірегейліктің негізгі категориялары. Нәсіл қоғамның қабылдауына сәйкес физикалық немесе әлеуметтік белгілердің жиынтығымен сипатталатын адам популяциясының жүйесі. Адамның

этникалық қатыстылығы табиғатта немесе қоғамда өз негізі бар объективті шындық. Ұлт ұғымы басым жағдайда жеке адам мен мемлекет арасындағы құқықтық қатынас ретінде анықталып, адамның белгілі бір азаматтыққа жататындығын білдіреді. Бұл категориялардағы ортақ байланыс қоғам, адам, әлеумет, табиғат және мемлекет ұғымдарында жатыр.

Саяси бірегейліктің сипаттамаларын түсіндіру мен қалыптастыруда жоғары мектептің орны бөлек. Өйткені жоғары оқу орнындағы қоғамдық пәндер студенттерді демократиялық талаптарға дайындайды. Бұл тұста жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдары үшін әлеуметтік-саяси білімдер модулінің үлгілік оқу бағдарламасы мазмұнындағы «Саясаттану» пәнінің қызметі ерекше деп ойлаймыз. Мақаладағы тұжырымдарды пәннің дәрістерінде пайдалануға болатындығын да айтқымыз келеді. Жалпы адамның білім деңгейі саяси бірегейлік шеңберіндегі көзқарастардың дұрыстығы мен сенімін анықтайдығын айтқымыз келеді.

Мақалада анықталып отырғандай, саяси бірегейлік көбінесе әлеуметтік өзгерістердің қажеттілігі және жүзеге асуымен тікелей байланысты. Сондықтан адамның жалпы қоғамдағы және түрлі әлеуметтік топтар арасындағы иерархиялық өзгерістерін мақұлдау дәрежесі идеологиялар негізінде жатыр. Алынған нәтижелерге сәйкес адамның өзгерістерге ұмтылу дәрежесі қоғам мүшелерінің ойларын түзеумен тығыз байланысты деп ойлаймыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Chace W.M. The Political identities of Ezra Pound & T.S. Eliot / W.M. Chace. – Stanford: Stanford University Press, 1973. – 238 p.
2. Mackenzie W.J.M. Political identity / W.J.M. Mackenzie. – Manchester: Manchester University Press, 1978. – 185 p.
3. Жаде З.А. Геополитическая идентичность России в условиях глобализации: диссертация доктора политических наук: 23.00.02 / Кубанский государственный университет. – Краснодар, 2007. – 352 с.
4. Суханов В.М. Региональная политическая идентичность в России: теоретический анализ состояния и перспективы: диссертация доктора политических наук: 23.00.01 / Саратовский государственный университет имени Н.Г. Чернышевского. – Саратов, 2009. – 430 с.
5. Старостин А.А. Политическая идентичность граждан постсоветской России: модели и технологии формирования: диссертация кандидата политических наук: 23.00.02 / Северо-Кавказская академия государственной службы. – Ростов-на-Дону, 2010. – 138 с.
6. Семенов И.С. Политическая идентичность и политика идентичности. В двух томах. Т.1: Идентичность как категория политической науки: словарь терминов и понятий / И.С. Семенов. – Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 208 с.
7. Семенов И.С. Политическая идентичность и политика идентичности. В двух томах. Т.2: Идентичность и социально-политические изменения в XXI веке / И.С. Семенов. – Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – 471 с.
8. Асылтаева Э.Б. Қазақстан қоғамының демократизациялануы контекстіндегі азаматтық бірегейліктің қалыптасу ерекшеліктері: философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация: 6D050200 / әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. – Алматы, 2013. – 142 б.

9. Қапасова А.Р. Ұлт және ұлтшылдық мәселесі: саяси тарихтағы саяси-теориялық талдау // Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының Хабарлары. Қоғамдық ғылымдар сериясы. – 2008. – № 5. – 93-99 бб.
10. Абдильдина Х.С. Мемлекеттің тұрақты дамуындағы ұлттық бірегейліктің орны // С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің Ғылым жаршысы. – 2014. – № 1(80). – 30-35 бб.
11. Абдильдина Х., Кульжанова Ж. Мемлекеттің тұрақты дамуындағы ұлттық бірегейліктің орны // әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Хабаршысы. Философия сериясы. Мәдениеттану сериясы. Саясаттану сериясы. – 2017. – № 3(61). – 4-17 бб.
12. Pithouse R.M. Forging new political identities in the Shanty Towns of Durban, South Africa // *Historical Materialism*. – 2018. – Vol. 26. – No. 2. – P. 178-197.
13. Алонци Р. Политическая идентичность ЕС: новые парадигмы и старые проблемы // *Современная Европа*. – 2018. – № 6. – С. 142–151.
14. Kahn D.T., Tagar M.R., Halperin E., Bäckström M., Vitriol J.A., Liberman V. If they can't change, why support change? Implicit theories about groups, social dominance orientation and political identity // *Journal of Social and Political Psychology*. – 2018. – Vol. 6. – No. 1. – P. 151-173.
15. Dodge T. 'Bourdieu goes to Baghdad': Explaining hybrid political identities in Iraq // *Journal of Historical Sociology*. – 2018. – Vol. 31. – No. 1. – P. 25-38.
16. Попов А.В. What has happened to Ukraine inertial scenario for Ukraine's national and political identity // *Russia in Global Affairs*. – 2018. – No. 2. – P. 8-35.
17. Brown L, Arriaza Ibarra K. Commemoration, and the expression of political identity // *Tourism Management*. – 2018. – No. 68. – P. 79-88.
18. Mayer A., Shelley T.O. The dual importance of political identity in environmental governance: The case of oil and gas policy in Colorado // *Society and Natural Resources*. – 2018. – Vol. 31. – No. 11. – P. 1230-1247.
19. Чугров С.В., Карелова Л.Б. Специфика и основные тренды политической идентичности японцев: по материалам опросов общественного мнения 1998-2019 гг. // *Социологический журнал*. – 2019. – № 25(4). – С. 38-55.
20. Lluch J.G. Unpacking political identity: race, ethnicity, and nationhood in a Federal political system // *Ethnopolitics*. – 2019. – Vol. 18. – No. 2. – P. 178-200.
21. Chen S.Y., Urminsky O. The role of causal beliefs in political identity and voting // *Cognition*. – 2019. – No. 188. – P. 27-38.
22. Meléndez C., Rovira Kaltwasser C. Political identities: The missing link in the study of populism // *Party Politics*. – 2019. – Vol. 25. – No. 4. – P. 520-533.
23. Saurugger S., Thatcher M. Constructing the EU's political identity in policy making // *Comparative European Politics*. – 2019. – Vol. 17. – No. 4. – P. 461-476.
24. Fabbrini S. Constructing and de-constructing the European political identity: the contradictory logic of the EU's institutional system // *Comparative European Politics*. – 2019. – Vol. 17. – No. 4. – P. 477-490.
25. Kui Y. Governance change and political identity in the internet age // *Social Sciences in China*. – 2019. – Vol. 40. – No. 4. – P. 129-147.
26. Wilkinson A.M. Humanizing creativity and the development of collegiate dancers' political identities // *Journal of Dance Education*. – 2020. – Vol. 20. – No. 4. – P. 177-188.
27. Звягельская И.Д., Богачева А.С., Давыдов А.А., Ибрагимов И.Э., Самарская Л.М., Свистунова И.А., Сурков Н.Ю. Политическая идентичность и ее влияние на

- внешнюю политику государств Ближнего Востока // Восток (Oriens). – 2020. – № 2. – С. 55-73.
- 28.Prymush M., Lavrynenko H. Political identity as a security factor of Ukrainian statehood // Przegląd Strategiczny. – 2020. – No. 13. – P. 297-316.
- 29.Shehata M. Supportive, transformative, and reverse effects of media on Tunisian diaspora's political identity // Journal of Arab and Muslim Media Research. – 2020. – Vol. 13. – No. 1. – P. 85-103.
- 30.Hernández-Lagos P., Minor D. Political identity, and trust // Quarterly Journal of Political Science. – 2020. – Vol. 15. – No. 3. – P. 337-367.
- 31.Yang T.-T., Hsung R.-M., Chen S.-H., Du Y.-R., Lin Y.-J., Yen N.-S., Wu C.-T., Liu H.-L. The mechanisms of trust formation under different conditions of political identity: An experiment among Taiwanese voters // Current Sociology. – 2021. – Vol. 69. – No. 6. – P. 879-899.
- 32.Saldaña M., McGregor S., Johnson T. Mind the gap! The role of political identity and attitudes in the emergence of belief gaps // International Journal of Public Opinion Research. – 2021. – Vol. 33. – No. 3. – P. 607-625.
- 33.Ilovan O.-R. Visual discourse on territorial development and political identities in socialist Romania, in comics for pioneers // Finisterra. – 2021. – Vol. 56. – No. 116. – P. 19-48.
- 34.Allen N., Brooks R. Unpacking “Stacking”: researching political identity and regime security in armed forces // Armed Forces and Society. – 2022. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0095327X211058765> (қолданылған күні: 20.02.2022).
- 35.Lovejoy N. Ambiguity of divine and royal portraiture and the Hiyawan image of Kingship: Political Identity through the monuments of ÇİNEKÖY and KARATEPE // Bulletin of ASOR. – 2022. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/719049> (қолданылған күні: 20.02.2022).

М.О. Насимов

Кызылординский университет “Болашақ”, Кызылорда, Казахстан

Современные подходы к изучению характеристик политической идентичности

Аннотация. В статье представлен литературный обзор и анализ характеристик политической идентичности. В ходе исследования выявлено, что отечественные ученые не в полном объеме исследовали понятие политической идентичности. Установлено, что исследования проводились в рамках других видов идентичности. Чтобы восполнить этот пробел, в этой статье мы остановились на характеристике данной понятий. Для этого мы проанализировали статьи, индексированных в базе данных «Scopus». Из 2 798 материалов, найденных в базе данных, мы отобрали 24 публикации. Особое внимание было уделено исследованиям, опубликованным в 2018-2022 годах. Научные результаты могут быть эффективно использованы для развития отечественной политической науки. Также подходит для проведения лекций по предмету «Политология» в модуле социально-политических знаний в вузах.

Ключевые слова: политическая идентичность, политика, народ, идеология, культура, средства массовой информации, государственность.

Modern approaches to the study of the characteristics of political identity

Abstract. The article presents a literature review and analysis of the characteristics of political identity. The study revealed that domestic scientists have not fully explored the concept of political identity. It is established that the research was carried out within the framework of other types of identity. To fill this gap, in this article we have focused on the characteristics of these concepts. To do this, we analyzed the articles indexed in Scopus. From the 2 798 materials found in the database, we selected 24 publications. Particular attention was paid to studies published in 2018-2022. Scientific results can be effectively used for the development of domestic political science. Also, suitable for conducting lectures on the subject «Political Science» in the module of socio-political knowledge at universities.

Keywords: political identity, politics, people, ideology, culture, mass media, statehood.

References

1. Chace W.M. The Political identities of Ezra Pound & T.S. Eliot, (Stanford University Press, 1973, 238 p.).
2. Mackenzie W.J.M. Political identity, (Manchester University Press, 1978, 185 p.).
3. Zhade Z.A. Geopoliticheskaja identichnost' Rossii v uslovijah globalizacii: dissertacija doktora politicheskikh nauk [Geopolitical identity of Russia in the context of globalization: doctoral dissertation of Political Sciences]. 23.00.02. Kuban State University. Krasnodar, 2007. 352 p., [in Russian].
4. Sukhanov V.M. Regional'naja politicheskaja identichnost' v Rossii: teoreticheskij analiz sostojanija i perspektivy: dissertacija doktora politicheskikh nauk [Regional political identity in Russia: A theoretical analysis of the state and prospects: doctoral dissertation of Political Sciences]. 23.00.01. Saratov State University named after N.G. Chernyshevsky. Saratov, 2009. 430 p., [in Russian].
5. Starostin A.A. Politicheskaja identichnost' grazhdan postsovetskoj Rossii: modeli i tehnologii formirovanija: dissertacija kandidata politicheskikh nauk [Political identity of citizens of Post-Soviet Russia: Models and technologies of formation: candidate dissertation of Political Sciences]. 23.00.02. North Caucasian Academy of Public Administration. Rostov-on-Don, 2010. 138 p., [in Russian].
6. Semenenko I.S. Politicheskaja identichnost' i politika identichnosti [Political identity and identity politics], in two volumes. T.1: Identichnost' kak kategorija politicheskoy nauki: slovar' terminov i ponjatij [Identity as a category of political science: a dictionary of terms and concepts], (Russian Political Encyclopedia (ROSSPEN), Moscow, 2011, 208 p.), [in Russian].
7. Semenenko I.S. Politicheskaja identichnost' i politika identichnosti [Political identity and identity politics], in two volumes. T.2: Identichnost' i social'no-politicheskie izmenenija v XXI veke [Identity and socio-political changes in the 21st century], (Russian Political Encyclopedia (ROSSPEN), Moscow, 2012, 471 p.), [in Russian].

8. Asyltayeva E.B. Qazaqstan kogamynyn demokratizacijalanuy kontekstindegi azamattyk biregejliktin kalyptasu erekshelikteri: filosofija doktory (PhD) gylymi darezhesin alu ushin dajyndalghan dissertaciya [Features of the formation of civic identity in the context of democratization of Kazakhstan society: dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD)]. 6D050200. Al-Farabi Kazakh National University. Almaty, 2013. 142 p., [in Kazakh].
9. Kapasova A.R. Ult zhane ultshyldyk maselesi: sajasi tarihtagy sajasi-teorijalyk taldau [The problem of nation and nationalism: a political-theoretical analysis of political history], Qazaqstan Respublikasy Ulttyk gylym akademijasynyn Habarlary, Kogamdyk gylymdar serijasy [News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Social Sciences Series.]. 2008. No. 5. P. 93-99, [in Kazakh].
10. Abdildina H.S. Memlekettin turakty damuyndagy ulttyk biregejliktin orny [The place of national unity in the sustainable development of the state], S. Seifullin atyndagy Qazaq agrotehnikalyk universitetinin Gylym zharshysy [Bulletin of Science of the S.Seifullin Kazakh Agrotechnical University]. 2014. Vol. 1. No. 80. P. 30-35, [in Kazakh].
11. Abdildina H., Kulzhanova Zh. Memlekettin turakty damuyndagy ulttyk biregejliktin orny [The place of national unity in the sustainable development of the state], al-Farabi atyndagy Qazaq ulttyk universitetinin Habarshysy. Filosofija serijasy. Madeniettanu serijasy. Sajasattanu serijasy [Journal. Philosophy series. Culutral science series. Political science series]. 2017. Vol. 3. No. 61. P. 4-17, [in Kazakh].
12. Pithouse R.M. Forging new political identities in the Shanty Towns of Durban, South Africa, *Historical Materialism*. 2018. Vol. 26. No. 2. P. 178-197.
13. Alonzi R. Politicheskaja identichnost' ES: novye paradigmy i starye problemy [EU political identity: New paradigms, old problems], *Sovremennaja Evropa* [Contemporary Europe]. 2018. No. 6. P. 145-151, [in Russian].
14. Kahn D.T., Tagar M.R., Halperin E., Bäckström M., Vitriol J.A., Liberman V. If they can't change, why support change? Implicit theories about groups, social dominance orientation and political identity, *Journal of Social and Political Psychology*. 2018. Vol. 6. No. 1. P. 151-173.
15. Dodge T. 'Bourdieu goes to Baghdad': Explaining hybrid political identities in Iraq, *Journal of Historical Sociology*. 2018. Vol. 31. No. 1. P. 25-38.
16. Popov A.V. What has happened to Ukraine inertial scenario for Ukraine's national and political identity, *Russia in Global Affairs*. 2018. No. 2. P. 8-35.
17. Brown L, Arriaza Ibarra K. Commemoration and the expression of political identity, *Tourism Management*. 2018. No. 68. P. 79-88.
18. Mayer A., Shelley T.O. The dual importance of political identity in environmental governance: The case of oil and gas policy in Colorado, *Society and Natural Resources*. 2018. Vol. 31. No. 11. P. 1230-1247.
19. Chugrov S.V., Karelova L.B. Specifika i osnovnye trendy politicheskoy identichnosti japoncev: po materialam oprosov obshhestvennogo mnenija 1998-2019 gg. [The profile and major trends of Japanese political identity: Evidence from 1998–2019 sociological surveys], *Sotsiologicheskij Zhurnal* [Sociological Journal]. 2019. Vol. 25. No. 4. P. 38-55, [in Russian].
20. Lluch J.G. Unpacking political identity: race, ethnicity, and nationhood in a Federal political system, *Ethnopolitics*. 2019. Vol. 18. No. 2. P. 178-200.

21. Chen S.Y., Urminsky O. The role of causal beliefs in political identity and voting, *Cognition*. 2019. No. 188. P. 27-38.
22. Meléndez C., Rovira Kaltwasser C. Political identities: The missing link in the study of populism, *Party Politics*. 2019. Vol. 25. No. 4. P. 520-533.
23. Saurugger S., Thatcher M. Constructing the EU's political identity in policy making, *Comparative European Politics*. 2019. Vol. 17. No. 4. P. 461-476.
24. Fabbrini S. Constructing and de-constructing the European political identity: the contradictory logic of the EU's institutional system, *Comparative European Politics*. 2019. Vol. 17. No. 4. P. 477-490.
25. Kui Y. Governance change and political identity in the internet age, *Social Sciences in China*. 2019. Vol. 40. No. 4. P. 129-147.
26. Wilkinson A.M. Humanizing creativity and the development of collegiate dancers' political identities, *Journal of Dance Education*. 2020. Vol. 20. No. 4. P. 177-188.
27. Zvyagelskaya I.D., Bogacheva A.S., Davydov A.A., Ibragimov I.E., Samarskaia L.M., Svistunova I.A., Surkov N.Y. Politicheskaja identichnost' i ee vlijanie na vneshnjuju politiku gosudarstv Blizhnego Vostoka [Political identity and its impact on the foreign policy of the states of the Middle East], *Vostok (Oriens)*. 2020. No. 2. P. 55-73, [in Russian].
28. Prymush M., Lavrynenko H. Political identity as a security factor of Ukrainian statehood, *Przeglad Strategiczny*. 2020. No. 13. P. 297-316.
29. Shehata M. Supportive, transformative, and reverse effects of media on Tunisian diaspora's political identity, *Journal of Arab and Muslim Media Research*. 2020. Vol. 13. No. 1. P. 85-103.
30. Hernández-Lagos P., Minor D. Political identity and trust, *Quarterly Journal of Political Science*. 2020. Vol. 15. No. 3. P. 337-367.
31. Yang T.-T., Hsung R.-M., Chen S.-H., Du Y.-R., Lin Y.-J., Yen N.-S., Wu C.-T., Liu H.-L. The mechanisms of trust formation under different conditions of political identity: An experiment among Taiwanese voters, *Current Sociology*. 2021. Vol. 69. No. 6. P. 879-899.
32. Saldaña M., McGregor S., Johnson T. Mind the gap! The role of political identity and attitudes in the emergence of belief gaps, *International Journal of Public Opinion Research*. 2021. Vol. 33. No. 3. P. 607-625.
33. Ilovan O.-R. Visual discourse on territorial development and political identities in socialist Romania, in comics for pioneers, *Finisterra*. 2021. Vol. 56. No. 116. P. 19-48.
34. Allen N., Brooks R. Unpacking "Stacking": researching political identity and regime security in armed forces, *Armed Forces and Society*. Available at: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0095327X211058765> (accessed 20.02.2022).
35. Lovejoy N. Ambiguity of divine and royal portraiture and the Hiyawan image of Kingship: Political Identity through the monuments of ÇİNEKÖY and KARATEPE, *Bulletin of ASOR*. Available at: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/719049> (accessed 20.02.2022).

Авторлар туралы мәлімет:

Насимов Мұрат Өрленбайұлы – саяси ғылымдар кандидаты, Қызылорда «Болашақ» университеті, Қызылорда, Қазақстан.

Nasimov Murat Orlenbaiuly – Candidate of Political Sciences, Kyzylorda "Bolashak" University, Kyzylorda, Kazakhstan.

V.Yu. Slavetsky, K.O. Bekeshev, A.K. Satpayev*

A. Myrzakhmetov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan

*Corresponding author: placidodomingo123@gmail.com

Some aspects of «Color revolutions» and soft power

Abstract. The article is devoted to such a phenomenon of the modern political space as the «color revolution», one of the effective and frequently used methods of realizing their foreign policy and economic interests by certain elite groups on the world stage. The purpose of the article is to determine the functional role of soft power, in the directions from its participation in the formation of protest potential, to the main trends of further development. As a result, the article makes certain predictions about the directions of possible modernization and the conditions that cause this kind of development of events. During the analysis, the authors came to the conclusion that the main participants in the political confrontation on the world stage in the near future will actively improve the technology of color revolutions and methods of counteraction, strengthening their constant application in practice. Thus, they are involved in a kind of «arms race» in the format of non-armed pressure on a foreign policy opponent.

Keywords: «color revolution», «soft power», «protests», «escalation of tension», «information field».

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-139-2-93-100>

Received: 25.03.2022 / Accepted: 26.04.2022

Introduction

Nowadays, it is no secret to anyone that the «color revolutions» have become one of the main problems of the political development of the post-Soviet states. Kyrgyzstan, Georgia, Moldova and Ukraine, this is not a complete list of countries where these revolutionary events took place. The problematic nature of the «color revolutions», rejecting any form of ideological approaches, stems not only from their implementation, but also from the consequences that they bring with them and leave behind. Despite the certain prescription of such events in the countries we have listed, the echoes are still traced in many moments and have their impact.

Of course, the political elites of many countries of the world, with the expert and scientific community, are working on the development of means to prevent and counteract «color revolutions» in their countries. Currently, the work of this plan is at an initial stage and serious progress in this direction has not been achieved. At the same time, the unfolding events in the world political arena are increasingly pushing for the acceleration of work.

The article presents the results of the analysis of some aspects of the «color revolutions» as a process within the framework of prevention and counteraction. The goal is to determine the involvement, provision, and participation of Soft power elements in the processes of the «color revolutions». The article is one of the attempts in the Republic of Kazakhstan to analyze and form certain elements of a theoretical model to prevent destructive phenomena in the republic, which determines the novelty of the study.

Methods

The paper uses such theoretical methods as comparative, structural-functional analysis, and inductive-deductive analysis. Structural and functional analysis was used in determining the

necessary elements of «color revolutions» as a process in which soft power is present and ensures the course of the «revolutionary» events themselves and their impact on the surrounding reality.

Discussion

The modern conditions of our social development have significantly changed the political reality, where political elements take on dominant roles, even in the recent past at the beginning of the XXI century, which were not taken seriously not only by political elites but also by expert and scientific communities. One of these elements is the «color revolutions» with all the accompanying factors and manifestations. The complexity and ambiguity of the political phenomenon, we are considering, have formed an ambiguous attitude towards it in the world community. Putting aside any ideological, social, and cultural bias, we can highly confidently determine several basic attitudes around the issue we are considering. Firstly, the «color revolutions» are the reality of modern politics. Secondly, the «color revolutions» are an effective tool for the implementation of foreign and domestic political goals. Thirdly, the «color revolutions» are a force to be reckoned with.

In the XX century, there was a significant revolution in the principles of such a political phenomenon as revolution. These changes went in the direction of forceful influence on the authorities to non-forceful. Early forceful influence on the existing government automatically determined the form of counteraction to it, that is, armed suppression. Relying on the classic revolutionary achievements of V. I. Lenin, we can say that the revolutionaries formed armed detachments to seize strategic points and arrest the current government. At the same time, it should be noted that revolutionary detachments are rarely inferior to government forces in terms of armament, and in the case of the English bourgeois revolution of the XVII century, Cromwell's cavalry, the so-called «Ironsides», surpassed the cavalry of Charles I in certain parameters of equipment and armament [1].

Modern revolutionary actions do not imply the use of detachments of armed men and open forceful influence on the authorities. This, in turn, also deprives state structures of the possibility of forceful suppression of ongoing processes.

Unarmed opposition to the authorities seems to deprive government forces of superior equipment, nullifying their potential. And given the initial numerical superiority of the protesters, the chances of the government confronting them are not great from the outset.

At the same time, as the protests begin, many other processes begin to take place which forms a kind of aura around the speech itself. Today in the world there are very few examples of successful opposition of the authorities to «color revolutions». This is primarily the case in Venezuela [2], and Belarus. These successes have been achieved through external efforts and support, but there are political costs that should always be avoided. That makes the creation of technologies for the prevention and counteraction of «color revolutions» very topical.

Analyzing the events in Kyrgyzstan and Ukraine in 2014, as well as in Moldova, we have concluded that one of the main elements of the power of the «color revolution» process is soft power. It is the «soft power» that is the main basis of the formation of a completely new principle of influence and struggles against the existing authority. Many can answer what can be done without weapons against tanks and machine guns and dictatorial will, and in return, we can turn everyone's attention to Libya.

Initially, the concept of «soft power» in political science and politics was introduced as a definition of new principles for the implementation of political actions based on the non-force principle. The founder of the theory of «soft power» Joseph Nai in his work has made it quite clear that the power of «soft power» lies in its comprehensiveness and not in concentration [3]. No concentration of the source, which means no pre-emptive or retaliatory strike is possible. It will

simply sink into the rarity of its substance at best, and in the event of an undesirable development of events may lead to negative consequences. Despite all the controversy about the actions of snipers on the maidan, it is they that demonstrate the destructive effect of the force in a non-force system.

«Soft power», even though the skepticism of many politicians in protest and revolutionary events manifests itself in several key moments, prepared in advance or arising spontaneously during events themselves. One of the main manifestations of «soft power» in protest and revolutionary events is the information background. First, in practical terms, it manifests itself in the mass distrust of the population by official sources of information. Public distrust of information from the authorities makes it much more difficult to resist protest actions and sentiments.

In such a situation, rumors, unconfirmed information, and conjectures have fertile ground for spreading, which only increases the disorganization of society and its moods. First, social danger comes from panic moods and actions due to the total distrust of information and actions emanating from power structures. Of course, the formation of the parameter of society's distrust of the government and its information is a very long and complex process. It arises long before the events themselves and has at least three stages of its development in the information field.

According to several parameters, this is a certain political and information technology and a controlled action, which initially reflects that this process is an act of some interesting country. In the first stage, in the information field of society and the state, alternative sources of information appear, as it were, that present and interpret current events and news from a completely different angle and point of view. At the same time, depending on the characteristics of society, two types of alternative sources can be distinguished: foreign and domestic. With a strict system of state regulation of the information field, foreign alternative sources initially appear (for example, «radio freedom» for the Soviet Union).

In the future, as part of the process of democratization and reform of society, some of the existing sources become alternative or for this, domestic sources of information are created with a different display of it. The second stage consists in the transition of alternative sources of information to the category of opposition ones. Initially, this process in the information space is directly related to the struggle for political power. The problematic nature of this process for the government is manifested in the fact that early alternative sources of information have a significant audience of listeners and readers, and, moving into the opposite field, they secretly transfer a significant part of the respondents to the opposition camp. This process is significantly accelerated with the involvement of financial and industrial capital in the political struggle for power in the country, lobbying interests, and distributing financial flows. Significant financial resources make it possible to organize very effective PR campaigns, even for newly created news agencies, television, and radio companies, which gather large audiences in a short time. Significant and quite inevitable miscalculations and mistakes of the state bureaucracy and their desire to hide all this always create an excellent informational occasion for strengthening the population's distrust of information from the governing structures.

In fact, state structures in the legislative and information field cannot influence or slow down this process in any way. The rapid development of this process can serve as a clear indicator of future critical events. From that perspective that the actions of the leadership of many European Union countries toward RT to close its broadcasting as an alternative source of information look quite understandable [4]. They created this technology and understood soon all this will transform into a pronounced oppositional point of view.

Another factor that deserves attention in this matter is the phenomenon of bloggers. They have emerged quite recently in the space of the Internet and social networks and today represent a serious information force to be reckoned with. Working for the most part in a non-political space, they accumulate around themselves significant masses of subscribers who largely trust the information

coming from them. A certain feature of their work is the fact that having formed significant groups of people around them, they also begin to speak out on political issues. With the continuation of this kind of trend, they easily turn into portals for broadcasting the necessary information.

The third stage comes, in fact, already during the protest or revolutionary events themselves. Usually, at this moment, some of the sources of information assume the role of «mouthpieces of the revolution» and begin to broadcast «reliable and truthful» information about the events taking place. The third stage usually occurs only when the information field is literally cleared of the ability of state structures to express their own point of view and interpretation of the events taking place.

The modern development of communication technologies only repeatedly complicates the work of state structures in the information field. Scientific and technological progress in this area has led to the fact that not only organizations and collectives, but also individuals can act as active participants in the information space, gathering significant audiences of subscribers around them. All of them, without exception, are translators of «soft power» in a certain direction. In this space, state regulation is almost impossible, and any desire for regulation will cause in modern conditions only a stormy hope for the infringement of «freedom of speech».

The second manifestation of «soft power» in protest and revolutionary events is the desire for everything progressive and against everything retarding and regressive. According to Gene Sharp, described in the work: «From dictatorship to democracy», such a manifestation essentially disarms the opposing side in a non-force field [5]. To speak out against not supporting automatically means and is perceived as an antisocial position. And the forceful pressure on the protests only in this situation only strengthens the perception of the correctness of the actions of the protesters in the mass of undecided.

From a theoretical point of view, any protest and revolutionary action is based on two main directions. Firstly, it is putting pressure on the authorities to make the necessary decision, or even overthrow the existing power structures. Second, it is a struggle of the minds and preferences of the bulk of the population not ever actively participating in the events. It is these preferences and visions that play an important role in the final stage of events, as they either allow or consolidate the results obtained. A prime example is a situation on the Maidan of Ukraine, where the protesters in power won the fight for the bulk of the population not participating in the events [6].

In other words, based on the support of the main mass of the population begin to carry out actions to counteract the protesters. An example of this situation, of course, are the events at Bolotnaya Square in Russia. With the maximum support of the maximally predominant part of the population, state authorities can with good reason even go for a harsh impact on the events, but only when their opponents lose the battle for the minds of the majority. An example of such a situation is undoubtedly the development of events in the Republic of Belarus in the summer of 2020 [7].

From the point of view of historical justice, it should be noted that the principle «for the best against the worst» has been used for a long time. The innovation of our time is that the pumping of public consciousness about what is good and what is bad begins in advance, rather than occurring spontaneously. At the same time in modern conditions with available technical-technological level pumping of consciousness has the maximum seizure and prohibitive speed of effectiveness even in comparison with the 20th century.

This reveals another interesting property of «soft power» in modern political space and social reality. It is a much higher degree of adaptability of the elements of «soft power» to the development of information and communication systems. Even with a little consideration, one can determine the tendency that progress in the development of sources and means of information transmission is constantly increasing the power of «soft power» to influence the population. This property of the component in question is very important for some further study.

Results

Soon, the use of soft power elements in the technology of color revolutions will only increase. This build-up will occur in the context of contemporary events along the following lines:

1. The technology of the color revolution will soon undergo serious modernization, to increase its effectiveness after several unsuccessful attempts in recent times.

2. The color revolution 2.0 technology will see a significant increase in the soft power component. This will occur because, to date, in the previously used set of components, soft power has the greatest potential for modernization and increased application.

3. Certain elements of soft power will also undergo certain modernization as part of their incorporation into the technology of the "color revolution 2.0. First, we assume that the system of soft power carriers will be upgraded to increase the component of hidden carriers in society.

4. Due to the further development of scientific and technological progress and information and communication technologies, we should expect an increase in the transmission of soft power and an increase in coverage of significant masses of the population.

5. Increased global confrontation between the major players will lead to an increase in the struggle for world hegemony and further redistribution of the world. This struggle will be conducted on all lines of contact with a tacit agreement to use non-force methods of influence on the enemy. In this parameter, soft power, despite all the skepticism of the current development of the situation, has the most effective parameters and the natural process of increase.

It is quite natural to expect that soon we will witness the rapid development of elements of soft power. The means of struggle always develop at an accelerated pace at moments of confrontation between the opposing sides. Opponents on opposite sides of the barricades are probably already carrying out painstaking work in the direction we are describing. To date, it is not yet clear in which direction the work is going to improve the system of soft power: either in the direction of improving the characteristics of existing elements or in the direction of creating new components of soft power. It is authentically known that countries located in the zone of the possible use of soft power are developing to counter this element as an instrument of foreign policy struggle.

Conclusion

It has become very clear to the modern political establishment and the scientific and expert community that the struggle for the redistribution of the world and geopolitical domination has entered a new hot phase. Old and new opponents understand the implementation of this struggle is not conducted by the usual means and according to new rules. The new confrontation objectively rules out the possibility of a head-on collision by force between the main players. The tools created by political technologists in the XX century is being used, based on non-coercive foreign policy pressure in the international arena. This type of pressure will only increase in the short term.

As the development of events in the international arena over the past two years shows, the warring parties were, to a certain extent, ready for such a development of events. The countermeasures implemented by them to counter non-forceful foreign policy pressure have yielded some results. At the same time, I would like to note that the countermeasures used by the opponents are aimed at and counteract already outdated elements and technological approaches, in fact leaving out of their field of action the innovations already available in this direction. In fact, we are entering a period of a kind of arms race with the principle of opposing the «color revolution and soft power with countermeasures», as well as «shells and armor» once.

It is also quite natural to expect that some interesting structures will gradually join this kind of arms race with full force. Their resource potential will automatically increase the speed of changes in this area of the modern international political struggle and is quite capable of forming a new parameter in the confrontation.

References

1. Ковард Б. Оливер Кромвель / Б. Ковард. – Ростов на Дону: Феникс, 1997. – 320 с.
2. Манойло А.В. Цветная революция в Венесуэле // Мировая политика. – 2015. – № 1. – С. 176–179. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=12666 (дата обращения: 2.03.2022).
3. Nye. Joseph S. Soft power: the means to success in world politics / Joseph S. – New York: Public Affairs, 2004. – 100 p.
4. Россия прекращает работу Deutsche Welle в ответ на блокировку канала RT в Германии. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.bbc.com/russian/news-60242909> (дата обращения 30.03.2022).
5. Шарп Джин. От диктатуры к демократии. Стратегия и тактика освобождения / Джин Шарп. – Москва: Новое издательство, 2012. – 81 с.
6. Потапов Д.В.. Феномен Майдана и «Оранжевой революции» в Украине. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-maydana-i-oranzhevoy-revolyuutsii-v-ukraine> (дата обращения 12.03.2022).
7. Циткилов П.Я.. Общественная дестабилизация в Беларуси конца лета – осени 2020 г., ее внешнеполитические факторы. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obschestvennaya-destabilizatsiya-v-belarusi-kontsa-leta-oseni-2020-g-eyo-vneshnepoliticheskie-factory> (дата обращения 31.03.2022).

В.Ю. Славецкий, А.К. Сатпаев, К.О. Бекешев

А. Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан

«Түрлі-түсті төңкерістер» және Soft power: кейбір аспектілер

Аңдатпа. Мақала қазіргі заманғы саяси кеңістіктің «түрлі-түсті революция» сияқты құбылысына, бүгінде белгілі бір элиталық топтардың сыртқы саяси және экономикалық мүдделерін әлемдік аренада жүзеге асырудың тиімді және жиі қолданылатын әдістерінің біріне арналған. Мақаланың мақсаты жұмсақ күштің функционалдық рөлін оның наразылық әлеуетін қалыптастыруға қатысуынан бастап одан әрі дамудың негізгі тенденцияларына дейін анықтау болып табылады. Нәтижесінде, мақалада ықтимал модернизацияның бағыттары мен оқиғалардың осы түрін анықтайтын жағдайлар туралы белгілі бір болжамдар жасалады. Талдау барысында авторлар әлемдік аренадағы саяси қарама-қайшылықтың негізгі қатысушылары жақын болашақта түрлі-түсті революциялар технологиясын және қарсы тұру әдістерін белсенді түрде жетілдіріп, олардың практикада үнемі қолданылуын күшейтеді деген қорытындыға келді. Осылайша, олар сыртқы саяси қарсыласқа Қарулы емес қысым форматында «қару-жарақ жарысына» қатысады.

Түйін сөздер: «түрлі-түсті революция», «жұмсақ күш», «наразылықтар», «шиеленістің ушығуы», «ақпараттық өріс».

В.Ю. Славецкий, А.К. Сатпаев, К.О. Бекешев

Кокшетауский университет имени А. Мырзахметова, Кокшетау, Казахстан

«Цветные революции» и Soft power: некоторые аспекты

Аннотация. Статья посвящена такому явлению современного политического пространства как «цветная революция», одному из эффективных и часто используемых сегодня методов реализации своих внешнеполитических и экономических интересов определенными элитными группами на мировой арене. Целью статьи является определение функциональной роли мягкой силы, в направлениях от ее участия в формировании протестного потенциала, до основных тенденций дальнейшего развития. В результате в статье делаются определенные прогнозы о направленностях возможных модернизаций и условий обуславливающих подобного рода развития событий. В ходе анализа авторы пришли к выводу, что основные участники политического противостояния на мировой арене в ближайшей перспективе будут активно совершенствовать саму технологию цветных революций и методов по противодействию, усиливая их постоянное применение на практике. Тем самым они вовлекаются в своеобразную «гонку вооружений» в формате не вооруженного давления на внешнеполитического оппонента.

Ключевые слова: «цветная революция», «мягкая сила», «протесты», «эскалация напряженности», «информационное поле».

References

1. Kovard B. Oliver Cromwell. (Phoenix, Rostov na Donu, 1997, 320 p.), [in Russian].
2. Manoilo A.V. Cvetnaja revoljucija v Venesujele. Mirovaja politika [The color revolution in Venezuela. World Politics.] 2015. No. 1. P. 176 - 179. Available at: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=12666, [in Russian]. (accessed 02.01.2022).
3. Nye. Joseph S. Soft power: the means to success in world politics (Public Affairs, New York, 2004, 100 p.).
4. Rossiya prekrashhaet rabotu Deutsche Shhelle v otvet na blokirovku kanala RT v Germanii [Russia stops Deutsche Welle in response to the blocking of the RT channel in Germany]. Available at: <https://www.bbc.com/russian/news-60242909>, [in Russian]. (accessed 30.03.2022).
5. Sharp Gin. Ot diktatury k demokratii. Strategija i taktika osvobozhdenija [From dictatorship to democracy. Strategy and Tactics of Liberation]. (New Publishing House, Moscow, 2012, 81 p.), [in Russian].
6. Potapov D.V. Fenomen Majdana i «Oranzhevoj revoljucii» v Ukraine [The phenomenon of the Maidan and the "Orange Revolution" in Ukraine]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-majdana-i-oranzhevoy-revoljutsii-v-ukraine>, [in Russian]. (accessed 12.01.2022).
7. Tsitkilov P.Ya. Obshhestvennaja destabilizacija v Belarusi konca leta – oseni 2020 g., ee vneshnepoliticheskie faktory [Social destabilization in Belarus in late summer – autumn

2020, its foreign policy factors]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/obschestvennaya-destabilizatsiya-v-belarusi-kontsa-leta-oseni-2020-g-eyo-vneshnepoliticheskie-factory>, [in Russian]. (accessed 31.01.2022).

Information about the authors:

Slavetsky Victor Yurievich – Ph.D., Senior Lecturer of the Department of International Relations, History and Social Work, A. Myrzakhmetov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan.

Satpayev Almas Kayratovich – Master of Pedagogical Sciences, Lecturer of the Department of International Relations, History and Social Work, A. Myrzakhmetov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan.

Bekeshev Kuandyk Omarovich – Senior Lecturer of the Department of International Relations, History and Social Work, A. Myrzakhmetov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan.

Славецкий Виктор Юрьевич – Ph.D., халықаралық қатынастар, тарих және әлеуметтік жұмыс кафедрасының аға оқытушысы, А. Мырзахметов Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан.

Сатпаев Алмас Қайратович – педагогика ғылымдарының магистрі, халықаралық қатынастар, тарих және әлеуметтік жұмыс кафедрасының оқытушысы, А. Мырзахметов Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан.

Бекешев Қуандық Омарович – халықаралық қатынастар, тарих және әлеуметтік жұмыс кафедрасының аға оқытушысы, А. Мырзахметов Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан.

Теоретические подходы к чрезвычайному положению в период COVID-19

Аннотация. В начале 2020 года государства обратились к чрезвычайному положению как к «крайней мере» в установлении контроля. Этому предшествовал исключительный случай – стремительное распространение вируса SARS-CoV-2 (или COVID-19), который нарушил существующий консенсус в социально-политическом измерении, вынудив государство обратиться к институту чрезвычайного положения для нормализации ситуации.

Принимая во внимание распространенность чрезвычайного положения в период пандемии, в статье рассмотрен подход Карла Шмитта, известного немецкого политического философа, теоретика чрезвычайного положения. Обращаясь к категориальному аппарату, предоставленному им в трудах «Диктатура» и «Политическая теология», авторы проанализировали вопросы установления режима чрезвычайного положения в Казахстане. Акценты сделаны на ключевые вызовы, стоящие перед государством во время введения чрезвычайного положения, среди которых можно выделить вопросы законности, соответствия идеалу, эффективности. Проведенный анализ показывает, что введение режима чрезвычайного положения 2020 года с точки зрения подхода Карла Шмитта не только не встретило возражений среди населения, но и подтвердило роль президента как суверена в политико-философском смысле.

Ключевые слова: Казахстан, чрезвычайное положение, суверен, COVID-19, политическая философия.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-139-2-101-115>

Поступила: 27.01.2022 / Одобрена к опубликованию: 14.04.2022

Введение

На сегодняшний день политическая стабильность демократий с соблюдением законов и прав человека оказала влияние и на политическую теорию, которая вынуждена была адаптироваться к государственным институтам и забыть о феномене чрезвычайного положения, зачастую к нему обращались лишь в случае техногенных катастроф или террористических атак. В таких случаях чрезвычайное положение вводилось на определенный срок и было направлено на установление порядка, эвакуацию/спасение граждан и редко становилось объектом исследования с политико-философской точки зрения, предметом изучения обычно были свобода слова и эффективность властей. Взгляды политических философов и теоретиков редко поддаются проверке, и к сожалению, COVID-19 послужил ярчайшим примером демонстрации сложности феномена чрезвычайного положения, введенного почти всеми странами мира.

События, вызванные пандемией COVID-19, вызвали интерес в первую очередь у представителей социо-гуманитарных наук. Введенное чрезвычайное положение повлекло за собой политологическую рефлексию, и в современном академическом дискурсе подход Карла Шмитта снова оказался актуальным. Так, К. Коррадетти и О. Полличино, говоря о пандемии, задаются вопросом: «Меняет ли пандемия Covid-19 конституционно-властные структуры наших демократий?» [1]. К. Сарцани считает, что пандемию можно сравнить с террористической угрозой, которая требует исключительных мер и быстрого реагирования, тем самым рождая милитаристическую риторику [2]. По мнению Т. Гамкрелидзе, в период

чрезвычайного положения государство сталкивается с проблемой формирования «гибридной демократии», когда функционал демократических институтов ограничивается на неопределенный срок[3]. Большая часть исследований феномена чрезвычайного положения так или иначе затрагивает подход К. Шмитта и Дж. Агамбена[4].

Теоретиков чрезвычайного положения весьма часто обвиняют в нападках на либерализм и политические свободы, что вызвано теоретической неопределенностью. Как утверждает Дж. Агамбен, до настоящего времени в гуманитарной науке нет полноценной теории чрезвычайного положения, а юристы и теоретики публичного права предпочитают видеть чрезвычайное положение как *quaestio facti* (вопрос факта) [5]. Отсутствие такой теории объясняется сложностью чрезвычайного положения, находящегося на пересечении политики и юриспруденции: чрезвычайное положение – это форма того, что по определению не может иметь юридической формы. Неожиданные обстоятельства бросают вызов устоявшимся законам и порядкам, требуя от государства действий за пределами установленных норм, тем самым создавая новую норму. Эти обстоятельства вынуждают чувствовать «недоверие» по отношению к чрезвычайному положению [6]. Именно в подобном ключе рассуждает К. Шмитт, известный правовед и политический философ, чья спорная биография, по мнению М. Шанталь, не должна отталкивать исследователей от изучения его трудов и взглядов [7]. Ценность подхода К. Шмитта заключается в анализе внешней стороны порядков, выходящих за пределы нормального.

Таким образом, целью нашей статьи является рассмотрение чрезвычайного положения в Республике Казахстан в период пандемии COVID-19 с точки зрения политической философии. На наш взгляд, инструментарий, предложенный К. Шмиттом, является оптимальным по нескольким причинам:

1. Рассмотрение чрезвычайного положения как пересечения юридического и политического в государстве;
2. Повышенное внимание к роли суверена и суверенитета в период чрезвычайного положения;
3. Понимание чрезвычайного положения с точки зрения политической философии, без существующих на сегодняшнее время негативных коннотаций.

Эти три причины показывают, что политический подход К. Шмитта не только актуален, но и позволяет проанализировать чрезвычайное положение не как кризис демократического государства, а как важнейший элемент государственного онтоса.

Таким образом, в настоящем исследовании были поставлены следующие **задачи**:

1. Изучить концептуальные особенности феноменов «чрезвычайное положение» и «суверенитет» у Карла Шмитта;
2. Выявить роль государства в чрезвычайном положении;
3. Оценить вызовы, возникшие перед государством в период чрезвычайного положения в Республике Казахстан;
4. Рассмотреть коммуникацию представителей государственной власти в период чрезвычайного положения;
5. Выявить аргументацию и особенности режима чрезвычайного положения в Республике Казахстан.

Методы исследования

В ходе работы использованы методы исследования, позволяющие изучить современное понимание феномена чрезвычайного положения и выявить его особенности в период пандемии COVID-19.

Метод системного анализа направлен на исследование отдельных структурных элементов чрезвычайного положения, выявление и систематизацию закономерностей и тенденций.

Метод сравнительного анализа данных позволил выявить различия в понимании феномена чрезвычайного положения среди исследователей.

Исторический метод был использован для изучения концепта чрезвычайного положения в контексте XX века.

Качественный метод исследования позволил выявить особенности аргументации представителей государственной власти Республики Казахстан в вопросе введения чрезвычайного положения

Обсуждение и результаты

«Диктатура» и «чрезвычайное положение» за пределами этики

Наиболее серьезная попытка описать чрезвычайное положение была принята К. Шмиттом в трудах «Диктатура» и «Политическая теология». «Если государство обладает демократической конституцией, то любой происходящий при исключительных обстоятельствах отказ от демократических принципов, любой акт государственной власти, осуществляемый без согласия большинства, может быть назван диктатурой», - отмечал К. Шмитт в предисловии к изданию 1921 года его одноименной работы [8, 52 стр.]. В «Диктатуре» К. Шмитт рассматривает историю диктатуры без существующих на сегодняшний день негативных коннотаций, ссылаясь на опыт Римской Империи. В Риме диктатура вводилась в периоды волнений, а диктатор был обязан восстановить порядок и после сложить полномочия и уйти с политической арены (обычно диктатор назначался на срок 6 месяцев) [8, 58-59 стр.].

М. МакКонки полагал, что такой диктатор обязан восстановить порядок и имеет на это все возможные права: суверенная власть создает условия свободы и безопасности для всех остальных и потому она имеет легитимность действовать в целях своей защиты, чтобы сохранить условия, заложенные в общественном договоре [9]. В свете вышесказанного диктатура – это не вопрос «блага» или «зла», это техника власти, которая в силу своей чрезвычайности связана с вопросом существования государства и дальнейшим его функционированием. Можно заметить, что для К. Шмитта диктатура не является чем-то ужасным и негативным, это лишь «переходный период» между сложившимися обстоятельствами, несущими угрозу, и дальнейшей нормализацией. С развитием данного подхода идея «диктатуры» и «осадного положения» у Шмитта отходит на второй план, соединяясь в концепт «чрезвычайного положения», описанного в «Политической теологии».

Уже в «Политической теологии» К. Шмитт пытался описать сам феномен чрезвычайного положения и совместить его с феноменом суверенитета. Чрезвычайное положение – это место, где норма применения закона расходится с установленной нормой в обществе, вынуждая государство сформировать новый порядок для восстановления верховенства закона, власти и возврата до-чрезвычайных порядков. Упреждая обвинения в создании области «чистого насилия», на манер естественного состояния Т. Гоббса, Шмитт пишет, что в чрезвычайном положении нет «личных интересов» - борьба ведется за определение «общего интереса», где каждая сторона имеет собственное понимание блага, и суть конфликта – определение того, что оно (благо) из себя представляет [10]. К. Шмитт считал, что чрезвычайное положение есть «нечто иное, чем анархия и хаос», - государство в нем доказывает собственное превосходство над нормой, т.е. возможность сопротивляться событиям и реагировать на них. Это выражается в реализации высшего права – права на

самосохранение: «В исключительном случае государство приостанавливает действие права в силу, как принято говорить, права на самосохранение» [8, 25 стр.].

Присутствие чрезвычайного положения в конституции, его масштабы и юридическое обрамление говорят о том, что оно предусматривается не только юридически, но и политически, тем самым есть возможность избежать каких-либо обвинений в абсолютизме. Прослеживая историю чрезвычайного положения, Дж. Агамбен показывал, что оно есть «создание демократическо-революционной традиции, а не абсолютистской». Следовательно, чрезвычайное положение – это не крах демократических институтов, это концепт, который выходит за пределы понятия «демократия», «абсолютизм» или «тоталитаризм» [2].

Как итог, одним из ключевых концептов в чрезвычайном положении является исключение, т.е. противоположность нормы. Для К. Шмитта оно играет важную роль, поскольку «исключение интереснее нормального случая. Нормальное не доказывает ничего, исключение доказывает все; оно не только подтверждает правило, само правило существует только благодаря исключению» [8, 28 стр.]. Таким образом, конфликт между нормой и чрезвычайным положением снимается через решение, которое создает новую норму либо возвращает к старой.

Вопрос о том, имеют ли полномочия (и моральное право) представители власти вводить чрезвычайное положение является дискуссионным. С одной стороны, Дж. Агамбен пишет, что именно введение чрезвычайного положения служит основой для современных тоталитарных режимов и указывает, что в период нацистской Германии чрезвычайное положение длилось с момента её основания до полного распада, и современные демократии пребывают в режиме «вечного чрезвычайного положения», которое выгодно политикам [5, 2 стр.]. Примером тому может послужить рассуждения Б. Гулли, который считал, что суверен в современных реалиях не является единоличным правителем. Свою идею он подкрепляет реакцией истеблишмента США на введение чрезвычайного положения Дж. Бушем после теракта 11 сентября. Принятие решения сувереном не только утверждает его как политического актора, имеющего легитимность для реализации коллективной воли, но и как того, кто эту народную волю услышал, распознал, а в последствии реализовал [11].

Вышеперечисленные идеи можно систематизировать, разделив на три существующих подхода, весьма кратко описав их в таблице. В ней представлен сам К. Шмитт, Дж. Агамбен, развивающий его идеи уже будучи континентальным философом, и К. Шеппеле, которая является специалистом в области права. Труды вышеупомянутых ученых рассматривают чрезвычайное положение с диаметрально противоположных точек зрения, как можно видеть в таблице №1 «Подходы к пониманию ЧП».

Таблица 1. Подходы к пониманию ЧП

Ученый	Юридический аспект	Подход	Восприятие ЧП	Главная ценность
К. Шмитт	Выход «за пределы» закона	Консервативный, политический	Отсутствие у народа субъектности, «слепое принятие»	Сохранение государства
К. Шеппеле	Регулирование конституцией ЧП	Либеральный, юридический	Синергия государства, интеллектуалов и масс	Верховенство права

Дж. Агамбен	Создание «новой нормальности», вечное ЧП	Философский, этический	Конфликт между государством и массами	«Норма» до введения ЧП
-------------	--	------------------------	---------------------------------------	------------------------

Субъектность народа как главный вызов для государства

Существенным недостатком подхода К. Шмитта является отказ в рассмотрении граждан как субъектов политики, и в идее, что чрезвычайное положение может подвергаться сомнению, он писал: «Отглядка на препятствующие права, на согласие третьих лиц, чьи интересы ущемляются, учет благоприобретенных прав, следования по инстанциям или возможности обжалования могут быть «противны сути дела», т.е. стать вредными и неправильными в ситуативно-техническом смысле» [8, 74 стр.]. Это можно воспринимать как демонстрацию тоталитарных взглядов К. Шмитта, но как считает П. Костогрызлов, эта лакуна – лишь подтверждение того, что теория Шмитта имеет границу применимости, и он ошибся лишь в том, что пытался «построить свою теорию как логически полную, дающую окончательные ответы на все вопросы, относящиеся к области политики и права» [12]. Для более тщательного рассмотрения феномена чрезвычайного положения в период пандемии необходимо буквально «вернуть» субъектность народу, т.е. рассмотреть его роль и связь с сувереном.

При рассмотрении народа как субъекта в политике, буквальном «возвращении ему субъектности» феномен чрезвычайного положения начинает восприниматься не как одностороннее декларирование «исключительного случая», а как политика властей, которая, как и любое рядовое принятие решений, должно быть объяснено, распространено и принято среди населения. Как отмечают Г. де Анжелис и Е. де Оливейра, чрезвычайное положение в период пандемии создает несколько «вызывающих тревогу» условий, которые могут негативно восприниматься населением, особенно в странах с демократическим строем. Среди них можно выделить: «Избыточные ограничения основных прав, таких как свобода передвижения... выражения, доступа к информации, организацию собраний, личную жизнь», а также «отсутствие юридической базы в случае чрезвычайного положения, особенно в странах, в чьих конституциях оно не оговорено» [13]. Таким образом, как юридические, так и социально-политические аспекты общества бросают вызов государству в период чрезвычайного положения.

Поскольку у суверена есть право и обязанность охранять государство и благо граждан, то в равной степени у граждан есть право и обязанность решение о чрезвычайном положении принять и подчиниться ему либо отвергнуть. Следовательно, один из вызовов для государства – это вопрос объяснения необходимости чрезвычайного положения. Именно потому власть должна не только объяснить причину ввода чрезвычайного положения, но и обосновать его, продемонстрировав заинтересованность в заботе о гражданах, обозначить собственное видение событий и в итоге указать срок действия чрезвычайного положения. При обыденном положении дел граждане редко встречаются с волей суверена; залогом гражданского общества является не «слепое повиновение», а критическое мышление, рефлексия. Они влекут за собой улучшение государственных процессов – это можно наблюдать в повседневном взаимодействии с органами государственной власти, где приказы не имеют ультимативный характер. Эти рассуждения приводят к тому, что у народа имеется субъектность как минимум потому, что он вправе это решение принять, либо отвергнуть.

Поскольку чрезвычайное положение вводится в интересах народа и государства, еще одним направлением, по которому должно работать государство, – демонстрация введения

чрезвычайного положения в соответствии с идеалами, доминирующими в государстве. Это также значит и необходимость показать, что решение есть «общее благо». Существует большая разница между обоснованием ввода чрезвычайного положения и соответствием идеалов, поскольку риторика действий «во благо народа» имеет двусмысленность, которую, как считал Дж. Агамбен, можно было увидеть во многих тоталитарных режимах 20-го века, начиная от евгеники и заканчивая газовыми камерами [5, 2 стр.]. Отсюда следует, что государство самим введением чрезвычайного положения должно продемонстрировать приверженность идеалам, главенствующим в государстве, не используя его в личных и корыстных целях (преследование оппозиции, клиентиллизм и т.д.). Преследование идеалов в чрезвычайном положении находит отклик в настроениях, присущих только человеку. Гражданами оцениваются вопрос целесообразности введения чрезвычайного положения оценивается, его способы реализации и меры.

Отсюда следует, что сам феномен чрезвычайного положения может казаться привлекательным для сторонников «сильной руки» в правительстве, но также несет себе и сложности, как минимум, потому, что государство как структура предпочло бы не сталкиваться с тем, что выходит за норму. Политические ставки в чрезвычайном положении высоки, поскольку де-факто ввести чрезвычайное положение означает взять полную ответственность за происходящее и будущее, «отдаваясь на суд» воле случая. В политическом смысле чрезвычайное положение – это тест для государства и политиков, который проверяет возможности системы к действию и степень её поддержки среди граждан. Отсюда следует, что целесообразность введения чрезвычайного положения, его мер и последствий можно оценить лишь тогда, когда чрезвычайное положение отменяется и возвращается ранее устоявшийся образ жизни.

Чрезвычайное положение в Республике Казахстан и основные тренды коммуникации власти и общества

Столкнувшись с пандемией COVID-19, власть как структура в Казахстане не только имело право, но и было обязано защищать своих граждан от пандемии и сопутствующих проблем, среди которых можно назвать коллапс здравоохранения, протестную активность, обеспечение безопасности граждан. Пандемия является вызовом для государства, угрозой, которая действует «изнутри» и не поддается классической «борьбе», поскольку не имеет телесности по сравнению с террористами. Эта особенность заставляет властей действовать превентивными и реактивными способами, с одной стороны, ограничивая, а с другой, запрещая некоторые виды деятельности и активности. Следуя обязанности защищать граждан, правительство столкнулось с биологической угрозой, которая сопровождалась вопросом принятия гражданами существующей политики: граждане могут не одобрять принятые меры, способствуя кризису государственного управления и легитимности.

Следовательно, перед государством были поставлены две цели: противодействие пандемии и обеспечение правильной, законной, и убедительной аргументации в вопросах политики противодействия. Именно вторая задача является сложной в политическом измерении, поскольку связана с растущей риторикой безопасности и ограничительных мер. Введение чрезвычайного положения как попытка стабилизировать ситуацию в вопросах противодействия пандемии создавало вопросы в сфере аргументации и законности с точки зрения оппозиционно настроенных граждан. Таким образом, государство должно было обеспечить соблюдение ограничений, их принятие. Поэтому важно рассмотреть аргументацию в соответствии с подходом К. Шмитта, чьи взгляды были описаны выше и выявить ключевые особенности.

На момент введения чрезвычайного положения перед правительством Казахстана были поставлены следующие задачи, обуславливающие коммуникацию и публичную политику в целом:

1. Обосновать введение чрезвычайного положения;
2. Продемонстрировать, что введенное положение соответствовало главенствующим идеалам в Республике Казахстан;

Введению чрезвычайного положения в Казахстане предшествовало усиление санитарных норм, создание межведомственной комиссии по координации мероприятий по недопущению возникновения и распространения коронавирусной инфекции, приостановление транспортных связей с различными странами, и 13 марта 2020 года были зарегистрированы первые случаи заражения COVID-19. Спустя 2 дня президент Республики Казахстан, Касым-Жомарт Токаев объявил о введении чрезвычайного положения с 16 марта 2020 года.

Не вдаваясь в содержание указа о введении чрезвычайного положения в Республике Казахстан (где в основном описывается порядок ограничительных мер), стоит рассмотреть риторику, обосновывающую его введение. Так, Касым-Жомарт Токаев 31 марта 2020 года заявил, что «Благодаря введению режима чрезвычайного положения нам удалось предотвратить неконтролируемое распространение вируса», тем самым, считая введенные ограничения оправданными [14]. Данное заявление можно расценивать как попытку объяснить сложившуюся ситуацию в стране и как демонстрацию благодарности от лица государства гражданам, которые приняли чрезвычайное положение и в дальнейшем должны действовать во благо общего интереса, который определен государством.

27 апреля 2020 года последовало еще одно заявление президента, где на этот раз уже постулировалась сама причина ввода чрезвычайного положения – «сохранение жизни и здоровья граждан». При этом власть также отметила, что единое понимание общего блага основано на рациональности, и потому, президент заявил, что «Опасность болезни преуменьшать нельзя... Коронавирус отличается повышенной заразностью и несет в себе серьезнейшую угрозу здоровью людей. Это признает практически весь мир». Послание завершается словами «Для меня нет ничего важнее жизни каждого соотечественника» [15], тем самым демонстрируется приверженность вышеупомянутым идеалам и биополитическая риторика.

Отдельно в этих заявлениях стоит выделить призывы граждан понять причины, побудившие к введению чрезвычайного положения, принять их и выполнять все требования. Так, в заявлении от 31 марта 2020 года президент Касым-Жомарт Токаев благодарит граждан за «понимание, спокойствие и выдержку», также заявил, что они должны «поддержать государство», проявив единство и сплоченность [14]. Такие же настроения можно заметить и в обращении от 27 апреля, где президент сообщил, что «с вашим заинтересованным участием мы сможем достичь всех поставленных целей» [15]. Точно так же выступил бывший президент Н.А. Назарбаев, призывавший граждан «выполнять все предписанные требования в условиях чрезвычайного положения», и «поддержать принимаемые меры, проявить единство, сплоченность и дисциплину» [16].

Оправданность введения чрезвычайного положения, как говорилось выше, представляет собой одну из задач, которую государство вынуждено решить в условиях растущей напряженности. Чрезвычайное положение в РК регулируется законом «О Чрезвычайном Положении», где оно определяется как «временная мера, применяемая исключительно в интересах обеспечения безопасности граждан и защиты конституционного строя Республики Казахстан и представляющая собой особый правовой режим деятельности государственных органов, организаций, допускающий установление отдельных ограничений

прав и свобод граждан, иностранцев и лиц без гражданства, а также прав юридических лиц и возлагающий на них дополнительные обязанности»[17].

Фразы «в интересах безопасности граждан» и «защиты конституционного строя» демонстрируют саму сущность чрезвычайного положения в понимании К. Шмитта, т.е. защиту населения и государства. Более того, в соответствии с Сиракузскими принципами, подобная формулировка чрезвычайного положения считается избыточной, поскольку «стремление защитить здоровье населения может служить основанием для ограничения определенных прав, если государству необходимо принять меры по устранению серьезной угрозы здоровью населения или отдельных лиц»[18]. При этом, в соответствии с теми же принципами, закон оговаривает и срок действия чрезвычайного положения – 30 суток с возможностью продления на равный срок. Смысл введения чрезвычайного положения раскрывается в самом постановлении, где прямым текстом говорится: «в целях защиты жизни и здоровья граждан». Таким образом, государство обосновало введение чрезвычайного положения и параллельно проводило разъяснительную работу с гражданами, о чем свидетельствует использование волонтеров[19], отраслевых профсоюзов[20], полицейских[21], Ассамблеи Народов Казахстана[22]. Все эти действия направлены на информирование граждан об угрозе, которая послужила причиной введения чрезвычайного положения, а также об особенностях этого режима.

Угроза, представляемая COVID-19 (и которая была подтверждена в КНР), являлась аргументом для ввода чрезвычайного положения, как минимум, потому, что статья 31 Конституции Республики Казахстан гласит, что «Государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека»[23], как и в Стратегии «Казахстан-2050»[24]. Более того, в законе Республики Казахстан «О биологической безопасности Республики Казахстан» угрозой считается «выявление особо опасного инфекционного заболевания человека и (или) животных». Из этого следует, что целесообразность введения чрезвычайного положения была обоснована как юридически, так и идеологически, т.е. в соответствии с одним из главенствующих идеалов – обеспечения здоровья населения.

Соответствие введения чрезвычайного положения с программными заявлениями хоть и перекликается с обоснованием оно, но государство также было обязано продемонстрировать и следование раннее заданному курсу и установленным идеалам. Достаточно обратиться к конституции Республики Казахстан, которую бывший президент Республики Н.А. Назарбаев определял как «фундамент всей пирамиды государственного устройства. Мир и Согласие – это те ценности, ради утверждения которых в XVIII веке впервые была внедрена эта политико-правовая инновация. Конституция Республики Казахстан базируется на великих принципах свободы, стремлении к правовой гармонии и благополучию народа» [25]. Введение чрезвычайного положения означает следование конституции, даже несмотря на тот факт, что суверен находится выше закона, как считал К. Шмитт: суверен хоть и действует за пределами закона в период чрезвычайного положения, он все же должен действовать во благо общего интереса и блага, а не собственного. В противном случае граждане имели бы полное право воспринять действия суверена как угрозу ценностям, выраженным в конституции, впрочем, как и в сущности государства целом – суверен не должны нарушать общественный договор. Следовательно, в конституции и законе о чрезвычайном положении должны быть оговорены ограничения этого режима.

Конституция Республики Казахстан определяет народ как источник суверенитета, также гарантируются права и свободы человека, которые признаются «абсолютными и неотчуждаемыми», т.е. общественный договор в понимании Гоббса основывается на свободе, соблюдении прав и защите государства от любой дискриминации. Вопрос свободы

передвижения в Конституции присутствует, но примечательно, что он предусматривает исключение, о чем гласит отрывок «кроме случаев, оговоренных законом». Такая же формулировка присутствует и в статье 32, где оговаривается право на проведение собраний, митингов, демонстраций и т.д. Статья 39 гласит, что права и свободы человека и гражданина могут быть ограничены в целях защиты конституционного строя, охраны общественного порядка, прав и свобод человека, здоровья и нравственности населения.

Не вдаваясь в юридические формулировки, достаточно обратить внимание на то, что в конституции упоминаются права и свободы, которые могут быть ограничены, и те, что ограничению не поддаются (невыдача граждан иностранным государствам, признание правосубъектности, равенство перед законом и судом, право на жизнь, личную свободу, достоинство, не-указание определенных данных, свободу совести, право иметь собственность). Таким образом, режим чрезвычайного положения не ограничивает эти основные права, за исключением свободы передвижения, проведения собраний, митингов, демонстраций, о чем и говорится в статье 15 закона о чрезвычайном положении. При этом вопрос карантина и иных мер оговаривается в статье 16 того же закона, где говорится, что карантин является дополнительной мерой [17]. Также, ограничения вводятся в соответствии с принципом целесообразности [23], следуя Сиракузским принципам [18].

Отсюда следует, что постулируемые идеалы не были нарушены в период введения чрезвычайного положения, поскольку оно было направлено лишь на ограничение передвижения граждан (что юридически предусмотрено в самой конституции), закрытие субъектов малого и среднего бизнеса. Таким образом, действия правительства в период чрезвычайного положения не были направлены на достижение личных интересов, подавление свободы и усиление собственного положения.

Заключение

Увеличение полномочий института президента в период чрезвычайного положения не несет себе негативной окраски, если уже после чрезвычайного положения народ как носитель суверенитета не воспротивился данным мерам, поскольку в противном случае (запрета на обсуждение/подавление инициатив по этому вопросу), граждане в полной мере могли бы действовать против суверена, поскольку он не только изменил условия общественного договора, но и действовал уже в личных интересах (а не общего блага). Однако отсутствие митингов по вопросам политики в сфере нормализации положения в государстве говорит о принятии гражданами нового общественного договора, сформировавшегося после чрезвычайного положения. Таким образом, создав новые условия для функционирования государства, правительство создало новые нормы, которые были приняты гражданами, о чем говорит сегодняшний status quo в вопросах коронавирусных ограничений.

Рассуждая в рамках подхода К. Шмитта, президент Касым-Жомарт Токаев обладал поддержкой среди населения как до введения чрезвычайного положения, так и после. Более того, именно принятие им чрезвычайного положения демонстрирует суверенитет государства и непосредственную независимость Казахстана, реализованную в лице президента. В условиях эпидемиологической и политической нестабильности президент продемонстрировал волю, реализовав новую «норму» для дальнейшей стабилизации эпидемиологической ситуации и недопущения политической турбулентности. Отсутствие митингов и действий, направленных вразрез с введенным на тот момент чрезвычайным положением, демонстрирует как принятие аргументации, предоставленной властями, так и принятие их действий легитимными и направленными на «благо населения» и сохранение государства в целом.

Список литературы:

1. Corradetti C., Pollicino O. The “War” Against Covid-19: State of Exception, State of Siege, or (Constitutional) Emergency Powers?: The Italian Case in Comparative Perspective. *German Law Journal*. – 2021. – Vol. 22. – № 6. – P. 1060-1071.
2. Salzani C. COVID-19 and State of Exception: Medicine, Politics, and the Epidemic State, The Paris Institute. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://parisinstitute.org/depictions-article-covid-19-and-state-of-exception-medicine-politics-and-the-epidemic-state/> (дата обращения: 10.01.2022).
3. Gamkrelidze T. COVID-19 in Georgia: State Emergency as Political Non-law and Its Impact on Pluralism. *Democracy and Security*. P. 1-23
4. Mészáros G. Carl Schmitt in Hungary: Constitutional Crisis in the Shadow of Covid-19. *Review of Central and East European Law*. 2021. Vol. 46. № 1. P. 69-90.
5. Agamben G. *State of exception*. Chicago: The University of Chicago Press, 2005. P.1
6. Rendón, C. La Separación de poderes en estado de excepción: (con motivo del COVID-19 en Ecuador). *Revista Facultad De Jurisprudencia*. 2020. Vol 8. P. 221-247.
7. Mouffe C. Introduction: Schmitt’s Challenge. *The Challenge of Carl Schmitt* / C. Mouffe. – London: Verso, 1999. – P. 1-6.
8. Шмитт К. Диктатура. Москва: Рипол-классик. – 2020. – С. 52.
9. McConkey M. Anarchy, Sovereignty, and the State of Exception: Schmitt's Challenge. *The Independent Review*. – 2013. – Vol. 17. – № 3. – P. 417.
10. Pan D. Carl Schmitt on Culture and Violence in the Political Decision. *Telos: Critical Theory of the Contemporary*. – 2008. – Vol. 142. – P. 65-66.
11. Gulli B. The Sovereign Exception: Notes on Schmitt’s Word that Sovereign is He Who Decides on the Exception. *Glossator: Practice and Theory of the Commentary*. – 2009. – Vol. 1. – P. 24.
12. Костогрызов П.И. Децизионизм в России: дореволюционные предшественники и современные интерпретаторы Карла Шмитта. Часть II // *Дискурс-Пи*. – 2021. – № 2. – С. 42.
13. De Angelis G., & de Oliveira E. COVID-19 and the “state of exception”: assessing institutional resilience in consolidated democracies – a comparative analysis of Italy and Portugal. *Democratization*. – 2021. – P. 1–2.
14. Заявление Главы государства Касым-Жомарта Токаева от 31 марта 2020 года (2020). Официальный сайт Президента Республики Казахстан. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_statements_and_congratulations/zayavlenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva (дата обращения: 10.01.2022).
15. Заявление Главы государства Касым-Жомарта Токаева от 27 апреля 2020 года. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/akorda_other_events/zayavlenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-1 (дата обращения: 10.01.2022).

16. Заседание Совета Безопасности под председательством Первого Президента РК – Елбасы (2020). Официальный сайт первого Президента Республики Казахстан – Елбасы Нурсултана Назарбаева. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://elbasy.kz/ru/news/2020-04/zasedanie-soveta-bezopasnosti-pod-predsdatelstvom-pervogo-prezidenta-rk-elbasy> (дата обращения: 10.01.2022).
17. Закон Республики Казахстан «О чрезвычайном положении» (2022). Юрист. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1036912 (дата обращения: 10.01.2022).
18. Сиракузские принципы толкования ограничений и отступлений от положений Международного пакта о гражданских и политических правах (1985). Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O8500000001> (дата обращения: 10.01.2022).
19. Волонтеры Алматы объединились для помощи в борьбе с COVID-19 (2020). Kazakhstan Today. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://www.kt.kz/rus/society/covid-19_1377896082.html (дата обращения: 10.01.2022).
20. О проводимой работе Отраслевого профсоюза при ЧП по коронавирусу. Отраслевой профессиональный союз работников государственных, банковских учреждений и общественного обслуживания. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://clck.ru/aj57i> (дата обращения: 10.01.2022).
21. Полицейские и волонтеры проводят разъяснительную работу по ЧП в Кызылорде (2020). Единая платформа волонтеров. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://qazvolunteer.kz/ru/articles/yzylordada-politsiya-yzmetkerleri-men-volonterler-ttenshe-zhaday-turaly-khabardar-etude> (дата обращения: 10.01.2022).
22. АНК организована акция «Біз біргеміз!» по раздаче медицинских масок (2020). KazInform. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://www.inform.kz/ru/ank-organizovana-aksiya-biz-birgemiz-po-razdache-medicinskih-masok_a3627921 (дата обращения: 10.01.2022).
23. Конституция Республики Казахстан. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения: 10.01.2022).
24. Стратегия «Казахстан-2050» (2012). Официальный сайт Президента Республики Казахстан. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs (дата обращения: 10.01.2022).
25. Сегодня Глава государства Нурсултан Назарбаев принял участие в Международной научно-практической конференции, посвященной Дню Конституции Республики Казахстан. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://clck.ru/aj5FQ> (дата обращения: 10.01.2022).

Н.М. Тернов

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

COVID-19 кезіндегі төтенше жағдайдың теориялық негіздері

Аңдатпа. 2020 жылдың басында штаттар бақылау орнатудың «соңғы құралы» ретінде төтенше жағдайды енгізді. Оның алдында ерекше жағдай болды - SARS-CoV-2 (немесе COVID-19) тез таралуы, ол әлеуметтік-саяси өлшемдегі бар консенусты әлсіретіп, мемлекетті төтенше жағдай режиміне көшуге мәжбүр етті. Жағдайды қалыпқа келтіру үшін.

Пандемия кезінде төтенше жағдайдың таралуын ескере отырып, белгілі неміс саяси философы, төтенше жағдай теоретигі Карл Шмиттің көзқарасы қарастырылды. Оның «Диктатура» және «Саяси теология» еңбектерінде қарастырылған категориялық аппаратқа сілтеме жасай отырып, Қазақстанда төтенше жағдай орнатудың ерекшеліктері зерттелді. Төтенше жағдайды енгізу кезінде мемлекет алдында тұрған негізгі міндеттер анықталды, олардың қатарында заңдылық, мұратқа сәйкестік, тиімділік мәселелері бар. Талдау көрсеткендей, 2020 жылы төтенше жағдай Карл Шмиттің көзқарасы тұрғысынан халық арасында ешбір қарсылыққа тап болып қана қоймай, саяси-философиялық мағынада Президенттің Егемен ретіндегі рөлін растады.

Түйін сөздер: Қазақстан, ерекше мемлекет, егемен, COVID-19, саяси философия.

N.M. Ternov

Siberian Institute of Management, Novosibirsk, Russia

Theoretical approaches to the emergency during COVID-19

Abstract. In the beginning of 2020, states imposed to the state of emergency as a "last mean" in establishing control. This was preceded by an exceptional case - the rapid spread of the SARS-CoV-2 virus (or COVID-19), which disrupted the existing consensus in the sociopolitical dimension, forcing the state to turn to the institution of the state of emergency to normalize the situation.

Taking into account the prevalence of the state of emergency during the pandemic, the approach of Carl Schmitt was considered, a well-known German political philosopher, the state of emergency theorist. Referring to the categorical apparatus provided by him in the works "Dictatorship" and "Political Theology", the features of establishing a state of emergency in Kazakhstan were studied. The key challenges facing the state during the introduction of a state of emergency were identified, among which are the issues of legality, compliance with the ideal, efficiency. The analysis shows that the state of emergency in 2020, in terms of the approach of Carl Schmitt, not only met with no objections among the population, but also confirmed the role of the President as the Sovereign in the political and philosophical sense.

Keywords: Kazakhstan, State of Exception, Sovereign, COVID-19, Political Philosophy.

References

1. Corradetti C., Pollicino O. The "War" Against Covid-19: State of Exception, State of Siege, or (Constitutional) Emergency Powers? The Italian Case in Comparative Perspective. *German Law Journal*. 2021. Vol. 22. No. 6. P. 1060-1071.
2. Salzani C. COVID-19 and State of Exception: Medicine, Politics, and the Epidemic State, The Paris Institute. Available at: <https://parisinstitute.org/depictions-article-covid-19-and-state-of-exception-medicine-politics-and-the-epidemic-state/> (accessed 10.01.2022).
3. Gamkrelidze T. COVID-19 in Georgia: State Emergency as Political Non-law and Its Impact on Pluralism. *Democracy and Security*. 2021. P. 1-23.

4. Emergency Powers and Covid-19 in Thailand: Carl Schmitt's Constitutional Emergency Model Reconsidered. *Jurnal Media Hukum*. 2021. Vol. 28. № 1. P. 1-14.
5. Agamben G. *State of exception*. Chicago: The University of Chicago Press, 2005. P.1
6. Rendón C. La Separación de poderes en estado de excepción: (con motivo del COVID-19 en Ecuador). *Revista Facultad De Jurisprudencia*. 2020. Vol 8. P. 221-247.
7. Mouffe C. Introduction: Schmitt's Challenge . *The Challenge of Carl Schmitt*. New York, Verso, 1999. P. 1-6.
8. SHmitt K. *Diktatura [Dictatorship]*. Ripol-klassik, Moscow, 2020. P. 52. [in Russian].
9. McConkey M. Anarchy, Sovereignty, and the State of Exception: Schmitt's Challenge. *The Independent Review*. 2013. Vol. 17. No. 3. P. 417.
10. Pan D. Carl Schmitt on Culture and Violence in the Political Decision. *Telos: Critical Theory of the Contemporary*. 2008. Vol. 142. P. 65-66.
11. Gulli B. The Sovereign Exception: Notes on Schmitt's Word that Sovereign is He Who Decides on the Exception. *Glossator: Practice and Theory of the Commentary*. 2009. Vol. 1. P. 24.
12. Kostogryzov P.I. Decizionizm v Rossii: dorevolucionnyye predshestvenniki i sovremennyye interpretatory Karla SHmitta. *CHast' II [Decisionism in Russia: pre-revolutionary and modern interpreters of Carl Schmitt. Part II] Diskurs-Pi. [Discourse-Pi] 2021. No. 2. P. 42, [In Russian]*.
13. De Angelis G., & de Oliveira E. COVID-19 and the "state of exception": assessing institutional resilience in consolidated democracies – a comparative analysis of Italy and Portugal. *Democratization*. 2021. P. 1–2.
14. Zayavlenie Glavy gosudarstva Kasym-ZHomarta Tokaeva ot 31 marta 2020 goda [Statement of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev dated March 31, 2020] (2020). *Oficial'nyj sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan [Official website of the President of the Republic of Kazakhstan]*. Available at: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_statements_and_congratulations/zayavlenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva [in Russian], (accessed 10.01.2022).
15. Zayavlenie Glavy gosudarstva Kasym-ZHomarta Tokaeva ot 27 aprelya 2020 goda (2020) [Statement of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev dated April 27, 2020]. *Oficial'nyj sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan [Official website of the President of the Republic of Kazakhstan]*. Available at: https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/akorda_other_events/zayavlenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-1 [in Russian], (accessed 10.01.2022).
16. Zasedanie Soveta Bezopasnosti pod predsedatel'stvom Pervogo Prezidenta RK – Elbasy (2020) [Meeting of the Security Council chaired by the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy]. *Oficial'nyj sajt pervogo Prezidenta Respubliki Kazahstan – Elbasy Nursultana Nazarbaeva [Official website of the first President of the Republic of Kazakhstan - Elbasy Nursultan Nazarbayev]*. Available at: <https://elbasy.kz/ru/news/2020-04/zasedanie-soveta-bezopasnosti-pod-predsedatelstvom-pervogo-prezidenta-rk-elbasy> [in Russian], (accessed 10.01.2022).

17. Zakon Respubliki Kazahstan «O chrezvychajnom polozhenii» (2022) [Law of the Republic of Kazakhstan "On the state of emergency"]. Yurist [Lawyer]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1036912 [in Russian], (accessed 10.01.2022).
18. Sirakuzskie principy tolkovaniya ogranichenij i otstupenij ot polozhenij Mezhdunarodnogo pakta o grazhdanskih i politicheskikh pravah (1985) [Siracusa Principles for the Interpretation of Limitations and Derogations from the International Covenant on Civil and Political Rights]. Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan «Adilet» [Information and legal system of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan "Adilet"]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O8500000001> [in Russian], (accessed 10.01.2022).
19. Volontery Almaty ob"edinilis' dlya pomoshchi v bor'be s COVID-19 (2020) [Almaty Volunteers Unite to Help Fight COVID-19]. Kazakhstan Today. Available at: https://www.kt.kz/rus/society/covid-19_1377896082.html [In Russian], (Accessed 10.01.2022). Koronavirus: kak reagiruyut na chrezvychajnoe polozhenie volontery regionov (2020) [Coronavirus: how regional volunteers react to the state of emergency]. KazInform. Available at: https://www.inform.kz/ru/koronavirus-kak-reagiruyut-na-chrezvychajnoe-polozhenie-volontery-regionov_a3626755 [in Russian], (accessed 10.01.2020).
20. O provodimoy rabote Otrasleyvogo profsoyuza pri CHP po koronavirusu(2020) [On the ongoing work of the Sectoral Trade Union during the state of emergency due to coronavirus]. Otrasevoj professional'nyj soyuz rabotnikov gosudarstvennyh, bankovskih uchrezhdenij i obshchestvennogo obsluzhivaniya [Branch trade union of employees of state, banking institutions and public services]. Available at: <https://clck.ru/aj57i> [in Russian], (accessed 10.01.2022).
21. Policejskie i volontery provodyat raz'yasnitel'nyuyu rabotu po CHP v Kyzylorde (2020) [Police officers and volunteers carry out explanatory work on the state of emergency in Kyzylorda]. Edinaya platforma volonterov [Unified platform of volunteers]. Available at: <https://qazvolunteer.kz/ru/articles/yzylordada-politsiya-ymetkerleri-men-volonterler-ttenshe-zhaday-turaly-khabardar-etude> [in Russian], (accessed 10.01.2022).
22. ANK organizovana akciya «Biz birgemiz!» po razdache medicinskih masok (2020) [APK organized the action "Biz Birgemiz!" distribution of medical masks]. KazInform. Available at: https://www.inform.kz/ru/ank-organizovana-akciya-biz-birgemiz-po-razdache-medicinskih-masok_a3627921 [in Russian], (accessed 10.01.2022).
23. Konstituciya Respubliki Kazahstan (1995) [Constitution of the Republic of Kazakhstan]. Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan «Adilet» [Information and legal system of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan "Adilet"]. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ [in Russian], (accessed 10.01.2022).
24. Strategiya «Kazahstan-2050» (2012) [Strategy "Kazakhstan-2050"]. Oficial'nyj sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan [Official website of the President of the Republic of Kazakhstan]. Available at: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs [in Russian], (accessed 10.01.2022).
25. Segodnya Glava gosudarstva Nursultan Nazarbajev prinyal uchastie v Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii, posvyashchennoj Dnyu Konstitucii Respubliki Kazahstan (2012) [Today, Head of State Nursultan Nazarbajev took part in the International

Scientific and Practical Conference dedicated to the Constitution Day of the Republic of Kazakhstan]. Oficial'nyj sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan [Official website of the President of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://clck.ru/aj5FQ> [in Russian], (accessed 10.01.2022).

Информация об авторе:

Тернов Николай Максимович – ассистент кафедры международных отношений и гуманитарного сотрудничества Сибирского института управления - филиала Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации, Новосибирск, Россия.

Ternov Nikolai Maksimovich – Assistant of the Department of International Relations and Humanitarian Cooperation of the Siberian Institute of Management - a branch of the Russian Academy of National Economy and State Administration under the President of the Russian Federation, Novosibirsk, Russia.

A.A. Mukhametzhan*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan**(E-mail: muhametzhanova_ayaulym@mail.ru)***Educational migration: social threats, prospects and dynamics case of Republic of Kazakhstan**

Abstract. The article considers educational migration as one of the significant drivers for the integration development of the countries of the Eurasian Economic Union. Educational migration is the basis of new integrational problems, and this question on the agenda of all ministers of education of the EAEU member states, because many students change places of living and more intelligent is trying to find the better life for them and for their family, which leads to the migration problem not only for students but for all people. This issue is not fully disclosed within the Eurasian Economic Community, that's why the description of social threats and risks of integration policy in the field of education, as well as possible ways of development and prospects of cooperation is described and analyzed by us. Also, this work describes the forms of educational cooperation and the optimal organizational ways of implementing the EAEU integration. Much attention is paid to the method of statistical analysis of the students who arrived from the EAEU member states since 2019/20 academic year (statistics are given before world COVID19 situation for each country: Armenia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia).

Keywords: educational migration, academic mobility, integration, EAEU.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-139-2-116-128>

Received: 18.06.2021 / Accepted: 26.01.2022

Introduction

The processes related to the movement of people are one of the key elements of contemporary socio-economic reality. To some extent, this applies to such forms of mobility as migration for economic purposes, which undoubtedly became the subject of many researches just after intensification of migration related to the EAEU perspectives due to accession of countries such as Armenia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia. However, this also applies to such forms of mobility, having the character of internal population movements caused by other purposes than employment or higher earnings, namely educational migrations, which rely on movements of people from their current place of residence to an academic centre in order to undertake higher education.

The impact of educational migration on local labour markets of academic cities rarely becomes a subject of an academic study. However, this aspect of migration should be regarded as a process of the influx of students to an academic city; and it has a lot in common

with the immigration process, which is far more frequently undertaken in the literature concerning the issues of migration processes. In this context, literature research helps us to identify basic spheres of the influx of population affecting the local labour market. The influx of educational migrants to academic cities and the fact that they are undertaking employment during their study and after graduation affect the labour supply growth in the area of the influx. Such an apparent impact of educational migration on the labour market demonstrates the ongoing research surveys and observations performed at the mesoeconomic level. However, in literature on migration much more attention is paid to the effect of international economic migrants on the increase of labour supply in the influx area regarded in the macroeconomic perspective. In the literature concerning this subject matter there are also research studies that consider the possible effect of the influx of migrants on wages in the influx area. However, economists do not agree on the subject-matter of the unequivocal direction of this effect. Some of them argue that the influx of immigrants and the fact of undertaking by them employment in the influx area affects impact on the decrease of wages in the local labour market, while others show that the influx of labour force to local markets does not affect the value of wages received by local workers, and certainly it does not lead to the decline in wages. An explanation for lack of such an effect is the fact that poorly skilled immigrants are mostly undertaking jobs which are not demanded by the natives. The lack of the abovementioned effect is also explained by the case that the influx of migrants leads to the outflow of local workers from other regions causing return to the balance state in the local labour market.

Research methodology

The research carried out in this paper proved that migration can affect the demand for labour. The effect of migration on the labour demand is associated with the influx of people and the fact that they become consumers who increase the demand for goods and services on the local market which in turn leads to an increase of local demand for labour. The same consequences can bring on influx of students connected with educational migration – the language [1].

In Kazakhstan, about 23% of the population speaks Russian as their mother tongue. Here, we would like to emphasize, the Russian language acts as a second language or (depending on the level of education and place of residence) the first foreign language for the entire non-Russian population of the republic, primarily the Kazakhs. Despite the consolidation of the official status of the Russian language in the Constitution of Kazakhstan, it is leveled by other legislative acts and implemented state programs. In particular, the regulation on the translation by 2020 of the entire document flow into the Kazakh language, the introduction into the educational process of the concept of trilingualism, which implies the use of English as the language of teaching several serious disciplines in senior classes, as well as the translation of Kazakh language to Latin graphics. As a result of the introduction of such normative acts, the Russian language is gradually being squeezed out of the socio-political, economic life, the education system, the field of culture and the media [2].

In Armenia, the Russian language does not have an official status, but it is widespread, it is spoken by more than half of the population (58.6%). The Russian language in Armenia is recognized as the language of the national minority. In Belarus, only 15% of the

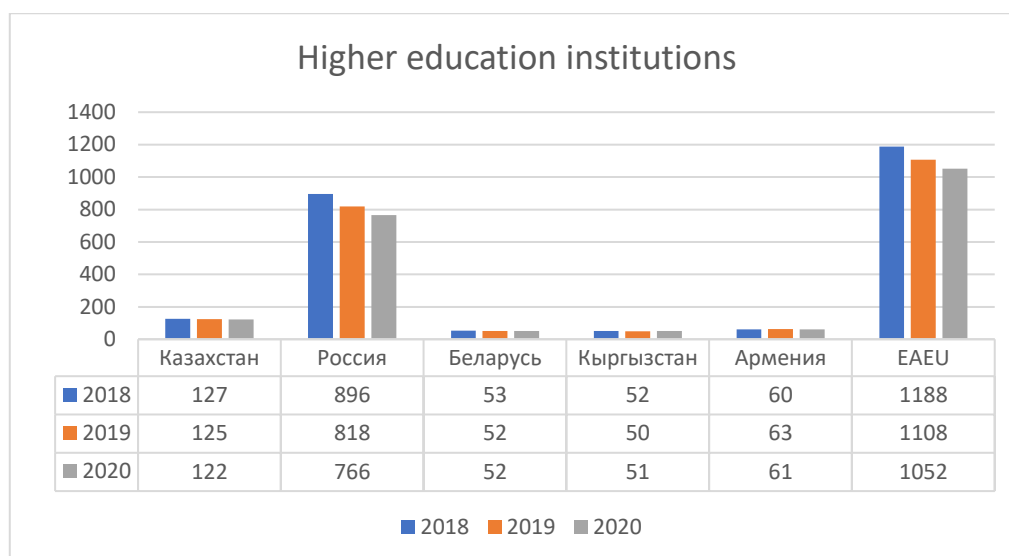
population define themselves as ethnic Russians. However, more than 80% of the country's citizens use Russian in almost all spheres of life.

For Kyrgyzstan, Russian is not an official language, but, unlike its neighbors, as a language of interethnic communication. There is still the possibility of obtaining in the country education in Russian, although since 2019 the following trend has been observed: the priority right when entering local universities is given to those who will study in the Kyrgyz language. Over the past few years, the position of the Russian language in the republic has weakened, as the republic's authorities pay attention to a deeper study of the Kyrgyz and English languages. Thus, the office work in the authorities in the coming years will be completely translated into the Kyrgyz language, citizens without sufficient knowledge of the Kyrgyz language can no longer apply for certain state positions. Mandatory testing for knowledge of the Kyrgyz language is being introduced in government departments. However, based on the massive participation of the labor force from Kyrgyzstan on the territory of Russia and Kazakhstan, the demand for the study of the Russian language in the republic seems to be quite high. Each of the EAEU member states has its own history, tradition and culture, differing significantly in scale, economic and resource potential, but having one common goal - to increase the efficiency of socio-economic policy to ensure the growth of the quality of life and well-being of its population. One of the significant drivers for the development of integration of the countries of the Eurasian Economic Union is the sphere of education and science. The common linguistic and scientific and educational space most effectively contributes to the integration process of the union [3].

According to the dynamics of the number of students in programs of higher professional education, a stable decline can be traced in all member countries of the union.

Figures 1 show statistics on the number of educational higher education institutions, according to which the dynamics is manifested not in intensive growth, but in stable moderate development in all EAEU members state. The data was taken from 2018 till 2020, because the statistical data of 2021 in other countries is not clear till this moment.

Figure 1. The number of educational institutions of HEI (at the beginning of the academic year; units)

Academic Mobility in EAEU countries

The development of academic mobility is reflected in the joint agreements of the EAEU and in the legal frameworks of the countries themselves. For example, in the Concept of the export of educational services of Kazakhstan for the period 2011–2020, among the priorities were “increasing the competitiveness of the Kazakhstan education system in the world”, “Increasing the level of income from the export of educational services”, “attracting qualified personnel to the country” [4]. In the Concept of long-term educational development of Kazakhstan for the period up to 2020, one of the target areas is called “increasing the share of foreign students in Kazakhstan educational institutions to 5% of the total number of students” [4].

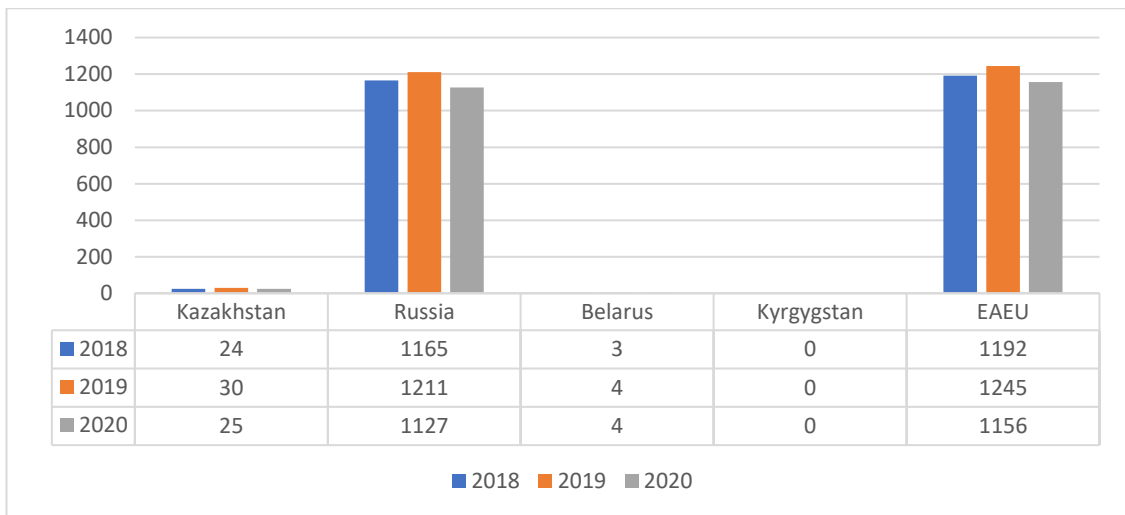
The number of students of educational institutions of higher professional education who arrived from the EAEU member states, from 2018/19 to 2019/20 academic year grew 1.4 times.

Moreover, the dynamics for countries is different - in Kazakhstan this indicator increased 2.4 times, and in Belarus it decreased 2.1 times. In Armenia and Russia, the dynamics are unstable. The high level of academic migration of students between the EAEU countries is due to the same conditions for admission to universities for their own citizens and citizens of the member countries of the integration association - competitive selection. However, the Covid19 gave his results and the amount of students has immediately decreased.

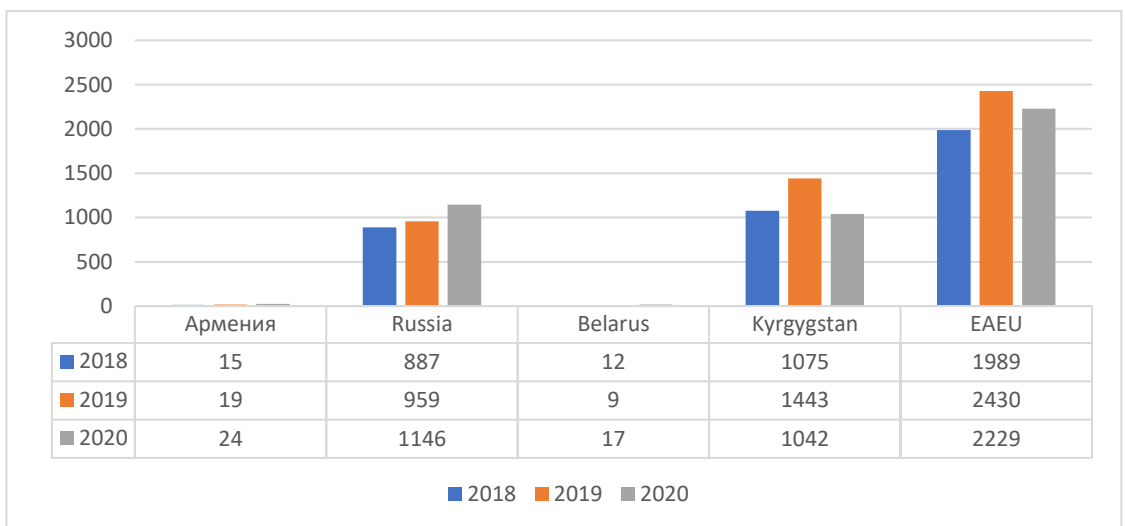
Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan notes the expediency of cooperation in the social and humanitarian sphere is noted, in particular, the importance of assisting higher educational institutions of the EAEU countries in establishing interuniversity relations, implementing joint projects and programs, expanding student exchanges and increasing academic mobility [5].

Figure. 2. The number of students who arrived in Armenia (at the beginning of the academic year; people)

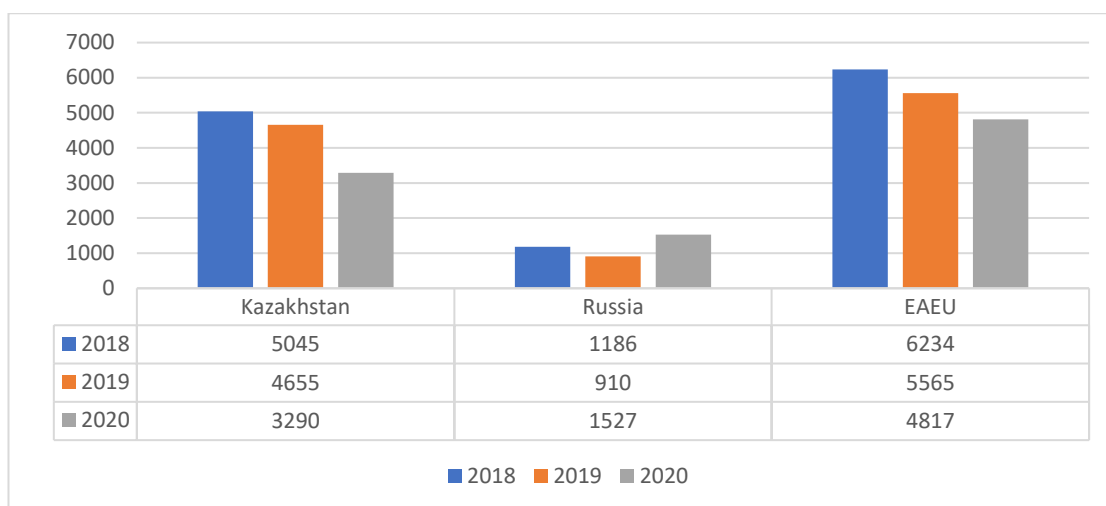

Figure 3. The number of students who arrived in Kazakhstan (at the beginning of the academic year; people)

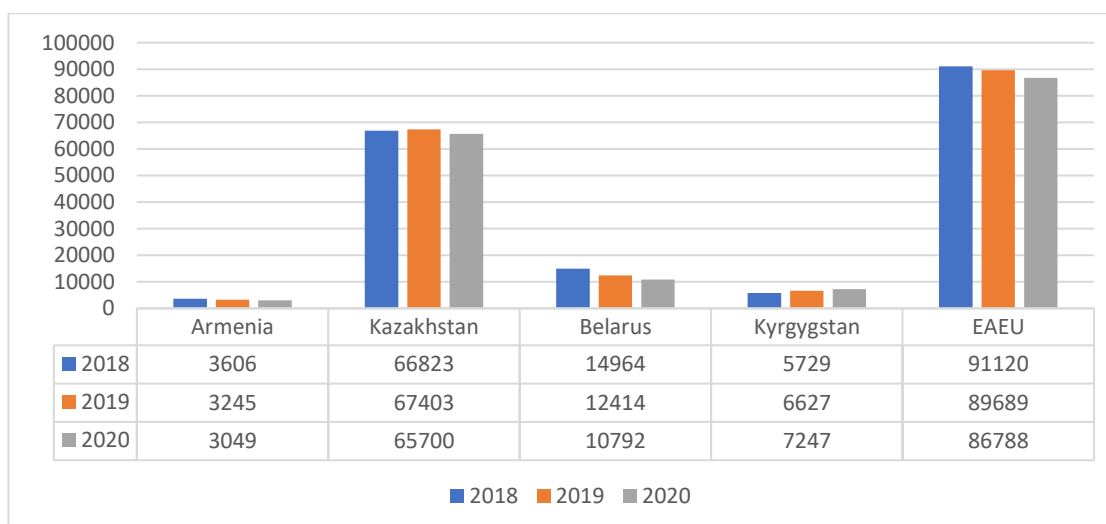
Figure 4. The number of students who arrived in Kyrgyzstan (at the beginning of the academic year; people)

The development of educational cooperation in the EAEU space is designed to help achieve the key goals of the National Education Project, including increasing competitiveness and developing the export of Kazakhstan education, introducing new practices and teaching methods, supporting talented youth, developing vocational education and lifelong learning.

The number of foreigners in Kazakh universities actively increased in 2018–2020, reaching its peak in the 2019 year (Figure 3). The liberalization of the labor market within the EAEU had a noticeable impact on the socio-economic situation in Kazakhstan. In 2018-2020 the number of citizens of Kazakhstan employed in other countries of the Union has grown 2.5 times. Almost 90% of them work in Russia.

Figure 5. The number of students who arrived in Russia (at the beginning of the academic year; people)

As we can see from Figure 5, in Kyrgyzstan for the period under review, no students from Armenia and Belarus were recorded, which indicates that there is no demand for a diploma from this country from friendly partner states. For many years, Kazakhstan has been the

undisputed leader in the number of students enrolled in Russian universities. In the 2018 year in Russia there were 66,821 students from this country, in the 2019 academic year enrolled 67 403 students. It is possible to trace the growth trend in the number of Kazakhstan students, but in 2020 65,700 students arrived, which is 2% less than according to the statistics of the previous year.

Discussion

Education, training, research, expert and analytical support, regular information exchange are important factors in the development of all EAEU member states. But educational cooperation in the EAEU is not yet a sphere of supranational regulation and remains in the sphere of national competence of the member states. The idea of a common Eurasian educational space, which Russia has repeatedly advocated, has not yet found support from all countries of the Union. At the same time, cooperation in the educational sphere in the EAEU space is consistently evolving and becoming more and more diverse in formats, including the formation of international associations and consortia of universities; international bilateral educational cooperation; online educational formats; educational programs on Eurasian integration and its specific areas at the level of bachelor's, master's, additional vocational education; development of educational and teaching materials, publication of specialized periodicals on Eurasian topics; short-term scientific and educational events, including educational schools, as well as joint research activities.

Cooperation in the field of education in the EAEU space goes beyond the formal political framework of integration. Thus, the Eurasian Association of Universities, which unites more than 100 universities of the CIS countries, seeks to preserve a single educational space and ensure the equivalence of university degrees, and the development of university cooperation. The possibility of implementing educational programs in a networked form has a number of advantages - improving the quality of education, accumulating the best practices of international experience, updating educational programs, as well as developing personal and professional competencies and motivation of students.

The most active educational cooperation in the Eurasian space is developing in a bilateral version. Most Kazakhstan universities consider universities from neighboring countries, including those from the EAEU, as priority international partners, and students from these countries dominate the composition of foreign students. Such bilateral cooperation includes joint educational programs, double degree programs, the organization of joint centers on the basis of universities. Joint (Slavic) universities, which are created on the basis of bilateral agreements in Armenia, Belarus, Kyrgyzstan and Tajikistan, can be considered a successful example of bilateral cooperation that also "crosses" the political borders of the EAEU.

Network forms of educational cooperation are the optimal organizational way to implement integration in the educational sphere. The EAEU is not an exception: The CIS Network University functions as a Consortium with equal partnership of all partner universities and is open for the entry of other organizations in the manner established by the Consortium.

The Eurasian Network Financial Institute, an association uniting six educational

institutions of the EAEU member states, was created for cooperation in the field of education and science in the field of finance in order to provide human and scientific support for the effective interface of national financial systems in the EAEU. This consortium undoubtedly increases the competitiveness of the Union countries, provides an opportunity for a wide range of citizens to use massive open courses, establishes educational and cultural exchange not only between the participating countries, but also with foreign countries, makes it possible to invite highly motivated students and scientific teaching staff.

The inclusion of the "Eurasian dimension" (by analogy with the "European dimension" within the Bologna process) in the educational programs of higher education has also become a vivid manifestation of the evolution of educational cooperation in the EU. Specialized bachelor's and master's programs have been developed on the topic of Eurasian integration. At the present time, the format of additional professional education has not yet gained sufficient popularity with the projected high demand for such programs, since there is an objective need to raise awareness of the Eurasian integration of officials and business representatives, the academic community and the general public of the EEU member states.

Many educational and scientific organizations conduct research on processes in the EAEU, thereby forming centers of competence for Eurasian integration, solving problems of teaching and popularizing Eurasian subjects, informing professional communities, authorities and the public about the integration processes taking place in the EEU [6].

One of the solutions within the framework of integration in the field of education could be the creation of a single Eurasian educational space. It was Kazakshtan that repeatedly put forward this idea and substantiated the expediency of creating a Eurasian educational space, considering it one of the key tasks of Eurasian integration [7]. Most often, these ideas emphasized integration in the field of higher education (the most sensitive, from the point of view of national interests, and the most difficult to integrate due to differences in educational standards, approaches to quality assessment). In addition, the four EAEU countries are included in the broader framework of international educational integration, while remaining participants in the Bologna process, which is also a deterrent to the formation of a single Eurasian higher education space. The need for a unified educational space is urgent, because the existing requirements for specialists in the 21st century are fully integrated into the global economy. The internationalization of education in the EAEU member states presupposes the unification of efforts to develop and implement certain measures to create common scientific bases.

There is a lack of harmonization of national legislation and regulatory practice in the field of education, including in the area of assessment and mutual recognition of learning outcomes, requirements for teacher training, as well as intercountry inequality in financing education, development of education infrastructure, levels of education [8]. "Digitization" of education and linguistic difficulties remain a challenge for educational integration in the strict sense of the word. In addition, when discussing Eurasian cooperation in education, less attention is paid to school education, as well as postgraduate education and adult education. At the same time, it is at these levels of education that the cooperation of the EAEU countries can be significantly enhanced and important integration effects can be achieved, since the future of an integration

association directly depends on its human resources, citizens of the EAEU countries, their participation in the development of specific Eurasian projects [9].

Results

Recommendations for deepening and developing cooperation in the field of education of the EAEU include:

- establishing close contacts between educational institutions of the allied countries, including ties between pedagogical universities, expanding student exchange, creating specialized network educational structures;

- the formation of common approaches to assessing the quality, primarily of school education and education for adults, as well as the implementation of joint projects and initiatives to ensure the quality of education based on the use of the best experience of intercountry comparative studies of learning outcomes;

- formation of a single space in the field of vocational education and training in order to ensure lifelong education;

- introduction of a system of Eurasian grants to support the most talented students and teaching staff;

- expanding the range of programs of additional professional education in the field of Eurasian integration processes, aimed at representatives of government, business, academia, the general public;

- development of research and information infrastructure and the formation of a comfortable environment;

- solid professional education in the field of Eurasian integration processes, focused on representatives of government, business, academia, the general public;

- development of research and information infrastructure and the formation of a comfortable environment;

- assistance in the provision of scientific, educational, methodological, reference, spiritual, moral and artistic literature, audio and video materials;

- the formation in the authorities of the allied countries of specialized structures responsible for humanitarian and technological cooperation, scientific and educational integration, cultural and scientific and technical activities within the framework of the Eurasian project.

Internal restrictions and barriers: inability to enter the world rankings, lack of practice of obtaining international grants and difficulties with publishing activities (affiliation problems), lack of a database of university graduates, a small number of contacts with employers, possible problems with the choice of an intermediary language, insufficient linguistic literacy of students and university staff. There is a need for gradual and consistent harmonization of legislation and regulatory practice in the field of education, science, innovation, intellectual property, educational and professional standards in all partner countries of the Union.

Conclusion

Due to historical, socio-cultural, economic factors, Kazakhstan becoming attractive country in terms of migration in the Eurasian and post-Soviet space. First, in some Kazakhstan regions and sectors of the Russian economy there is an objective need for the population in general and labor resources in particular. Currently, sectors of the economy and individual enterprises in Kazakhstan need certain categories of foreign workers and specialists, the education system requires foreign students, and the implementation of the idea of “innovative development” of the country is impossible without the involvement of highly qualified specialists from abroad [10].

Now Kazakhstan still has the opportunity to make the most of the migration resource to replenish the country's population at the expense of a culturally, linguistically and mentally close population. However, migration resources in the countries of the former USSR are not endless, there is a competition for them, migration flows from the countries of Central Asia, Ukraine, Moldova are reoriented to new directions. In this context, the migration policy of Kazakhstan should be more adequate for the time, and the state should actively work on the migration attractiveness of the country. The EAEU needs the support of the scientific and expert community. His opinion seems to be extremely important for ensuring the completeness of information from various sources when regulators make decisions. The expert community collects and analyzes facts that, for various reasons, are not made public in the official environment, and identifies unresolved issues. The role of the expert community is also great in the perception of the population of certain problems associated with migration and integration processes.

Note

In Kazakhstan, undergraduate programs refer to programs of higher professional education and master's programs refer to programs of postgraduate education.

References

1. Bodvarsson O.B., Van den Berg H. The Economics of Immigration: Theory and Policy / O.B. Bodvarsson H. Van den Berg. – New-York: Springer-Verlag, 2013. – 459 p.
2. Treaty on the Eurasian Economic Union. [Web resource]. – 2022. – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_170264/ (accessed 30.07.2021).
3. 10 most important events in Central Asia in 2019. [Web resource]. – 2022. – URL: <https://asiaplustj.info/ru/news/centralasia/20190228/10-naibolee-vazhnih-sobitii-v-tsentralnoi-azii-v-2019-godu> (accessed 10.07.2021).
4. International Migration Report 2015: Highlights/United Nations Population Division, Department of Economic and Social Affairs. – New York. – 2016. – P. 250.
5. Eurasian Economic Union in figures: short statistical compilation; Eurasian Economic Commission. – Moscow. – 2019. – P.199.
6. Referral rules for studying abroad, including within the framework of academic mobility approved by order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated November 19, 2008 No. 613 [Web resource]. – 2022. – URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/V080005499_ (accessed 15.07.2021).

7. Eurasian Economic Union in figures: short statistical compilation. [Web resource]. – 2022. – URL: [http:// www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat / econstat / Pages/education.aspx](http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Pages/education.aspx) (accessed 05.08.2021).
8. Osipov G.V., Osadchaya G.I., Andreev E.M. Eurasian integration processes: socio-political dimension / G.V. Osipov, G.I. Osadchaya, E.M. Andreev. – Moscow: BIBLIO-GLOBUS, 2018. – 374 p.
9. Bordachev T.V., Vishnevsky K.O., Glazatova M.K. etc. Eurasian economic integration: development prospects and strategic objectives for Russia: XX April Intern. scientific. conf. on the problems of economic and social development, Moscow, April 9-12. 2019. – House of the Higher School of Economics, Moscow, 2019. – P.123.
10. Kireev E.Yu. Migrants from Member States of the Eurasian Economic Union in Moscow: economic behavior and problems of adaptation to labor market. Economic theory and economic practice: global challenges. Proceedings of the International Conference "Evolution of the International Trading System: Problems and Prospects - 2018 ". – Saint Peterburg. 2019. – P. 241–251.
11. Joint declaration of the European Ministers of Education convened in Bologna on 19 June 1999 (Bologna Declaration). [Web resource]. – 2022. – URL: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/Ministerial_conferences/02/8/1999_Bol (accessed 30.08.2021).

А.А. Мұхаметжан

А.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр Сұлтан, Қазақстан

Білім көші-қоны: Қазақстан Республикасының әлеуметтік қауіп-қатерлері, болашағы және динамикасы

Аңдатпа. Бұл жұмыста білім беру миграциясы Еуразиялық экономикалық одақ елдерінің интеграциялық дамуының маңызды драйверлерінің бірі ретінде қарастырылады. Білім беру көші-қоны - бұл жаңа интеграциялық мәселелердің негізі, және бұл мәселе ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің барлық білім министрлерінің күн тәртібінде тұр, өйткені көптеген студенттер тұрғылықты жерін ауыстырады, ал ақылдылары өздері үшін жақсы өмір табуға тырысады. Иммиграция проблемасына алып келетін олардың отбасылары ғана емес, студенттер, сонымен қоса барлық адамдар. Бұл мәселе Еуразиялық экономикалық қоғамдастық шеңберінде толық ашылмаған, сондықтан бұл жұмыста білім беру саласындағы интеграциялық саясаттың әлеуметтік қатерлері мен тәуекелдерінің сипаттамасы, сондай-ақ ынтымақтастықтың даму жолдары мен перспективалары сипатталған және талданған. Бұл жұмыста білім беру саласындағы ынтымақтастық нысандары мен ЕАЭО интеграциясын жүзеге асырудың оңтайлы ұйымдастырушылық жолдары көрсетілген. 2019/20 оқу жылынан бастап ЕАЭО-ға мүше

елдерден келген студенттерді статистикалық талдау әдісіне көп көңіл бөлінеді: әр мемлекет үшін COVID19–пен жаһандық жағдайға дейінгі статистика.

Түйін сөздер: білім беру миграциясы, академиялық ұтқырлық, интеграция, ЕАЭО.

А.А. Мухаметжан

Евразийский университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Образовательная миграция: социальные угрозы, перспективы и динамика на примере Республики Казахстан

Аннотация. В данной работе образовательная миграция рассматривается как один из значимых драйверов интеграционного развития стран Евразийского экономического союза. Образовательная миграция - основа новых интеграционных проблем, и этот вопрос стоит в повестке дня всех министров образования государств-членов ЕАЭС, потому что многие студенты меняют места проживания и более умные пытаются найти лучшую жизнь для них и для своих семей, что приводит к проблеме миграции не только студентов, но и всех людей. Этот вопрос не раскрывается полностью в рамках Евразийского экономического сообщества, поэтому описание социальных угроз и рисков интеграционной политики в сфере образования, а также возможные пути развития и перспективы сотрудничества описываются и анализируются нами. Также в данной работе описаны формы образовательного сотрудничества и оптимальные организационные способы реализации интеграции ЕАЭС. Большое внимание уделяется методу статистического анализа студентов, прибывших из стран-членов ЕАЭС с 2019/20 учебного года статистика приведена до мировой ситуации с COVID19 для каждой страны: Армении, Беларуси, Казахстана, Кыргызстана, России статистика приведена до мировой ситуации с COVID19 для каждой страны: Армении, Беларуси, Казахстана, Кыргызстана, России.

Ключевые слова: образовательная миграция, академическая мобильность, интеграция, ЕАЭС

References

1. Bodvarsson O.B., Van den Berg H. The Economics of Immigration: Theory and Policy, (Springer-Verlag, New York, 2013, 459 p.).
2. Treaty on the Eurasian Economic Union, Available at: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_170264/ (accessed 30.07.2021).
3. 10 most important events in Central Asia in 2019, Available at: <https://asiaplustj.info/ru/news/centralasia/20190228/10-naibolee-vazhnih-sobitii-v-tsentralnoi-azii-v-2019-godu> (accessed 10.07.2021).
4. International Migration Report 2015: Highlights/United Nations Population Division, Department of Economic and Social Affairs. New York. 2016. P. 250.
5. Eurasian Economic Union in figures: short statistical compilation; Eurasian

- Economic Commission. Moscow. 2019. P.199.
6. Referral rules for studying abroad, including within the framework of academic mobility approved by order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated November 19, 2008, No. 613 Available at: http://adilet.zan.kz/rus/docs/V080005499_ (accessed 15.07.2021).
  7. Eurasian Economic Union in figures: short statistical compilation. Available at: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Pages/education.aspx (accessed 05.08.2021).
  8. Osipov G.V., Osadchaya G.I., Andreev E.M. etc. Eurasian integration processes: socio-political dimension. (BIBLIO-GLOBUS, Moscow, 2018, 374 p.).
  9. Bordachev T.V., Vishnevsky K.O., Glazatova M.K. etc. Eurasian economic integration: development prospects and strategic objectives for Russia: XX April Intern. scientific. conf. on the problems of economic and social development, Moscow, April 9-12. 2019. House of the Higher School of Economics, Moscow. 2019. P. 123.
  10. Kireev E.Yu. Migrants from Member States of the Eurasian Economic Union in Moscow: economic behavior and problems of adaptation to labor market. Economic theory and economic practice: global challenges. Proceedings of the International Conference "Evolution of the International Trading System: Problems and Prospects - 2018 ". Saint Peterburg. 2019. P. 241–251.
  11. Joint declaration of the European Ministers of Education convened in Bologna on 19 June 1999 (Bologna Declaration). Available at: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/Ministerial_conferences/02/8/1999_Bol (accessed 30.08.2021).

Information about the author:

Mukhametzhan Ayaulym Altynbaevna – The 2nd year Ph.D. student in Regional studies, Department of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Мұхаметжан Аяұлым Алтынбаевна – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Халықаралық қатынастар факультеті, аймақтану кафедрасының 2 курс докторанты, Нұр - Сұлтан, Қазақстан.

Теоретические аспекты двусторонних отношений между Узбекистаном и Казахстаном в 1991 – 2016 годах

Аннотация. В 90-е годы XX века на мировой политической арене в результате краха биполярного мироустройства и распада Советского Союза процесс трансформации в системе международных отношений принял большой оборот. Эти процессы, происходящие в мире, находят свое отражение и в отношениях между новыми независимыми Центральноазиатскими государствами. Узбекистан и Казахстан являются двумя крупнейшими странами Центральной Азии, и актуальность статьи определяется тем, что процессы экономического развития, безопасности, политической стабильности, межрегионального сотрудничества и интеграции внутри региона тесно связаны с состоянием отношений между двумя странами. Поэтому укрепление многовековой дружбы, добрососедства и разностороннего сотрудничества с соседним Казахстаном имеет важное значение в продвижении внешнеполитических интересов нашей страны. В этой связи важным будет повышение качества тесного сотрудничества в сфере безопасности, торгово-экономической, водной, энергетической, транспортной и культурно-гуманитарной сферах с соседним Казахстаном. Статья посвящена комплексному исследованию теоретических аспектов взаимоотношения Узбекистана и Казахстана, охватывающих 25 лет после обретения независимости. Целью статьи является теоретическое обоснование истории всесторонних отношений двух стран, а также анализ региональных интеграционных процессов, провалившихся в отношениях двух стран с использованием различных парадигм. Значительное внимание уделяется научному анализу роли руководителей двух государств в развитии двусторонних отношений. Основу методологии составили историко-сравнительный, систематизационный, проблемно-хронологический, контент-анализ и экспертный методы. Сделан вывод о том, что двусторонние узбекско-казахстанские отношения носят всеобъемлющий и уникально сложный характер, именно поэтому для раскрытия двусторонних отношений между двумя государствами использован ряд современных парадигм и подходов к теории международных отношений.

Ключевые слова: неореализм, неолиберализм, цивилизационный подход, когнитивные процессы и психологический подход, региональная интеграция.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-139-2-129-138>

Поступила: 26.03.2022 / Одобрена к опубликованию: 28.04.2022

Введение

В 1990-е годы, с окончанием «холодной войны» и распадом Советского Союза, в теории международных отношений стали происходить серьезные изменения. Учитывая реалии, возникла необходимость пересмотреть основные идеи фундаментальных теорий. В результате трансформировались базовые теории международных отношений, появилась возможность анализировать изменяющиеся отношения между государствами. Эти процессы наблюдались и при теоретическом анализе отношений новых независимых Центральноазиатских государств. При изучении взаимоотношений двух ведущих стран региона – Узбекистана и Казахстана использовались трансформированные теории международных отношений и современные научные подходы в этой области.

Теоретический анализ отношений между двумя странами показывает, что невозможно охватить всеобъемлющие отношения с помощью конкретной теории или научного подхода. Поэтому целесообразно рассматривать узбекско-казахстанские отношения через призму разных теорий и подходов.

Методология исследования

При написании статьи эффективно использовались такие методы научного исследования, как историко-сравнительный, систематизационный, проблемно-хронологический, контент-анализ и экспертное заключение.

Теоретические аспекты узбекско-казахстанских отношений изучались на основе работ таких ученых, как С.Хантингтон[1], А.Яковлев [10], Сатч, Петер и Илиас [6], В.Марк и Р.Паул [4], Р.Жексон и Г.Соренсен [2], П.Цыганков [9], С.Лобелл, Н.Рипсман и Дж.Талиоферро [3], Р.Швеллер[5]. Необходимо отметить, что узбекско-казахские отношения изучались рядом ученых, но их число невелико. В связи с небольшим количеством фундаментальных исследований и работ, посвященных отношениям двух стран, статья основывалась на статьях и мнениях ученых и экспертов, опубликованных в научных журналах, газетах и новостных сайтах.

Комментируя узбекско-казахстанские отношения в первые годы независимости, казахстанский ученый и посол У.Узбеков отмечал: «Казахстанско-узбекские отношения являются ключевым фактором регионального развития Центральной Азии. «Центральная Азия – очень активный регион, и состояние и развитие отношений в нем во многом определяется отношениями двух стран» [11]. Действительно, состояние отношений между Узбекистаном и Казахстаном является фактором, напрямую влияющим на мир и стабильность, экономическое развитие и солидарность в регионе Центральной Азии. Первые интеграционные процессы, запущенные в регионе, стали результатом углубления экономических отношений между двумя странами.

Российский исследователь И.Ханова высоко оценила узбекско-казахстанские отношения, сказав: «сотрудничество между Казахстаном и Узбекистаном имеет положительную динамику. Товарооборот между Казахстаном и Узбекистаном достаточно стабилен. Единственной целью двух стран является поддержание стабильности и мира в регионе, всемерное развитие тесных добрососедских отношений. Казахстан и Узбекистан, как два ведущих государства Центральной Азии, имеют большой потенциал для развития политических, экономических и культурно-гуманитарных связей» [12]. С экономической точки зрения отношения между двумя странами характеризуются устойчивой тенденцией роста. Но мы не можем сделать такой вывод, когда речь идет о политических отношениях. Это связано с тем, что в начале 2000-х узбекско-казахстанские политические отношения несколько охладились.

Обсуждение

В данном разделе на основе ряда теорий и подходов анализируются узбекско-казахстанские отношения за годы независимости. В связи с этим необходимо подчеркнуть важность и широту цивилизационного подхода, изучающего систему международных отношений на основе цивилизаций, не отрицая классических теорий. «Теория цивилизаций изучает длительные исторические процессы, особенно процессы перехода, при которых происходят радикальные изменения в мировой системе» [7]. Возникает закономерный вопрос о том, что такое сама цивилизация. «Цивилизация – это стабильная этно-демографическая и социально-культурная общность, населяющая определенную

территорию и обладающая в течение многих веков явно выраженными традиционными чертами: комплекс взаимосвязанных посредством религии обычаев, норм поведения, взглядов и идеалов, социальных и культурных ценностей, основ мировосприятия и национальной психологии» [10].

Следует отметить, что цивилизационный подход стал парадигмой, широко обсуждаемой учеными, работающими в области международных отношений, с момента окончания «холодной войны». Это связано с тем, что идеи, выдвигавшиеся в рамках традиционных теорий в этот период, не могли объяснить сущность процессов, происходящих в системе международных отношений. Дискуссия о цивилизационном подходе активизировалась в 1993 г. после публикации в журнале «Международные отношения» статьи американского политолога, аналитика и философа С.Хантингтона «Столкновение цивилизаций». В 1996 году автор расширил статью и опубликовал ее в виде книги под названием «Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка». В этой книге динамика современных международных отношений анализируется через призму цивилизационных процессов.

С.Хантингтон описывает цивилизацию как «наивысшее культурное образование, объединяющее людей и обеспечивающее им определенную степень культурной самобытности» [8]. В этом смысле цивилизация определяется общими объективными элементами, такими как язык, история, религия, обычаи, социальные институты, а также пониманием людьми своей идентичности. Говоря о количестве цивилизаций, С.Хантингтон указывает, что единой меры нет, в истории насчитывается 15 цивилизаций, 7 из которых существуют до сих пор, а остальные уже вымерли, и включают в себя следующие цивилизации, дожившие до настоящего времени: Син (Китай), Японский, Индийский, Исламский, Западный, Латиноамериканский, Африканский. Автор также останавливается на особенностях этих цивилизаций. Он говорит об особенностях исламской цивилизации, признавая, что она включает в себя «отдельные культуры и субцивилизации, такие как арабы, турки, персы и малайцы» [1].

Следует отметить, что Узбекистан и Казахстан принадлежат к тюркской субцивилизации исламской цивилизации, упоминаемой С.Хантингтоном. Действительно, узбеки и казахи принадлежат к одной цивилизации с точки зрения общего языка, истории, религии и обычаев. Эти два народа долгое время жили как единственные тюркские народы на территории современной Центральной Азии и были искусственно разделены на узбеков, казахов, кыргызов и туркмен в советское время. Однако и в советское время узбекский и казахский народы находились в тесном контакте. Даже после обретения независимости узбекский и казахский народы старались быть ближе друг к другу. Но из-за влияния великих держав динамика сотрудничества двух братских народов колебалась. Тем не менее, узбекский и казахский народы всегда стояли плечом к плечу и поддерживали друг друга. Хотя узбеки и казахи политически принадлежат к двум государствам, они остаются частью единой тюркской цивилизации с точки зрения общей истории, языка, религии, культуры и традиций.

Еще одной теорией, оказавшей большое влияние на международные отношения, является неоллиберализм, являющийся логическим продолжением идей школы либерализма, претерпевших трансформацию после краха биполярной системы. В свою очередь, эту парадигму сейчас также называют неоллиберальным институционализмом. Это связано с тем, что основное внимание в этой теории уделяется международным политическим институтам. Представители школы неоллиберализма утверждают, что международные политические институты могут позволить государствам успешно сотрудничать в международных отношениях. Наиболее известными представителями

школы неолиберализма являются американские политологи Роберт Кеохейн и Джозеф Най.

В целом, с точки зрения неолиберального институционализма, международные институты могут принимать форму одной из трех форм [4]:

Первый — формальные межправительственные или межэтнические неправительственные организации: целевые структуры — это организации с четкими правилами и задачами. Организация Объединенных Наций и Международный комитет Красного Креста являются хорошими примерами этого.

Второй — международные режимы, то есть институциональные правила, касающиеся конкретных вопросов, четко согласованных правительствами. К ним относятся международный валютный режим, установленный в 1944 году и адаптированный к изменяющимся обстоятельствам, режим морского права, разработанный в 1970-х годах, и различные соглашения о контроле над вооружениями между Соединенными Штатами и Советским Союзом во время холодной войны.

В-третьих, это конвенции, т. е. неформальные институты (обычные нормы и практики), которые включают в себя определенные правила и соглашения. Эти концепции позволяют актерам понимать друг друга и координировать свои действия. Они не только облегчают координацию, но и помогают актерам не совершать ошибок в ситуациях, отвечающих хотя бы их сиюминутным интересам. «Взаимость» является ярким признаком конвенции, и политические лидеры ожидают друг от друга позитивных и негативных отношений на международной арене, предсказывая последствия в случае нарушения конвенции одной из сторон. Дипломатический иммунитет является примером конвенции, существовавшей на протяжении столетий до того, как она была кодифицирована посредством официальных соглашений в 1960-х годах.

Представители школы неолиберализма утверждают, что следует измерять степень институционализации международных структур. По их мнению, степень институционализации измеряется на основе двух параметров: «масштаб» и «глубина». «Масштаб» оценивает области проблем, которые объединяют институты.

Это показывает, что институты могут сотрудничать не только в экономической сфере, но и в других сферах (военных и общественно-политических вопросах). Предлагаются три измерения для оценки «глубины» институционализации [2]: общность, т. е. уровень ожидания от участников системы интерпретации надлежащего поведения; Специфичность — это степень ясности предположений в форме правил; Автономия — это степень, в которой учреждение может изменять свои правила независимо, а не в зависимости от внешних агентов (государств).

Приведенные выше измерения еще нуждаются в изучении. Потому что даже сегодня невозможно измерить точный уровень институционализации международных институтов.

Сторонники институционального либерализма считают, что международные институты способствуют развитию сотрудничества между государствами и тем самым уменьшают страх перед недоверием и международной анархией между государствами. [2]

Если мы применим эту трактовку к отношениям между Узбекистаном и Казахстаном, то увидим, что в первые годы независимости две страны уделяли особое внимание институциональному развитию отношений. В частности, в июле 1993 года Казахстан и Узбекистан подписали соглашение о мерах по углублению экономической интеграции на 1994-2000 годы. В январе 1994 года стороны подписали соглашение о создании Единого экономического пространства (в апреле этого года к соглашению присоединилась Кыргызская Республика), результатом которого стало создание

региональной организации под названием Центральноазиатский союз. В 1998 году Центральноазиатский союз был переименован в Центральноазиатское экономическое сообщество. В 2002 году Центральноазиатское Экономическое Сообщество было переименовано в Организацию Центральноазиатского Сотрудничества (ОЦАС). В октябре 2005 года ОЦАС было объединено в Евразийское экономическое сообщество. Это положило конец межгосударственному институциональному сотрудничеству в регионе Центральной Азии.

Здесь видно, что возобладали взгляды представителей школы неореализма. Неореалисты критикуют роль, которую либералы отводят международным институтам. По их мнению, хотя государства и сотрудничают через институты, они все же делают это только на основе собственных решений и личных интересов. Следовательно, сильные господствуют в международных отношениях. Неореалисты говорят, что «институты — это не что иное, как театральные сцены, в которых возникают пьесы о власти. Следует помнить, что пьеса написана драматургом, то есть государствами» [2]. По их мнению, «основными участниками международных отношений являются государства и образуемые ими союзы. Их главная цель — защита национальных интересов, обеспечение национальной безопасности и поддержание сложившейся ситуации в международных отношениях. Главное средство достижения этой цели — сила и союз» [9]. Отсюда видно, что международные институты не важны сами по себе.

Другой парадигмой, воплощающей лучшие элементы неореализма и классического реализма, призванной компенсировать неореализм, подвергшийся резкой критике после краха биполярной системы на международной арене, является неоклассический реализм. По мнению представителей этой научной школы, система международных отношений носит анархический характер, а главными действующими лицами являются государства. Роль руководителей государства в формировании внешней политики такова, что внутренняя политика государства определяет его внешнюю политику. Неоклассические реалисты также поддерживают идеи неореалистов, основанные на структурном подходе. Но реалисты-неоклассики утверждают, что структура не является первостепенной в международных отношениях и что внешняя политика, проводимая государственными лидерами, также играет определенную роль. Однако неоклассические реалисты считают, что «лидеры, которые не в состоянии последовательно реагировать на системные интересы, ставят под угрозу выживание своих государств» [3]. Другими словами, международная система (анархия и баланс сил) ограничивает поведение государств, но строго не определяет политику и действия руководства.

Сторонники неоклассического реализма, опираясь на реальную концепцию баланса сил, добавляют, что взаимное недоверие государств, неспособность правильно понять друг друга или неспособность руководителей государств мобилизовать государственную власть и общественную поддержку могут привести к дисбалансу в международной системе. Они указывают, что существует четыре типа баланса сил [5]:

Адекватное балансирование (appropriate balancing) – повышение своих сил для противостояния реальной военной угрозе, которую невозможно нейтрализовать;

Несоответствующее / избыточное балансирование (inappropriate / over balancing) – это попытка политического оппонента повысить свою обороноспособность или непропорционально накопить власть, ошибочно расценивая действия оппонента как агрессивные.

Неравновесие (nonbalancing) – это сознательный отказ от политики балансирования, сопровождающийся вынужденными уступками из-за неприемлемых военных издержек. Оно может принимать различные формы, такие как следование политике более сильного

противника, уступка, уход от конфликтной ситуации, отвлечение противника, чтобы не раскрыть, в какой позиции он находится. Бегство может быть ответом на действия ревизиониста (претендующего на изменение статус-кво) или агрессивного государства; это делается не только из-за недостатка мощности, но и в надежде получить выгоду от изменения баланса.

Дисбаланс (underbalancing) – это неэффективное уравнивание или отказ от агрессивных действий, которые могут привести к войне.

Исходя из вышеизложенного, можно сказать, что в узбекско-казахстанских отношениях можно найти много элементов неоклассического реализма. В Центральноазиатском регионе интеграционные процессы во главе с Узбекистаном и Казахстаном, начавшиеся в 1990-х годах, не имели большого успеха из-за того, что государства являются ключевыми игроками в системе международных отношений и не отдают власть вышестоящим структурам. В условиях быстрого распада региональных институциональных структур соглашения и контракты, заключенные в рамках интеграционных процессов, оставались на бумаге и стали практически неэффективными.

Кроме того, в силу неуравновешивающего фактора Казахстан отделился от Центральноазиатского региона в результате действия в согласии с политикой более сильных, чем он, великих держав. Была разработана концепция под названием Евразия, и произошел сдвиг в сторону России.

Другим подходом, который фокусируется на отдельном лице, принимающем решения в системе международных отношений, является когнитивно-психологический подход, с особым акцентом на психологические аспекты, такие как восприятие лиц, принимающих решения, акторов. Американский политолог Роберт Джервис исследует причины ошибочных представлений лиц, принимающих решения, и поднимает вопрос о том, почему акторы совершают ошибки или неправильно понимают намерения и действия других. Р.Джервис приводит несколько причин: «акторы видят то, что хотят видеть, а не то, что происходит на самом деле; ими управляют укоренившиеся, существовавшие ранее убеждения (например, склонность считать другие государства врагами), и они заняты «мечтами» [2].

Маргарет Херман, американский политический психолог, утверждает, что «для понимания внешнеполитического поведения лидеров необходимо учитывать такие факторы, как их опыт в международных отношениях, политический стиль, политическая социализация и более широкое видение мира» [2].

Действительно, в странах Центральноазиатского региона, в частности в Узбекистане и Казахстане, важную роль в формировании внешней политики играют отдельные лица, т.е. главы государств. Направление внешней политики и состояние межгосударственных отношений тесно связаны с мировоззрением и поведением первого лица. Узбекско-казахстанские отношения пошатнулись из-за действий руководителей государства. Поэтому можно сказать, что определяющая роль первых лиц в межгосударственных отношениях как в Узбекистане, так и в Казахстане остается важным фактором.

Результаты

При изучении узбекско-казахских отношений через призму теорий международных отношений, изучающих двусторонние отношения узбекские и казахские народы, веками проживающие на одной территории, еще раз доказали свою принадлежность к единой тюркской цивилизации по языку, обычаям и традициям, национальной культуре в целом.

В первые годы независимости под влиянием неолиберальных идей набирал силу процесс региональной интеграции под руководством Узбекистана и Казахстана. На основе ряда соглашений и договоров созданы региональные организации, стоящие выше государственных. За прошедшие годы название организации изменилось, и она приобрела новый облик. Проведена большая работа по созданию единого экономического пространства между государствами. Региональные институциональные структуры способствовали дальнейшему расширению экономического сотрудничества между государствами.

Однако через некоторое время возобладали идеи сторонников неоклассического реализма, то есть региональные институциональные структуры потерпели крах из-за преобладания национальных интересов государств, отсутствия доверия друг к другу, отношения между государствами несколько охладились. В данном случае негативную роль сыграл и человеческий фактор, то есть поведение руководителей государства.

Концепция когнитивных процессов и психологический подход подтвердили важность роли первых лиц в отношениях Центральноазиатских государств, в частности Узбекистана и Казахстана. По воли глав государств узбекско-казахстанские отношения с годами то охлаждались, то потеплились. Отсюда можно сделать вывод, что политическая воля руководителей государства сыграла важную роль в развитии двусторонних отношений.

Выводы

В ходе теоретического изучения узбекско-казахстанских отношений были сделаны следующие выводы:

Во-первых, для раскрытия двухсторонних отношений между двумя государствами использован ряд современных парадигм и подходов к теории международных отношений, поскольку двусторонние узбекско-казахстанские отношения носят всеобъемлющий и уникально сложный характер.

Во-вторых, парадигма цивилизационного подхода, широко обсуждавшаяся в 1990-е годы, была эффективно использована для теоретического обоснования культурно-гуманитарного сотрудничества между узбекским и казахским народами. Благодаря такому подходу были детально проанализированы сходства двух братских народов - язык, религия, история, культура и обычаи.

В-третьих, интеграционные процессы, начавшиеся в Центральноазиатском регионе после обретения независимости под руководством Узбекистана и Казахстана, изучались на основе идей школы неолиберализма и неореализма. Результаты исследования показывают, что первоначально интеграционные отношения между двумя странами стали намного теплее под влиянием неолиберальных идей, но позже, опираясь на идеи неореализма, региональные институциональные организации потерпели крах и распались.

В-четвертых, поскольку лидеры двух стран сыграли важную роль в развитии узбекско-казахстанских отношений, отношения между двумя лидерами анализировались с помощью когнитивных процессов и психологического подхода. Анализ показал, что отношения между двумя странами колебались из-за воли и личных амбиций глав государств. Тем не менее, главам государств удалось найти точки соприкосновения, и никаких конфликтных элементов в отношениях двух стран не наблюдалось.

Список литературы

1. Huntington S. The clash of civilizations and remaking of world order / S. Huntington. – New York: Penguin Books India, 1996. – 368 p.
2. Jackson R., Sørensen G. Introduction to International Relations: Theories and Approaches, Oxford university press. – 2013. – P.111.
3. Lobell S., Ripsman N., Taliaferro J. Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy / S. Lobell, N. Ripsman, J. Taliaferro. – Cambridge: Cambridge University Press. – 2009. – 324 p.
4. Mark V. Kauppi, Paul R. Viotti. International relations theory / Mark V. Kauppi, Paul R. Viotti. – Lanham: Rowman & Littlefield, 2020. – 496 p.
5. Schweller R. Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing. – International Security. – 2004. – Vol. 29. – No. 2. – P. 159-201.
6. Sutch Peter Elias. International Relations: The Basics / Sutch Peter Elias. –New York: Routledge, 2006. –110 p.
7. Теория цивилизаций как ключевой элемент стратегического прогнозирования в области международных отношений. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: http://eurasian-defence.ru/?q=node/36039#_ftnref30 (дата обращения: 17.03.2022).
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/2498> (дата обращения: 17.03.2022).
9. Цыганков П.А. Глава 5. Современные школы и направления в теории между народных отношений. Спор неореализма и неолиберализма. Неореализму. Теория международных отношений / П.А. Цыганков. – Москва: Гардарика, 2003. – 590 с.
10. Яковлев А.И. Цивилизационное измерение мировой политики: проблемы и возможности // Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право. – 2018. – Т. 11. – № 4. – С. 6–29.
11. Узбеков У.У. Политические аспекты Казахстанско - Узбекистанских отношений. Автореферат дисс. кан. пол. наук. – Алматы., 2000. – С.2.
12. Ханова И.Е. Казахстан – Узбекистан: история сотрудничества и перспективы взаимодействия. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kazahstan-uzbekistan-istoriya-sotrudnichestva-i-perspektivy-vzaimodeystviya> (дата обращения: 17.03.2022).

М.К. Хуррамов

Әлемдік экономика және дипломатия университеті, Ташкент, Өзбекстан

Өзбекстан мен Қазақстан арасындағы екіжақты қатынастардың теориялық аспектілері (1991 - 2016 ж.)

Аңдатпа. ХХ ғасырдың 90-жылдары әлемдік саяси аренада биполярлық әлемдік тәртіптің құлдырауы және Кеңес Одағының ыдырауы нәтижесінде халықаралық қатынастар жүйесіндегі трансформация процесі үлкен айналымға түсті. Әлемде болып жатқан бұл үдерістер тәуелсіздікке қол жеткізген Орталық Азия мемлекеттері арасындағы қарым-қатынастарда да көрініс табуда. Өзбекстан мен Қазақстан Орталық Азиядағы ең ірі екі мемлекет болып табылады және мақаланың өзектілігі екі ел арасындағы экономикалық даму, қауіпсіздік, саяси тұрақтылық, аймақаралық ынтымақтастық және аймақ ішіндегі интеграция процестері жағдайымен тығыз байланысты екендігімен анықталады. Сондықтан да еліміздің сыртқы саяси мүддесін ілгерілетуде көршілес Қазақстанмен

ғасырлар бойы қалыптасқан достықты, тату көршілік пен сан қырлы ынтымақтастықты нығайтудың маңызы зор. Осы орайда көршілес Қазақстанмен қауіпсіздік, сауда-экономикалық, су-энергетика, көлік және мәдени-гуманитарлық салалардағы тығыз ынтымақтастықтың сапасын арттыру өте маңызды. Мақалада Өзбекстан мен Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейінгі 25 жылды қамтитын қарым-қатынастың теориялық аспектілерін кешенді зерттеуге арналған. Мақаланың мақсаты – екі ел арасындағы жан-жақты қарым-қатынастар тарихын теориялық тұрғыдан негіздеу, сондай-ақ әртүрлі парадигмаларды қолдана отырып, екі елдің қарым-қатынасында сәтсіздікке ұшыраған аймақтық интеграциялық процестерді талдау болып табылады. Екіжақты қатынастарды дамытудағы екі мемлекет басшыларының рөлін ғылыми талдауға көп көңіл бөлінеді. Әдіснаманың негізін тарихи-салыстырмалы, жүйелендіру, проблемалық-хронологиялық, контент-талдау және сараптамалық әдістер құрады. Екі жақты өзбек-қазақ қарым-қатынастары жан-жақты және бірегей күрделі болып табылады, сондықтан екі мемлекет арасындағы екіжақты қарым-қатынастарды ашу үшін халықаралық қатынастар теориясына бірқатар заманауи парадигмалар мен тәсілдер қолданылды.

Түйін сөздер: неореализм, неолиберализм, өркениеттік көзқарас, когнитивтік процестер және психологиялық көзқарас, аймақтық интеграция.

M.K. Khurramov

The University of World Economy and Diplomacy, Tashkent, Uzbekistan

Theoretical aspects of bilateral relations between Uzbekistan and Kazakhstan in 1991 – 2016

Abstract. In the 90s of the XX century in the world political arena, because of the collapse of the bipolar world order and the collapse of the Soviet Union, the process of transformation in the system of international relations took a big turn. These processes taking place in the world are also reflected in the relations between the newly independent Central Asian states. Uzbekistan and Kazakhstan are the two largest countries in Central Asia, and the relevance of the article is determined by the fact that the processes of economic development, security, political stability, interregional cooperation, and integration within the region are closely related to the state of relations between the two countries. Therefore, the strengthening of centuries-old friendship, good neighborliness, and multifaceted cooperation with neighboring Kazakhstan is of great importance in promoting the foreign policy interests of our country. In this regard, it will be important to improve the quality of close cooperation in the field of security, trade, economic, water, energy, transport, cultural and humanitarian spheres with neighboring Kazakhstan. The article is devoted to a comprehensive study of the theoretical aspects of the relationship between Uzbekistan and Kazakhstan, covering 25 years after gaining independence. The purpose of the article is a theoretical substantiation of the history of comprehensive relations between the two countries, as well as an analysis of regional integration processes that have failed in relations between the two countries using various paradigms. Considerable attention is paid to the scientific analysis of the role of the leaders of the two states in the development of bilateral relations. The basis of the methodology was historical-comparative, systematization, problem-chronological, content analysis, and expert methods. It is concluded that bilateral Uzbek-Kazakh relations are comprehensive and uniquely complex, which is why several modern paradigms and approaches to the theory of international relations have been used to reveal bilateral relations between the two states.

Keywords: neorealism, neoliberalism, civilizational approach, cognitive processes and psychological approach, regional integration.

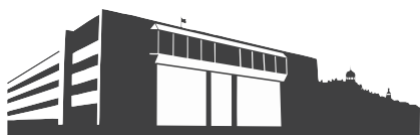
References

1. Huntington S. The clash of civilizations and remaking of world order. (Penguin Books India, New York, 1996, 368 p.).
2. Jackson R., Sørensen G. Introduction to International Relations: Theories and Approaches, Oxford university press, 2013. P.111.
3. Lobell S., Ripsman N., Taliaferro J. Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy. (Cambridge University Press, Cambridge, 2009, 324 p.).
4. Mark V. Kauppi, Paul R. Viotti. International relations theory, (Rowman & Littlefield, Lanham, 2020, 496 p.).
5. Schweller R. Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing. – International Security. 2004. Vol. 29. No. 2. P. 159-201.
6. Sutch Peter, Elias. International Relations: The Basics, (Routledge, New York, 2006, 110 p.).
7. Teoriya civilizatsiy kak klyuchevoy element strategicheskogo prognozirovaniya v oblasti mejdunarodnix otnosheniy [The theory of civilizations as a key element of strategic foresight in international relations]. Available at: http://eurasian-defence.ru/?q=node/36039#_ftnref30 [in Russian]. (accessed 17.03.2022).
8. Hantington S. Stolknoveniye sivilizatsiy? [A clash of civilizations?], Available at: <https://gtmarket.ru/library/articles/2498> [in Russian]. (accessed 17.03.2022).
9. Sigankov P. A. Glava 5. Sovremennie shkoli i napravleniya v teorii mejdu narodnix otnosheniy. Spor neorealizma i neoliberalizma. Neorealizm. Teoriya mejdunarodnix otnosheniy [Chapter 5. Modern schools and trends in the theory of international relations. The Neorealism and Neoliberalism Controversy. Neorealism. The theory of international relations], (Gardariki, Moscow, 2003, 590 p.), [in Russian].
10. Yakovlev A.I. Sivilizatsionnoye izmereniye mirovoy politiki: problemi i vozmojnosti. Konturi globalnix transformatsiy: politika, ekonomika, parvo [The Civilizational Dimension of World Politics: Problems and Possibilities. Contours of Global Transformations: Politics, Economics, Law]. 2018. Vol. 11. No.4. P. 6–29, [in Russian].
11. Uzbekov U. Politicheskiye aspekti Kazaxstansko - Uzbekistanskix otnosheniy [Political aspects of Kazakhstan-Uzbekistan relations]. Avtoreferat diss. kan. pol. nauk. Almaty., 2000. P.2, [in Russian].
12. Xanova I. Kazaxstan – Uzbekistan: istoriya sotrudnichestva i perspektivi vzaimodeystviya [Kazakhstan-Uzbekistan: History of Cooperation and Prospects for Interaction], Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/kazahstan-uzbekistan-istoriya-sotrudnichestva-i-perspektivy-vzaimodeystviya> [in Russian]. (accessed 17.03.2022).

Сведения об авторе:

Хуррамов Мусурмон Келдиёрович – докторант Университета мировой экономики и дипломатии, Ташкент, Узбекистан.

Khurramov Musurmon Keldiyorovich – doctoral student at the University of World Economy and Diplomacy, Tashkent, Uzbekistan.

R.B. Bekmurat*, A.Ye. Serikkaliyeva*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan***Corresponding author: rakhatai@list.ru*

Analysis of China's investment in Afghanistan

Abstract. Throughout history, Sino-Afghan relations have been considered friendly. Afghanistan illustrates many security problems for China. First, Afghanistan, which was plunged into a series of wars and conflicts, suffered from protracted wars and instability, and was left with an underdeveloped economy and a poor population. These situations not only deprived Afghanistan of peace and stability but also had a negative impact on border regions and countries. Although, as neighboring countries, China and Afghanistan are connected by a very short length, the insecurity in Afghanistan remains a constant problem for the Chinese government since Afghanistan has become one of the largest sources of drug trafficking to China. Secondly, the country's internal security and stability are particularly vulnerable to the spread of terrorism and extremism from Afghanistan. Thirdly, instability affects the activity and security of Chinese investment projects. In view of the constant threat of terrorism, China will take decisive steps to strengthen security measures and intensify economic ties. In resolving the Afghan problem, China will act at the international and regional levels so that the Afghan issue meets the geopolitical and economic interests.

This article analyzes China's investment activities in Afghanistan and provides an overview of the relations between the two countries in historical retrospect with an emphasis on China's national interests and policy in Afghanistan. The authors consider the statements of the parties after the withdrawal of the United States troops, analyze the channels of humanitarian ties, and give cases on the largest investment projects of China in Afghanistan. The article identifies the main motives and goals of Beijing's investment policy in Afghanistan, with an emphasis on changing the agenda of relations between the two countries after the recognition of the Taliban by Beijing.

Keywords: post-American Afghanistan, China, border, aid, investment, Belt and Road Initiative, Xinjiang Uygur Autonomous Region, economy, politics, interest.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-139-2-139-150>

Received: 04.02.2022 / Accepted: 15.03.2022

Introduction

The poverty of Afghanistan relates to the objective geographical conditions, incessant wars, the interference of developed countries in the life of the country, and the instability of political power. However, this is not an encumbrance of Chinese diplomacy and politics. According to one of its foreign policy principles of peaceful coexistence, Beijing does not interfere in the internal affairs of countries but also pursues its national interests in any cooperation. Afghanistan with a common border of 74 km is China's closest and most disadvantaged neighbor. Though, a small distance plays a big role in the development of Afghanistan. China is trying in every possible way to maintain the security of its borders by injecting investments, stimulating the development of

trade, and conducting peacekeeping operations to stabilize the socio-economic situation in Afghanistan.

Research design

The historical-chronological method of analysis and observation was used for the study. The historical-chronological method was used for the chronology of Sino-Afghan relations, the method of analysis and observation was used to study the investments and economic activity of Chinese investors in the Afghan territory. Therefore, the axiomatic method was used to study the development of relations between countries.

Discussion

Historical retrospective of relations between China and Afghanistan

Throughout history, Sino-Afghan relations have been considered by both sides friendly. The relations between the two regions date back at least to the Han Dynasty and the period of trade along the Silk Road. During the early Cold War Afghanistan was also provided with economic aid and multi-million-dollar loans by China. When Russia introduced pro-Soviet and anti-Chinese regimes in Afghanistan, these relations were interrupted after the Sino-Soviet split and the Soviet invasion of Afghanistan in 1979. However, since the pullout of Soviet troops and after the stabilization of Sino-Russian relations, Sino-Afghan relations have improved significantly in the 21st century. After the United States invasion, which initiated the war in Afghanistan from 2001 to 2021, Chinese political involvement was initially somewhat limited, but trade relations were built with China as the largest trading partner. By the beginning of 2002, the Taliban regime was eliminated after the invasion of American troops, and the situation in Afghanistan was relatively stable. Thus, China supported the then-formed government and began to provide humanitarian assistance, investing significant means in the Afghan economy. Nowadays, the relationship is being built not as trading partners, but more like a major investor and humanitarian donor for post-American Afghanistan.

The diplomatic relations were established in 1955 after Afghanistan declared its independence and became the Kingdom of Afghanistan (1919). China was one of the first countries that expressed its willingness to cooperate and provide its assistance through diplomacy. For a long period of time, Afghanistan has played a minor role in Chinese diplomacy. From the 1950s to the 1980s, the Soviet Union was Afghanistan's most important political, economic, and security partner, and Afghanistan fell within the Soviet influence. While Afghanistan was engulfed in the civil war in the 1990s, the Taliban wrested control in 1996. From 2001 to 2014, the United States and NATO participated in military operations in Afghanistan.

After the Soviet invasion of Afghanistan, intergovernmental ties soured between Afghanistan and China. China supported the rebels (Afghan Mujahideen) going against the Soviet troops and the Afghan government. When the Soviet troops left Afghanistan, the communist regime, headed by the president of that time, Najibullah, was under enormous pressure from the Mujahideen. During the siege of Khost (the first provincial capital falling into the hands of the Mujahideen) Najibullah wrote a letter to the President of China asking for help in ending the crisis. The Afghan President believed that Pakistan was behind the insecurity and the siege in Afghanistan. Beijing kept silent. Later, during the Afghan Civil War, Afghan President Ustad Rabbani asked China also to help the Afghan government twice. Both Afghanistan and Pakistan were looking for a common friend in China to ease the tense bilateral relationship between them.

Thereafter, in 2012 the Afghan President proposed trilateral meetings between Afghanistan, China, and Pakistan. China supported this proposal strongly. Since then, the three countries have held tripartite meetings at the level of director-general and deputy minister [1]. There are several factors that explain the growing importance of China's mediating role. First, bilateral ties between Beijing-Kabul and Beijing-Islamabad have increased Afghanistan's and Pakistan's confidence in China. Second, as China's interests in the region expand through the China-Pakistan Economic Corridor, its international role and commitment will also grow. In comparison to the previous historical period, China today is ready to play a much more active role in the international arena, especially in the Afghanistan-Pakistan region. For example, the \$57 billion China-Pakistan Economic Corridor project has greatly expanded China's sphere of influence in Islamabad. While all three sides agree on the benefits of Chinese mediation between Afghanistan and Pakistan, there is one potential stumbling block in the process which is Chinese restriction. In meetings with both Afghan and Pakistani officials, Chinese Foreign Minister Wang Yi stressed that Beijing "never interferes in other countries internal affairs, never imposes China's will on others, and never engages (itself) in geopolitical rivalry". In addition, China and Pakistan announced during the dialogue that they would support the Afghan government in advancing peace talks with the Taliban [2].

In 2012, China approved the decision of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) to grant Afghanistan observer status in the regional organization.

China and Afghanistan established a formal military dialogue in 2016, and two years later, the Chinese Ministry of Defense declared that it had provided about \$70 million worth of military assistance to support defense and counterterrorism efforts. In 2018, the Afghan embassy in Beijing confirmed that China had helped set up a mountain brigade to repel possible terrorist attacks but said there were no Chinese on Afghan soil.

With all this support, the relationship between China and Afghanistan is gradually deepening, and the importance of Afghanistan to China is growing significantly. The Afghan issue has existed for a long time and is unlikely to be resolved by any one country soon. To keep its borders secure, China will continue to support Afghanistan to the best of its ability.

Afghanistan and the security of the XUAR of the People's Republic of China

With the coming to power of the Taliban movement (an Islamist radical religious and political paramilitary movement) banned in many countries of the world, which originated in Afghanistan, China became even more concerned about the threat of the growing influence of the radical Islamists of Afghanistan on its territory, in particular the Xinjiang Uygur Autonomous Region (XUAR).

The border between China and Afghanistan intersects at the Wakhan Corridor. The Wakhan Corridor is located at the border of 4 countries: China, Tajikistan, Afghanistan, and Pakistan. It stretches for 460 km from the East to the West, about 80 km is in China. The Wakhan Corridor runs along the Pamir Plateau, connecting Afghanistan with China, connecting in the South with Pakistan, and in the North with Tajikistan. Beijing's fears are caused by the threat of the export of terrorism, the spread of extremist ideology, and the illegal circulation of weapons that cross the border into China, mainly in the XUAR.

XUAR in northwestern China is populated by various ethnic groups that keep Islam, mainly Uyghurs. The Uyghurs have been fighting for independence for a considerable time, the unrest often ended in mass protests and led to bloodshed. In 2014, a terrorist act took place in the administrative center of the XUAR, and of which several dozen people died. China fears

establishing close ties between the Taliban and Uyghur separatists to undermine stability in the XUAR.

China is concerned about regional instability and the problems of international terrorism, which have increased in the context of the crisis in Afghanistan. Beijing has stepped up cooperation with Kabul on border security issues and it provides funding to Afghanistan for creating a brigade to guard and patrol the Wakhan Corridor. In 2019, The Washington Post reported that China has an active military base in Tajikistan, located in the Murghab region near the Afghan border in a remote area near the Wakhan corridor, but its existence is denied by the governments of both countries. According to the documents cited by the media, Chinese personnel is involved in this base in Tajikistan, but it belongs to the country where it is located. It was reported that Chinese forces have been present there since 2017 [3]. In November 2021, Tajikistan confirmed the construction of a new base, which will be owned by the Rapid Response Group (Special Forces) of Tajikistan, and the cost of \$10 million will be financed also by China. The base will be located in the east of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region near the Pamir Mountains [4]. Thus, these Beijing's actions signal a growing Chinese military presence in the Central Asian country. Following the Taliban takeover in mid-August 2021, China and its neighbors in the region turn their attention to the increasingly tense security situation in Afghanistan. The decision to build the military base is one of the few known examples of Chinese military activity in the world. This indicates the level of China's concern about the situation in Afghanistan and the region as a whole.

Humanitarian aid and Chinese investment in Afghanistan

Even though Afghanistan is a very risky area for investment, Chinese capital finds various ways to put investments there. Since the country is rich in mineral resources, including oil, natural gas, coal, copper, silver, gold, cobalt, sulfur, lead, zinc, rare earth elements, iron ore, salt, precious and semi-precious stones, China is considering investment opportunities into production but so far treats large-scale and long-term projects with caution.

China is at a relative distance but it has temporarily provided financial and military assistance to the Afghan central government. The country ranks low on the Human Development Index (169 out of 188) but ranks high on the Terrorism Index (2 out of 163) and the Precariousness Index (9 out of 178), also faces youth problems and high unemployment. Above all, for developing human capital China has accelerated the investment development of Afghan medicine by sponsoring it. In 2006, Chinese engineers built the Jamhuriat hospital at a cost of 20 million US dollars [5]. And in 2012, China donated 63 million afghanis (\$1.28 million) worth of equipment to the Afghan Ministry of Education and then built a building for the Chinese Literature Department and a hotel for foreign guests of Kabul University. "Investing in education means a secure and peaceful future for many generations. Prime Minister Abdullah Abdullah noted at the ceremony dedicated to the start of the construction of two new buildings of the capital's university: "We thank China for the assistance rendered to us in the reconstruction of the country, and in particular in the restoration of Kabul University" [6]. Chinese ambassadors always claim that in such events, where they make a deal with any country, through cooperation, students will better know the culture and language of both countries. The Confucius Institute (a network of international cultural and educational institutes organized by the State Chancellery for the Promotion of the Chinese Language Abroad) at Kabul University is also functioning.

From 2002 to 2010, Beijing provided \$200 million of various humanitarian aid and took over the rights to develop a copper mine, which made it a colossal foreign investor in Afghanistan. In 2011 the beneficial economic interaction between China and Afghanistan was the winning of a

tender for developing oil fields by the Chinese company CNPC. The Aynak copper mine, invested by a Chinese company, remains the largest foreign investment project in Afghanistan. Although mining has not yet begun due to cultural relics and security concerns, the Chinese company is more likely to suffer losses than go back on its promise and is still actively reaching out to the Afghan government to restart the project as soon as possible.

Today, Afghanistan for China is not only a hotbed of “three evils” as terrorism, extremism, and separatism but also is a fertile territory with minerals and a trade route for the implementation of the BRI. Chinese experts argue that many problems can be solved economically, the more stable the country - the fewer people want to make money on extremism. Confirmation of the above is the inability of the Afghan economy to independence, which limited the development of the country and led people to poverty, and created favorable conditions for the development of terrorism.

Table1. Analysis of meetings between the governments of China and Afghanistan in the period 1957 – 2013

Representatives of the authorities	Visits or meetings in the years	Meeting’s results 2
Premier of the State Council Zhou Enlai with King Zahir Shah	1957	basis for the development of friendly relations
Mao Zedong with Prime Minister Mohammed Daoud	1963	border treaty between countries
Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China in Afghanistan	2001	participation in the appointment ceremony of the Interim Administration of Afghanistan
President Hamid Karzai with Chinese President Jiang Zemin	2002	30 million yuan in financial assistance and 1 million US dollars in cash. By the end of March 2002, 30 million yuan in material aid had been delivered to Kabul.
Chinese Foreign Minister Tang Jiaxuan with President Hamid Karzai	2002	USD 30 million economic and technical cooperation agreement
Afghan Foreign Ministry Abdullah Abdullah	2002	USD 1 million agreement
Working visit Vice-President Nematulla Sharkhrani	2003	Economic and Technical Cooperation Agreement, under which the Chinese government provided US\$15 million
	2010	China has increased its economic and investment

		assistance to Afghanistan, in particular, allocated 3.5 billion US dollars for the development of copper mines in Afghanistan
	2012	Afghanistan received observer status in the SCO
	2012	Afghanistan and China are strategic partners
Meeting between Xi Jinping and Hamid Karzai	2013	China's political and economic impact, mediated by the Shanghai Cooperation Organization

*Source: Compiled by the authors based on data from
http://carnegieendowment.org/files/china_role_afghanistan.pdf*

An analysis of the data in Table 1 introduces that from 1957 to 2013, China provided limited humanitarian assistance and little investment due to political instability and the presence of the United States troops in the country. Chinese President Xi Jinping, in the Great Hall of the People, held talks with the former President (for 2013) of Afghanistan Hamid Karzai. Xi Jinping said that 2014 is considered an important year for the implementation of the transition process in Afghanistan. The Chinese side supports the Afghan side's defense of state independence, sovereignty, and territorial integrity, and supports the implementation of a smooth transition in Afghanistan. In response, the Afghan side thanked the Chinese side for understanding, respect, and support, as well as for the important role it plays in the Afghan issue [7]. By 2014, many American troops had been withdrawn and the NATO International Security Assistance Force had completed its work. In 2014, a new trend in bilateral relations emerged in Sino-Afghan relations. China has not only increased bilateral security-related exchanges but also announced military aid to Afghanistan. In 2015, after the visit of former President of Afghanistan Ashraf Ghani (from 2014 to 2021), the Afghan government arrested and handed over 15 Uyghurs to China. The Uyghurs' return to China act has become a bargaining chip for securing assistance from Beijing and further persuading China to use its influence. On February 29, 2016, a high-ranking official of the Chinese military, General Fang Fenghui, visited Kabul, he agreed to provide \$73 million to the Afghan security forces, and offered four-way cooperation in the fight against terrorism in the region, which threatens Chinese projects such as the China-Kazakhstan Economic Corridor and BRI [8].

The main strategic goal of Chinese good-neighbor diplomacy not only for Afghanistan but also for other neighboring countries is to create a community of common destiny based on mutually beneficial principles, on a balanced approach to interests. The benchmark for the implementation of this Chinese strategy is the BRI global initiative.

China is developing the Beijing-Pakistan-Afghanistan Transport Corridor project as part of its global BRI initiative. With a significant number of natural resources and located at the crossroads of major trade routes in Central Asia, Afghanistan is a potentially promising link in China's BRI initiative. The BRI has three mutually supportive politico-economic goals: the first is to establish regional systems of cooperation with the prominent Chinese leadership to promote closer relations between China and Afghanistan. The second, from the international economy point of view, is to create more extensive, denser transport and communication networks and infrastructure in the respective regions, thereby facilitating trade and investment and closer

economic cooperation. The third, in terms of domestic economic development, the goal is to support China's foreign investment and export of its surplus production capacity.

China has opened direct regular trains with Afghanistan via Uzbekistan and Tajikistan, as well as direct flights between Kabul and Urumqi. Special Afghan products such as pine nuts, saffron, and marble are exported to China. In 2018, a charter flight for the delivery of pine nuts was approved, and just four months after its approval, \$15 million worth of pine nuts were exported to China. In 2021, a flight carrying 45 tons of Afghan pine nuts arrived from Kabul at Shanghai Pudong Airport. The export of pine nuts occupies a special place in the trade turnover of the two countries [9].

Table 2. China's exports and imports to Afghanistan

Period (years)	China's share of Afghanistan's exports	China's share of Afghanistan's imports
2015-2016	1,75%	13,52%
2016-2017	0,8%	16,7%
2017-2018	1,44%	15,1%
2018-2019	3,2%	15,7%
2019-2020	3,6%	17%

Source: Compiled by the authors based on data from <https://www.china-briefing.com/news/wp-content/uploads/2021/08/China-Afghanistan-Bilateral-Trade-Statistics.jpg>.

In 2014, both countries signed an Agreement on the Zeroing of Tariffs on the Export of Afghan Goods, and since 2015, about 97% of goods from Afghanistan have been exported to China free of any duties, then in 2019 China has become one of the main trading partners of Afghanistan.

ZTE, Huawei, and other world-class Chinese high-tech companies are now providing high-quality services to Afghanistan's telecommunications industry. In 2016, Afghanistan was among the first countries to sign a memorandum of understanding with China to jointly develop the BRI. The government and people of Afghanistan are pinning their hopes on the Chinese initiative to solve the problems of poverty and instability. The main goal of the BRI is to attract investment in the development of infrastructure facilities. In the first six months of 2021, Chinese direct investment in Afghanistan amounted to \$2.4 million, while the total value of new contracts signed in the service sector was only \$130,000. In 2020, Beijing allocated \$4.4 million to Afghan projects, less than 3% of the 110 million investments made in neighboring Pakistan during the same period [10].

In 2017, China began to participate in peacekeeping efforts between Pakistan and Afghanistan after the deterioration of relations between these latter countries. The three countries agreed to establish China-Afghanistan-Pakistan trilateral cooperation and held their first trilateral dialogue in late 2017. In their Fourth Tripartite Dialogue, held in June 2020, they reaffirmed their readiness to strengthen peace and stability in the region and reaffirmed their commitment to deepening cooperation under the BRI initiative. The three countries also reaffirmed their readiness to strengthen cooperation in countering the COVID-19 pandemic and combating terrorism.

The two most important takeaways from this tripartite dialogue were "Beijing's willingness to play a constructive role in improving relations between Afghanistan and Pakistan" and "the decision to extend the China-Pakistan Economic Corridor to Afghanistan". The China-Pakistan Economic Corridor is an agreement on the construction of power plants, railways, roads, and a large port facility. This is the first time that China has been willing to play the role of mediator between Kabul and Islamabad. China's interest in establishing bilateral relations between Pakistan and Afghanistan has its roots in the Cold War era.

On May 1, 2021, the United States announced the final pullout of American troops from the country, the Taliban, or rather, the militants of the Taliban terrorist organization, launched an operation against the government forces of Afghanistan, and on August 15, 2021, the Taliban announced the complete seizure of the territory of Afghanistan, as a result, the president resigned. After the seizure of power by the Taliban movement - for China it was the best choice to protect its strategic interests in a war-torn country, in the 90s when the Taliban was in power, China did not recognize them, but having a global interest and geopolitical competition, it is beneficial for the country to establish contact with the Taliban. The link between China and the Taliban goes back a long way, with both sides establishing backdoor contacts through China's closest friend and strategic partner - Pakistan. It is believed that Pakistan has secretly brokered all peace consultations between China and the Taliban. It remains unclear whether China (or any other country) can trust the Taliban. While the speed with which the Afghan government and security forces collapsed took much of the world by surprise, like a collapsed house of cards [11].

Even a month before the fall of Kabul and the flight of President Ashraf Ghani from Afghanistan, the Taliban expressed their goodwill and friendly sentiment towards China. The Taliban opened the door for Chinese investment in Post-American Afghanistan, allaying China's biggest concern about Uyghur separatists who took refuge under the previous Taliban regime in Afghanistan in the late 1990s. The Taliban were also careful to emphasize that they would not allow other countries to use Afghan territory against China. "The Taliban welcomes foreign investment that will benefit the country", Foreign Minister Wang Yi said. However, being skeptical of a win-win situation for China in Taliban-led Afghanistan is also not worth it, as China will not be able to fully realize its grand plans due to the uncertain security situation in Post-American Afghanistan and worries that the Taliban could give confidence to separatists in the XUAR. Whether the Taliban will distance themselves from ties to the Uyghur group, which China blames for the unrest in Xinjiang, will set the stage for a new era of Taliban relations with China.

China is investing heavily in infrastructure projects in Afghanistan's wider neighborhood, hoping to pave the way for further expansion of the BRI in Afghanistan. But attracting his investment to the country will be much more difficult, given the reality of an incredibly insecure investment environment. China needs transport infrastructure, including passage through the narrow Wakhan Corridor that links the two countries. The corridor would greatly expand China's ability to access Afghanistan's natural resources. Afghanistan has about \$1 trillion in recoverable mineral resources that are currently unavailable in its mountains. That is why China, like other countries in the region, will greatly benefit from an Afghan peace deal that has been and will remain very elusive.

One of the largest Chinese Afghan programs is the project to develop the Aynak copper deposit in northern Afghanistan. The Chinese company China Metallurgical Group is investing \$3.5 billion in the Aynak deposit [12]. The study shows the constructive role of China, as a peacemaker, in improving relations between Afghanistan and Pakistan to advance the China-Pakistan economic corridor to Afghanistan. China acts as a trade donor for the export of Afghan goods and as an investor in the improvement of infrastructure in Afghanistan. In resolving the Afghan problem, China is acting at the international and regional levels so that the Afghan issue meets its own geopolitical and economic interests.

Results

As a result of the study, there were identified origins of China's investment policy in Afghanistan. There was made an analysis of the process of bilateral negotiations. There were identified the main humanitarian and investment projects in the study.

Conclusion

Afghanistan presents several security challenges for China. First, Afghanistan, mired in a series of wars and conflicts, prolonged war and instability have dealt a blow to the country, leaving an underdeveloped economy and the poor. These conditions not only deprived Afghanistan of peace and stability, but they also had a negative impact on the border regions and countries. Although, as noted above, the border between China and Afghanistan is short, the lack of peace and stability in Afghanistan remains an ongoing problem for the government in Beijing, given the vulnerability of its western borders in general. Afghanistan, for example, has become one of the largest sources of drug trafficking to China. Secondly, the internal security and stability of the XUAR are especially vulnerable to the spread of terrorism and extremism from Afghanistan. Third, instability is reflected in the performance and security of Chinese investment projects.

China acts as an important player in regulating the issue of Afghan instability, being a major, often uncontested, investor, humanitarian aid provider and peacemaker. It should be especially noted that after the withdrawal of the United States and NATO troops from Afghanistan, China's policy in the country intensified, Beijing was also one of the first states to recognize the power of the Taliban. In view of the constant threat of terrorism, China will continue to take decisive steps to strengthen security measures and intensify economic ties. These measures will contribute to counteracting regional threats and strengthening national security.

References

1. The history of Chinese mediation between Afghanistan and Pakistan. [Web resource]. – 2022. – URL: <https://thediplomat.com/2018/01/the-history-of-chinese-mediation-between-afghanistan-and-pakistan/> (accessed 19.01.2021).
2. Why is China currently conducting a China-Pakistan-Afghanistan dialogue? [Web resource]. – 2022. – URL: <https://thediplomat.com/2018/01/the-history-of-chinese-mediation-between-afghanistan-and-pakistan/> (accessed 19.01.2021).
3. China's Military Base in Tajikistan: What Does it Mean? [Web resource]. – 2022. – URL: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13569-chinas-military-base-in-tajikistan-what-does-it-mean?.html> (accessed 20.01.2021).
4. China To Build Military Bases In Tajikistan. [Web resource]. – 2022. – URL: <https://www.silkroadbriefing.com/news/2021/11/02/china-to-build-military-bases-in-tajikistan/#:~:text=The%20new%20base%20is%20to,province%20near%20the%20Pamir%20mountains> (accessed 20.01.2021).
5. China hands over completed hospital building to Afghan government. [Web resource]. – 2022. – URL: <https://reliefweb.int/report/afghanistan/china-hands-over-completed-hospital-building-afghan-government> (accessed 20.01.2021).
6. China will restore Kabul University in Afghanistan. Available at: <https://regnum.ru/news/economy/2332880.html> (accessed 21.01.2021).
7. Chinese President Xi Jinping held talks with Afghan President Hamid Karzai. [Web resource]. – 2022. – URL: <http://russian.people.com.cn/31521/8413443.html> (accessed 22.01.2021).

8. The Rise of China-Afghanistan Security Relations. [Web resource]. – 2022. – URL: <http://russian.people.com.cn/31521/8413443.html>/(accessed 22.01.2021).
9. Afghanistan resumed deliveries of pine nuts to China, the first 45 tons were delivered to Shanghai by flight. [Web resource]. – 2022. – URL: <http://interfax.az/view/849115/>(accessed 22.01.2021).
10. Chinese miracle: will Beijing restore the economy of Afghanistan. [Web resource]. – 2022. – URL: <https://riafan.ru/1506793-kitaiskoe-chudo-vosstanovit-li-pekink-ekonomiku-afganistana/>(accessed 22.01.2021).
11. What is China's relationship with Afghanistan, and how will it change once the US is gone? [Web resource]. – 2022. – URL: <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3140966/what-chinas-relationship-afghanistan-and-how-will-it-change/>(accessed 22.01.2021).
12. China's position on the settlement of the Afghan problem: the security factor in Central Asia. [Web resource]. – 2022. – URL: <file:///D:/Users/User/Downloads/pdf-.pdf/> (accessed 22.01.2021).

Р.Б. Бекмурат*, А.Е. Сериккалиева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Қытайдың Ауғанстанға инвестиция салуына талдау

Аңдатпа. Тарих бойында қытай-ауған қатынастары достық қарым-қатынастары деп саналады. Ауғанстан Қытайдың көптеген қауіпсіздік мәселелерін сипаттайды. Біріншіден, соғыстар мен қақтығыстардың қатарына енген Ауғанстан ұзаққа созылған соғыстар мен тұрақсыздықтан зардап шегіп, экономикасы дамымаған және кедей халықпен қалды. Бұл жағдайлар Ауғанстанды бейбітшілік пен тұрақтылықтан айырып қана қоймай, шекаралас аудандар мен елдерге теріс әсер етті. Көршілес елдер ретінде Қытай мен Ауғанстанды өте қысқа арақашықтық байланыстырады, бірақ Ауғанстанда бейбітшіліктің болмауы Қытай Үкіметі үшін үнемі мәселе болып қала береді. Өйткені, Ауғанстан Қытайға есірткі саудасының таралуындағы ең ірі көздердің біріне айналды. Екіншіден, елдің ішкі қауіпсіздігі мен тұрақтылығы Ауғанстаннан терроризм мен экстремизмнің таралуына ыңғайлануы. Үшіншіден, тұрақсыздық қытайлық инвестициялық жобалардың қызметі мен қауіпсіздігіне әсер етеді. Терроризмнің тұрақты қаупіне байланысты Қытай қауіпсіздік шараларын күшейту және экономикалық байланыстарды күшейту үшін шешуші қадамдар жасайтын болады. Ауған мәселесін шешуде Қытай халықаралық және аймақтық деңгейде, ауған мәселесі өзі үшін геосаяси және экономикалық мүдделерге сай болуы үшін әрекет етеді.

Бұл мақала Қытайдың Ауғанстандағы инвестициялық қызметін талдайды, сондай-ақ Қытайдың ұлттық мүдделері мен Ауғанстандағы саясатқа баса назар аудара отырып, екі елдің тарихи ретроспективадағы қарым-қатынасына шолу жасайды. Авторлар АҚШ әскерлері шығарылғаннан кейін тараптардың мәлімдемелерін қарайды, гуманитарлық байланыс арналарын талдайды және Қытайдың Ауғанстандағы ең ірі инвестициялық жобалары туралы істер келтіреді. Мақалада Қытайдың Талибан билігі мойындағаннан кейін екі елдің қарым-қатынасының күн тәртібін өзгертуге баса назар аудара отырып, Бейжіңнің Ауғанстандағы инвестициялық саясатының негізгі себептері мен мақсаттары көрсетілген.

Түйін сөздер: постамерикалық Ауғанстан, Қытай, шекара, көмек, инвестициялар, Бір белдеу – бір жол, Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық аймағы, экономика, саясат, қызығушылық.

Р.Б. Бекмурат, А.Е. Сериккалиева

Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Анализ инвестиций Китая в Афганистане

Аннотация. На протяжении всей истории, китайско-афганские отношения считаются дружественными. Афганистан иллюстрирует Китаю много проблем в области безопасности. Прежде всего, Афганистан, который был погружен в череду войн и конфликтов, пострадал от затяжных войн и нестабильности и остался с слабо развитой экономикой и бедным населением. Эти ситуации не только лишили Афганистан мира и стабильности, но и оказали негативное воздействие на приграничные районы и страны. Хотя, как соседние страны, Китай и Афганистан соединяет очень короткая протяженность, но отсутствие мира в Афганистане остается постоянной проблемой для правительства Китая. Поскольку, Афганистан стал одним из крупнейших источников незаконного оборота наркотиков в Китай. Во-вторых, внутренняя безопасность и стабильность страны особенно уязвимы для распространения терроризма и экстремизма из Афганистана. А в-третьих, нестабильность влияет на деятельность и безопасность китайских инвестиционных проектов. Ввиду постоянной угрозы терроризма, Китай, будет предпринимать решительные шаги для усиления мер безопасности и интенсификации экономических связей. В разрешении афганской проблемы Китай будет действовать на международном и региональном уровнях, для того чтобы афганский вопрос, отвечал геополитическим и экономическим интересам для самого себя.

Данная статья анализирует инвестиционную деятельность Китая в Афганистане, также дается обзор отношений двух стран в исторической ретроспективе с акцентом на национальные интересы Китая и политике в Афганистане. Авторы рассматривают заявления сторон после вывода войск США, анализируют каналы гуманитарных связей и приводят кейсы по наиболее крупным инвестиционным проектам Китая в Афганистане. В статье выявлены основные мотивы и цели инвестиционной политики Пекина в Афганистане, с акцентом на изменение повестки отношений двух стран после признания КНР власти талибов.

Ключевые слова: постамериканский Афганистан, Китай, граница, помощь, инвестиции, Один пояс – Один путь, Синьцзян-Уйгурский автономный регион, экономика, политика, заинтересованность.

References

1. The history of Chinese mediation between Afghanistan and Pakistan. Available at: <https://thediplomat.com/2018/01/the-history-of-chinese-mediation-between-afghanistan-and-pakistan/> (accessed 19.01.2021).
2. Why is China currently conducting a China-Pakistan-Afghanistan dialogue? Available at: <https://thediplomat.com/2018/01/the-history-of-chinese-mediation-between-afghanistan-and-pakistan/> (accessed 19.01.2021).

3. China's Military Base in Tajikistan: What Does it Mean? Available at: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13569-chinas-military-base-in-tajikistan-what-does-it-mean?.html> /(accessed 20.01.2021).
4. China To Build Military Bases in Tajikistan. Available at: <https://www.silkroadbriefing.com/news/2021/11/02/china-to-build-military-bases-in-tajikistan/#:~:text=The%20new%20base%20is%20to,province%20near%20the%20Pamir%20mountains> /(accessed 20.01.2021).
5. China hands over completed hospital building to Afghan government. Available at: <https://reliefweb.int/report/afghanistan/china-hands-over-completed-hospital-building-afghan-government> /(accessed 20.01.2021).
6. China will restore Kabul University in Afghanistan. Available at: <https://regnum.ru/news/economy/2332880.html> /(accessed 21.01.2021).
7. Chinese President Xi Jinping held talks with Afghan President Hamid Karzai. Available at: <http://russian.people.com.cn/31521/8413443.html> /(accessed 22.01.2021).
8. The Rise of China-Afghanistan Security Relations. Available at: <http://russian.people.com.cn/31521/8413443.html> /(accessed 22.01.2021).
9. Afghanistan resumed deliveries of pine nuts to China, the first 45 tons were delivered to Shanghai by flight. Available at: <http://interfax.az/view/849115/> /(accessed 22.01.2021).
10. Chinese miracle: will Beijing restore the economy of Afghanistan. Available at: <https://riafan.ru/1506793-kitaiskoe-chudo-vosstanovit-li-pekinkon-ekonomiku-afganistana/> /(accessed 22.01.2021).
11. What is China's relationship with Afghanistan, and how will it change once the US is gone? Available at: <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3140966/what-chinas-relationship-afghanistan-and-how-will-it-change/> /(accessed 22.01.2021).
12. China's position on the settlement of the Afghan problem: the security factor in Central Asia. Available at: <file:///D:/Users/User/Downloads/pdf-.pdf/> /(accessed 22.01.2021).

Information about the authors:

Bekmurat Rakhat Begimkyzy – The 2nd year Master's student of the Department of Chinese Studies, Al-Farabi Kazakh National University, Faculty of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan.

Serikkalieva Azhar Ermekovna – Ph.D., Al-Farabi Kazakh National University, Faculty of Oriental Studies, Senior Lecturer of the Department of Chinese Studies, Almaty, Kazakhstan.

Бекмурат Рахат Бегімқызы – шығыстану факультеті, қытайтану кафедрасының 2 курс магистранты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Серикқалиева Ажар Ермековна – Ph.D., шығыстану факультеті, қытайтану кафедрасының аға оқытушысы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Tripartite tourism trade cooperation through the belt and road initiative

Abstract. "Silk Road Economic Belt" and the "21st Century Maritime Silk Road" are part of China's multi-level, and complex network to revive the ancient Silk Road and reconnect countries along with it and others. Today, the tourism industry plays a prominent role to improve the economic growth and welfare of countries and it has an outstanding impact on global transformation, integration, and cultural reforms. BRI is not just a transport network but also contains cultural, and political aspects and emphasis on friendship, peace, cooperation, and mutual understanding and benefit. China seriously peruses tourism trade since 2015 under the BRI by offering "the Building of an Integrated Tourism Market along the Silk Road". China and Iran two ancient Asian countries with extremely numerous historical and cultural treasures in their hearts, along with the newly independent Republic of Kazakhstan -with economic and security advantages-, can implement large-scale economic-cultural programs in the framework of the BRI project, in the term of Tourism Industry. This article aims to examine Tripartite Tourism Trade Cooperation between Iran, Kazakhstan, and China through the Belt and Road Initiative, Despite all economic and political constraints, enormous sanctions against Iran. More specifically Iran, along with Kazakhstan, could overcome a bunch of these substantial problems and expand their cooperation in the shadow of BRI, with the support of China.

Keywords: Cultural and Economic Life, Caspian Sea, Cruises Industry, New Silk Road, Tourism Development, Travel Channel.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-139-2-151-184>

Received: 11.01.2022 / Accepted: 26.03.2022

Introduction

The stock markets, macro-investments, trading and exchange, and complex business relationships have passed a long way to get today's dynamics of co-operations. Starting with the Exchange transactions, commercial trips on the Silk Road with camels for several months, to China's new Program called "Belt and Road Initiative". BRI is designed to uphold and generalize the global free trade regime and open the world economy in the spirit of open regional cooperation [4]; therefore, it aimed to create a desirable platform for countries to establish deep regional cooperation.

In consequence, BRI is not just an economic project but also covers political, cultural, and security issues [18]. People including businessmen, or adventures who were traveling through the ancient Silk Road, carried culture, customs, and habits from one place to another. China, one

of the most serious economic actors, introduced the "Belt and Road Initiative" in September and October 2013 [29] in Kazakhstan at Nazarbayev University and Indonesia as an effort to increase its economic and political influence and power. Accordingly, the project seeks to build a large transit network (railways, highways, shipping, aviation, pipelines) by attracting the participation and support of various countries around the world. Afterward, besides China, other involved countries in BRI can also grab political, economic, and cultural benefits based on their national interests. Mutual understanding, building friendship, regional prosperity, bringing peace, cooperation, mutual learning, and mutual benefit has been described as the advantages of the Silk Road by China's administration [4]. Regional counties can get benefit from the tourism industry with lower prices due to geographic proximity and to assuage the economy by establishing new job opportunities and economic diversification. Different definitions have been released to describe "tourism" by different organizations and institutes based on their specific goals; here we refer to some of the most important ones. The World Tourism Organization has released the following definition "Tourism is a social, cultural, and economic phenomenon which entails the movement of people to countries or places outside their usual environment for personal or business/professional purposes...". The Tourism Society in Britain has revealed the definition of tourism in 1976: "Tourism is the temporary short-term movement of people to destinations outside the place they normally live and work and their activities during the stay at these destinations, it includes movements for all purposes, as well as they visit or excursions" [22, 2 p.]. League of Nations 1937 defined a foreign tourist as "any person visiting a country other than that in which he normally resides, for more than 24 hours" [10, 20 p.].

In fact, at the first Tourism Ministerial Meeting of countries of Silk Road on 19 June 2015, Xi Jinping, president of China talked about the robust importance of Silk Road tourism and the together development of tourism cooperation and connectivity [47]. Besides tourism has been an important sector of China's economy since the late 1970s [42]. Based on the UNWTO report, China has been located among the ten top destinations by international tourist arrival in 2018 and has taken 4th place [50]. Moreover, both Iran and Kazakhstan have welcomed the Belt and Road Initiative. Regional cooperation and collective policy-making have a very special place for the economy of both countries in different aspects. To be more specific, Iran and Kazakhstan both have oil-based economies, as a result, there is an urgent need to focus and invest in other sectors to reduce economic dependence on the oil and gas industry. In the current century, the tourism industry has gotten great importance thanks to the Capitalism system which praises creating capital, pleasure, prosperity, and enjoyment of life. So, there is no wonder, why tourism has become an important element of the economy in developing and developed countries. Joining regional projects and organizations has substantial and salient significance for Kazakhstan with short experience as an independent country since 16 December 1991, to be supported by regional superpowers, and to be part of dynamic and profitable economic and cultural programs. Despite the high capacity of Iran to attract tourists, problems such as lack of appropriate policies at a macro level, negative foreign media advertising against Iran, and

sanctions are massive obstacles to growth in Iran's tourism industry. On the other hand, sanctions and severe economic restrictions against Iran have highlighted China's role in Iran's economy, and the country has expressed a desire to join and cooperate in the Belt and Road initiative and its branches such as the Xi'an Initiative Tourism plan. Due to Iran's strategic location, it is possible to cooperate through both land and sea routes from the south and the north.

In sum, based on International Cultural Tourism Charter, "Tourism can capture the economic characteristics of the heritage and harness these for conservation by generating funding, educating the community, and influencing policy. It is an essential part of many national and regional economies and can be an important factor in development when managed successfully" [15]. The author has tried to answer the question of how Iran, Kazakhstan, and China can develop their tourism cooperation through "the Belt and Road Initiative". The region which we focus on, especially the three countries of Iran, China, and Kazakhstan, which are studied in this article, witness many different historical events, various empires, wars and enmities, friendships, alliances, tribal marriages, and ...; as a result, different structures, various buildings, and historical sites have been constructed; some with a purpose of defense, some, and some to show their power and grandeur from the eras. In addition, by taking advantage of natural tourist attractions, these countries have provided a suitable and favorable environment for tourists from neighboring countries, the region, and around the world to spend their leisure time.

Methodology

This article examines "how Iran, Kazakhstan, and China can develop their tourism cooperation through "the Belt and Road Initiative". For this purpose, the condition, and the place of all three countries regarding BRI have been described; then their potential and entrenchment in the tourism industry were discussed. Both quantitative and qualitative methods have been used. The library method and data analysis were used; subsequently, the author has tried to put together figures and information by referring to valid databases, data centers, and related books and articles to answer the main question of the article.

The Revival of the Silk Road

Belt and Road Initiative (BRI) has adopted by the Chinese government to connect 3 continents of Asia, Africa, and Europe; for the first time, the president of China "Xi Jinping" talked about this program in Kazakhstan in 2013 and he said on his speech "Work Together to Build the Silk Road Economic Belt" [30, 222 p.]. BRI, Peace, and Cooperation plan is issued as a transcontinental long-term policy and as a program of investment that tries to focus on infrastructures, and development and to speed up the economic cooperation and integration along the ancient Silk Road. China wants to achieve what other major economies (such as the United States) managed in earlier decades of globalization [20, 67 p.]. The main purposes of the

BRI have been explained in the background of “the action plan on the Belt and Road Initiative” as below:

- To promote the connectivity of Asian, European, and African continents and their adjacent seas.
- To establish and strengthen partnerships among the countries along the Belt and Road.
- To set up all-dimensional, multi-tiered, and composite connectivity networks.
- To realize diversified, independent, balanced, and sustainable development in these countries [39].

Today 140 [14] countries have joined to BRI by signing a Memorandum of Understanding (MoU) with China. The below table will describe some frameworks and important principles of the BRI:

Table 1. action plan on the belt and road initiative

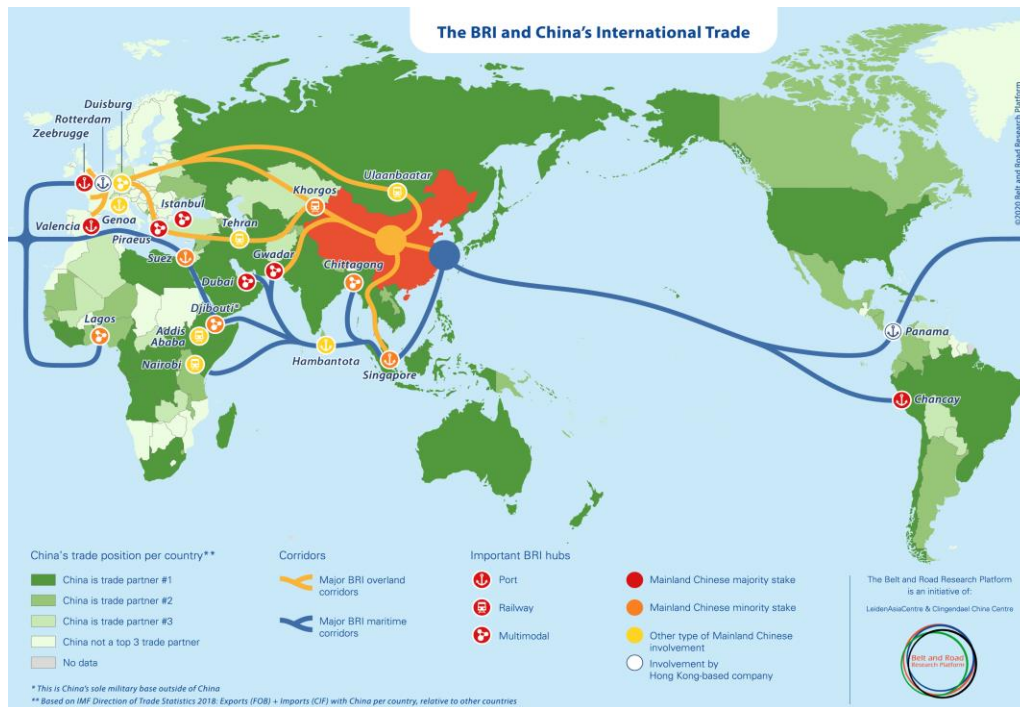
Frameworks and Principles of the BRI		
1	BRI respects the principals and purposes of UN charter and emphasizes on the five principles of “Peaceful Coexistence” including	Mutual respect for each other’s sovereignty and territorial integrity Mutual Nonaggression Mutual noninterference in each other’s internal affairs, equality Mutual Benefit Peaceful Coexistence
2	BRI follows Market Operation	BRI will abide by market rules and international norms. BRI will abide the decisive role of the market in resource allocation and the primary role of enterprises. BRI will let the governments perform their due function.
3	BRI seeks mutual benefit	BRI accommodates the interests and concerns of all parties involved. BRI seeks a conjunction of interests and the “biggest common denominator” for cooperation, So as to give full paly to the wisdom and creativity, strengths and potentials of all parties.
4	BRI is a way for win-win cooperation	To promote development and prosperity. A road toward peace and friendship by enhancing mutual understanding and trust. Strengthening all-around exchanges.

Achieving all described goals requires proper infrastructure and sufficient facilities; therefore, BRI also emphasizes providing the below items as essential points for beginning and expanding its goals:

- To improve the region’s infrastructure
- To provide a secure and efficient network of land, sea, and air passages and raise their connectivity to a higher level.
- To enhance trade and investment facilitation.
- To establish a network of free trade areas that meet higher standards.
- Maintain closer economic ties, and deepen political trust, enhance cultural exchanges.
- Encourage different civilizations to learn from each other and flourish together; and promote mutual understanding, peace, and friendship among people of all countries.

For China, Iran’s main trade partner [16], keeping and expanding its relationship with Iran through BRI is essential. As the sanctions are a huge obstacle to issuing economic treaties and facing difficulties in transferring money due to financial and banking sanctions, tourism is an opportunity to be more connected with Iran and to exploit win-win benefits for the 3 countries. So, the establishment of a tripartite agreement between Iran, Kazakhstan, and China could increase and promote the level of cultural cooperation in term of the BRI.

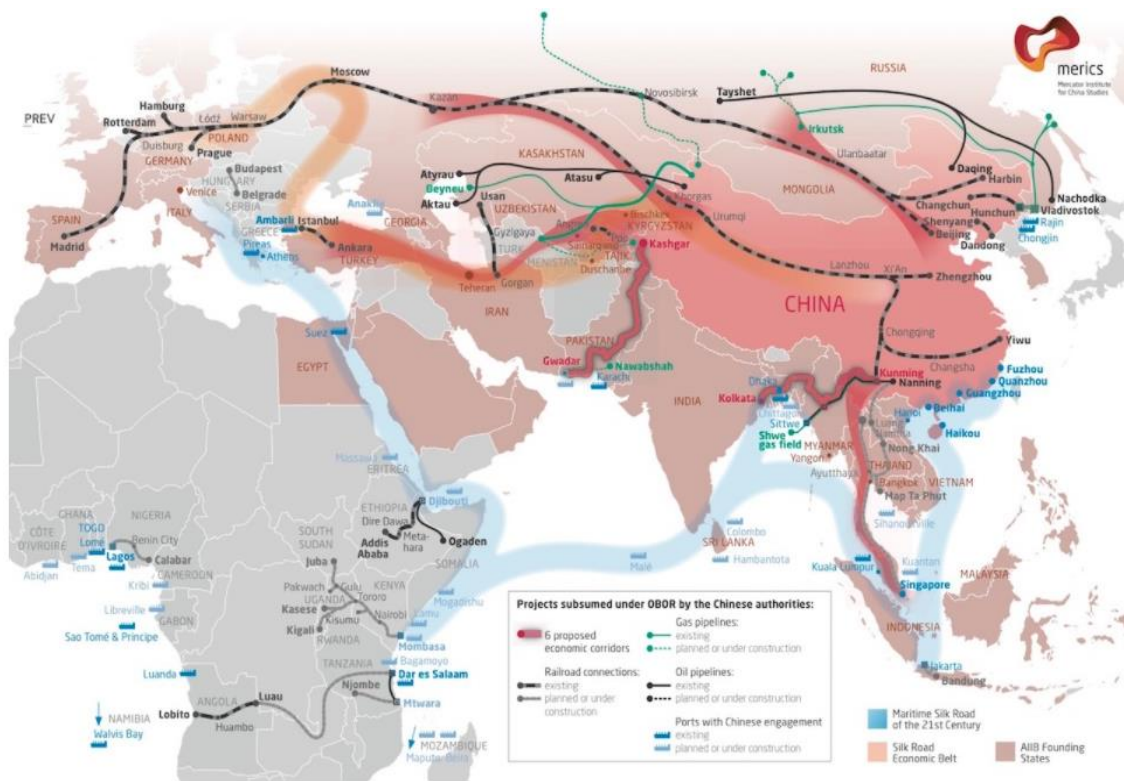
Table 2. bri map / source: Eurasian vision

According to the statistics of the World Tourism Organization in 2018, the 10 highest-income countries in the world were able to account for 50% of total tourism revenue; China has ranked the 10th most profitable country in international tourism [8].

At the 1st Tourism Ministerial Meeting of Countries along the Silk Road Economic Belt, which was held on 18-20 June 2015, Xi Jinping, the president of China talked about “the importance of Silk Road tourism and hand-in-hand development of tourism cooperation and connectivity”; he also added, “Today’s Silk Road is not only a long-standing road for commerce but also a golden travel route for tourists around the world [47]”. It is worth mentioning, that social and cultural connectivity will provide cultural development in a country as people would be more conscious and respected regarding the differences and it would establish a peaceful atmosphere for accepting differences and it would help to reduce radical movements and extremism.

Table 3. bri map/ source: beltroadsearch

Kazakhstan and the Belt and Road Initiative

As a neighboring country and an important trading partner of China, Kazakhstan is considered one of the important arteries of the "Belt and Road" project. In addition, Kazakhstan already has the necessary infrastructure to play a transit role on the Silk Road, which puts it a few steps ahead of its neighbors. Shang-su Wu, a researcher in military Studies claims “Kazakhstan is on its way to becoming an even more central player in its region’s rail transportation and has growing potential to be a crucial global rail hub” [32]. Kazakhstan has adequate capital to use foreign technologies such as Alstom (produces high-speed trains, metros, monorail, trams, and

e-buses), General Electric (deliver essential energy, healthcare, and transportation infrastructure), and Talgo (specialized in design, manufacture, and maintenance of the rolling stock); thanks to its oil revenues.

Table 4. bri map in Kazakhstan

Kazakhstan’s involvement in this project can be seen in the third corridor which is named “China-Central Asia-West Asia Economic Corridor. It is supposed to connect China to Europe and Turkey through Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan, Turkmenistan, Iran, Turkey, and Greece. This route connects China to the Mediterranean and the Black Sea in half the time by sea from the port of Shanghai. Kazakhstan has a border with China; therefore, it is the second country that enters the Belt and Road Initiative plan. The first gateway which welcomes Kazakhstan to this route is Khorgos, the border city between China and Kazakhstan. It has been forecasted that Khorgos turns Kazakhstan into central Asia’s Transit and tourism hub. Aktau port also gives this opportunity to Kazakhstan to get economic benefits, especially in the tourism sector. The historical, memorial and ecological monuments of Mangystau, the Fantasy World Park, entertainment center, casino, other cultural and entertainment centers, musical drama, and puppet theatres are the collection of sites in Aktau - the new established city at the end of 1958- for visitors [38]. It gives this advantage to the Republic of Kazakhstan to transfer cargoes and containers to different destinations; Aktau is situated on the way of New Silk Road and has the possibility to transfer tourists and visitors between Iran and Kazakhstan other neighboring countries plus China.

Kazakhstan has natural capacities to attract visitors and has minor opportunity via cultural heritages because Kazakh’s nomadic and clanship lifestyle made them reluctant for constructing

buildings (Kazakhstan have registered 33 cultural and 2 natural places in the world cultural heritage of UNESCO). According to a report by OECD¹, statistics show an increase in the tourism industry of the Republic of Kazakhstan (14.1% growth in 2018 compared to 2017 and 28.5% in the last five years since 2018). Most of the visitors come from the ex-soviet countries around 91.7% of arrivals and 8.3% from other countries. Insofar beside the extremely high desire and tendency from the government of the Republic of Kazakhstan, there are potentials for Kazakhstan to find and attract new visitors and partners from non-CIS² neighboring countries to expand its tourism industry. As a result, the amount of allocated budget for the creation and development of infrastructures related to tourism and the implementation of international and local programs and events has experienced an increase from KZT 4.6 billion in 2017 to KZT 6.5 billion in 2018 [40].

One of those actions implemented by the administration of the Republic of Kazakhstan is called “the Concept of tourism industry development of the Republic of Kazakhstan until 2023” which its purpose is described as “the formation of the uniform institutional, methodological, organizational basis for the formation of modern, highly efficient and competitive tourism industry of the Republic of Kazakhstan, including main principles and approaches for its implementation”, integrated into the system of the global tourism market. More specifically, to gain national interests including diversifying the economy and improving the welfare and quality of life of the population of the republic, it is essential for the tourism industry to establish tourism clusters as a competitive business. Indeed, qualified workers and attractive tourism products are necessary elements for attracting both domestic and foreign tourists. The objectives of the following concept are defined below:

- Development of domestic and inbound tourism.
- Development of regional cultural and tourism clusters.
- Increasing the contribution of the tourism industry to the state economy, stimulating investment.
- Creation of jobs in the tourism industry and related sectors of the economy.
- Development of entrepreneurship, including SMEs in related sectors of the economy, and human potential, in the whole country and regions, including rural areas.
- Increasing the quality of a tourism product and ensuring their competitiveness.
- Tourism development planning, including in the area of specially protected natural areas.
- Ensuring the further development of tourism infrastructure.
- Promoting tourist destinations in the domestic and international markets.
- Formation of a uniform national tourist brand [21].

---

¹ Organization for Economic Co-operation and Development

² CIS: Commonwealth of Independent States

On the other hand, Kazakhstan has approved a five-year tourism program on May 31, 2019, named “program of development of tourist industry of the Republic of Kazakhstan for 2019-2025” to increase the availability and quality of tourist services and products; to enhance the income and quality of life and growth of welfare of people of Kazakhstan. Its main tenet is to make Kazakhstan’s share of tourism in the total amount of GDP at least 8 percent by 2025 [5]. Also, Kazakhstan aims to get the below purposes based on this program:

- Involvement manpower in the industry of tourism.
- The growth of external and internal tourist flow.
- Increase in investments in the tourist industry by the creation of a favorable tourist climate.
- Promoting of tourist capacity of Kazakhstan in the internal and international markets.
- Full-fledged institutionalizing of the tourist industry of the country.

Kazakhstan, as an involved country, could exploit benefits from this program for several reasons; first Kazakhstan is a rich country among other Central Asian countries and for building infrastructures and providing basic facilities, it could rely on its oil revenue therefore Kazakhstan could participate on this project easily; then, Kazakhstan has upper hand in comparison with other Central Asian countries as its basis and main infrastructures are built already and they are ready to get participated in this program. This part of the new Silk Road which goes through Kazakhstan is working and in the process; furthermore, Kazakhstan has also the most stable and developed economy among Central Asian countries with friendly relations with other powers such as Russia, Iran, and the US. Above all, most of the country's income is generated by Oil and Gas export, therefore systematically oil-dependent countries such as Kazakhstan need to reduce their dependence and subsequently focus on non-oil-sectors; forasmuch a tourism industry has found an especial place among developing and developed countries as a source of income. Kazakhstan needs to do substantial ventures and adopt protective policies and rules to get more benefits from the tourism industry. By examining the tourism programs of Kazakhstan, we witness the increasing process and development of the tourism industry yearly; and, Kazakhstan has focused on attracting domestic and foreign investors and entrepreneurs, as well as attracting tourists from the region and the world.

Iran and the Belt and Road Initiative

The history of Iran goes back to ancient times before the Islamic conquer; based on documents Greeks and Romans visited Iran; the tourism industry in Iran officially started its activities in 1935 by establishing “The Office for Foreign Travelers and Advertisement” the Ministry of Interior [27]. The history of the tourism industry in Iran is described in below table:

Table 5. The history of the tourism industry in Iran / source: mcth (ministry of cultural heritage, tourism, and handicrafts)

The history of the Tourism industry in Iran		
1935	“The Office for Foreign Travelers and Advertisement	Issuing journals and travel guides with the support of the Ministry of Interior
1941	The Supreme Association of Tourism	by the support of the Ministry of Interior
1963	The Organization for Attracting Travelers	Established by the board of ministers
1974	The Ministry of Information and Tourism	By merging the Organization for Attracting Travelers with the Ministry of Information
1979 (After the Islamic Revolution)	Ministry of Islamic Guidance”	by merging “The Ministry of Information and Tourism” and “The Ministry of Culture and Art”
	The Organization of Domestic and Foreign Tourism	All the duties and missions of the travel and pilgrimage deputy of the Ministry of Islamic Guidance were delegated to this organization
April 5th, 2006	“Iranian Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization” (ICTHO)	By merging the Iranian organization for handicrafts with the organization for cultural heritage and tourism

The tourism industry which is also called the “white industry [18, p. 173]”, is an important approach to experiencing economic growth by its numerous natural and cultural heritage. Tensions between Iran and the West, mainly the United States, which is boosting yearly in particular during the presidency of Donald Trump, have created a bilateral desire for other countries such as China to increase their economic and political cooperation; Iran can grasp benefits in the framework of the BRI.

BRI is welcomed by Iran to promote its presence in the international arena. Iran has played a critical role in the ancient Silk Road but also it can be considered a fundamental element in the region and through BRI, as it could connect land lock Central Asian countries to free waters in its southern territory and connect China and Central Asian countries through the third corridor to Europe at a much slower time than the maritime route from east of China. Also, stability and security are the main issues that give a special place for Iran among the other countries in the region. Iran step into BRI, after JCPOA by inviting the president of the People’s Republic of China in January 2016; the outcome was a Joint Statement "Comprehensive Strategic Partnership between the Islamic Republic of Iran and the People's Republic of China" to develop

relations in different categories including cultural, political and defense. Cooperating in transportation, energy, trade, space, **tourism**, and media are defined as foundations to achieve the main goals [6].

The seventh item of the second part (The field of executive cooperation) of the jointed statement demonstrate Iran's status due to the mutual agreement which is concluded between the two countries along the BRI:

... 7) **The Iranian side welcomes the initiative of the "Silk Road Economic Belt" and the "21st Century Maritime Silk Road" proposed by China.** Relying on its advantages and taking the opportunity to sign documents such as "Memorandum of Understanding between the Government of Iran and China on the Joint Establishment of the Silk Road in both land and Maritime section" and "Memorandum of Understanding of Cooperation in Industrial, Mining and Capital Capacity" between Iran and China. Cooperation and investment will expand in various areas such as transportation, railways, ports, energy, trade, and services industries.³

The third part of the Joint Statement "Comprehensive Strategic Partnership between the Islamic Republic of Iran and the People's Republic of China" describes the Human and Cultural fields of cooperation between the two countries by focusing on the tourism industry, as below:

Human and cultural field

(11) Given the historical commonalities and the great potential of the two countries in the human field, the parties agree to play a leading role in the joint cultural committee of the two countries and to promote the level of cultural cooperation. In this regard, the citizens of the two countries will encourage cooperation in the fields of tourism, health, youth, and sports to travel to the reciprocal country, expand press exchanges and public diplomacy, and cooperation and travel between media units and reporters. They will also strengthen the dialogue and human exchanges and expand communication between NGOs in various forms, providing the opportunity for acquaintance, mutual understanding, and friendship between the two nations. The two sides will discuss the possibilities of holding cultural years in the reciprocal country and will continue consultations on the establishment of cultural centers and the provision of the necessary facilities.

(12) The Parties shall increase their cooperation in the field of education, the exchange of professors and students, scientific cooperation and the transfer of new technologies, and the implementation of joint projects⁴.

The tourism industry could be impressive assistance to Iran's economy, by creating many new jobs, establishing, and developing related companies and institutions such as hotels, banks,

---

³ Presidential Information Center

⁴ Presidential Information Center

entertainment agencies, restaurants, retailers, shopping centers, airlines, tour operators, the insurance industry, theaters, and gift shops; and most importantly by injecting money directly in Iran's economy through dollars brought by tourists. Vice president of the time of Iran, Masoud Soltanifar, in the sixth international meeting of the Silk Road program, talked about the importance of the Silk Road as a symbol of peace, progress, and friendly exchanges for the countries. Soltaniehfar continued: "We believe that any step taken to revive the tourism potential of the region will ultimately benefit Iran and other friendly and neighboring countries." Undoubtedly, using the capacities of this cultural and economic multi-level program would be beneficial and would provide many opportunities, especially in the field of tourism for all countries that are located along the route including Iran. For gaining this purpose Xi'an Initiative (Shayan Initiative) was signed between countries on 19 June 2015 at the meeting of the Tourism Ministers of the Silk Road countries [36].

Xi'an Initiative- Tourism Cooperation (7th UNWTO International Meeting on Silk Road Tourism & 1st Tourism Ministerial Meeting of Countries along the Silk Road Economic Belt)

Xi'an Initiative is the result of the seventh international meeting of the Silk Road program in Xi'an, capital of Shaanxi Province located in northwest China on 18-19-20 June 2015 by the participation of the Tourism Ministers of the Silk Road countries including Iran and Kazakhstan, and also leading institutions such as UNESCO, the UNWTO ST-EP Foundation, China Chamber of Tourism, BBC Worldwide, University College London, TripAdvisor, Ctrip, Finnair, HNA Aviation Group and the World Indigenous Tourism Alliance (WINTA). This meeting provided an opportunity for ministers, high-ranking officials, and experts to discuss challenges and occasions of tourism development along the silk road and to reach an agreement to take advantage; of issues such as collaborative destination marketing, product development, public-private partnerships, and protection of natural and cultural heritage [45].

This meeting was organized by the World Tourism Organization (UNWTO), the China National Tourism Administration (CNTA), and the People's Government of Shaanxi Province. The importance of tourism cooperation and connectivity was mentioned at this meeting; the president of China expressed how valuable is tourism integration and growth under the BRI, below statement is a part of his speech:

...Today's Silk Road is not only a long-standing road for commerce but also a golden travel route for tourists around the world. It is well-known for its large population, splendid cultures, beautiful landscapes, and numerous cultural and historical sites. Nearly 500 sites of world cultural and natural heritage are located along the Silk Road, accounting for half of the world's total. Therefore, Silk Road tourism has great potential and bright prospects⁵.

---

⁵ 1st Tourism Ministerial Meeting of Countries along the Silk Road Economic Belt, 2015

In the end, there were settled 3 main goals, such as:

- 1. Expanding the scale of interchange of visitors and raising the level of travel facilitation**
Increasing the rate of visitors and tourists along the silk road and focusing on the tourism market needs more integrated cooperation among countries, such as:
  - Increasing the number of cross-border flights.
  - Using the maximum potential of the cross-border railway and highway resources.
  - Boosting traveling facilities and mutual support to expand tourism activities.
  - Implementing Tourism exchange with better quality.
- 2. Conducting joint marketing and carrying out the program of " Visit the Silk Road"**
Implementing the mutual plan of " Visit the Silk Road" to promote the tourism industry in the countries along the silk road and to attract more visitors of other regions; of course, getting this purpose need some fundamental basis, including:
  - Increasing and promoting tourism routes with "multiple stops in one trip".
  - Boosting the appeal of regional tourism products.
  - Promoting the sharing of tourist sources among regional countries.
  - Participating in the exhibitions, promoting Silk Road tourism and tourism products to increase the public awareness of Silk Road tourism.
  - Expanding the influence of the "Visit the Silk Road" program by using the internet and smart knowledge.
- 3. Deepening regional cooperation and boosting the quality of tourism exchange**
  - Creating mutual trust between involved countries.
  - Sharing opportunities for tourism development.
  - Solving mutually difficulties and challenges of tourism development.
  - Conducting jointly training courses, establishing cooperation among colleges and universities of involved countries.
  - Analyzing data related to the tourism industry in countries and getting reliable decisions.
  - Creating intellectual support for tourism cooperation among countries.
  - Making instruments and policies for tourism security [49].

Iran also participated in this meeting and emphasized the importance of cultural integration and cooperation under the Silk and Road Initiative Regardless of color and race. Facilitating the visa process, performing Sporting competitions, special tours of the Silk Road, food festivals, and crafts exposition were described as Iran's efforts for a better cultural and tourism integration through Silk Road. Below you can find Iran's statement on the first Tourism Ministerial Meeting of Countries along the Silk Road Economic Belt which was presented by Morteza Rahmani Movahed, vice chairman of cultural heritage, handicrafts, and tourism organization of the Islamic Republic of Iran:

The Silk Road is a symbol that has overcome geographical, political, and cultural obstacles like a river. Regardless of color and race, people walked and interacted with each other on this route. Silk Road has given us many lessons: 2,000 years ago, we could travel the Silk Road without visas – the lesson from that is that we should improve visa facilitation. Iran as an important part of the Silk Road is determined to use this potential. Cultural interaction and cooperation between the nations of the Silk Road, adding to economic, social, and cultural benefits, have social consequences. By creating a working group of relevant authorities, Iran is planning to facilitate visas for tourists, particularly for Silk Road country nations. It is due to an increase in the visas on arrival from 2 weeks to 4 weeks. Iran is connected by rail with Turkmenistan and Kazakhstan. A luxury train has arrived from Iran from these countries comprised of European tourists and this event is happening this year too. Iran encourages the development of the road to connect from rail from east to west so that we can create the Silk Road by rail. Iran has paid attention to the preservation and restoration of the historic monuments of the Silk Road. Iran is trying to get a common inscription on the UNESCO World Heritage List for the Silk Road. Sporting competitions by Silk Road co-op, special tours of the Silk Road, food festivals, and crafts exposition, are some examples of initiatives that can be implemented. Iran is ready to expand its cooperation with the other countries on the Silk Road.⁶

In general, about the importance of tourism, António Guterres, UN Secretary-General, has expressed a significant and serious point in the 112 meeting of the Executive Council of the World Tourism Organization; “Tourism can be a force for good in our world, playing a part in protecting our planet and its biodiversity, and celebrating what makes us human: from discovering new places and cultures to connecting with new people and experiences” [46]. UNWTO also emphasizes the role of tourism on socio-economic growth, peace, and stability in the region, inclusive development, and environmental sustainability. This organization as a leader tries to design and implement supportive tourism Programs and participate in and support projects which is offered by others. For instance, UNWTO and representatives participating in the meeting on 18-19-20 June 2015 accepted obligations to expand regional cooperation, promote the “Visit the Silk Road” program, provide support for tourism routes, enhance human resources, and tighten cooperation among tourism colleges and research institutions [49].

Tourism Industry in Iran, Kazakhstan, and China

Today, tourism is one of the main sectors of international trade and wealth creation in many developing countries [37]. Cultural Heritage is an important element in the tourism industry, which is expressing the ways of living of generations through history including customs, practices, places, objects, artistic expressions, and values. Countries with famous and well-known World Heritage properties are most tourist destinations rather than lesser-known

---

⁶ From minute 25: <https://youtu.be/lf9C6netX74>

properties [44]. UNWTO has called tourism a key driver of socio-economic progress. Silk-Road countries have this advantage Such a way that the ancient Silk Road was not just for transferring commodities, but culture, traditions, and lifestyle; therefore, many historic and cultural sites have been established along the Silk Road. Ancient cities, caravanserais, mountain passes, forts and watchtowers, religious sites, and archeological sites have been discovered during the years of studying and exploration of the routes and corridors of the Silk Road by UNESCO experts [45]. These properties ‘cultural and historic sites have brought inconceivable opportunities for tourism to countries situated along the Silk Road. This issue has drawn the attention of many experts and made them have deep study and investigation historical monuments on the Silk Road; accordingly, Iran, Kazakhstan, and China should come together and focus on Heritage Corridors; to bring and move regional and international passengers to Iran, Kazakhstan, and China. According to the Travel & Tourism Competitiveness Report which is issued by World Economic Forum in 2019, China, Kazakhstan, and Iran have 13, 80, and 89 rankings respectively among 140 countries in them the Travel & Tourism Competitiveness [43]. The three countries have huge natural and cultural capabilities and the potential to invite people from all around the world and to money and to increase national and regional economic growth by encouraging the private sector to invest and by implementing supporting policies and instruments on the macro-level by policymakers and officials.

On Wednesday, 26 February 1975, Iran accepted the UNESCO world heritage convention. In 1930, for the first time, some of the Iranian historic monuments were registered as Iranian National Cultural Heritage. Today Iran has totally registered 24 sites in UNESCO including 22 Cultural Sites and 2 Natural Sites and Iran has also 56 sites on the Tentative List. Kazakhstan has accepted the convention on Friday, 29 April 1994, this country has 3 cultural and two natural sites registered by UNESCO and 13 sites are located on the Tentative List. China with a higher rank has 37 cultural and 14 natural, and 4 mixed registered sites; 60 more items are on the Tentative list of UNESCO. This country joined the convention on Thursday, 12 December 1985. The below table demonstrates International Tourist Arrivals by Country of Destination and International Tourism Receipts:

Table 5. International Tourist Data/source: UNWTO.2019

International Tourist Arrivals by Country of Destination				International Tourism Receipts/ (USD million)		
<u>Year</u>	<u>2010</u>	<u>2017</u>	<u>2018</u>	<u>2010</u>	<u>2017</u>	<u>2018</u>
CHINA	55,665,000	60,740,000	62,900,000	45,814	38,559	40,386
KAZAKHTAN	2,991,000	---	---	1,005	2,135	2,255

IRAN	2,938,000	4,867,000	7,295,000	2,438	4,402	---
------	-----------	-----------	-----------	-------	-------	-----

China has first place in Asia and the Pacific in 2019 by Tourist Arrivals and Tourism Receipts and its share in tourist arrival is 18.1 percent, Iran’s share is 2.1 percent in Asia and the Pacific region in 2019 and data was not available for Kazakhstan. On the other side, China’s share in International Tourism Receipts is 9.3 percent, Iran’s share has not been mentioned and Kazakhstan’s share is 0.4 in the Europe sector. Consequently, for more convenience, the three countries can design and participate in another tripartite program under BRI, to construct full facilitated routes from China to Kazakhstan in the direction of the historical, cultural, and natural heritage of Iran. In addition, China can provide a large portion of tourist travelers on this route, thanks to its large population and favorable economic conditions, besides its financial and capital support. Tourism revenue has an important role in China’s economy; as China has become one of the most visited countries in the world. According to statistics published in “travel China guide”, the number of travelers entering China in 2019 is 145.31 million which shows a 2.9% increase over the previous year. USD 131.3 billion has been earned from Inbound Tourism. Total revenue from domestic and outboard tourism has been announced as CNY 6.63 trillion in 2019 with an 11.1% increase in comparison with 2018 [41]. In 2016 China had the greatest share of tourist spending rather than other countries’ international travelers. The list of the top ten countries visited by the Chinese does not include Iran and Kazakhstan. Based on a report in 2019, China sends 120 million tourists a year abroad, but Iran's share of that is only about 1,700 Chinese tourists [24], while there is great potential in these countries to attract tourists from China, then tourism companies must take the necessary measures to attract these tourists to get a higher share of approximately 120 million Chinese who travel abroad each year. About Kazakhstan, the Kazakh Tourism national company has announced its plans for attracting tourists from Russia and China. Russian travelers increase in Kazakhstan in the summers as they love the beach, Suntan, and warmer; in the same report, they have emphasized China’s large share in the world tourism industry and the desire to direct some of those tourists to their country [1].

Routes to expand the tourism industry of Iran, Kazakhstan, and China along the Silk Road

Tourism and transport are connected to each other. Any development in Tourism Industry needs to adopt and implement policies and governance models [50], therefore, any progress and development in the tourism sector along Silk Road by Iran, Kazakhstan, and China need a huge desire to cooperate and provide proper Preliminaries. Transport is considered utilitarian and functional for many tourists, and it is deliberately part of the experience of traveling [9, p. 23,24]. A comfortable transport experience will lighten a favorable memory for tourists and travelers. As explained in the background of “the action plan on the Belt and Road Initiative”, the goals, frameworks, and principles provide the necessary basis for this kind of cooperation.

BRI more specifically is designed to connect China, Central Asia, Russia, and Europe together and connect China to the Persian Gulf and the Mediterranean Sea through Central Asia and West Asia and connecting China with Southeast Asia, South Asia, and the Indian Ocean; in order to gain win-win economic interest and common security for all involved counters.

China-Central Asia-West Asia Economic Corridor

The potential route which could make trilateral tourism cooperation between Iran, China, and Kazakhstan is the third corridor, which creates railway transport connections between China, Central Asian countries, and Iran. The main advantages for these three countries are the railways which are already built in those countries and ready to get a step in the cultural and tourism market. Bilateral, multilateral, and international road transport agreements have been issued under the third corridor between China and Turkey, Kazakhstan, Uzbekistan, Turkey, Russia, and Kyrgyzstan. More importantly, Iran as an involved country in the third corridor has tried with China to use all its advantages to strengthen their bilateral cooperation in energy, infrastructure, and road fields [28].

Travelers should have different possibilities to choose the best route for their trip based on their desire and interests. As explained above, a tripartite program under BRI can be designed to construct fully facilitated routes from China to Kazakhstan in the direction of historical, cultural, and natural heritages to the port of Aktau. Then tourism could follow their path to Iran with different temperate by Cruise equipped with recreational, meditation, and family programs to attract millions of tourists to spend their leisure in these countries or find their way to Iran from Turkmenistan by rail route and highways; as based on the Vision and Actions of the BRI, the Belt and Road Initiative is “a systematic project, which should be jointly built through consultation to meet the interests of all, and efforts should be made to integrate the development strategies of the countries along the Belt and Road.

Land routes

The third economic corridor of BRI connects Western China to Turkey via Central and West Asia. Today the completed land route which connects China, Kazakhstan, and Iran along BRI, from Central Asia is the China-Kazakhstan-Turkmenistan-Iran railway which is demonstrated in the below picture with yellow circles. It starts from China and then moves to Uzen city located in the west of Kazakhstan; here the railroad is divided into different routes; one goes to Aktau Port and the second one finally finds its way to Iran by passing Turkmenistan. Meanwhile, passengers in the three countries can use other transportation services such as buses, taxis, car rentals, or airplanes; Especially for travelers who intend to visit tourist cities that are further away from the main route and border. For instance, Iran has numerous cities with various historical and natural monuments from the north to south - such as forests, deserts, the Caspian Sea and the Persian Gulf and the Sea of Oman in the north and south respectively with completely different climates with water entertainments, Avicenna marina (grey mangrove or white mangrove) in Qeshm island, Alisadr Cave (beautiful and largest water cave in the world)

in Hamedan and many valuable sites in Isfahan such as Naghshe-e Jahan Square, historical city of Yazd, Tbriz with its famous historic Bazaar complex, Mashahad, Kerman and Arg e Bam, Tehran(the capital city), Pasargadae and Takht-e Jamshid in Shiraz, Shahr-i Sokhta in Zabol located in southeast of Iran, one of the wonders in the ancient world with more than 5000 years history, Shushtar Aquatic Structures(handmade bridges, rivers, mills, waterfalls, large canals and large constructed during the Achaemenid period to the Sassanian for extraction of water, extraordinary engineering system in the world), the Persian Qanat, Choghazanbil in Khuzestan province and etc⁷; it is clear that a number of tourists may intend to visit cities beyond the northern borders of Iran. Therefore, Iran, Kazakhstan, and China should introduce all tourist cities and sites and offer proper facilities, services, infrastructures, transition lines, and internal policies to create enjoyable moments for tourists. Offering various traveling lines (train, Airplane, cruises, highway) as the three countries have the capacity and potential would be considered a competitive advantage. Nursultan Nazarbayev, former President of Kazakhstan has expressed “We need to build a new rail line that will cross the whole of Kazakhstan from the Aktau seaport to the border with China. Talks regarding this project are underway” [34]. The main purpose of the project is to transfer cargoes to Aktau port. For the dynamism of the tourism industry, it is important to consider different perspectives and opportunities, such as constructing railways for carrying passengers with convenient amenities in the stations, equipment, hotels, and tourism organizations near tourism hubs.

Table 6. Map of the Belt and Road initiative/ Source: MERICS, Mercator Institute for China Studies

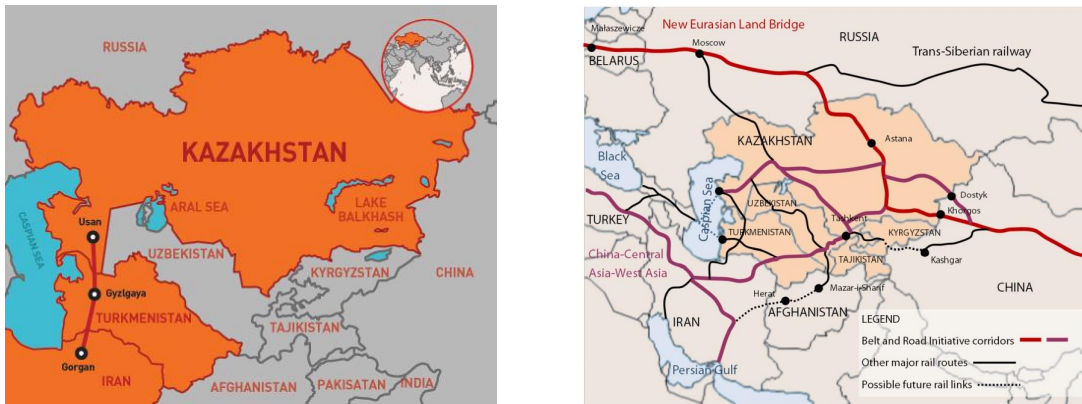

Based on BRI, one of the corridors which connects western China to Iran is through Kazakhstan and Turkmenistan. The Uzen–Gyzylgaya–Bereket–Etrek–Gorgan international railway or the North-South Railway (NSR) or the Kazakhstan-Turkmenistan-Iran Railway which was opened

⁷ For more information visit: [UNESCO registered sites in Iran - Tavakoli tour & travel agency \(persiaway.com\)](http://unesco.org) and [UNESCO World Heritage Sites in Iran | Visit Iran](http://unesco.org) and <https://whc.unesco.org/en/statesparties/ir> and [UNESCO Intangible Cultural Heritage In Iran | Visit Iran](http://unesco.org)

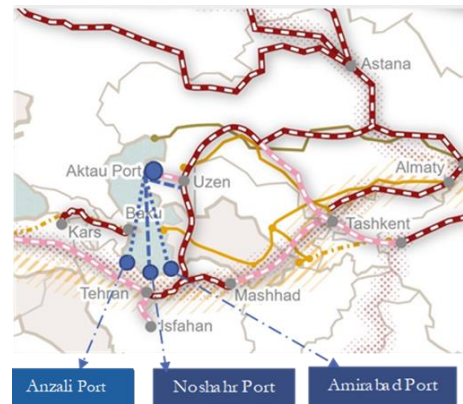
in 2014. The below map gives us a good picture of the railway route that starts from China; then it enters Kazakhstan and runs from east to west toward the port of Aktau. Before Aktau, it runs from Uzen to Iran via Turkmenistan by the railway line shown on the maps. In Iran, it moves to Gorgan in Golestan province. Golestan and Mazandaran provinces in Iran already have railway lines, but Gilan enjoys of new railway construction plan by joining to INSTC⁸ project. There are also other lines that go toward Tehran and Mashhad and south of Iran. Insofar railway line connecting Kazakhstan and Turkmenistan to Iran started working in 2014 at a ceremony on the border of Iran and Turkmenistan with the attendance of Nursultan Nazarbayev, Kurbanguly Berdimukhamedov, and Hassan Rouhani. The agreement between the three countries was signed in 2007; Construction began in 2009. Kazakhstan finished the construction in 2012 with 120 km. Turkmenistan with 700 km finished its operation in 2014 [35].

Table 8. Central Asia, 2019. source: europa.eu

• **Aktau Port**

The other route, which the author believes could have very high potential to be used as a tourism transport route is Aktau Sea Port situated on the eastern coast of the Caspian Sea in Kazakhstan, it is Kazakhstan’s main seaport and is founded in 1963. This port is used to transfer commodities and commercial cargoes such as crude oil and oil products from east to west, from north to south – to Iran, Turkey, Russia, Azerbaijan, and Turkmenistan by consisting of four oil terminals, 3 dry-cargo terminals, and twelve berths varying lengths. Aktau is situated on the way of the New Silk Road and has the possibility to connect the three countries through land and water routes via the Caspian Sea for the tourism trade. In addition, another opportunity that Aktau Port offers to Iran, and Kazakhstan is connecting directly by the Caspian Sea as

⁸ International North–South Transport Corridor (INSTC)

two water neighboring countries. In addition, as Kazakhstan is a major BRI partner to China; has received considerable BRI funds from Beijing to complete and modernize the Aktau port and its rail lines [32]. Massive and multilateral tourism plans can be designed and conducted with a focus on the Caspian Sea, through regional cooperation. Iran is located in the southern part of the Caspian Sea with a 740⁹ km border; three important ports of Amirabad and Noshahr, in Mazandaran province, and Anzali, port in, Gilan province¹⁰. On the other hand, Kazakhstan is in the northeast of the Caspian Sea it also has a 1,894 km¹¹ border. Iran and Kazakhstan can connect by sea route through Aktau port as pictured in the above map with blue circles, this route branches from the China-Kazakhstan route in Uzen city. For example, the Distance between Aktau and Noshahr ports in the north of Iran is 769.06 km. The climate differences between Kazakhstan and Iran's coasts are a positive option for Iran to attract tourists from Kazakhstan.

Table 7. distance between Aktau and Noshahr ports/ source: google earth

⁹ CIA world factbook

¹⁰ Ministry of Road and Urban Development, Ports and Maritime Organization

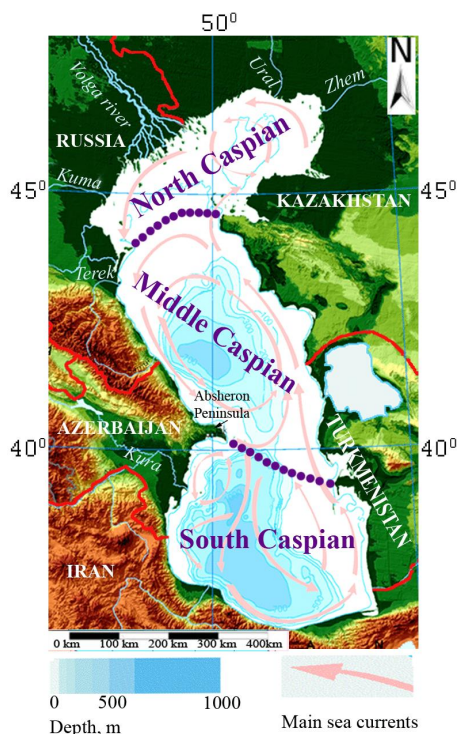
¹¹ CIA world factbook

Table 8. Sea Ports of Iran/ Source: PMO

Cruise tourism is a new branch in the tourism industry that is becoming increasingly important and can play a significant role in the economic growth of the countries. Based on data released by Cruise Lines International Association (CLIA), cruise tourism has experienced an "impressive level of growth" and the demand for cruise have increased in the last decade by around 70%. Cruise traveling was considered only an elite privilege at the beginning of the 1990s, and more it was the symbol of classiness and luxurious lifestyle at the end of the twentieth century. However, its popularity increased rapidly so that it had experienced great growth in both destinations and the number of passengers at the beginning of the 21 century [3, p. 94]. Therefore, this is an exceptional strength and opportunity for Iran, Kazakhstan, and China to help each other and use the facilities and capabilities available in each country under the BRI, to make the most of this opportunity.

Table 9. Caspian Sea map divided into North, Middle and South Caspian Source:

www.researchgate.net

In other words, the Caspian Sea, the largest lake in the world, neighboring Iran from the north and Kazakhstan from the east; has a great ability to plan and implement cruise voyages. The Caspian Sea is divided into three regions in terms of roughness: north (25% of the total sea level), middle (36%), and south (39%). The volume of water in the southern part is much more than the sum of the other two parts. On the other hand, the climate of the west and south of the southern region of the Caspian Sea, including Gilan and Mazandaran provinces in Iran, has a Mediterranean climate due to spring and autumn rain and moderate heat [19, p. 40]. Therefore, this area has more suitable weather and geographical location for the implementation of cruise programs.

To have a better understanding let's take a brief look at the European tourism industry in particular cruises tourism. The tourism industry plays a significant role in the European Union for several reasons, first and foremost is because of its positive effects on economic growth and employment by creating new job opportunities, then it also has social and environmental, and cultural effects. Tourism became the center of attraction in Europe on 21 June 1999 after the European Council meeting on 'tourism and employment. "Working together for the future of European tourism"¹² is an important document that proposed an operational framework and measures to promote the tourism industry in the EU, and also to put Europe as one of the top

¹² For more information, visit below website:
[Microsoft Word - EN_01_665-V4-B4-BIS.doc \(europa.eu\)](#)

tourist destinations [11]. European revenues from cruises have reported at €47.86 billion in 2017 [7]. This sector has played a significant role in increasing the income and economic growth of European countries. It is noteworthy that the desire and interest of people and families to spend their leisure time on cruises has increased; Therefore, huge investments have been allocated to build cruises and provide the necessary facilities. According to the same report, the Mediterranean and Atlantic Isles, Northern Europe, and outside Europe, primarily in the Caribbean have been the main destinations for European people for 51%, 25%, and 24% respectively by cruises in 2017. So, the Caspian Sea and its cruises can be considered a potential market for European and western adventures; indeed, also, we should not forget the potential market in Russia as they love the Mediterranean climate, Sun tanning, and relaxation, besides local and regional visitors. The whole story does not end here because esteemed tourists can participate in nature programs, camp in the forest, visit waterfalls, swim in the lakes, visit historical monuments, nature, and historical monuments photographing, visit and shop in the local markets (Rasht local market, or other weekly local markets) and enjoy an extraordinary experience by tasting the traditional Iranian food and caviar and their hospitality in the two provinces of Mazandaran and Gilan. According to the Public Relations Department of the Ministry of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of Gilan Province, Vali Jahani announced "Gilan has a very high potential in terms of historical and natural monuments and studies have so far identified 5,200 historical monuments that "of this number, 1,200 have been registered in the list of national Monuments of the country [26]." Mover over three thousand historical and natural sites have been identified in the Mazandaran province, of which only 771 sites have been registered in the list of national sites of Iran and the world according to the general director of Cultural Heritage of Mazandaran [25].

As a result, the cruises industry can be a strong instrument to provide better economic and social life by fighting against economic decline and unemployment and by creating many job opportunities such as shipbuilding and repair services, fueling of cruise ships, manufacturing, wholesale & retail, goods and services, trade, transportation, banking, financial, business services, and hospitality.

Results

As discussed, the three mentioned countries have the potential, great desire, capability, safety, financial ability, natural and human-made attractions, history, and ... to focus on the tourism industry under the BRI plan. Tourism commerce could flourish among Iran, China, and Kazakhstan by planning and implementing appropriate tripartite and multilateral policies and agreements to facilitate tourism trade comprising:

- Establishing tripartite assembly for planning, coordination, and policymaking regarding tourism. integration and mutual cooperation.
- Deletion of exit fees and tax elimination.
- Fixed and single rate prices for services and products.
- Facilitating traveling and visa process or conducting Visa Waiver Program.

- Providing online and digital data services for travelers to find appropriate information; and suitable guidance about destination country with different languages.
- Comforting public transport ticket purchases for foreigners.
- Using multi-language guiding signs in the touristic cities (Chinese, Russian, and English).
- Promoting hotel services.
- Designing and Implementing Attraction policies to draw visitors and tourists, holding international sports competitions such as football and volleyball leagues, and horse riding. For a better understanding, Iran can enjoy its natural advantages in the north or nature of Zayanderoud, one of the largest rivers of Iran for competitions such as boating, bicycle; or to benefit from hot weather in winter for holding games and festivals such as Beach Volleyball, Spearfishing, Water skiing in the south of Iran.
- Applying joint advertising projects in neighboring and other countries to attract tourists, producing movies, and providing a good picture of the countries by being active on Instagram, TikTok, etc.
- Holding food festivals in a tripartite circle between Iran, China, and Kazakhstan and offering awards for the best food, and the best hospitality in each country.
- Inviting financiers from the third country to invest in basic and primary infrastructures such as hotels, restaurants, and establishing entertainment complexes.
- Holding tenders for the implementation of tourism projects.
- Holding music events.
- Healthcare and beauty tourism.
- Religious tourism for Mashhad, Qom as Central Asian countries is mostly Muslim.

It is a fact, that people try to spend a part of their time and money to gain pleasure, peace, and happiness; the main question which authorities should ask is how will tourists spend their leisure in my country to have joy and memorable time and to have a great will to experience it again in future and to invite and suggest other people have such experience and journey? In the next step, programs should be scheduled at the macro, micro, and medium level; afterward, administrations and governmental institutes which are in charge should invite the private sector to participate and finance the tourism industry.

Conclusion

"Tourism matters because it provides both a lens onto and energy for relationships with everyday life. It invites us to engage in exchanges of life with others" [17, p. 1]. Economic growth, inclusive development, and environmental sustainability are achievable by tourism, NWTO explains. The tourism industry's development will create many new jobs, and entrepreneurship, as Zurab Pololikashvili secretary-general of the UNWTO¹³ explained

---

¹³ United Nations World Tourism Organization

“tourism jobs also empower people and provide a chance to have a stake in their own societies – often for the first time (United Nations World Tourism Organization).” Tourism also will attract foreign and domestic investments and opportunities. A pleasant and relaxing journey requires cooperation between the private and governmental sectors of three countries; to provide necessary policies, rules and regulations, facilities, and infrastructures such as express trains, establishing ports, and offering tax exemptions for investors and entrepreneurs. Different companies in different sectors will be established to offer products, services, and joy for visitors such as the food industry, transporting services, traveling agencies, hotels, water systems, public toilets, car rental services, parks, handicrafts as souvenirs, entertaining centers, high-speed internet, online services, recreational services such as jet ski, balloon rides, water entertainments, forest, and desert tours, visiting historical sites, etc. Based on the UNWTO report, tourism is one of the main income sources in many developing countries and produces economic benefits and creates many jobs in different sectors. Leuterio described the impacts of the tourism industry on job creation in his book, “The tourism industry is comprised of thousands of companies whose primary purpose is to provide services and products for tourists” [22]. Along with other natural and historical attractions, launching a joint recreational complex with accompany of Iran, Kazakhstan, and China in non-frozen Caspian Sea waters and in the southern waters of Iran with pleasure weather will provide tourism Attractiveness.

References

1. Astana Times “Kazakhstan to attract tourists from Russia and China”, Available at: <https://astanatimes.com/2018/01/kazakhstan-to-attract-tourists-from-russia-and-china/>, (accessed 14.05.2021).
2. Belt and Road Initiative, “Belt and Road Initiative”, Available at: <https://www.beltroad-initiative.com/belt-and-road/>, (accessed 15.06.2021).
3. Butowski Leszek. *Mobilities, Tourism and Travel Behavior: Contexts and Boundaries* / Butowski Leszek. – Poland: IntechOpen, 2018. – 125 p.
4. China's Government. “Action plan on the Belt and Road Initiative”, Available at: http://english.www.gov.cn/archive/publications/2015/03/30/content_281475080249035.htm, (accessed 15.06.2021).
5. cis-legislation, “Order of The Government of The Republic Of Kazakhstan”, Available at: cis-legislation.com, (accessed 18.05.2021).
6. Criticalthreats, “Iran News Round-Up”, Available at: <https://www.criticalthreats.org/briefs/iran-news-round-up/iran-news-round-up-january-25-2016-1>, (accessed 13.11.2021).
7. Dingle David, “Contribution of Cruise Tourism to the Economies of Europe 2017”, Available at: cruising.org, (accessed 13.11.2021).
8. Donya-e-Eqtasad, “Top 10 tourist destinations in the world”, Available at: <https://www.donya-e-eqtasad.com/fa/tiny/news-3606597>, (accessed 13.11.2021).
9. Duval David Timothy, *Tourism and Transport: Modes, Networks, and Flows* / Duval David Timothy. – London: Channel View Publications, 2018. – 100 p.

10. Elliott James. *Tourism: Politics and Public Sector Management* / Elliott James. – New York: Routledge, 2011. – 110 p.
11. European Parliament, “Fact Sheets on the European Union”, Available at: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/126/tourism>, (accessed 13.11.2021).
12. farsnews, “China's Road Belt Initiative and its Impact on the National Interests of the Islamic Republic of Iran”, Available at: China's Road Belt Initiative and its Impact on the National Interests of the Islamic Republic of Iran (accessed 13.11.2021).
13. Glukhovtsev Igor, Yermekbayeva Lyailya “Integrating Biodiversity into the Tourism Sector: Best Practice and Country Case Studies Kazakhstan”, Public Centre on Conservation of Biological Diversity. Available at: https://kipdf.com/biodiversity-planning-support-programme-bpsp-integrating-biodiversity-into-the-t_5afb62ed8ead0ee8038b45ed.html (accessed 13.11.2021).
14. Green Belt and Road Initiative Center, “Countries of the Belt and Road Initiative (BRI)”, Available at: green-bri.org), (accessed 13.11.2021).
15. International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) “International Cultural Tourism Charter Managing Tourism At Places Of Heritage Significance”, Available at: https://www.icomos.org/charters/tourism_e.pdf, (accessed 13.11.2021).
16. Isna, “Iran's main trading partners during the Corona era”, Available at: Iran's main trading partners during the Corona era - ISNA, (accessed 13.11.2021).
17. Jack Gavin, Phipps Alison, *Tourism and Intercultural Exchange, Why Tourism Matters* / Jack Gavin, Phipps Alison. – Toronto: Channel View Publications, 2020. – 100 p.
18. Lotfi Khachaki, Behnam, “Tourism as an industry”, Strategy of Qom Campus Association, University of Tehran. – 2020. – No. 2. – P. 173.
19. Khodagholipor, Alireza, “Belt Initiative - China Way and its Impact on the National Interests of the Islamic Republic of Iran”, Ministry of Science. – 2017. – No.1. – P. 17-49.
20. Koolae Elaheh, Goudarzi, Mahnaz, *Caspian Sea; Challenges and Prospects* / Koolae Elaheh. – Tehran: Mizan, 2018. – 225 p.
21. Laruelle Marlène, *China's Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia* / Laruelle Marlène. – Washington: The George Washington University, 2018. – 110 p.
22. Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan, “On approval of the Concept of Tourism industry development of the Republic of Kazakhstan until 2023”, Available at: zan.kz), (accessed 13.11.2021).
23. Leuterio. Florida C., *Introduction to Tourism* 2007 Ed., – Philippines: Rex Bookstore, Inc, 2007. – 115 p.
24. Lotfi Khachaki Behnam, “Tourism as an industry”. – 2008. – No.2. – P. 171-206.
25. Medtourpress, “Iran's small share in attracting Chinese tourists”, Available at: <https://medtourpress.ir/%d8%a2%d9%85%d8%a7%d8%b1-%da%af%d8%b1%d8%af%d8%b4%da%af%d8%b1%d8%a7%d9%86-%da%86%db%8c%d9%86%db%8c-%d8%af%d8%b1-%d8%a7%db%8c%d8%b1%d8%a7%d9%86/>, (accessed 13.11.2021).
26. Mehrnews, “National and global registration of 771 historical and natural monuments in Mazandaran”, Available at: National and global registration of 771 historical and

natural monuments in Mazandaran - Mehr news agency | Iran & world news | Mehr News Agency, (accessed 13.11.2021).

27. Ministry of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of Gilan (2021), "12 historical monuments of Gilan province registered in the national monuments list+ details" Available at: <https://partonews.ir/en/wing-handicrafts-museums-in-gilan-tourism-wing/>, (accessed 13.11.2021).
28. Ministry of Cultural Heritage, Tourism, and Handicrafts, "The History of Cultural Heritage in Iran", Available at: mcth.ir, (accessed 13.11.2021).
29. Office of the Leading Group for the Belt and Road Initiative, "Building the Belt and Road: Concept, Practice and China's Contribution", Foreign Languages Press .– 2017 – P. 11.
30. Office of the Leading Group for the Promotion of the Belt and Road Construction, "Build the Belt and Road Initiative: Progress, Contribution and Prospects", Available at: Build the Belt and Road Initiative: Progress, Contribution and Prospects - XinhuaNet, (accessed 13.11.2021).
31. Osiewicz Przemysław, "The Belt and Road Initiative (BRI): Implications for Iran-china Relations", *Przegląd Strategiczny*. – 2018. – P. 221-232.
32. Parkhomchik Lidiya, Simsek Hayal Ayca, Kanapiyanova Zhuldyz, Issayeva, Meiramgul, "Kazakhstan – Uzbekistan – Turkmenistan – Iran – Oman International Transport and Transit Corridor", Available at: ayu.edu.tr, (accessed 13.11.2021).
33. Policyforum, "Kazakhstan: a growing rail hub", Available at: Kazakhstan: a growing rail hub - Policy Forum, (accessed 13.11.2021).
34. Presidential Information Center, "Full Text of the Statement of the Comprehensive Strategic Partnership of the Islamic Republic of Iran and the People's Republic of China", Available at: <https://www.president.ir/fa/91433>, (accessed 13.11.2021).
35. Railwaypro, "Kazakhstan to build railway line from Chinese border to Aktau seaport" Available at: <https://www.railwaypro.com/wp/kazakhstan-to-build-railway-line-from-chinese-border-to-aktau-seaport/>, (accessed 13.11.2021).
36. Russian News Agency (TASS), "Railway line linking Kazakhstan and Turkmenistan to Iran opened", Available at: Railway line linking Kazakhstan and Turkmenistan to Iran opened - World - TASS, (accessed 13.11.2021).
37. Tasnimnews, "Facilitating road, rail and air lines of the Silk Road", Available at: <https://tn.ai/1055490>, (accessed 13.11.2021).
38. Tehran Chamber of Commerce, Industries, Mines and Agriculture, "A review of the state of the tourism industry and the role of the private sector", Available at: <http://tccim.ir/images/Docs/EcoReport109.pdf>, (accessed 13.11.2021).
39. The Ministry of Tourism and Sport of the Republic of Kazakhstan, "About Kazakhstan. Towns / Aktau", Available at: isd.kz, (accessed 13.11.2021).
40. The National Development and Reform Commission, Ministry of Foreign Affairs, Ministry of Commerce of the People's Republic of China, State Council authorization (2015), "(Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road)", Available at: <https://research.hktdc.com/en/article/MzYzMDEwMjU0>, (accessed 13.11.2021).

41. The Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD), *OECD Tourism Trends and Policies 2020: Kazakhstan*, Available at: oecd-ilibrary.org, (accessed 13.11.2021).
42. Travelchinaguide *"2019 China Tourism Facts & Figures: 2019 China Tourism Statistics"*, Available at: <https://www.travelchinaguide.com/tourism/2019statistics/>, (accessed 13.11.2021).
43. United Nations, *"United Nations Conference on Trade and Development :The contribution of tourism to trade and development"*, Available at: https://unctad.org/en/Docs/cid8_en.pdf, (accessed 13.11.2021).
44. World Economic Forum, *"The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019: Travel and Tourism at a Tipping Point"*, Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf, (accessed 13.11.2021).
45. World Heritage Convention, and United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, *" policy guidelines:Defining The Relationship Between World Heritage And Sustainable Tourism"*, Available at: <https://whc.unesco.org/document/137363> (accessed 13.11.2021).
46. World Tourism Organization (UNWTO) (2015), *"7th UNWTO International Meeting on Silk Road Tourism & 1st Tourism Ministerial Meeting of Countries along the Silk Road Economic Belt"*, Available at: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/imported_images/42931/7thunwtointernationalmeetingprogramme.1206.pdf, (accessed 13.11.2021).
47. World Tourism Organization (UNWTO), *"António Guterres: Video Message To The Executive Council Of The World Tourism Organization"*, Available at: <https://www.unwto.org/antonio-guterres-video-message-to-the-executive-council-of-the-world-tourism-organization>, (accessed 13.11.2021).
48. World Tourism Organization (UNWTO), *"1st Tourism Ministerial Meeting of Countries along the Silk Road Economic Belt"*, Available at: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/imported_images/42931/minutes_unwto_xian_silk_road_meeting_0.pdf, (accessed 13.11.2021).
49. World Tourism Organization(UNWTO), *"Silk Road Tourism Ministers Commit To Travel Facilitation And Closer Marketing Cooperation"*, Available at: <https://www.unwto.org/archive/asia/press-release/2015-06-25/silk-road-tourism-ministers-commit-travel-facilitation-and-closer-marketing>, (accessed 13.11.2021).
50. World Tourism Organization(UNWTO), *"Xi'an Initiative Tourism Ministerial Meeting of Countries along the Silk Road Economic Belt 19 June 2015"* Available at: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/imported_images/42931/sreb_meeting_xian_initiative.pdf, (accessed 13.11.2021).
51. World Tourism Organization(UNWTO), *"International Tourism Highlights"*, Available at: *International Tourism Highlights, 2019 Edition (e-unwto.org)*, (accessed 13.11.2021).

М. Шайган, М. Тишехьяр

Алламе Табатабаи, университеті, Тегеран, Иран

**«Бір белдеу және бір жол» бастамасы шеңберінде туризм саудасы саласындағы
үшжақты ынтымақтастық**

Аңдатпа. "Жібек жолының экономикалық белдеуі" және "21 ғасырдағы Теңіз Жібек жолы" ежелгі Жібек жолын жаңғырту және оның бойындағы елдерді біріктіру бойынша көп деңгейлі және күрделі Қытай желісінің бөлігі болып табылады. Бүгінгі таңда туризм индустриясы елдердің экономикалық өсуі мен әл-ауқатын жақсартуда маңызды рөл атқарады, сонымен қатар жаһандық трансформацияға, интеграцияға және мәдени реформаларға ерекше әсер етеді. БРИ тек көлік желісі ғана емес, сонымен қатар мәдени, саяси аспектілерді қамтиды және достыққа, бейбітшілікке, ынтымақтастыққа, өзара түсіністікке және пайдаға назар аударады. 2015 жылдан бастап Қытай "Жібек жолы бойында интеграцияланған туристік нарық құруды" ұсына отырып, БРИ шеңберінде туризм саудасына байыпты қарайды.

Қытай мен Иран, жүрегінде көптеген тарихи және мәдени қазыналары бар ежелгі екі Азия елі, сондай-ақ экономикалық артықшылықтары мен қауіпсіздік артықшылықтары бар жаңа Тәуелсіз Қазақстан Республикасы БРИ жобасы аясында, соның ішінде туризм саласында ауқымды экономикалық және мәдени бағдарламаларды жүзеге асыра алады.

Бұл жұмыстың мақсаты Иранға қарсы барлық экономикалық және саяси шектеулерге, орасан зор санкцияларға қарамастан, "Белдеу және жол" бастамасы шеңберінде Иран, Қазақстан және Қытай арасындағы үш жақты сауда туристік ынтымақтастығын зерделеу болып табылады. Нақтырақ айтсақ, Иран Қазақстанмен қатар осы маңызды проблемаларды еңсеруге және Қытайдың қолдауымен БРИ көлеңкесінде өз ынтымақтастығын кеңейтуге мүмкіндік алады.

Түйін сөздер: мәдени және экономикалық өмір, Каспий теңізі, круиз индустриясы, жаңа Жібек жолы, туризмді дамыту, туристік арна.

М. Шайган, М. Тишехьяр

Университет Алламе Табатабаи, Тегеран, Иран

**Трехстороннее сотрудничество в области торговли туризмом в рамках
инициативы "Один пояс, один путь"**

Аннотация. "Экономический пояс Шелкового пути" и "Морской Шелковый путь 21 века" являются частью многоуровневой и сложной китайской сети по возрождению

древнего Шелкового пути и воссоединению стран вдоль него и других. Сегодня индустрия туризма играет заметную роль в улучшении экономического роста и благосостояния стран, а также оказывает выдающееся влияние на глобальную трансформацию, интеграцию и культурные реформы. БРИ - это не просто транспортная сеть, она также содержит культурные, политические аспекты и делает акцент на дружбе, мире, сотрудничестве, взаимопонимании и выгоде. С 2015 года Китай серьезно относится к торговле туризмом в рамках БРИ, предлагая "Создание интегрированного туристического рынка вдоль Шелкового пути". Китай и Иран, две древние азиатские страны с огромным количеством исторических и культурных сокровищ в сердце, а также новая независимая Республика Казахстан, обладающая экономическими преимуществами и преимуществами в области безопасности, могут реализовать масштабные экономико-культурные программы в рамках проекта БРИ, в том числе в сфере туризма. Целью данной работы является изучение трехстороннего торгового туристического сотрудничества между Ираном, Казахстаном и Китаем в рамках инициативы "Пояс и путь", несмотря на все экономические и политические ограничения, огромные санкции против Ирана. Более конкретно, Иран, наряду с Казахстаном, имеет возможность преодолеть кучу этих существенных проблем и расширить свое сотрудничество в тени БРИ, при поддержке Китая.

Ключевые слова: Культурная и экономическая жизнь, Каспийское море, круизная индустрия, Новый Шелковый путь, развитие туризма, туристический канал.

References

1. Astana Times "Kazakhstan to attract tourists from Russia and China", Available at: <https://astanatimes.com/2018/01/kazakhstan-to-attract-tourists-from-russia-and-china/>, (accessed 14.05.2021).
2. Belt and Road Initiative, "Belt and Road Initiative", Available at: <https://www.beltroad-initiative.com/belt-and-road/>, (accessed 15.06.2021).
3. Butowski Leszek. Mobilities, Tourism and Travel Behavior: Contexts and Boundaries / Butowski Leszek. – Poland: IntechOpen, 2018. – 125 p.
4. China's Government. "Action plan on the Belt and Road Initiative", Available at: http://english.www.gov.cn/archive/publications/2015/03/30/content_281475080249035.htm, (accessed 15.06.2021).
5. cis-legislation, "Order of The Government of The Republic Of Kazakhstan", Available at: cis-legislation.com, (accessed 18.05.2021).
6. Criticalthreats, "Iran News Round Up", Available at: <https://www.criticalthreats.org/briefs/iran-news-round-up/iran-news-round-up-january-25-2016-1>, (accessed 13.11.2021).
7. Dingle David, "Contribution of Cruise Tourism to the Economies of Europe 2017", Available at: cruising.org, (accessed 13.11.2021).
8. Donya-e-Eqtasad, "Top 10 tourist destinations in the world", Available at: <https://www.donya-e-eqtasad.com/fa/tiny/news-3606597>, (accessed 13.11.2021).

9. Duval David Timothy, *Tourism and Transport: Modes, Networks, and Flows* / Duval David Timothy. – London: Channel View Publications, 2018. – 100 p.
10. Elliott James. *Tourism: Politics and Public Sector Management* / Elliott James. – New York: Routledge, 2011. – 110 p.
11. European Parliament, "Fact Sheets on the European Union", Available at: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/126/tourism>, (accessed 13.11.2021).
12. farsnews, "China's Road Belt Initiative and its Impact on the National Interests of the Islamic Republic of Iran", Available at: [China's Road Belt Initiative and its Impact on the National Interests of the Islamic Republic of Iran](#) (accessed 13.11.2021).
13. Glukhovtsev Igor, Yermekbayeva Lyailya "Integrating Biodiversity into the Tourism Sector: Best Practice and Country Case Studies Kazakhstan", Public Centre on Conservation of Biological Diversity. Available at: https://kipdf.com/biodiversity-planning-support-programme-bsp-integrating-biodiversity-into-the-t_5afb62ed8ead0ee8038b45ed.html (accessed 13.11.2021).
14. Green Belt and Road Initiative Center, "Countries of the Belt and Road Initiative (BRI)", Available at: green-bri.org, (accessed 13.11.2021).
15. International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) "International Cultural Tourism Charter Managing Tourism At Places Of Heritage Significance", Available at: https://www.icomos.org/charters/tourism_e.pdf, (accessed 13.11.2021).
16. Isna, "Iran's main trading partners during the Corona era", Available at: [Iran's main trading partners during the Corona era - ISNA](#), (accessed 13.11.2021).
17. Jack Gavin, Phipps Alison, *Tourism and Intercultural Exchange, Why Tourism Matters* / Jack Gavin, Phipps Alison. – Toronto: Channel View Publications, 2020. – 100 p.
18. Lotfi Khachaki, Behnam, "Tourism as an industry", *Strategy of Qom Campus Association, University of Tehran*. – 2020. – No. 2. – P. 173.
19. Khodagholipor, Alireza, "Belt Initiative - China Way and its Impact on the National Interests of the Islamic Republic of Iran", *Ministry of Science*. – 2017. – No.1. – P. 17-49.
20. Koolae Elaheh, Goudarzi, Mahnaz, *Caspian Sea; Challenges and Prospects* / Koolae Elaheh. – Tehran: Mizan, 2018. – 225 p.
21. Laruelle Marlène, *China's Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia* / Laruelle Marlène. – Washington: The George Washington University, 2018. – 110 p.
22. Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan, "On approval of the Concept of Tourism industry development of the Republic of Kazakhstan until 2023", Available at: zan.kz, (accessed 13.11.2021).
23. Leuterio. Florida C., *Introduction to Tourism'* 2007 Ed., – Philippines: Rex Bookstore, Inc, 2007. – 115 p.
24. Lotfi Khachaki Behnam, "Tourism as an industry". – 2008. – No.2. – P. 171-206.
25. Medtourpress, "Iran's small share in attracting Chinese tourists", Available at: <https://medtourpress.ir/%d8%a2%d9%85%d8%a7%d8%b1-%da%af%d8%b1%d8%af%d8%b4%da%af%d8%b1%d8%a7%d9%86-%da%86%db%8c%d9%86%db%8c-%d8%af%d8%b1-%d8%a7%db%8c%d8%b1%d8%a7%d9%86/>, (accessed 13.11.2021).

26. Mehrnews, "National and global registration of 771 historical and natural monuments in Mazandaran", Available at: National and global registration of 771 historical and natural monuments in Mazandaran - Mehr news agency | Iran & world news | Mehr News Agency, (accessed 13.11.2021).
27. Ministry of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of Gilan (2021), "12 historical monuments of Gilan province registered in the national monuments list+ details" Available at: <https://partonews.ir/en/wing-handicrafts-museums-in-gilan-tourism-wing/>, (accessed 13.11.2021).
28. Ministry of Cultural Heritage, Tourism, and Handicrafts, "The History of Cultural Heritage in Iran", Available at: mcth.ir, (accessed 13.11.2021).
29. Office of the Leading Group for the Belt and Road Initiative, "Building the Belt and Road: Concept, Practice and China's Contribution", Foreign Languages Press .– 2017 – P. 11.
30. Office of the Leading Group for the Promotion of the Belt and Road Construction, "Build the Belt and Road Initiative: Progress, Contribution and Prospects", Available at: Build the Belt and Road Initiative: Progress, Contribution and Prospects - XinhuaNet, (accessed 13.11.2021).
31. Osiewicz Przemysław, "The Belt and Road Initiative (BRI): Implications for Iran-china Relations", *Przegląd Strategiczny*. – 2018. – P. 221-232.
32. Parkhomchik Lidiya, Simsek Hayal Ayca, Kanapiyanova Zhuldyz, Issayeva, Meiramgul, "Kazakhstan – Uzbekistan – Turkmenistan – Iran – Oman International Transport and Transit Corridor", Available at: ayu.edu.tr, (accessed 13.11.2021).
33. Policyforum, "Kazakhstan: a growing rail hub", Available at: Kazakhstan: a growing rail hub - Policy Forum, (accessed 13.11.2021).
34. Presidential Information Center, "Full Text of the Statement of the Comprehensive Strategic Partnership of the Islamic Republic of Iran and the People's Republic of China", Available at: <https://www.president.ir/fa/91433>, (accessed 13.11.2021).
35. Railwaypro, "Kazakhstan to build railway line from Chinese border to Aktau seaport" Available at: <https://www.railwaypro.com/wp/kazakhstan-to-build-railway-line-from-chinese-border-to-aktau-seaport/>, (accessed 13.11.2021).
36. Russian News Agency (TASS), "Railway line linking Kazakhstan and Turkmenistan to Iran opened", Available at: Railway line linking Kazakhstan and Turkmenistan to Iran opened - World - TASS, (accessed 13.11.2021).
37. Tasnimnews, "Facilitating road, rail and air lines of the Silk Road", Available at: <https://tn.ai/1055490>, (accessed 13.11.2021).
38. Tehran Chamber of Commerce, Industries, Mines and Agriculture, "A review of the state of the tourism industry and the role of the private sector", Available at: <http://tccim.ir/images/Docs/EcoReport109.pdf>, (accessed 13.11.2021).
39. The Ministry of Tourism and Sport of the Republic of Kazakhstan, "About Kazakhstan. Towns / Aktau", Available at: isd.kz, (accessed 13.11.2021).
40. The National Development and Reform Commission, Ministry of Foreign Affairs, Ministry of Commerce of the People's Republic of China, State Council authorization (2015), "(Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-

- Century Maritime Silk Road”, Available at: <https://research.hktdc.com/en/article/MzYzMDEwMjU0>, (accessed 13.11.2021).
41. The Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD), *OECD Tourism Trends and Policies 2020: Kazakhstan*”, Available at: oecd-ilibrary.org, (accessed 13.11.2021).
  42. Travelchinaguide “2019 China Tourism Facts & Figures: 2019 China Tourism Statistics”, Available at: <https://www.travelchinaguide.com/tourism/2019statistics/>, (accessed 13.11.2021).
  43. United Nations, “United Nations Conference on Trade and Development :The contribution of tourism to trade and development”, Available at: https://unctad.org/en/Docs/cid8_en.pdf, (accessed 13.11.2021).
  44. World Economic Forum, “The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019: Travel and Tourism at a Tipping Point”, Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf, (accessed 13.11.2021).
  45. World Heritage Convention, and United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, " policy guidelines:Defining The Relationship Between World Heritage And Sustainable Tourism”, Available at: <https://whc.unesco.org/document/137363> (accessed 13.11.2021).
  46. World Tourism Organization (UNWTO) (2015), “7th UNWTO International Meeting on Silk Road Tourism & 1st Tourism Ministerial Meeting of Countries along the Silk Road Economic Belt”, Available at: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/imported_images/42931/7thunwtointernationalmeetingprogramme.1206.pdf, (accessed 13.11.2021).
  47. World Tourism Organization (UNWTO), “António Guterres: Video Message To The Executive Council Of The World Tourism Organization”, Available at: <https://www.unwto.org/antonio-guterres-video-message-to-the-executive-council-of-the-world-tourism-organization>, (accessed 13.11.2021).
  48. World Tourism Organization (UNWTO), “1st Tourism Ministerial Meeting of Countries along the Silk Road Economic Belt”, Available at: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/imported_images/42931/minutes_unwto_xian_silk_road_meeting_0.pdf, (accessed 13.11.2021).
  49. World Tourism Organization(UNWTO), “Silk Road Tourism Ministers Commit To Travel Facilitation And Closer Marketing Cooperation”, Available at: <https://www.unwto.org/archive/asia/press-release/2015-06-25/silk-road-tourism-ministers-commit-travel-facilitation-and-closer-marketing>, (accessed 13.11.2021).
  50. World Tourism Organization(UNWTO), “Xi’an Initiative Tourism Ministerial Meeting of Countries along the Silk Road Economic Belt 19 June 2015” Available at: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/imported_images/42931/sreb_meeting_xian_initiative.pdf, (accessed 13.11.2021).
  51. World Tourism Organization(UNWTO), “International Tourism Highlights”, Available at: *International Tourism Highlights, 2019 Edition* (e-unwto.org), (accessed 13.11.2021).

Information about the author:

Shayegan Maryam – Master Student in Regional Studies (Central Asia and Caucasus) at Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Mandana Tishehyar – Ph.D. in International Studies, Jawaharlal Nehru University, India & Faculty member in ECO College, Allameh Tabataba'i University, Iran.

Шайган Мариям – Аймақтану (Орталық Азия және Кавказ) мамандығының магистранты, Алламе Табатабаи, Тегеран университеті, Иран.

Мандана Тишехьяр – Ph.D. (халықаралық қатынастар), Джавахарлал Неру университеті, Үндістан және ЭКО колледжінің оқытушысы, Алламе Табатаба университеті, Иран.

ХҒТАР 17.71.91

Баярсайхан Жамсранжав

Моңғолия Ұлттық музейі, Улан-Батор, Моңғолия
(E-mail: jabayarsaikhan@gmail.com)

Көшпенділер мәдениетіндегі «Асық» ойыны

Аңдатпа. Дала көшпелілерінің негізгі кәсібі мал шаруашылығы болғандықтан олар одан шығатын барлық өнімдерді тиімді пайдаланған. Мал сүтін азық, терісі мен жүнін киім, мүйіз бен сүйектерін түрлі құралдар ретінде пайдаланған. Мал тілерсегінен алынған шымыр сүйекті «асық» деп атап, оны ұрпақ тәрбиесінде кеңінен қолданған. Дала көшпелілерінің өмір сүрген аумақтарында жүргізілген археологиялық қазбаларда табылған асық түрлері «асық» тарихының тым тереңде екендігінің дәлелі. Ал оның ұрпақ тәрбиесіндегі орны жайлы зерттеуіміз археологиялық, мәдени, тілдік қорымыздағы элементтер арқылы нақтыланып, мәдениетіміздегі орны анықталуға тырысылды. Көшпелілер мәдениетінің қазіргі ең үлкен екі өкілі ретінде қазақ пен моңғол мәдениетіндегі асыққа қатысты тілдік, мәдени байланыстар салыстырмалы түрде қарастырылды.

Түйін сөздер: асық, ұлттық ойын, көшпенділер мәдениеті, мал сүйегі, ойын.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-139-2-185-192>
Түсті: 15.04.2021 / Жарияланымға рұқсат етілді: 19.05.2022

Кіріспе

Асық – көшпелілердің негізгі шаруашылық көзі болған төрт түлік мал тілерсегінен алынатын, шымыр сүйек. Асық сөзі еуразия далалық аймағын мекендеуші этностар тарапынан ашық (қарачай-балқар), шагай (моңғол), ашық, чүкө (қырғыз), ашық (түрік) деп аталады. Орыс тілінде де «альчик» (кость чашце) сөзі кездеседі.

Асықты Еуразиялық далалық аймағын мекендеуші этностар ежелден ойын ойнауға, бал ашуға және қорғаушы рәміз ретінде қолданған. Көне түріктер қасқырды кие тұтса, оның асығын пәледен қорғайтын тұмар ретінде таққан. Тәуешкі, арқар, киік сияқты аңдардың асықтары да шымыр, салмақтылығына және ірілігіне байланысты ойындарда сақа ретінде пайдаланылған. Еуразия далалық аймақтарында қола дәуірі мен ерте темір дәуірінен бастап Түркілер өмір сүрген дәуірге дейін жерлеу орындарында асық кездесе бастайды.

Зерттеу әдістері мен дереккөздері

Біз өз зерттеуімізде белгіленген мақсатқа жету үшін осы мақаламызда жалпы ғылыми әдістер жалпыдан жекеге, жекеден жалпыға, жүйелеу және жіктеу (классификациялау), жалпылау және талдау әдістерін қолдандық. Зерттеуіміздің

негізгі нысаны көшпелілер мәдениетіндегі асық танымы. Біз зерттеуімізде жалпы асықтың көшпелілер танымындағы орнын анықтап, оның түрлі ойындардағы қолданылу түрін, атқаратын қызметін ашуға тырыстық. Дала көшпелілерінің екі негізгі тобы ретінде қазақ пен моңғол этностарын алып, олардың мәдениетіндегі асықтың орны тілдік, археологиялық, тарихи деректер негізінде салыстырмалы түрде қаралып, ортақ белгілері анықталды. Бұл аталмыш этностардың тарихтың белгілі кезеңдеріндегі генеологиялық немесе кроссмәдени байланыстарының тереңдігінің кепілі екендігін айқындайды.

Талқылау

Қола дәуірі жерлеу орындарында асықтың кездесуіне байланысты Е.В. Купряновтың, С.С. Марковтың, А.М. Сагаливтің еңбектерінде кездеседі. Олар археологиялық олжа ретінде асықтың бұл дәуір мәдениеттеріндегі танымына байланысты өз анықтамаларын жасап, түсініктемелерін келтірген. Олардың барлығы дерлік асықты бала ойындарындағы бір атрибут ретінде түсіндірген. С.В. Сотникова ханым өз зерттеулерінде бала жерлеу орындарында табылған асыққа қатысты мәліметтерді бала жасының ерекшелігіне байланысты екі топқа бөліп қарастырады. Бірінші топта 5-7 жас аралығындағы кішкентай балаларға тиесілі жерлеу орындарында асық санының аздығы мен 8-14 жас аралығындағы бала жерлеу орындарында бірінші топтағыларға қарағанда әлдеқайда көп асық санының кездесетіндігіне тоқталып, бұл жағдайдың жасы үлкен балалардың мақсатты түрде өз меншігі болып табылатын асықтарды көбірек жинауға олардың жас үлкендігі мен ептілігіне тікелей байланысты екендігімен түсіндірген. Кіші жастағылар жақындарының берген асығымен шектелген. Олардың ойындарда өздерінен әлдеқайда епті, тәжірбиелі үлкен балаларды ұту мүмкіндігінің төмендігіне тоқталған. Бұл дала көшпелілерінің меншік құқы мен ептілігін шыңдайтын бала тәрбиесінің бір бөлшегі, дала мәдениетінің айрылмас бір құрамы ретінде түсіндірген [1].

Моңғол ғалымы Н. Батболд Моңғолияның Арханғай аймағы, Улаан ауылдық округына қарасты Голмод қорғанынан табылған Ғұн дәуіріне тиесілі жерлеу орынында табылған асықтарға арнайы таңбалар ойылған. Ғалым бұл таңбалардың сол кезеңдегі тас бетіне, тұрмыстық заттарға таңбаланған таңба сұлбаларымен ұқсастықтары негізінде бұл таңбалардың тайпаларға тиесілі меншіктік таңбалар екендігіне назар аударып, бұл асықтардың да меншік құқы негізінде әкеден балаға мұра болып қалған болуы мүмкін деген қортындыға келген [2].

Қазақ ғалымдары У.У. Умиткалиев, Д.Т. Тлеутабуловтардың «Асыки и их роль в мировоззрении кочевников» атты мақалаларында асық тек ғана балалардың ойыны ғана емес, жалпы көшпелілер мәдениетінің бір бөлшегі ретінде қарастырған. Олар асықтың дала көшпелілерінде бал ашу, әсемдік бұйымы, жетіген сияқты музыкалық аспаптардың бөлшегі, күнделікті киімдерде түйме ретінде әр түрлі салада қолданылғандығын алға тартады. Аталмыш ғалымдардың 2014 жылы Шығыс Қазақстан облысы аумағында қола дәуірі кезеңіне тиесілі жерлеу орнында жүргізген қазба жұмыстарында жерлеу мүрдесінің аяқ жағына қойылған, қына бояумен боялған ішінде арқардың асығыда бар 140 асық табылған [3]. Асықтардың қына бояумен боялуы және кейбір асықтардағы тесіктердің болуы бұл асықтардың жіпке тізілгендігін анық білдіріп, асықтардың тек ғана бала ойыны ретінде қарастыруға болмайтындығын білдірсе керек.

Көшпенділер шаруашылығының басты көзі болған мал шаруашылығы көшпелілер өмірі мен мәдениетіне өшпестей үлкен із қалдырғаны белгілі. Негізгі шаруашылығы болған мал өнімдері, еті, сүті – ас болса, оның терісі, жүні, түбіті – киім, ал сүйектері – түрлі құралдар, тезегі – отын ретінде пайдаланылады. Бұл көшпелілердің шаруашылығының негізгі көзі болған мал өнімін ешқандай қалдықсыз толық игергендігінің белгісі. Осы аталмыш мал өнімдерінің ішіндегі негізінен ұлттық ойын түрінің құралы ретінде танылған «Асық» көне көшпелілер танымында ерекше орынға ие. Асық алдымен дала көшпелілерінің бала тәрбиесіндегі негізгі құралы. Баланы ептілікке, мергендікке, сергектікке, ұқыптылыққа, санап үйренуге тәрбиелеу құралы болған. Дала көшпелілерінің тікелей жалғасы болып табылатын түркі, моңғол халықтарының көбісінде ұлттық ойын ретінде қабылданған асық ойынының көптеген түрі кездеседі. Асық ойынының басты объектісі, құралы – Асық. Асықтың иірілу барысында орналасу түрлеріне (позиция) байланысты асық орналасуы және асықтың физиологиялық ерекшелігіне байланысты атаулары бар.

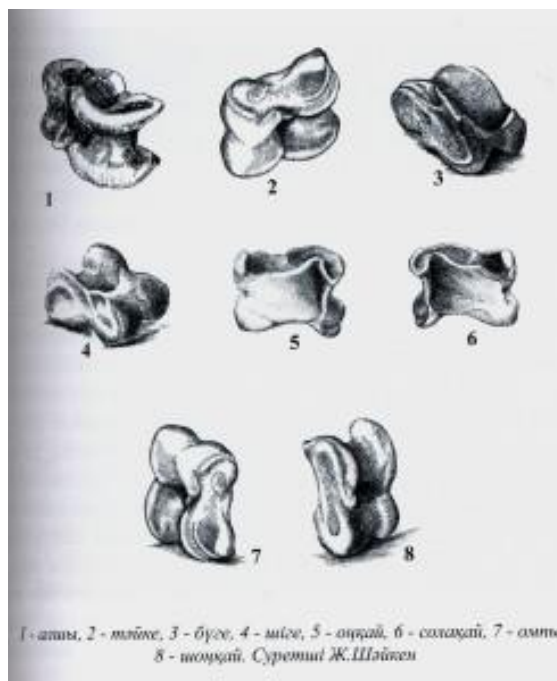
Сурет 1. Асық

Асықтың физиологиялық ерекшелігіне байланысты атауы:

- Сақа – асықтың үлкен әрі шымыр түрі. Бұл асық жеткен еркек қойдан немесе серкеден алады;
- Кеней – ортаңқол қарапайым асықтар;
- Шүкейт – кішкентай жас малдың асығы;
- Қойлық – қойдың асығы;
- Ешкімек – ешкінің асығы;
- Құлжа – сақа ретінде қолданатын құлжа асығы;
- Көктабан – қорғасын құйылған салмақты сақа асық;
- Топай – сиырдың асығы;
- Жабай – ірі асық;
- Қолқар – сақа ретінде пайдаланатын арқар асығы.

Сурет 2. Ж. Шайкеннің асықтың иіру барысында орналасу позициясына байланысты сызылған суреті

Асықтың иіргенде орналасу барысына (позиция) қарай аталуы:
 Алшы – асықтың қырыменен қуыс бетінің жоғары қарап орналасуы;
 Тәйке – асықтың қырыменен дөңес бетінің жоғары қарап орналасуы;
 Бүге – асықтың жанымен дөңес бетінің жоғары қарап түсуі;
 Шіге – асықтың жанымен ойық бетінің жоғары қарап түсуі;
 Омпы – асықтың ашасы немесе мұртша жағы жоғары қарап тік тұруы;
 Шоңқай – асықтың жұмыр жағы жоғары қарап тік тұруы;

Моңғол тілінде осы асықтардың орналасу барысының атаулары:
 хонь /бөгтөрөөрөө дээш харж унах/ - қой
 ямаа /хонхороороо дээш харж унах/ - ешкі
 тэмээ /тахираараа дээш харж унах/ - түйе
 морь /шулуунаараа дээш харж унах/ - ат
 Онх /үзүүр нь доошоо харж унах/ - омпы

Асық ойыны барысында қолданылатын құралдар мен әдістер:
 Көң киіз – асық ойнауға арналған төсеніш. Кигізден немесе қалың матадан жасалғандықтан асық атуға, қаржуға қолайлы. Асық ойынының түріне қарай, қатысушы санына қарай өзгеріп отырады;
 Асық иіру – ойыншының ойын құралына сай асықты көң киіз үстіне шашу техникасы. Ойыншының ептілігіне байланысты иірілген асық ойын шартына сай біргелкі немесе алшы позициясында орын тебеді. Мысалы, бәйге ойынында ойыншы асық иіру ептілігі негізінде иірілетін төрт асықты омпы немесе алшы түсіруге тырысады, ал хан ату ойынында ойыншылардан жиналған асықтар қолға сыйуына байланысты бірнеше бөліп иіру арқылы өз ептілігіне сай асықтарды біргелкі түсіруге тырысады. Яғни, ойыншы ойын шартына сай асықтарды қалаған позициясында түсіруге тырысады;
 Асық ату – бірдей позициядағы екі асықты қолдың кез келген саусағын пайдалана отырып шерту әдісі немесе нысана, шеңбер ішіндегі асықты межелі жерден шерту

арқылы көздеу әдісі десекте болады. бұл асық ойынының ең бір ептілікті қажет ететін әдісі;

Қаралық – ойыншының асық ойыны барысында ережеге сай келмейтін іс-әрекеттерді қолдануы. Бұл төрешілер тарапынан ескерту беру немесе ойыннан шығарылу арқылы жолға қойылады;

Шеңбер – бұл асықтың «алаң» ойыны кезінде сызылатын тізілім шегі. Ойыншылар осы шеңбер сызығынан аспауы және ортадағы ойын асығына дөп тигізу арқылы ол асықты шеңбер сыртына шығару арқылы ұпай жинай алады;

Су – ойыншылардың алаңға тігілген асықты ату кезіндегі асық шерту немесе лақтыру бағыты;

Сөре – асық тігілген кіші шеңбер. Онда ойыншылардың көнге салған асықтары тізіледі;

Қарақшы – алтын сақа орналасқан нүкте;

Кезек – асық ойыншылардың ойынға қатысу реті. Кезек ойыншылар арасында асық иіру арқылы (кім көп алшы түсіреді) немесе жеребе тастау арқылы анықтайды;

Қаржу (қаршу) әдісі – құс деп аталатын асықты жоғары лақтырып, сол аралықта көндегі белгіленген асықты іліп алып, жоғары лақтырылған құсты (асық) жерге түсірмей қаржып алу әдісі;

Сауу әдісі – алақанға ұсталған асықтарды жоғары серпіп, серпілген асықтарды қолдың сыртына тұрғызып, тұрақтаған асықтарды қайта жоғары серпіп шашпай қолдың басын айналдыру арқылы алақанға жинау әдісі. Асық қаржу немесе бестас ойындарында қолданылады.

Сурет 3. Моңғолия және Қазақстандағы Ұлттық асық ойындарынан суреттер

Жалпы асық ойыны көшпелілер мәдениетінің ажырамас бөлігі. Асық ойынының бала тәрбиесіндегі рөлі зор. Баланы ептілікке, мергендікке, ұқыптылыққа, санауға тәрбиелейтіндігін көптеген зерттеушілер өз тақырыптарына арқау еткен. Асық ойындары баланың жас ерекшеліктеріне қарай және жынысына қарай бірнеше топтарға бөлінеді. Мысалға бестас ойынын көбінесе қыз балалар ойнаса, бәйге ойынын кішкентай балалар ойнаған [4]. Сонымен қатар асықты қорғаушы тұмар ретінде (әсіресе қасқыр асықтары), тұрмыстық киім үлгілерінде түйме, әсемдік үшін боялған асықтарды алқа ретінде қолданғандығын байқауға болады [3]. Асықты үлкендер түрлі сайсытар мен бәс тігулерде иіру арқылы құмар тасы түрінде қолданған. Асықты ұлттық музыкалық аспаптарда тиек ретінде жетіген аспабында, моңғолдардың ұлттық аспабы ятга аспабында қолданылғандығын білеміз [5].

Қорытынды

Халық ауыз әдебиетінде «Алтын сақа» ертегісінде сақа, «Ер төстік» ертегісінде асық ойынап жүргендегі балалардың Ертөстікке асықтан жеңілгенде мазақтауы, тілек ретінде ісің алға бассын деген мағынада «Асығың алшысынан түссін», адамның мінез құлығын сипаттау мақсатында «тайдың асығындай», «сақа жігіт» сияқты сөз тіркестерінің көптеп кездесуі көшпелілер өміріндегі асықтың маңыздылығын атап өтсе керек. Расымен де «асық» көшпелілер өмірінде танымы терең, зерттеуді қажет ететін тақырып. Ол тек бала тәрбиесінде ғана қолданылып шектелмей, музыкалық аспаптарда, үлкендер арасындағы бәс тігу, сайыстарда, күнделікті тұрмыстағы киімдерде түйме, сәндік бұйым ретінде, қорғаушы киелік таным негізінде тұмар түрінде қолданылғандығын көреміз. Археологиялық жерлеу орындарында табылған асықтардың үстінде түрлі таңбалардың қолданылуы, асықты діни рәсімдерде қорғаушы тұмар ретінде кең көлемді қолданғандығының айғағы болса керек. Демек, асық көшпелілер мәдениетінің ажырамас бөлігі, танымы терең құбылыс.

Моңғол мен қазақ тіліндегі, мәдениетіндегі, әдебиетіндегі, тарихындағы «асық» танымына қатысты ұқсас дүниелердің біздің генеологиялық немесе кроссмәдени байланыстарымыздың тым тереңде екендігінің белгісі болса керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Сотникова С.В. Детские погребения с наборами асыков и роль игры в обществах степного населения эпохи бронзы // Вестник археологии, антропологии и этнографии. – 2014. – № 2 (25). – С. 26-34.
2. Батболд Н. Хүннүгийн хадны зураг // Studia Archaeologica Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Mongolicae.– 2011– Т. XXXI. – С. 26-39.
3. Умиткалиев У.У., Тлеугабулов Д.Т. Асыки и их роль в мировоззрении кочевников // Религиозный фактор в истории древних и средневековых народов Евразии. – Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2018. – С. 37-42.
4. Молдабай Т., Бутеев Б.О. Асык в культуре казахского народа: традиция и преемственность // Международная научно-практическая конференции «Урал-Алтай: через века в будущее» от 2 июля 2014. – Чобаксары, 2014. – С. 64-69.
5. Төлеубаев Ә.Т. Қазақ халқы этнографиясының мәселелері. – Алматы, 2013. – Т.2. – 496 б.

Баярсайхан Жамсранжав

Национальный музей Монголии, Улан-Батор, Монголия

«Асык» в культуре кочевников

Аннотация. Поскольку основным занятием степных кочевников было скотоводство, они эффективно использовали все его продукты. Молоко животных использовалось в пищу, кожа и шерсть - в качестве одежды, рога и кости - в качестве различных орудий труда. Кость из хвоста животного называется "асык" и широко используется в воспитании потомства. Археологические раскопки в районах проживания степных кочевников доказывают, что история "асыка" очень глубока. И

наше исследование его места в воспитании подрастающего поколения было уточнено через элементы наших археологических, культурных и лингвистических ресурсов, и попытались определить его место в нашей культуре. Как два крупнейших представителя современной кочевой культуры, были сравнительно рассмотрены лингвистические и культурные связи по отношению к асыку в казахской и монгольской культуре.

Ключевые слова: асык, национальная игра, кочевая культура, кости животных, игра.

Bayarsajxan Zhamsranzhav

National Museum of Mongolia, Ulaanbaatar, Mongolia

«Asyk» in Nomad culture

Abstract. As the main occupation of steppe nomads was cattle breeding, they used all their products efficiently. Animal milk was used as food, skin and wool as clothing, horns and bones as various tools. The bone from the animal's tail is called "asyk" and is widely used in the upbringing of offspring. Archaeological excavations in the areas inhabited by steppe nomads prove that the history of "asyk" is very deep. And our study of its place in the upbringing of the next generation was clarified through the elements of our archeological, cultural and linguistic resources, and tried to determine its place in our culture. As the two largest representatives of modern nomadic culture, linguistic and cultural ties in relation to asyk in Kazakh and Mongolian culture were considered comparatively.

Keywords: asyk, national game, nomadic culture, animal bones, game.

References

1. Sotnikova S.V. Detskie pogrebeniya s naborami asy`kov i rol` igry` v obshhestvax stepnogo naseleniya e`poxi bronzy`, Vestnik arxeologii, antropologii i e`tnografii [Children's Burials with Asyk Sets and the Role of Play in Steppe Societies of the Bronze Age, Bulletin of Archaeology, Anthropology, and Ethnography]. 2014. No.2 (25). P. 26-34, [in Russian].
2. Batbold N. Хүннүгийн хадны` zurag, Studia Archaeologica Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Mongolicae.2011. Vol. XXXI P. 26-39, [in Mongolian].
3. Umitkaliev U.U., Tleugabulov D.T. Asy`ki i ix rol` v mirovozzrenii kochevnikov, Religions` faktor v istorii drevnix i srednevekovy`x narodov Evrazii [Asyk and their role in the worldview of nomads, The Religious Factor in the History of Ancient and Medieval Peoples of Eurasia], ENU, Astana, 2018. P. 37-42, [in Russian].
4. Moldabaj T., Buteev B.O. Asy`k v kul`ture kazaxskogo naroda: tradiciya i preemstvennost`, Mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferencii «Ural-Altaj: cherez veka v budushhee» ot 2 iyul` 2014 [Asyk in the Culture of the Kazakh People: Tradition and Continuity, International Scientific and Practical Conference

"Ural-Altai: Through the Ages into the Future", July 2, 2014]. Chobaksary`, 2014. P. 64-69, [in Russian].

5. Toleubaev A.T. Qazaq halqy` e`tnografiyasy`ny`n maseleleri [Problems of ethnography of the Kazakh people], (Almaty, 2013, Vol. 2, 496 p.), [in Russian].

Автор туралы мәлімет:

Баярсайхан Жамсранжав – тарих ғылымдарының докторы, Моңғолия Ұлттық музейі директорының орынбасары, профессор, Моңғолия Ұлттық музейі, Улан-Батор, Моңғолия.

Bayarsajhan Zhamstranzhav – Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the National Museum of Mongolia, Ulaanbaatar, Mongolia.

Түркі халықтарының қаһармандық эпостарындағы батырлар типі

Аннотация. Түркі халықтарының көптеген ғасырлар бойы дамып, қалыптасқан бай фольклорлық мұрасының бірі - қаһармандық эпостардың алатын орны ерекше. Эпостардың басты кейіпкері – ерекше туған батыр. Ең жақсы қасиеттер де осы халықтың өкілі, ел бірлігін дәріптейтін эпостың басты кейіпкері – батырдың бойына жинақталған. Эпостарда басқа әлеуметтік топ өкілдеріне қарағанда өзі мерген, өзі аңшы, өзі шешен, өзі еңбекқор, өзі әділ батырдың алатын орны барлығынан жоғары тұрады. Түркі халықтарының көне эпостарында батырлар немесе олардың әкелері рутайпа басшысы, көсемі болып келсе, қаһармандық эпостарда мемлекеттің пайда болуымен батырлар хан дәрежесіне көтеріліп, асқақтатылды. Аталған мақалада түркі халықтарының эпостарындағы қызметі қоғамның, елдің бірлігіне негізделген батыр типтері қарастырылады. Сонымен қатар, ауылын, руластарын аңшылығымен, мергендігімен асыраған *аңшы/мерген батыр типі*, зұлымдықты жеңіп, елге тыныштық пен әділдік орнататын *батыр хан типі*, ұсақ-түйек даулардан бастап, үлкен дау-жанжалдарға дейінгі мәселелерді шешіп, әділ шешімін айтып, төрелік ететін *би батыр типі*, зұлым байдың әділетсіздігі мен кемсітуіне қарсы тұрып күрескен *малшы батыр типтерінің* ерекшеліктері эпостардан мысалдар келтіріле отырып, жан-жақты сараланып, пайымдалады.

Түйін сөздер: қаһармандық эпос, батыр типі, аңшы/мерген батыр типі, батыр хан, би батыр типі, малшы батыр.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-139-2-193-201>

Түсті: 15.11.2021 / Жарияланымға рұқсат етілді: 19.05.2022

Кіріспе

Халықтың рухымен сезілген, халықтың қиялында жанданған әрі тарихи, әрі рухани құнды туындыларымыз қаһармандық эпостарда ең жақсы қасиеттер халықтың өкілі, басты кейіпкер батырдың бойына жинақталған. Батыр – елдің бірлігі мен ынтымағын дәріптейді. Олардың қызметі бүкіл қоғамның, халық бірлігінің, мемлекет тұтастығына құрылады.

Орта Азиядағы түркі халықтары мекендеген сайын даланың қатал ауа райы, өз араларындағы, дұшпандарымен арадағы соғыстар оларды көшпелі тұрмыс-тіршілікке итермеледі. Көшпелі тұрмыс-тіршілік те оларға жауынгерлік пен батырлық рухын септі. Сол себептен де отырықшы қоғамға қарағанда көшпелі тұрмысты ұстанған қоғамнан батыр типін жиі кездестіруге болады. Өйткені, көшпелі қоғамның тұрмыс-тіршілігі, құндылықтары отырықшы қоғамнан өзгеше болып келеді. Ол туралы түрік ғалымы Мехмет Каплан «Өмірде және әдебиетте нақты бір тип оны идеал тұтқан қоғамға байланысты дүниеге келеді. Тип – аңсаудың белгісі. Алайда, бұл аңсау сол қоғамның тарихи сәттері, әлеуметтік жағдайы және өркениетімен тығыз байланысты. Бұлар өзгерсе, оларға жауап беретін идеал типтер де өзгереді» [1, 58 б.], - дейді.

Түркі қаһармандық эпостарында көшіп-қонып мал баққан елдің ортасынан шыққан, жаз жайлап, қыс қыстап жүрген қарапайым батыр жауға барғанда адам айтқысыз биік қамалдарды бұзып, шаһарларды шауып керемет ерліктер көрсетеді. Қаһармандық эпоста барлық жағынан асқақталатын кейіпкер – ол батыр. Батырлық тек елге еңбек сіңіру, ел қорғау арқылы ғана келеді. Түрік ғалымы Ч.Ақйүз өз мақаласында батыр типін «Түркі эпостарында идеалдандырылған батыр типі халықтың басты күш, қуаты саналады. Батыр қасиетті отансүйгіштік мақсатынан өлгенге дейін бас тартпайды. Ол соғыстан тайсалмайды, қашпайды, кеудесін керіп жауға қарсы тұрады. Қарсыдағы дұшпан қорқынышты, көзі қарайған, өте күшті болып келеді. Батыр өзін соншалықты батыл, мықты санайды. Өзін ешбір дұшпан жеңе алмайтындай көреді. ... батырға рухани күшті аталар рухы береді. Батыр туғаннан мықты, жан-жақты болып келеді. Әрдайым жанында аты және жігіттері бар. Сонымен қатар батыр әділ, жомарт, сымбатты, өнерлі, қонақжай, намысты болып келеді» [2, 172 б.], - деп сипаттайды.

Қаһармандық эпоста батыр өзінің ержүректілігін, батылдығын ел игілігіне, әділетсіздіктен жапа шеккендер мен жаудан жәбір көргендерді құтқаруға жұмсайды. «Батырлар жырында жеке мүддеден гөрі ру, тайпа, ел мүддесін жоғары қою үстем. ... Эпостық жырлар патриархалдық-феодалдық қоғам нығайған кезде жырланғандықтан, оның батырлары ру, тайпа мүддесі мен жеке басының мүддесін ұштастырады» [3, 134-135 б.]. Бір сөзбен айтқанда, батырдың батырлығы ел тағдырына қатысты маңызды оқиғамен өлшенеді.

Басқа да халықтардың эпостарындағы сияқты түркі халықтарының эпостарындағы батырлар да әділ, ержүрек, батыл, дана болып келеді. Эпостарда батырлар тұтқынға түскен өзінің әке-шешесін, өз руының адамдарын, жарың, оның әке-шешесін құтқарады. Эпостардан батырлардың эпикалық идеалды ерекшеліктерімен қатар реалды адами ерекшеліктерін де көруге болады. Яғни, батыр еңбекқор, мықты аңшы, мерген, жақсы бақташы, мейірімді бала, отағасы ретінде суреттеледі. Көне эпостарда батырлар немесе олардың әкелері ру-тайпа басшысы, көсемі болса, мемлекеттің пайда болуымен қаһармандық эпостарда батырлар хан дәрежесіне көтеріледі.

Зерттеу әдістері

Жұмыстың сипатына қарай аталған мақалада негізінен сипаттау, жүйелеу, мәтіндік талдау және жалпылау *әдістері* қолданылды.

Батыр хан типі. Түркі халықтарының эпостарында *батыр хан* бейнесі жиі кездеседі. Батыр хан бейнесі бытыраңқы рулардың халық болып құрала бастаған кезеңімен бірге қалыптасқан. Оның қызметі бірігу идеясымен, мемлекеттің шығу тарихымен қарайлас [4, 49 б.]. Эпостарда батыр ерлігінің, ақылының, әділдігінің арқасында қоғамдағы зұлымдықты жеңіп, әділетті қоғам орнатып, сол қоғамға хан болады. Халық та батырдың хан тағына отырғанда тыныштық пен әділдік орнататындығына сенеді. Өйткені батыр халықтың арман-қиялындағы адам.

Қаһармандық эпостағы батыр - еркіндіктің, әлеуметтік теңдіктің, әділетті қоғамның символы. Батырдың хандық билікке қол жеткізіп, хан сайлануы әділетті қоғамның орнауы да болып есептеледі. Эпостарда батыр хан тағына қол жеткізгенде елде тыныштық пен әділдік орнайды. Бұл да батырды асқақтатудан, осындай хан болса екен деген тілектен, аңсаудан туғандығы сөзсіз. Ол туралы ғалым Ш.Ибраев «Батыр еліне келіп заңсыздықтың орнына бұрынғы заңдылық, жамандықтың орнына жақсылық орнайды. Іс жүзінде қалпына келген тіршілік халық санасында енді осыдан былай батыр мен оның елі өмір сүретін кіршіксіз орта, әділетті қоғам деп есептеледі» [5, 227-232 б.].

Көне эпостардағы батыр (аңшы батыр, мерген батыр) мемлекет құрылған тұста оның билеушісі хан типімен бірігіп, батыр хан типтері пайда болды. «Қарадөң» эпосында ноғай ханы өз баласы Бердіхан бола тұра хандықты Қарадөңге береді. Хандыққа ие болған Қарадөңнің батырлығынан басқа ақылдылығы, әділдігі мына жыр жолдарында көрініс тапқан: «Мынау тұрған Қарадөң, Кеудесі толған сана еді. Тоқсан баулы ноғайды, Тірі болса, бағады, Ашы менен арығын, Пақыр, міскін, кәрібін, Түгелдей көңілін табады» [6, 221 б.].

«Ер Тарғын» мен «Ер Көкше» жырларында да хандық таққа Тарғын мен Көкше отырады. Ол туралы «Ер Тарғын» жырының соңында «Жанарыстан үш Тарғын деген тауға барып жайлады, һәм қыстады. Һәм су жерді мысыр етті. Сол елге Тарғынның өзі хан болды және батыр болды» [7, 52 б.], - дейді. «Едіге – Нұран» жырында Едіге Есім ханды өлтіріп орнына басқа хан сайлайды. Мұхтар ханның да елін шауып орнына Аңғысынды хан қояды. Ал өзі екі елдің батыры атанады. Ал «Едіге» жырында «Едіге Тоқтамыс ханның үлкен қызын алып беріп, Жылқыбайды хан қылып таққа отырғызып қояды» [6, 94 б.]. Ал қарақалпақтардың Қияс нұсқасында Сәтемір хан жалғыз қызы Ақбілекті Едігеге қосып, хандық тағын Едігеге береді [8, 221 б.]. Едіге хан болып ел билеген тұста әділ төрелік жүргізіп, елінің абыройын арттырады. Нұртуған жырау нұсқасында Сәтемір хан қызы Қағазды Едігеге некелеп, тағын береді. «Едіге сол өлкедегі ноғайы, қазағы, маңғұлы тағы басқасы бар – төрт арыс елге хан болды». Көптеген түркі халықтарында кеңінен таралған «Көрұғлы» эпосының қазақ, өзбек, түркімен варианттарында Көрұғлы араб Райханның қызын түркімен еліне алып келгеннен кейін оны ақсақалдар кеңесі хан сайлайды.

Қаһармандық эпос дәстүріне сай батыр болмаған ханның әділетті билеуші ретінде бейнеленуі өте аз кездеседі. Өйткені халықтық тарихи сана бойынша ең алдымен елінің мүддесін барлығынан жоғары қоятын, сол үшін жанын пидә туге даяр батыр тұлғасы ғана ел билеуге лайықты болып келеді.

Аңшы, мерген типі. Эпостардағы батыр типтерінің тағы бірі – *аңшы, мерген* типтері. Аңшы, мерген типтері өз бастауын мәдени қаһармандардан алады. Сібір эпостарындағы батырлық мергендік, аңшылықпен сабақтас болып келеді. Қазақ халқының «Қисса Құламерген» көне эпостық жыры, «Аламан мен Жоламан» сияқты батырлық ертегілерінде батырлық мергендікпен, аңшылықпен сабақтасып жатыр. Аңшы, мерген батырлар тек қана өздерінің отбасыларын ғана емес, күллі ауыл-аймағын құстың, аңның етімен асырап отырған. Аңшылық сол кезеңдердегі күн көру кәсібінің бір түрі болған. «Қисса Құламерген» жырындағы «Тыңлаңыз, Құламерген бұрын өткен, Ақырда мұратына о да жеткен. Мұхиттың Ғазар деген аралында, Өнерпаз мергендікпен кәсіп еткен» [9, 84 б.], - деп басталатын шумақтарынан жырдың бас қаһарманы Құламергеннің аңшылықты кәсіп еткен адам екенін көреміз. Көне эпостардағы батырлар аңшылықты кәсіп қылған, аңшылықтың арқасында елін, жұртын асыраған аңшы-мергендер.

Батырлардың мергендігі, аңшылығы көбіне ертегілерде кездесетін сюжет десек те болады. Ол туралы М. Әуезов: «Қазақ батырларының әңгімелерінде аңшылықтың өзі де көп жайылған үлкен бір салт болады. Біздің батырлардың бір алуаны – аңшыдан шыққан батырлар. Бұның мысалдары, әсіресе, ертегіде көп. Кәсіп иесі – аңшы батыр. Мал бағушы, бақташы Қодар батыр сияқты, біздің батырлардың ол да бір бөлек типі болады» [10, 100-101 б.], - дейді. «Ер Төстік» ертегісінде де Ер Төстік те әке-шешесін құстың, аңның етімен асырайды.

Ә. Марғұлан қазақтың қаһармандық жырлары мен ертегілерін туғызған атаеркі дәуірдегі негізгі мотивтердің көптеген түрлерін жіктейді. Солардың ішінде «ер баланы баулып, садақ аттыру, жапан түзге жалғыз жіберіп, аң аулатып, ерлік сынаудан өткізу/мергендер типі» мотивінің де айрықша орын алғандығын атап көрсетеді [11, 16 б.].

Ежелгі сахаларда балаға кішкентай кезінде берілген ат нағыз ат ретінде саналмайтын болған. Нағыз ат оларға садақ атып, жігіттік көрсеткеннен кейін ғана берілетін болған. Өзбек халқының «Алпамыс» эпосында батырға туғанда қойылған ат – Хакімбек. Хакімбек жеті жасына толғанда алғашқы батырлығын көрсетеді. Атасынан қалған он төрт пұт ауырлығындағы сары садақты көтеріп атады. Сары садақпен атқан оқ асқар тауға қарай ұшып, таудың төбесін ұшырады. Осыған байланысты халық оған Алпамыс деп ат қойған. Алпамыс, Қобыланды жырларында батырлар ат жалын тарта өз елін қорғауға аттанса, Бұқаш аңға аттанады.

Хакас қаһармандық эпостарындағы батырлар да құралайды көзге атқан мерген, қарымы мықты аңшылар болып келеді. Эпостарда батырлардың аттарына мирген (мерген) эпитеті қосылып *Хартыға Мирген – Қаршыға Мерген, Курелдей Мирген – Қола Мерген, Алтын Мирген – Алтын Мерген, Ай Мирген – Ай Мерген* т.б. болып аталады [12, 43 б.]. Сонымен қатар, батырлардың аттары хан, тайчы (ханзада), мөке (күшті), төңіс (бай) сияқты түрік-моңғол титулдарымен бірге айтылып отырған. Алтайлықтарда да «Тектебей Мерген», «Малчи Мерген», «Көгүдей Мерген», «Хан Мерген» т.б. сияқты қаһармандық эпостар көптеп кездеседі.

Қаһармандық эпостарда аңшылық, мергендік тұлғалары өзгеріске түскен. Қалыңдық іздеуге шыққан батыр қызға қол жеткізу үшін мергендікті қажет ететін алтын теңгені, жібек бауды т.б. атып түсіреді. Алты жасында алып батыр болған Қобыланды Естеміспен бірге жылқы бағып, аң аулап, садақ тартады. Көктім ханның тойында Қобыланды мергендігін көрсетеді: «Қозы жауырын жебені, Ат үстінен шіреніп, Сонда тұрып тартады, Кәміл пірлер сенгені. Қарулы бақан басында, Екі бөліп ұшырды, Ай астында теңгені» [13, 14-15 б.]. Қобыланды осылайша ай астына ілінген теңгені атып түсіріп Құртқаға үйленеді. Бұл жерде біз Қобыландының сұлу жарына қол жеткізу үшін жасаған ісін көреміз, оның халық қамын көздейтін нағыз ерлігі Қазанға аттану сапарынан басталады.

Қазақтың «Қамбар батыр» жырындағы Қамбар батыр өзін ғана емес «алпыс үйлі арғын мен тоқсан үйлі тобырды» аңшылықпен асыраған аңшы-батыр. Қ.Жұмалиев «Қазақ әдебиетінің тарихы» еңбегінің батырлар жыры туралы тарауында Қамбардың аңшылығын жырдың басты ерекшелігі ретінде сипаттайды [14, 439 б.]. Жырда Қамбар батырдың батылдығы ел игілігіне, зәбір көргендерді құтқаруға бағытталады.

«Қисса Қамбар» жырында Қамбар «он сан үйлі оят, қырық сан үйлі қият, алпыс үйлі арғын, жетпіс үйлі жебір, тоқсан үйлі тобырды» асыраған он сегіз жасар батыр ретінде суреттеледі [15, 49 б.]. Ә.Диваев жариялаған «Қамбар батыр» жырында Қамбардың «Алпыс үйлі Арунның, Тоқсан үйлі Тобырдың, Ашыққанын тойғызған» аңшылық өмірі, адал еңбектенуі кеңінен суреттеліп, жолбарыспен алысқан алғашқы ерлігі жырланады [15, 121-125 б.]. «Қамбар батыр» жырының Ә. Шоқатаев нұсқасында көп тобырдың қамы үшін «киік, құлан аң атып асырағандығы», «Қобыланды батыр» жырының Құлзақ нұсқасында «Ит жүгіртіп, құс салып кәсіп еткен, Аңшылықтың қызығын нәсіп еткендігі» [16, б. 144] жырланады. «Қобыланды батыр» жырындағы «Өзі алты жасында, Қаршығасы қолында, Тазысы ерткен соңында» жолдары ел қорғаны батырдың кішкентайынан аңшылықты кәсіп еткендігін аңғартады. Жырда бала Қобыландыға жөн сілтейтін дана, қамқор жылқышы бейнесінде берілген Естеміс Қобыландыны аңшылыққа, мергендікке баулиды. «.. Қобыландыны барған соң, Естеміс ерің баулыды. Күнде киік аулайды, Кездессе жауын жаулайды, Жылқыда жатып Қобыланды, Екпіні оттай қаулайды, Қаршығасы қолында, Құмай тазы соңында, Көрсө киік аулайды» [17, 5-6 б.].

Алтайлықтардың екі бөлімнен тұратын «Маадай Кара» эпосының бірінші бөлімінде Кара Құланың қарт батыр Маадай Караға шапқыншылығы, қосынын қиратып дүниесін, мал-мүлкін адамдарымен қоса тұтқындауы баяндалған. Екінші бөлімінде Маадай Караның ұлы Көгүдей Мерген батырдың ерліктері жырланған. Эпостың басты кейіпкері керемет күшке ие - Көгүдей Мерген. «Маадай Кара» дастанында ғажайып туу мотиві бойынша қарт ата-анадан дүниеге келген, жау келердің алдында қарт әкесінің тауға жасыруымен аман қалған бала баяндалады. Оны мейірімді кейуана бейнесіндегі туған жердің, яғни Алтайдың рухы өсіреді. Алтайдың рухы қорғансыз баланы керемет батырға айналдырады. Баланың біртіндеп қару қолдануды, құс пен аңдарды аулауды үйренуі аңшылық пен малшылықты қатар алып жүрген көне алтайлықтардың тұрмыстарының шынайы тұстарын көрсетеді. Ал баланың ойыншық садақтың бір жебесімен бірден көп аң құсты өлтіріп, өзіне тартып алуынан шындыққа жанаспайтын қиял-ғажайыпты көреміз. Көгүдей Мерген қабырғадан жасалған садағы, қамыстан жасалған жебесін атқанда «жер тітіркеніп, Алтайдың төбесі сілкініп, жебе жеті қара бөрінің жалаң қолтығынан өтіп, жеті қара тауды ұшырып, жеті қабат жер астынан өтіп жерді ұстап тұрған улы сары теңізге түседі. Оң қолымен лақтырған таспен тоғыз қара қарғаның бастарын жұлып алады» [18, 300-302 б.].

Батыр би типі. Батырлар типінің келесі бір өкілі – *батыр би*. Батыр би тұлғасы кейіннен қалыптасқандықтан болар эпостарда көп кездесе бермейді. Қазақ тарихында би дегенде алдымен үш жүзге мәшһүр Төле би, Қаз дауысты Қазыбек би, Әйтеке билер еске түседі. Билер ұсақ-түйек даулардан бастап, үлкен дау-жанжалдарға дейінгі мәселелерді шешіп отырған. Эпоста би бейнесі тұтас образ ретінде кездеспейді. Ол тек батыр тұлғасымен тұтастанып қана эпостан орын алады. Қазақ эпостарындағы осындай тұлғалардың бірі – Едіге би. Едігенің би ретіндегі даналығын түрлі дауларға әділ төрелік беруінен көреміз. Ол бала кезінен бастап-ақ шешендігімен, әділ билігімен көзге түседі. Тоқтамыс ханға даулы болып бара жатқан екі кісінің таласын ойнап жүрген Едіге шешеді. Дау қуушылар ханға барғанда ол Едігенің төрелігінен артық төрелік бере алмайтынын айтады. Осындай бірінен-бірі асқан тағы да үш дауды Едіге шешіп, әділ төрелікке хан да тоқтайды. Ұсақ-түйектен басталған төрелік үлкен билік айтуға ұласады. Соның ішінде балаға таласқан екі әйелге «баланы семсермен қақ бөліп беремін» дегенде, шын анасы «өлтірмеңіз» деп араша түсіп, осыдан жалған ана мен баланың өз анасын ажыратқан әйгілі билік те эпоста Едіге атымен байланысты. Едіге аруағының асып туғанын алдымен ханның әйелі байқайды. Едіге кіріп келгенде ханның селк ете түсетінін әйелі хан киімінің етегін түйреген иненің морт сынғанымен дәлелдейді. Мұнан кейін ханның Едігеге қарсы қастандығы басталады. Едігенің мемлекет басқаруды өз қолына алғанда да хан аталмауы тарихи шындыққа жақын. «Едіге» жырының татар нұсқасында Шаһ Темір Едігені би сайлап, қызы Ақбілекке қосады [19, 115 б.].

Кедей, малшы батыр типі. Эпостардан *кедей, малшы батыр типі* алтайлардың «Малчи Мерген» эпосында кездеседі. Алтайлықтардың «Малчи Мерген» эпосындағы Малчи Мерген басқа эпостардағы сияқты ру көсемі емес. Ол өз иесінен зәбір көріп, жапа шеккен, зұлым байдың әділетсіздігіне, кемсітуіне, мазағына қарсы тұрып күрескен малшы. «Малчи Мерген» эпосында Айбычи бай жайылымын басқа жаққа көшіргісі келеді. Малчи деп аталатын малшының бірі байдың әмірін естіп: «Жаңа жайылымға апаратын күшім қалмады, мен байғұсқа тым болмаса жауыр ат берсе», - дейді. Бұған ашуланған бай мен оның қызметшілері Малчины «естен кетпейтіндей етіп үш өрім қамшымен қанын ағызып сабайды» [20, 18 б.]. Бұдан әрі қарай эпостағы сюжеттер ертегілік, фантастикалық түрде өтеді. Батырдың қарсыласы ретінде Малчи Мергеннің болашақ жарының әкесі Арслан Каан шығады. Арслан Каан Малчи Мергенге төменгі

таптың өкілі болғандықтан қарсы. Эпостан бай Арслан каан мен малшы Малчи Мергеннің арасындағы әлеуметтік күресті көреміз. Эпоста кедейлердің өкілі батыр байлар мен хандардың әділетсіздіктеріне қарсы күрес жүргізеді. Бұл күресте барлық байлар мен хандар ажал құшып, батыр малшы жеңіске жетеді.

Қазақ халқының «Алпамыс батыр» жырында Алпамыс қойшы Кейқуатты хан сайлап, Жүрметозды әйелдікке алып береді. Сол қойшы Кейқуат әділ хан болады. Жалпы қойшыны хан қою эпостарда көп кездесе бермейтін көрініс.

Қорытынды

Қаһармандық эпостарда батырдан асқан ұлы тұлға жоқ. Сол себептен де жырдағы кез келген әлеуметтік топ өкілдерінен мейлі хан, мейлі бай болсын батырдың орны бәрінен жоғары тұрады. Батырдың бойында батырлық, батылдықымен бірге қаншама асыл қасиеттер ұштасып жатады. Тұтастай алғанда, батыр жан-жақты, бойында көптеген ерекшелігі бар, өзі мерген, өзі аңшы, өзі палуан, өзі шешен, өзі мәрт, халық аңсарындағы ерекше тұлға.

Эпостарда батырлардың көркемдік ерекшеліктерімен қатар шынайы адами ерекшеліктері де жан-жақты бейнеленеді. Эпостарда бейнеленген *аңшы/мерген* батыр типі мергендігімен елін асырайды, *батыр хан* типі зұлымдарды жеңіп, еліне тыныштық орнатады, *би батыр* типі әділ шешім айтып үлкен дау-жанжалдардың алдын алады, ал *малшы батыр* типі де зұлым байларға қарсы күресте жеңіске жетеді.

Жалпы алғанда архаикалық элементтері көбірек сақталған Сібір эпостарында аңшы батыр, мерген батыр, малшы батыр сияқты батыр типтері көптеп кездеседі. Орта Азия эпостарында да көне эпостарда кездесетін тұрмыстық элементтердің көрінісі (аңшылық дәуір көрінісі) мен қаһармандық элементтері, яғни аралас типтердің молырақ кездесетінін, эволюциялық дамуын көреміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Kaplan M. Manas Destanı. Türk Edebiyatı üzerinde araştırmalar 3. Tip Tahlilleri / M. Kaplan. – İstanbul: Dergah Yayınları, 2005. – 90 s.
2. Akyüz K. Manas Destanı'nda Alp Kadın Tipi // Mukaddime. – 2010. – № 1. – S.169-180.
3. Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы / Ә. Қоңыратбаев. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 288 б.
4. Пропп В.Я. Русский героический эпос / В.Я. Пропп. – Москва: Лабиринт, 1999. – 640 с.
5. Ибраев Ш. Түркі эпосының поэтикасы мен типологиясы / Ш. Ибраев. – Астана: Сарыарқа, 2012. – 336 б.
6. Бабалар сөзі: Жүз томдық. – Астана: Фолиант, 2008. – 464 б.
7. Бабалар сөзі: Жүз томдық. – Астана: Фолиант, 2007. – 496 б.
8. Едиге. Қияс варианты. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1990. – 400 б.
9. Бабалар сөзі. – Астана: «Фолиант», 2008. – 352 б.
10. Әуезов М. Әдебиет тарихы / М. Әуезов. – Алматы: Кітап, 1991. – 240 б.
11. Марғұлан Ә. Ежелгі жыр, аңыздар / Ә. Марғұлан. – Алматы, 1985. – 362 б.
12. Бутанаев В.Я., Бутанаева И.И. Мир хонгорского (хакасского) фольклора / В.Я. Бутанаев, И.И. Бутанаева. – Абакан: Издательство Хакасского государственного университета им.Н.Ф.Катанова, 2008. – 376 с.
13. Бабалар сөзі: Жүз томдық. – Астана: Фолиант, 2006. – 336 б.

14. Әуезов М. Қазақ әдебиетінің тарихы. I том. Фольклор / М.Әуезов. – Алматы, 1948. – 439 б.
15. Бабалар сөзі: Жүз томдық. Т.43. – Астана: Фолиант, 2007. – 416 б.
16. Бабалар сөзі: Жүз томдық. Т. 35. – Астана: Фолиант, 2006. – 392 б.
17. Батырлар жыры. 1 – том. – Алматы: Жазушы, 2006. – 256 б.
18. Маадай-Кара. Алтайский героический эпос. – Москва: Наука, 1973. – 474 с.
19. Татар эпосы. Дастаннар. – Казан: Раннур нәшрияты, 2004. – 640 б.
20. Улагашев Н.У. Малчи-Мерген. Алтайский героический эпос / Н.У. Улагашев. – Горно - Алтайск: Ойротское областное национальное издательство, 1947. – 231 с.

Г.Т. Жиёмбаева¹, А.Р. Маемерова²

¹*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан*

²*Назарбаев университет, Нур-Султан, Казахстан*

Тип батыров в героических эпосах тюркских народов

Аннотация. В богатом фольклорном наследии тюркских народов, сложившимся и развивавшимся на протяжении многих веков, довольно велика роль героических эпосов. Главный герой эпосов – необыкновенный батыр. Все лучшие качества народа собраны в лице его представителя, главного героя эпосов – батыра. Батыр превосходит всех остальных представителей социальных групп в эпосах, являясь и самым метким стрелком, и лучшим охотником, и лучшим оратором, и самым трудолюбивым, и самым справедливым. В данной статье рассматриваются типы батыров, деятельность которых в эпосах тюркских народов основана на единстве общины и народа. Кроме того, подробно рассматриваются и анализируются приводя примеры следующие типы батыров: *тип батыра охотника/меткого стрелка*, который своей охотой кормит свой аул, свою общину, *тип батыра хана*, который побеждает зло и устанавливает спокойствие и справедливость, *тип батыра бия*, который находит справедливое решение в различных ситуациях, начиная от мелких споров до больших конфликтов, *тип батыра пастуха*, который борется против несправедливости и дискриминации злого бая.

Ключевые слова: героический эпос, типы батыров, тип батыра охотника/меткого стрелка, тип батыра хана, тип батыра бия, тип батыра пастуха.

G.T. Zhiyembayeva¹, A.R. Maemerova²

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

²*Nazarbayev University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

Type of heroes in heroic epics of the Turkic peoples

Abstract. Heroic epics take a special place in the rich folklore heritage of the Turkic peoples, which has developed over many centuries. The main character of the epics is an unusual native hero. The best qualities are accumulated throughout the life of a representative of these people, the main character of the epic – The Hero. In the epics, the place of a sniper, a hunter, a speaker, a hardworking, and a righteous hero is higher than everyone else than representatives of other social groups. The article considers the types of heroes whose activity in

the epics of the Turkic peoples is based on the unity of society and the country. In addition, *the type of hunter/sniper* hero who feeds his village, tribes with hunting, sniper, the *type of batyr khan* who defeats evil and brings peace and justice to the country, the *type of bi batyr* who solves problems and gives a fair solution, from small disputes to big disputes, the features of the types of Shepherd batyr who fought against injustice and discrimination of the evil rich are comprehensively analyzed and interpreted with examples from epics.

Keywords: heroic epic, hero type, hunter/sniper hero type, khan batyr, bi batyr type, shepherd batyr type.

References

1. Kaplan M. Manas Destanı [The Epic of Manas], (Dergah Yayınları, İstanbul, 2005,90 p.), [in Turkish].
2. Akyüz K. Manas Destanı'nda Alp Kadın Tipi [The type of female hero in the epic Manas], –2010. No. 1. P.169-180, [in Turkish].
3. Konyratbayev A. Kazakh folklorunun tarihi [History of Kazakh folklore], (Ana tili, Almaty, 1991,288 p.), [in Kazakh].
4. Propp V.Ya. Russkii geroicheskiy epos [Russian heroic Epic], (Labirint, Moscow, 1999, 640 p.), [in Russian].
5. Ibrayev Sh. Turki eposinin poetikasy men tipologiyasy [Poetics and typology of the Turkic epic], (Saryarka, Astana, 2012, 336 p.), [in Kazakh].
6. Babalar sözi: Jüztomdıq [The words of the ancestors], (Astana, 2008, 464 p.), [in Kazakh].
7. Babalar sözi: Jüztomdıq [The words of the ancestors], (Astana, 2007, 496 p.), [in Kazakh].
8. Edige [Edige], (Karakalpakstan, Nokis, 1990, 400 p.), [in Kazakh].
9. Babalar sözi: Jüztomdıq [The words of the ancestors], (Foliant, Astana, 2008, 352 p.), [in Kazakh].
10. Auezov M. Adebiet tarihy [Literary history], (Kitap, Almaty, 1991, 240 p.), [in Kazakh].
11. Margulan A. Ezhelgi zhur-anuzdar [Ancient lullaby-the legend], (Almaty, 1985, 362 p.), [in Kazakh].
12. Butanayev V.Ya., Butanayeva I.I. Mir hongorskogo (hakasskogo) folklore [The world of Khongor (Khakass) folklore], (Publisher of N.F. Katanov Khakass State University, Abakan, 2008, 376 p.), [in Russian].
13. Babalar sözi: Jüztomdıq [The words of the ancestors], (Foliant, Astana, 2006, 336 p.), [in Kazakh].
14. Kazak adabiyetinin tarihy [History of Kazakh literature], (Almaty, 1948, 439 p.), [in Kazakh].
15. Babalar sözi: Jüztomdıq [The words of the ancestors], (Foliant, Astana, 2007, 416 p.), [in Kazakh].
16. Babalar sözi: Jüztomdıq [The words of the ancestors], (Foliant, Astana, 2006, 392 p.), [in Kazakh].
17. Batirlar zhiri [Heroic Epics], (Zhazushy, Almaty, 2006, 256 p.), [in Kazakh].
18. Maaday Kara. Altayskiy geroicheskiy epos [Altai heroic epic], (Nauka, Moscow, 1973, 474 p.), [in Russian].
19. Tatar eposy [Tatar Epics], (Rannur nashriyaty, Kazan, 2004, 640 p.), [in Tatar].
20. Ulagashev N.U. Malchi Mergen [Malchi-Mergen. Altai heroic epic], (Oiro Regional National Publishing House, Gorno-Altaysk, 1947, 231 p.), [in Russian].

Авторлар туралы мәлімет:

Жиембаева Гүлбахрам Тұмарбекқызы – Ph.D., түркітану кафедрасының аға оқытушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Маемерова Айнұр Рысбекқызы – Ph.D., Назарбаев университетінің нұсқаушысы, Назарбаев университеті, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан.

Zhiyembayeva Gulbakram Tumarbekkyzy – Ph.D., senior lecturer of the Department of Turkology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Maemerova Aynur Rysbekkyzy – Ph.D., instructor of the Nazarbayev University, Nazarbayev University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Ежелгі түркі жазба ескерткіштеріндегі бірқатар діни тұжырымдарының іске асуы

Аңдатпа. Түркілердің тілі, тарихы, діні, ділін және басқа да кілт мәселелерді қамтитын ежелгі және орта ғасырлардағы түркі жазба ескерткіштерінің түркітануды зерттеуде маңызы зор. Ежелгі түркі мұрасының тасқа қашалып жазылу үлгілері - әлі де сыры толық ашылмаған қазына. Бұл тастардың тарихи-археологиялық құндылығынан бөлек, сол дәуірде өмір сүрген түркі халқының рухани мәдениетінен, оның ішінде өмір салтынан, әдет-ғұрпынан, діни наным-сенімдерінен де толассыз ақпарат бере алатыны да күмән туғызбайды. Мақалада да біз сол діни наным-сенімдерінің ажырамас бөлігі болып саналатын ежелгі түркі қоғамында орын алған бірнеше діни концептіні қарастырамыз. Орта ғасырлардағы жазылған жазба ескерткіштермен салыстырғанда, ежелгі түркі жазба ескерткіштері түркі қағандары айтпақшы «мәңгі тастарға» негізделеді. Тастарға қашап жазудағы негізгі мақсат та түркі халқына жолданған бұл өсиетті ұрпақтан ұрпаққа беру және сақтау болып табылады. Дегенмен, ондаған жүзжылдық тарихы бар ескерткіштерге түскен сызық пен жырақтар зерттеушілер арасында әртүрлі тұжырым туғызып, аудармалардың да бірнеше нұсқаларының қалыптасуына әсер етті. Ежелгі түркі жазба ескерткіштерін қазақ түркітануында қарастыру барысында ең алдымен Күлтегіннің кіші мен үлкен жазулары, сондай-ақ Тоныкөк жазуы назарға алынады. Қағанның «Тәңірідей, тәңіріден жаралған» және «Биікте көк Тәңірі» деп басталатын Күлтегіннің кіші мен үлкен жазуындағы алғашқы жолдарын Жаратушы атымен бастауы да сол кездегі діннің алатын орнын сипаттайды. Ортағасырлық түркі жазба деректерінде де орын алған «Тәңір» сөзі бастауын аталмыш ежелгі түркі еңбектерінен алатынын ескеруіміз қажет. Зерттеуде Тәңір, Ұмай, мәңгі, ажал, жаратылыс сияқты концептілер зерделенеді.

Түйін сөздер: түркі, дін, Тәңір, жазба ескерткіш, концепт, ұғым.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-139-2-202-211>
Түсті: 21.01.2022 / Жарияланымға рұқсат етілді: 15.03.2022

Кіріспе

Дүниежүзіндегі басқа халықтар секілді түркілердің де тарихы мен мәдениетінің қалыптасуы ерте заманнан бастау алады. Ежелгі түркілердің тарихы мен тілін, діні мен ділін, ой-санасы мен көзқарасын қамтитын құнды ақпарат сол дәуірде жазылған тас жазбалардан алынады. Ортағасырлық қағаз бетіне түсірілген қолжазбалар секілді ежелгі кездегі тасқа қашалып жазылған еңбектердің халық болмысы мен тыныс-тіршілігінен сол дәуірден хабар беретін бірден-бір дәлелді де, сенімді дереккөз болып табылатынын ескеру қажет. Тасқа қашалып жазылған ежелгі түркі жазба ескерткіштерінің біразы бүгінгі күнге дейін сақталып, өзектілігі мен құндылығын жоғалтпай, әлі де әр түрлі ғылым саласындағы зерттеушілердің зерттеу нысанына айналып отыр. Алайда, ондаған ғасырдың ішінде адамдардың тарапынан немесе адамнан тыс жасалған әрекеттердің нәтижесінде тастарда пайда болған сызаттар мен жарықтар түркітанушы-зерттеушілер арасында күмән туғызып, тіпті біраз белгілер руналық таңбалар ретінде де қабылданды, ал бұл жағдайдың зерттеу нәтижелеріне айтарлықтай кері әсерін тигізетіні сөзсіз. Қағаз бетіне түсірілген ортағасырлық араб графикалық қолжазбаларындағы сияның тамып кетуі немесе бекте түскен қосымша дақтардан басқа да факторлардың нәтижесінде пайда болған қосымша «нүкте» немесе «сызық» тәрізді белгілер де зерттеу нәтижелеріне теріс әсер ететіні анық.

Түркітанушы ғалым Ғ. Айдаров ежелгі түркі жазба ескерткіштерін «Руна ескерткіштерінің қатарына VI ғасырдың аяғы мен VII ғасырдың бас кезіндегі Орхон, Селенгі, Тола өзендері мен Минусинск ойпатынан табылған Құтлығ қаған, Білге қаған, Күлтегін, Тонуқуқ, Мойын чор, Суджа және т.б. ескерткіштер жатады» [1, 9 б.] деп, географиялық жағынан Орхон, Селенгі, Тола өзендері мен Минусинск ойпатында сақталған, уақыты жағынан VI ғасырдың аяғы мен VII ғасырдың басын қамтитын, атауы жағынан Білге қаған, Күлтегін, Тонуқуқ, Құтлығ қағандарының жазба ескерткіштері деп топтастырады. Кеңес дәуірінен бастап зерттеле бастаған бұл жазбалар түркітану ғылымында «ежелгі түркі жазбасы», «ежелгі түркі жазба ескерткіштері», «орхон-енисей жазба ескерткіштері», «ежелгі түркі жазбасындағы Енисей ескерткіштері», «ежелгі түркі жазбасындағы Орхон ескерткіштері» және «ежелгі түркі жазбасындағы Талас ескерткіштері» деп аталды. Ұсынылып отырған зерттеудің мақсаты ежелгі түркі жазба ескерткіштеріндегі кілт концептілерді зерделеу. Мақсатқа қол жеткізу үшін бірқатар міндеттер қойылды: ежелгі түркі ескерткіштеріндегі діни концептілерді іздеу; кілт ұғымдарды бір-бірінен ажырату; олардың мәтіндердегі қолданысы мен мағынасын көрсету.

Зерттеу әдістері

Зерттеу жұмысында алға қойылған мақсат-міндеттерді шешу барысында ғылымда бұрыннан қалыптасқан негізгі принциптер мен әдіс-тәсілдер қолданылды. Ежелгі түркі ескерткіштеріндегі негізгі діни ұғымдарды зерттеу мақсатында салыстырмалы, салғастырмалы-типологиялық, топтау, түйіндеу, сипаттау, кешенді талдау сияқты әдістер пайдаланылады. Сонымен қатар бұл зерттеуде компоненттік талдау, семантикалық модельдеу, интерпретация және т.с.с. әдістер мен қатар мәтіндерге текстологиялық, теолингвистикалық тұрғыдан, тарихи сабақтастық тұрғысынан талдаулар жасалады. Сондай-ақ, зерттеу жұмысында анализ-синтез, тарихи-салыстырмалы талдау, феноменологиялық тәсілдер қатар қолданылып, жалпы кешенді пәнаралық зерттеу, т.с.с қағидаттар басшылыққа алынады. Зерттеудің негізгі материалдарын Н.Келімбетовтың ежелгі түркі тілінен аудрамалары құрайды.

Талқылау

Түркітану ғылымында ежелгі түркі жазбалары географиялық және тілдік ерекшеліктері жағынан Енисей, Орхон және Талас жазба ескерткіштері болып үш топқа бөлінеді. Жазба атауларына сәйкес Енисей маңайынан табылған жазбалар – Енисей, Орхон маңайынан табылған жазбалар – Орхон және Талас маңайынан табылған жазбалар – Талас ескерткіштері деп аталады. Ежелгі түркі жазбасын, оның ішінде Енисей жазба ескерткіштері мен олардың тілін зерттеген С. Малов Орхон-енисей ескерткіштерінің тілін сол дәуірде өмір сүрген барлық түркі тайпаларына ортақ, «диалект тұрғысынан өзгеше жалпы стандартқа сай, эпитафиялық-руналық тіл» деп сипаттайды [2, 7 б.]. Зерттеуші атап өткен түркі тайпаларына ортақ, бір-бірінен диалектісі бойынша ерекшеленетін ежелгі түркі тілі қазіргі түрік тілінде қалыптасқан «Çağdaş Türk Lehceleri» (ауд. қазіргі түрік тілінің диалектілері) лингвистикалық терминдік тіркеспен ұштасатын секілді. Бүгінгі Еуразия континентіндегі бірқатар дербес және дербес емес мемлекеттерде шоғырланған түркілер ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейін қиын қыстау күрделі тарихи кезеңдерді басынан кешірді. Сондықтан қазіргі түрік, қазақ, өзбек, қырғыз, татар және т.б. түркі тілдерінің бастауы болып табылатын ежелгі түркі тілінің қазіргі түркі халықтары тілдерінің қалыптасуына дейін бірнеше кезеңнен өткені табиғи үрдіс, сол сияқты түркі халықтары сөйлеген тілдің тамырының да ежелгі заманға кететіні анық. Ал жазба тілі ежелгі түркі тайпаларына ортақ түркі тілі руналық немесе орхон-енисей

алфавитіне сүйенді. ХХ ғасырдың екінші жартысының өзінде И. Батманов «...Енисей ескерткіштерінің әріптердің едәуір архаикалық әртүрлілігін, ал Орхон ескерткіштерінің әріптердің біршама кейінгі әртүрлілігін көрсететіндігімен байланысты стилистикалық айырмашылықтар ғана олардың екі жүз жылға жуық уақыт бойы дамыған бейнесімен сипатталады» [3, 16 б.] (ауд. - А.М.) деп, енисей мен орхон жазуларына тән стилистикалық айырмашылықтарды атап өтті. Ал В. Бартольд бұл ежелгі түркі алфавитінің түркі тіліне, әсіресе ондағы сингармонизм заңдылығына кейіннен пайда болған ұйғыр және араб алфавиттеріне қарағанда әлдеқайда бейім болғанын айтады «...алфавит түркі тіліне, әсіресе сингармонизм заңына өте жақсы бейімделген, осыған байланысты ұйғыр және араб алфавиттеріне қарағанда анағұрлым жетілдірілген болып көрінеді» [4, 6 б.] (ауд. - А.М.). Ал О. Сүлейменов түркі тілінің әдебилігін, құдыреті мен иілімділігіне назар аудара отырып, грамматикалық, сол сияқты лексикалық ерекшеліктеріне тоқталады: «VIII ғасырда Орхон мен Енисей жағалауларында салынған алып стелаларға ойып жазылған жазулар қандай керемет әдеби тілді сақтап қалды! Бұл күшті сезімдерді керемет білдіруге және поэтикалық ойдың ең нәзік нюанстарын жеткізуге қабілетті икемді әрі қуатты тіл. ... Ежелгі көшпенділердің тілі тірі түркі тілдеріне айнала отырып, өзінің грамматикалық құрылымы мен лексикалық байлығының барлық сәнімен бүгінгі күнге дейін сақталып келеді!» [5, 41 б.]. Н. Келімбетов ежелгі түркі жазба ескерткіштері туралы сөз қозғағанда, алдымен Орхон ескерткіштерін айтуды жөн көреді: «...Түрік қағанаты (VIII ғасыр) тұсында өмір сүрген Орхон жазба ескерткіштері ойға оралады. Қазір әдебиеттану ғылымында қазақ жазба әдебиетінің алғашқы бастаулары руна жазуымен жазылған осы жәдігерліктерден бастау алған деген пікір айтылып жүр. Бұлар – Түрік қағанатының әскери қолбасшысы Күлтегін батыр, оның ағасы Білге қаған және қағанның кеңесшісі данышпан Тонькөк жайындағы жырлар» [6, 13 б.]. Түркі халықтарына ортақ төл туындылардың негізі саналған бұл жазба ескерткіштер арқылы өскелең ұрпақ ата-бабасының мәдениетімен барынша толық танысты десек артық айтпағандық болар еді. Бұл жазба ескерткіштерден шежірелерді, салт-сана мен тұрмыс-тіршілік элементтерін байқауға болады.

VI ғасырда қалыптаса бастаған Түркі қағанаты VII ғасырдың аяғына таман Шығыста Қытаймен, ал Батыста Византия және Үндістанмен шекаралас болды. Түркі қағанатының бір жағынан ірі өркениеттердің арасында орналасуы, екінші жағынан Батыс пен Шығысты қосып тұрған Ұлы керуен жолының аумағы арқылы өтуі түркі мемлекетінің стратегиялық тұрғыдан да, сол сияқты географиялық жағынан да маңыздылығын арттырды. Тоғыз жолдың торабына айналған қазіргі Қазақстан аумағының Батыс Түркі қағанатының, одан кейін Қарлұқ қағанатының құрамына енуі тек саяси жағынан емес, сонымен қатар экономикалық, әлеуметтік жағынан, әсіресе отырықшылықтың, егін шаруашылығының дамуына, сауданың гүлденуіне, қалалардың салынуына түрткі болды. Қазақстанның Орталық Азияның дала кеңістігінің едәуір бөлігін алып, ғасырлар бойы тек көшпелі халыққа емес, сондай-ақ отырықшы-егін шаруашылығымен айналысқан халықтарға да пана болып, ертеден Батыс пен Шығысты қосатын «көпірдің» де стратегиялық, саяси және экономикалық рөлін ойнауы және т.б. факторлар халықтың дәстүрлі көзқарасының қалыптасуында ерекше рөл атқарды. Зерттеуші К. Торланбаева жорық-шапқыншылықтың жасалуы, жаңа мемлекеттердің құрылуы, халықтардың Ұлы қоныс аударуы, көшпенділердің миграциялық ағымдары және т.с.с. табиғи, саяси, тарихи, экономикалық немесе мәдени үрдістер кез келген мемлекеттің біртұтастығына әсер еткенімен, «...әскери-саяси оқиғалардың ағымында рухани аспект қоғамның мәдени дамуының біртұтас негізі болып қала берді» [7, 99 б.] деп атап көрсетеді. Этнолог Дж. Дреппер өзі жүргізген зерттеу қорытындысына сәйкес, «адам мен қоғамның психофизикалық сипаттамасы тұрып жатқан табиғи-климаттық жағдайлардың әсерінен қалыптасады. Мәселен, солтүстік аймақта тұратын тұрғындардың бойынан суық климатта өмір сүруге лайықты төзімділік пен көнбістіктің (күй талғамаушылық); орталық аймақта

тұратын тұрғындардан қоңыржай климатқа лайықты зияткерліктің, ал оңтүстік аймақ аймақта тұратын тұрғындардан ыстық пен жылы ауа райы жағдайына байланысты наным-сенім мен руханилықтың белгілерін көруге болады» [8, 66 б.] дейді. Қазақ халқында «Ұлы жүзді қолына қауға беріп малға қой, Орта жүзді қамшы беріп дауға қой, Кіші жүзді найза беріп жауға қой» деген сөз бар. Үш жүздің көбіне аймақ-аймақ бойынша шоғырланып орналасқанын ескерсек, бұл асыл сөздің төркіні этнолог-ғалымның тұжырымымен ұштасатын тәрізді. Осындай ауа райының ыстық, суық, қоңыржай температурасында өмір сүрген қазақ халқының дүниетаным, әсіресе ежелгі түркі ескерткіштерінің бір тобы табылған оңтүстік – Талас өңірінде қалыптасқан дәстүрлі көзқарас жергілікті халықтың діни наным-сенімдерінің күштілігімен ерекшеленеді. Қазақстан аумағында өмір сүрген Батыс Түркі қағанатының ежелгі түркілерінде Көкке (аспанға) табыну дәстүрінің әлі күнге дейін сақталғанын зерттеуші Г. Елеуқенова «этностың генетикалық жадының, яғни генетикалық аспектіде есте сақтау қабілетінің күштілігімен, жоғары деңгейімен» түсіндіреді [8, 66 б.]. Ежелгі түркілердің, әсіресе қазіргі Қазақстан аумағын мекендеген түркілердің дәстүрлі көзқарасының қалыптасуына жерінің кең байтақ дала ландшафтында орналасуы, мал шаруашылығымен айналысу, көшпелі өмір салтын ұстану, діни практикамен айналысу және т.с.с. факторлар әсер етті. Сонымен қатар ежелгі түркі өркениетінің, көзқарасының қалыптасуы олардың сақ, ғұндармен тарихи-мәдени байланыстарының болуымен ерекшеленеді. Түркілердің Жаратушы ретінде Көк-Тәңірге құлшылық жасап, жер-су, тау-қырат, аспан денелері, ағаш сияқты табиғат нысандарына тағзым етуі ежелгі Орхон, Енисей немесе Талас ескерткіштерінен бірден байқалады. Мысалы, түркілер Алтайдағы «қасиетті» деп танылған тауларға құлшылық жасаған. Әдебиеттанушы-ғалым М. Бахтин ежелгі халықтардың мифологиясын зерттеп, олардың дәстүрлі көзқарасын сол дәуірдегі «ғарыштық қорқыныш» ұғымына назар аудара отырып зерделеуге болатынын айтады. Мәселен, ғалымның зерттеуіне сәйкес, ежелгі халықтар аумағы жағынан үлкен, қуаты жағынан күшті болып табылатын кез келген объектілерден (жұлдызды аспан, таулар, теңіз болсын) сескенетін болған [9, 37 б.].

Нәтижелер

Ежелгі түркі жазуларындағы дәстүрлі дүниетаным бойынша қарастырылатын ұғымдарға космогониялық, кеңістік, уақыт түсініктері жатады. Білге қағанның түсінігіне сәйкес, дүние пайда болғаннан кейін, адамдардың ішінде алдымен түркілер пайда болды, яғни адамның адамы ретінде Тәңірден – аспаннан көк түркілер жаратылып, адам ұрпақтарын билеуді міндет етіп алды. Ежелгі түркі халқына Аспан – әке болса, Жер (Ұмай) – ана болды, біріншісі екіншісін қуаттандыру арқылы көгеріп, көктеп өрбіді. Ал кеңістікке байланысты көзқарастары адамдық бағалаушылық мазмұнға бай болды, әсіресе ел қағандары Аспанның ұлдары, оның нұрынан жаралғандар ретінде қабылданды. «Адам ұлдарының үстіне отырдым» деген дастан жолы да Тәңірден жаратылған қағанның елін билеуін білдіреді. Ежелгі түркі дүниетанымда «үстіне отырдым» деген ұғым елге қызмет ету емес, бағындыру, одан кейін ел жасау мағынасын білдіреді. Сол сияқты «... тәтті сөздерімен, асыл тастарымен алыс жұрттарды Табғаш халқы соншалықты қызықтырды. Оларға жақын мекендеймін деп тек азғындыққа апаратын білімдерді үйрендің» немесе «тәтті сөздерге, асыл тастарға елігің, сен көп қырыдың» деп, материалдық байлыққа азғындалып, шашырап кеткен түркілерді біріктіріп, көбейтіп, ел жасаған қағанның халқына қалдырған өсиеті тасқа қашалып жазылған ескерткішке айналды. Соншалықты қорғаштауға ұмтылған қаған «Айтар сөзімді мәңгі тасқа қашаттым. Соған қарап біліп жүріңдер, түркі халықтары мен бектері! Таққа жүгінген бектер, сендер адасуға бейімсіңдер! Мен мәңгі тас ескерткіш орнаттым...» деп, қолбасшыларының таққа ұмтылыстарын, дұрыс жолдан таюға бейім болғандарын жырлаған секілді.

«Әке» рөліндегі Тәңір де (немесе аспан), «ана» рөліндегі Ұмай да ежелгі түркілерде қалыптасқан «үштік дүниетанымның» ажырамас бөлігі. «Тәңір-Адам-Жер» концепциясы бойынша соңғысы Жер немесе Жер-Суға да түркілер құлшылық жасап, ежелгі халықтар табиғатта болып жатқан найзағайдың жарқылдауы, жауын-шашынның түсуі, күннің күркіреуі және т.с.с. әр түрлі табиғи құбылыстарды Жаратушының іс-әрекеті, тіпті қуануы немесе қаһарлануы деп қабылдаған. Жер-су Отан немесе территория ретінде келесі жолдардан да орын алады:

Атамыз, бабамыз ұстаған

Жер-су иесіз болмасын деп...

Көгмен жер-суы иесіз қалмасын дедік [10, 87 б.].

Үшінші философиялық-діни көзқарастың аспектісі адам мен оның жаратылысына байланысты айтылады. Мысалы, Күлтегін «Жоғарыда Көк Тәңірі, Төменде қара жер жаралғанда, Екеуінің арасында адам баласы жаралған» деп жырласа, қалыптасқан дүниетаным да «адамның Көк-Тәңірдің қалауымен Көк-бөріден таралғанын» алдыға тартады. Түркілердің пайымдауынша, дүниежүзі мен адамның жаратылысы белгілі бір хронологиялық реттілікпен пайда болған. Алдымен көк аспан, одан кейін қара жер, содан кейін адамзат жаратылып, билеуші ретінде қағандар тағайындалды. Көк аспанды жоғары жаратушы күш ретінде адамдардың (нақты адамның да), қағандардың, қоғамның және елдің тағдырын шешетін Тәңірмен (Тенгри) байланыстырды. Адамды, сол сияқты мемлекетті билейтін қағанды Тәңірі немесе Тәңір тағайындайды. Күлтегін жазба ескерткішіндегі жазу да оған дәлел: «Әлемнің көгінде аспан, астында қоңыр жер пайда болғанда, осы екеуінің арасында адам баласы жаратылды. Адам баласының үстінен менің бабаларым Бұмын қаған мен Истеми қаған билік жүргізді. Таққа отырған олар өз мемлекетін қорғап, Түркі заңдарын шығарып, бекітті». Сол сияқты Білге қағанның да жазба ескерткішінде «Түркі халқы жойылмасын, ел болсын! Әкем Елтеріс қағанды, шешем Елбілге қатыңды Тәңірі төбесіне ұстап, жоғары көтерген екен, мені қаған етіп отырғызған екен», – деп елінің мемлекет болуын тілей отырып, Тәңірдің қағанды тағайындайтынын айтады. Тәуелсіз Қазақстан рәміздерінің бірі – туының негізгі бөлігі көк түспен берілген. Сол сияқты халық арасында тікелей Көк аспанды меңземесе де, әлі де «Тәңір жарылқасын», «Жаратушы Тәңірім», «Тәңірім қолдасын» сияқты ұғымдар араб тілінен енген «Алла», парсы тілінен енген «Құдай» сөзімен алмастырылып қолданылады. Ежелгі түркі көзқарасында негізінен үш құдайдың: Көк Тәңірі, Жер-Су және Ұмай-ананың болғандығын көреміз, олар Тоныкөк құрметіне жасалған ескерткіш мәтінінде былай суреттелген: «Көк Тәңірі, Ұмай (Құдай), қасиетті Жер-су, міне, осылар бізге жеңіс сыйлаған екен». Қазақстанда, тіпті Алтай жақта тұратын түркілердің арасында әлі күнге дейін әйел құдай – әйел мен бала жебеушісі – Ұмай ананы қастерлеп, оған тағзым ететіндер бар. Екінші жағынан, бұл жерде көне түркі мәдениетіндегі «үштік дүниетанымның» (Тәңір, Адам және Жер), сондай-ақ Ұмай ананың «адам» орнындағы рөлін анық байқауға болады. Бұл үштіктің үстем қыры Тәңір немесе Тәңірі – субстанциялық ұғым, сондықтан фетишизмдік, мифологиялық немесе пайғамбарлық емес, кеңістік, нақты айтқанда Көк аспанмен бейнеленген. Көне түркілер дәуірінде қасиетті Жер-Су, Жер, Жерұйық ұғымдарына аса қатты мән берілгені анық. Бұл жерде Ұмай – Жер-Ананың жалпылама атауы. Күлтегіннің үлкен жазуында Ұмай келесі жолдарда орын алады:

Әкем қаған өлгенде

Інім Күлтегін жеті жаста қалды.

Он жаста Ұмай текті шешемнің бағына

Інім Күлтегін ер атанды [10, 90 б.]

Ежелгі түркі философиялық-діни көзқарасының мәңгілік идеясының ажырамас бір бөлігі - Тәңір концептісі. Күлтегіннің кіші жазуы да «Тәңіріде, тәңіріден жаралған Түрк білге

қаған», үлкен жазуы да «Биікте көк Тәңірі, Төменде қара жер жаралғанда» деп алғашқы жолдарын «Тәңір» сөзімен бастайды [11, 171-175 б.]. Жаратушының орны мен маңызы, әсіресе Оның жазғаны мен бұйырғаны туралы сөз қозғалуы барысында келесі жолдарды байқауға болады: Тоныкөкте «Тәңірі былай деген екен: Хан бердім, Ханыңды тастап, бағындың, Бағынғаның үшін басқаға, Тәңірі сені өлімші етті, Түркі халқы қырылды. Өлсіреді, жойылды» [10, 107 б.]; «Әскері үш мың екен, Біз екі мың едік, Соғыстық, Тәңірі жарылқады, жеңдік» [10, б. 110]; Күлтегінде «Көтерген Тәңірі, Ел берген Тәңірі, Түркі халқының атақ-даңқы өшпесін деп, (Мені) қаған (етіп) отырғызған еді» [10, 89 б.]; «Тәңірі жарылқағандықтан, Өзімнің бақытым бар болғандықтан, Қаған отырдым» [10, 81 б.] немесе «Тәңірі қуат берген соң, Әкем қағанның әскері бөрідей бопты, Ілгері-кейін аттанып, жинапты, көтеріпті» [10, 85 б.].

Күлтегінде жаратылыс идеясы «Биікте Көк Тәңірі, Төменде қара жер жаралғанда, Екеуінің арасында адам баласы жаралған. Адам баласы үстіне ата-тегім Бумын қаған, Істемі қаған отырған» [10, 83 б.], «ажал» сияқты концептілер де айтылады: Күлтегіндегі «Түркі халқы: «Қырылайық, жойылайық» – десті, Ажалға жылжи бастады, Көкте түрк тәңірісі» [10, 85 б.]; «Тағдырды Тәңірі жасар, Адам баласы бәрі өлгелі туған» [10, 95 б.]; тағдыр «Тәңірі жарылқағандықтан, Өзімнің бақытым бар болғандықтан, Қаған отырдым» [10, 81 б.]; «Тәңірі қуат берген соң» [10, 85 б.].

Түркілердің философиялық-діни көзқарасындағы «Тәңір-Адам-Жер» концепциясының «адам» концептісінің тағы бір қыры – олардың (түркілердің) еліне деген құрметі, мәселен, өздері құрған мемлекетті «Мәңгі ел» деп атап, оның тұрақтылығы мен қауіпсіздігін жоғары қойды. Қазіргі таңда қазақ елін қайта жаңғырту үшін ұсынылған «Мәңгілік ел» идеясының өзі де, мәні мен мазмұны да тарихымыздың терең қойнауында жатқаны, атап айтқанда, ежелгі Түркі қағанаты тұсындағы үш қағанның кеңесшісі Тоныкөктен бастау алғаны белгілі. Иоллығтегін қағанның «Тұтас түркі елі», Күлтегін қағанның халқының бірлігін сақтау мақсатында Қапаған қағанның басын алып: «Бек ұлдарың құл болды, Пәк қыздарың күң болды. ... Түрік, оғыз бектері, халқы, тыңдаңдар! Биіктен тәңірі баспаса, Төменде жер айналмаса, Түрік халқы, ел-жұртыңды кім қорғайды?» деп, халқына тасқа қашап «өз жолдауын» қалдырған болатын. Жазбаларда ежелгі түркі қағаны «*Барлық сөзімді айтар, Мәңгі тасқа бастым. ... Мен мәңгі тас. Табғаш қағаннан бәдізші алдырдым, жазу жазғыздым. Менің сөзімді бұзбады. Табғаш қағаны ішкі өңірден бәдізшілерін жіберді. Оларға бөлекше мазар салдырдым, Іші-тысына жазу жазғыздым, тас қалаттым. Көңілдегі сөзімді. Он оқ ұлдарына, таттарға дейін, Бұны көріп, біліңдер. Мәңгі тас қалаттым*» [10, 81 б.] деп, «мәңгі тасқа бастым», «мен мәңгі тас», «жазу жазғыздым», «тас қалаттым» және «мәңгі тас қалаттым» деп түркі халқына жолдаған өсиетінің мақсаты да тасқа қашалып жазылуы арқылы мәңгі сақталуында болды. Қазіргі таңдағы «түркі әлемі», «түркі дүниесі», «түркі халықтары», «түркі тілдері» сияқты ұғымдар Күлтегін армандаған біртұтастылық пен бірліктің толығымен болмаса да, біразының жүзеге асқанын көрсетіп отырған сияқты. Түркілердің «Мәңгі тастары» әлі де зерттеушілердің назарын аударып, зерттеу нысанына айналуын жалғастыруда. «Мәңгілік» ұғымының маңыздылығы ежелгі түркілер арасында пайда болған «Мәңгілік ел» (ежелгі түркі жазбаларында «Беңгү ел» – ауд. Мәңгі ел) идеясымен жалғасып, келер ұрпаққа өсиет ретінде қалдырған мұрасының да мәңгілік болуын мақсат еткен түркілер жазуларын тасқа қашап жазған. Күлтегін ежелгі түркі жазуында «Өтүкен қойнауында отырсаң, Мәңгі елдігіңді сақтайсың сен» [10, 81 б.] деп бекер айтылмаса керек. Сонымен мәңгі елді армандаған түркілер мемлекеттің іргетасын мәңгілік етуімен қатар, келер ұрпаққа мәңгіге қалдыру мақсатында өсиетін «мәңгі тастарға» (ежелгі түркі тілінде «Беңгү таш» – ауд. Мәңгі тас) қашап жазған. Қағанат билеушілері үшін тастың мәңгілігі, яғни материалдық тұсы емес, рухани тұсы – тасқа жазылған өсиеттің мәңгілігі маңызды болды.

Қорытынды

Ежелгі түркі жазба ескерткіштеріндегі діни концептілердің ішінде бірқатары қазіргі түркі тілдерінің бірқатарында сақталып, семантикалық өрісіне қарай мағынасы кеңейіп немесе керісінше тарланып қолданылуда. Бұл ескерткіштердегі діни ұғымдардың негізін құрайтын «Тәңір» концептісі алғашқы рет «Аспан», «Көк» деп аударылып, бірқатар еңбектерде әлі де сол күйінде қалған. Алайда бұл жазба еңбектермен танысу мен оларды зерделеу нәтижесінде «Тәңір» ұғымының Жаратушы ретінде, яғни арабтарда «Аллаһ», «Раб», парсыларда «Құдай» ретінде орын алып, ал қазақтарда үшеуінің де қат-ар қолданысын айта аламыз: «Алла сақтасын», «Құдай сақтасын» және «Тәңір сақтасын». Қазақ діни философиясы мен теолингвистикасында «Алла», «Құдай» мен «Тәңір» концептілері бір-бірімен алмасып, «Жаратушы» мағынасында қолданылады. Түркі жазба ескерткіштеріндегі діни концепциясында орын алған Жер-су, Жер ана немесе Ұмай ана да қазірдің өзінде бірқатар түркі қоғамында жердің және «ана мен бала қорғаушысы» ретінде қабылданады. Ежелгі түркі қоғамында Жаратушының мәңгілімен қоса, елдің, тастың да мәңгілігі қарастырылатын, мәселен, «Мәңгі ел», «мәңгі тас», «мәңгі көк тауы» және т.с.с. Сонымен қатар қағанат билігі тұсындағы түркілер адам, оның болмысы, өмірі мен ажалы, өмірге келуі мен кетуі, тағдыры сияқты діни мәселелерге де мән берген.

Қаржыландыру

Бұл жұмыс ҚР БЖҒМ гранттық қаржыландыруымен АР09260492 «Қазақ және үнді халықтарының дәстүрлі дүниетанымындағы рухани негіздер (діни-философиялық синкретизм)» ғылыми жобасы аясында орындалды.

Әдебиеттер тізімі

1. Айдаров Ғ. Білге қаған ескерткішінің тілі / Ғ. Айдаров. – Алматы: Мектеп, 1986. – 182 б.
2. Малов С.Е. Енисейская письменность тюрков / С.Е. Малов. – Москва: Издательство АН СССР, 1952. – 118 с.
3. Батманов И.А. Язык енисейских памятников древнетюркской письменности / И.А. Батманов. – Фрунзе: Изд-во Акад. Наук Киргизск. ССР, 1959. – 220 с.
4. Бартольд В.В. История турецко-монгольских народов. Конспект лекций / В.В. Бартольд. – Ташкент: Казахский высш. педагогич. ин-т, 1928. – 36 с.
5. Сулейменов О. Эссе, публицистика. Стихи, поэмы. Азия / О. Сулейменов. – Алма-Ата: Жалын, 1990. – 592 с.
6. Келімбетов Н. Ежелгі түркі поэзиясы және қазақ әдебиетіндегі дәстүр жалғастығы. Монография / Н. Келімбетов. – Алматы: Ғылым баспасы, 1998. – 116 б.
7. Торланбаева К.У. Синкретизм – основа религиозных воззрений народов Центральной Азии // Материалы международной научной конференции «Роль степных городов в цивилизации номадов», посвященной 10-летнему юбилею г. Астана, 2 июля 2008 г. – Астана, 2008. – 520 с.
8. Елеукунова Г.Ш. Тюркские корни казахской литературы // Общественно-политический литературно-художественный журнал «Евразия». – 2002. – № 1. – С. 64-70.
9. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М.М. Бахтин. – Москва: Художественная литература, 1990. – 543 с.

10. Келімбетов Н. Түркі халықтарының ежелгі әдеби жәдігерліктері: Хрестоматия / Н. Келімбетов. – Алматы: Раритет, 2019. – 904 б.
11. Жолдасбеков М. Орхон ескерткіштерінің мәтіні. Орхонские надписи. Кюльтегин, Билге-Каган и Тоньюкук / М. Жолдасбеков. – Семей: Международный клуб «Абая», 2001. – 252 с.

А.А. Мустафаева

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Функционирование некоторых религиозных концептов в древнетюркских письменных памятниках

Аннотация. Древние и средневековые тюркские памятники, затрагивающие язык, историю, религию, менталитет и другие ключевые вопросы тюркских народов, имеют важное значение в тюркологии. Выгравированные на камне образцы древнетюркского наследия - это целое сокровище, которое еще полностью не изучено. Помимо исторической и археологической ценности этих камней, нет сомнения в том, что они могут предоставить информацию о духовной культуре тюркских народов того времени, включая их образ жизни, обычаи и религиозные верования. В этой статье мы рассмотрим ряд религиозных концептов, существовавших в древнетюркском обществе и являющихся неотъемлемой частью его религиозных верований. По сравнению со средневековыми письменными памятниками, древнетюркские надписи основаны на «вечных камнях» тюркских каганов. Основная цель написания на камнях - передать из поколения в поколение и сохранить данное послание, адресованное тюркским народам. Однако появившиеся трещины на памятниках привели исследователей к разным выводам, а также способствовали формированию нескольких версий переводов. При изучении древнетюркских памятников в казахстанской тюркологии в первую очередь во внимание берутся малая и большая надписи в честь Культегина, а также надпись в честь Тоньюкука. Значимость религии подчеркивается в первых строках двух надписей Культегин кагана, которые начинаются именами Создателя «Тенгри подобный и Тенгри рожденный» и «Когда вверху голубое небо». Следует отметить, что слово «Тенгри», которое также встречается в средневековых тюркских первоисточниках, восходит именно к древнетюркским сочинениям. В исследовании изучаются такие понятия, как Тенгри, Умай, вечность, смерть, натура человечества.

Ключевые слова: тюркский, религия, Тенгри, письменный памятник, концепт, понятие.

A.A. Mustafayeva

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Functioning of some religious concepts in the ancient Turkic written monuments

Abstract. The Ancient and medieval Turkic monuments affecting language, history, religion, mentality, and other key issues of the Turkic peoples have great importance in the Turkic studies. The samples of the ancient Turkic heritage engraved on the stone represents a whole treasure that

has not yet been fully explored. In addition to the historical and archaeological value of these stones, there is no doubt that they can provide information about the spiritual culture of the Turkic peoples of that time, including their way of life, customs, and religious beliefs. The article considers several religious concepts that existed in the ancient Turkic society. They are an integral part of its religious beliefs. Compared to the medieval written monuments, ancient Turkic inscriptions are based on the "eternal stones" of the Turkic kagans. The main purpose of writing on stones is to pass on from generation to generation and preserve this message addressed to the Turkic peoples. However, the cracks that appeared on the sites led researchers to different conclusions, and also contributed to the formation of several versions of the translations. When studying the ancient Turkic monuments in Kazakh Turkology, first of all, the article considers the small and large inscriptions in honor of Kultegin, as well as the inscription in honor of Tonyukuk. The significance of the religion is described in the first lines of the two inscriptions of Kultegin, where the kagan begins with the name of the Creator "Tengri like and Tengri born" and "When the blue sky is above" (in the meaning Tengri). It should be noted that the word "Tengri", which is also found in the medieval Turkic sources, goes back precisely to the ancient Turkic writings. The study examines concepts such as Tengri, Umai, eternity, death, and the nature of humanity.

Keywords: Turkic, religion, Tengri, written monument, concept, meaning

References

1. Ajdarov G. Bilge qagan eskertkishinin tili [The language of the monument to the Bilge Kagan], (Mektep, Almaty, 1986, 182 p.), [in Kazakh].
2. Malov S.E. Enisejskaya pis'mennost' tyurkov [Yenisei written language of the Turks], (Izdatel'stvo AN SSSR, Moscow, 1952, 118 p.), [in Russian].
3. Batmanov I.A. Yazyk enisejskih pamyatnikov drevnetyurkskoj pis'mennosti [Language of the Yenisei monuments of ancient Turkic writing], (Izd-vo Akad. Nauk Kirgizsk SSR, Frunze, 1959, 220 p.), [in Russian].
4. Bartol'd V.V. Istoriya turecko-mongol'skih narodov. Konspekt lekcij [History of the Turkish-Mongolian Peoples. Summary of lectures], (Kazakskij Vyssh. Pedagogich. Int, 1928. – 36 s.), [in Russian].
5. Sulejmenov O. Esse, publicistika. Stihi, poemy. AziYA [Essays, journalism. Poems, poems. AsiYa], (ZHalyn, Alma-Ata, 1990, 592 p.), [in Russian].
6. Kelimbetov N. Ezhelgi turki poeziyasy zhane qazaq adebietindegi dastur zhalgastygy. Monografiya [Ancient Turkic Poetry and Continuity of Traditions in Kazakh Literature. Monograph], (Gylm baspasy, Almaty, 1998, 116 p.), [in Kazakh].
7. Torlanbaeva K.U. Sinkretizm – osnova religioznyh vozzrenij narodov Central'noj Azii. Materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Rol' stepnyh gorodov v civilizacii nomadov», posvyashchennoj 10-letnemu yubileyu g. Astana, 2 iyulya 2008 g [Syncretism - the basis of religious beliefs of the peoples of Central Asia. Materials of the International Scientific Conference "The role of steppe cities in the civilization of the nomads", dedicated to the 10th anniversary of Astana, July 2, 2008.], (Astana, 2008, 520 p.), [in Russian].
8. Eleukenova G.S.H. Tyurkskie korni kazahskoj literatury. Obshchestvenno-politicheskij literaturno-hudozhestvennyj zhurnal Evraziya [The Turkic roots of Kazakh literature. Socio-political literary and art magazine "Eurasia"]. 2002. No. 1. P. 64-70, [in Russian].

9. Bahtin M.M. Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaya kul'tura srednevekov'ya i Rennansa [The Work of François Rabelais and the Popular Culture of the Middle Ages and the Renaissance], (Hudozhestvennaya literatura, Moscow, 1990, 543 p.), [in Russian].
10. Kelimbetov N. Turki halyqtarynyn ezhelgi adebi zhadigerlikteri: Hrestomatiya [Ancient Literary Relics of the Turkic Peoples: A Reader's Handbook], (Raritet, Almaty, 2019, 904 p.), [in Kazakh].
11. Zholdasbekov M. Orhon eskertkisherinin matini. Orhonskie nadpisi. Kyul'-Tegin, Bilge-Kagan i Ton'yukuk. Semej: Mezhdunarodnyj klub «Abaya» [Text of Orkhon monuments. Orkhon inscriptions. Kul-Tegin, Bilge-Kagan and Tonyukuk], 2001. P. 252, [in Kazakh].

Автор туралы мәлімет:

Мустафаева Анар Абдикадиевна – Ph.D., доцент кафедры Ближнего Востока и Южной Азии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Mustafayeva Anar Abdikadieвна – Ph.D., associate professor, Middle East, and South Asia Department, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

M.Sh. Egamberdiyev*, I.Ye. Turgunbayev

Al-Farabi Kazak National University, Almaty, Kazakhstan
*Corresponding author: mirzahan.egamberdiyev@gmail.com

Young Turk Revolution's Influence on the National Liberation Movement of the Kazakh Intellectuals

Abstract. The article deals with the formation of the Young Turk movement, which at the end of its path was able to overthrow Sultan Abdul Hamid II, and its influence on the national liberation movement of the Kazakh intellectuals. Although most studies of the Young Turks, their leaders, adherents, and philosophy are based on secondary sources, memoirs, periodicals, and newspapers should not be overlooked. Economic challenges and modernizing processes that occurred in the Ottoman Empire in the middle of the 19th century contributed to the people's political and cultural awakening. Because of the empire's declining influence because of military setbacks, the concepts of "nation" and "pan-Turkism" began to arise. The Young Turks were the political heirs of the "new Ottomans" at the end of the 19th century. Their resistance was founded on a distinct interpretation of the term "nationalism". Young Turks mostly came from France and other European countries where they received their education. As a result, they were impacted by Western scientific, cultural, and lifestyle standards. Westernization, "pan-Turkism", and modernization were the three pillars of their political agenda. The Young Turk movement came to a logical end in July 1908, when they asked that Sultan Abdul Hamid II reinstate the constitution, which he had destroyed in 1876, and assemble a parliament 32 years after it was established. Following it, the country's political life became more intense, and different reforms began to be implemented, yielding some favorable consequences. Their experience and influence inspired the Kazakh intellectuals to fight for national liberation.

Keywords: Young Turks; revolution; national liberation movement; Kazakh intellectuals; Turkestan.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-139-2-212-223>

Received: 18.11.2021 / Accepted: 08.02.2022

Introduction

The opposition to national notions of unifying all peoples and ethnic groups against the Ottoman Empire under Abdul Hamid II (1876-1909), escalated following the closing of the parliament, which contradicted the philosophy of strengthening the state, is known as the Young Turk movement. The Young Turk movement can be traced back to 1889, when the Ottoman Union Committee, the first political organization, was founded in Istanbul's Medical Academy [1]. Unlike past efforts to overthrow the government, such as Abdulaziz's dethronement, this new organization was founded by medical students, not members of the scientific institution (ulema) or

the army. It was formed as part of the Ottoman Empire's Europeanization efforts in the second half of the 19th century.

Since the Era of Tanzimat, injecting European institutions and technology as a tonic to rejuvenate the decadent Ottoman Empire has been a hot topic in Turkish intellectual circles. The administration achieved this by sending students abroad, bringing in European tutors, and establishing Turkish counterparts in many Western institutions. However, these steps, especially sending students to the West, appeared to pose a risk of importing European ideas and values into Turkey, according to the power classes. *"When these young people who were sent to France were assembled in a resistance, they spoke in Turkish or Arabic languages, and only communicated with their French colleagues about technical subjects, thus avoiding the contamination of European values and beliefs"*, the government had envisioned. Instead of sending Ottoman students abroad for education, Abdul Hamid II wanted to bring European scientists to Turkey to protect them from the *"contaminating power of the values and beliefs of Europe"* [2].

The problem of researching Abdul Hamid II's reign is currently one of the scientific world's turning points. Many people believe that the Ottoman's last representative sought to preserve the state's integrity under pressure from Western powers; others refer to him as the *"Red Sultan"* because of his obvious cruelty toward his people [3]. In this regard, it is possible to accentuate this problem from different angles of the historiographic review. Despite this, historical facts show the opposite. For the Turkish audience, Abdul Hamid II is now a symbol of *"stabilization and the leader of the state's preservation during the transition period"*. Considering the moment of his meeting with the Jadid representative Ismail Gasprinsky (Gaspirali) and sending mudarises to the territory of Central Asia for new-method schools, it can be argued that Abdul Hamid II was the initiator of unity and enlightenment of the Turkic world. Thus, in this article, the goal is set – to reveal the main stages of the influence of the ideas of the Young Turks on the formation of national intelligence in Kazakhstan, by studying the activities of the Jadid mastabas and madrasahs in the region. Furthermore, this article criticizes skeptical theories and methodologies that focus on the negative aspects of Abdul Hamid II's reign, because the political events of the late 19th and early 20th centuries are characterized by the strengthening of imperialist power's colonial policies in general, as well as the confrontation of national liberation movements. Based on the scientific work establishes two main objectives that consistently disclose the essence of the influence of the concept of national identity on the establishment of both a political elite and national intelligence in the future.

Research methods

This article is based on a retrospective analysis of the works of Turkish scholars who studied the issues of confrontation between the Young Turks and Sultan Abdul Hamid II. The archival materials used in the study were tested by the method of the principle of historicism and objectivism.

The historiographic review of the study was the main scientific work of Sh. Mardin, the works of M.Sh. Khanioglu, A.B. Kuran, as well as foreign and domestic studies to identify the prerequisites for the emergence of the Young Turk movement and their influence on the national liberation movement of the Kazakh intelligentsia.

Formation of the Young Turk movement as a factor of national unity

As previously stated, the result of the political maneuvering of Abdul Hamid II and the struggle against colonial pressure from the European colonialists on the territory of Anatolia was the formation of several ideologically-minded movements, among which the Young Turks occupy

a special place. In Turkish literature, the Young Turks were called "*Jön Türkler*", i.e. ideologically inclined to change without taking into account national ideas and reunification with the European world [4]. Their understanding and confrontation against the state policy of Abdul Hamid II were based on a sharp transition to a parliamentary system of government. However, due to the political situation created by the European powers, it was impossible to implement these transformations.

In light of the foregoing, it is necessary to first uncover the reasons for the Young Turks' formation. The explanation for this may be traced back to the emergence of a new breed of intellectuals among the student population. While biological materialism was brought to Ottoman Empire through the positivist notions of textbooks and lecturers, new intellectuals arose, disconnected from the entire belief structure of a deeply religious local community [5]. This mechanism is well underway, as evidenced by the publishing of Bacon's method of scientific knowledge in the Academy's newspaper. When Abdul Hamid II noticed that positivism was growing among students, he attempted to "*Germanize*" the Medical Academy, which had been established according to French principles [6]. Ludwig Buchner's theories, which, like Felix Isnard's, saw religion as a barrier to social change, became very common among students. Since 1885, these students have been the backbone of political resistance to Abdul Hamid II's rule.

The resistance of the Young Turks was often noted for its "*populist*" tone. After completing his studies at Petersburg University, Huseyinzade Ali moved to Istanbul to coordinate the Young Turks at the Medical Academy. The fact that populism and biological materialism lived side by side in providing the ideological forum of Young Turks was no accident [7].

The Ottoman Union Committee was formed on May 21, 1889, by Ibrahim Temo and Ishak Sukuti, which were later joined by Abdullah Zhevdet, Mehmed Reshid, and Hikmet Emin. Initially, the committee was organized as a student organization. It was profoundly influenced by biological materialism and nationalism, which were widespread ideas at the time, notably in most military schools.

Following the creation of the Committee, Ibrahim Temo formed contacts with Ahmed Rıza and Ahmed Verdani, who were in Paris and in Cairo respectively, allowing resistance to extend outside of Turkey [8]. The Committee was discovered using the same cell structure that numerous underground groups used at the time. In the first five years of its life, its actions were very small, consisting primarily of participant discussions. The Committee's name was renamed the Ottoman Committee of Union and Progress in 1894. This reform was brought about by the recommendation of Ahmed Rıza, who was swayed by Auguste Comte's teachings.

Their actions were reported to the government shortly. It then detained the movement's leaders, only to release them after a short time. The distribution of flyers in Istanbul opposing the Armenian Affairs of 1895 was one of the Young Turks' first public activities [9]. As a result, the authorities conducted a comprehensive inquiry and arrested those who were engaged in the flyers distribution as well as those who had contact with the Ahmed Rıza party in Paris. These Young Turks were banished to Ottoman Turkey's Asiatic districts.

Meanwhile, the Young Turk movement, which began as a patchwork of disjointed organizations, evolved into a cohesive resistance force. In Paris, the Young Turk groups from across continental Europe rallied around Ahmed Rıza. Their English colleagues were led by Ali Shefkati. The Young Turks had London in mind as the nucleus of their movement, as evidenced by Ahmed Rıza's interaction with Ali Shefkati and Murad Bey's leaving for London [10]. Following Ali Shefkati Bey's death, Ahmed Rıza decided to gather most of the members of Young Turks in Paris, while Murad Bey traveled to British-ruled Egypt to manage the Young Turk movement there. Due to local constraints, Murad Bey was unable to continue his efforts unimpeded in Egypt, so he moved first to Paris, then to Geneva. There he continued to publish his newspaper, the

"Mizan". There were two branches of the organization, as well as two Young Turk movement leaders. The opposition grew quickly at first, thanks to a positive atmosphere of collaboration between the two branches. The Committee was also able to distribute political flyers and booklets into Turkey, opposing Abdul Hamid II's claimed dictatorship since they had their own printing machine.

The Palace, on the other hand, raised its strain on the movement's main organ, the "Meshveret" ("The Consultation" the newspaper published in Paris in French). The Turkish version of the "Meshveret", which was regarded the Young Turks' "most dangerous newspaper", was closed because of the French government's attempts. Ahmed Rıza had no alternative but to travel to Belgium in the hopes of striking a deal with Lorand, Marxist MP, who eventually agreed to print the "Meshveret" under his supervision. The Belgian government expelled Ahmed Rıza from the country in exchange for the Palace's release of some Armenian revolutionary leaders. Meanwhile, the French government, in response to the French court's protests, permitted Ahmed Rıza to print the Turkish version of "Meshveret" in Paris. As a result, the Committee was once again able to openly propagandize. Despite the double leadership role, the Young Turk movement around Ahmed Rıza wielded more influence in the Committee's decision-making structure. Murad was enraged by Ahmed Rıza's supremacy in the movement, and he sought but failed, to evict the former with the help of his supporters [11].

However, it should be noted that the committee lost its unity. The movement's Paris and Geneva headquarters should not be regarded as two departments of the same organization, but as two distinct organizations with their own cohesion. Sherafeddin Magmumi and his supporters, who were put on the editorial board of "Meshveret" to monitor Ahmed Rıza's activities, created another source of tension within the Paris Young Turk movement, in addition to the Geneva group's resistance to Ahmed Rıza. This was a good situation for the Palace, which had been attempting for a long time to stifle the Young Turk's activities. Ahmed Zhelaleddin Pasha, the Sultan's special agent, traveled to Europe and persuaded Murad to return to Istanbul in exchange for reforms in Turkey after a brief conversation [12]. When the Paris Embassy claimed that all persons involved in the opposition publications would be forgiven by the Sultan, the Young Turk movement was thrown into disarray. The Geneva department was closed soon after. The group headed by Magmumi inside the Paris department also left the movement.

The common perception is that these conflicts are a struggle between the materialists and traditionalists. However, since this point of view only represents a portion of the issue, it is easily refuted. To begin with, the Young Turks who left the movement were far from "traditionalists" in the usual sense of the word. Even if they were, Kadri Hodja and other ulema members who moved to Paris to cooperate with Ahmed Rıza could not be said to be the same. Second, it was believed that the publication of Aristide's article took the movement to the verge of disintegration. During the 1897th Ottoman-Greek war, Arisitidi, an Ottoman citizen of Greek descent, published a pro-Greek post [13]. It is an unjustified exaggeration to attribute the secessions to this single incident.

The Young Turk movement's problems can be understood as a leadership battle within the Committee, notwithstanding the importance of the above two aspects. The military, which provided the majority of the Young Turks' backing, was also impacted by the movement's crisis. The military's lack of sympathy for the Young Turks was increased by the Ottoman army's triumph in the Greco-Turkish war, as well as the Palace's successful use of this card. The only positive achievements during this period were Ibrahim Temo's effective attempts to establish similar branches in the Balkans and organize the resistance in that territory against Abdul Hamid II.

Despite the whole situation with all secessions, Ahmed Rıza continued his struggle [14]. Meanwhile, Abdullah Zhevdet left Tripoli, where he had been exiled, and traveled to Paris via

Marseilles to join Ahmed Rıza. With the assistance of the Committee, Itshak Sukuti was able to flee Rhodes and join the Young Turks in Europe. Abdullah Zhevdet and Itshak Sukuti told Ahmed Zhelaeddin Pasha that they would stop fighting for another three months if the Palace agreed to reforms and the release of 78 conspirators who plotted an unsuccessful assassination attempt on the Sultan's life. In the summer of 1897, the Young Turks demanded these conditions from the government in Contraxeville [15].

After five months, Itshak Sukuti, Tunalı Hilmi, and Abdullah Zhevdet came to Geneva to reorganize the disjointed Young Turk groups. Thanks to funds raised from Abdul Hamid II under the allocation system for students, the same trio began publishing a newspaper, the "*Osmanlı*", on December 1, 1897. Yıldız, on the other hand, believed that the Young Turks had broken their pledge and objected to the publication of the "*Osmanlı*". Despite Abdul Hamid II's complaints, the Young Turks accused the Sultan of treachery and continued to circulate "*Osmanlı*".

Under the pressures, Ahmed Rıza was forced to recognize the "*Osmanlı*" as the Young Turk movement's main organ. He made the decision to close the Turkish version of the "*Meshveret*". However, stopping publishing his works in the "*Osmanlı*" showed that Ahmed Rıza was having difficulties in building a relationship with the new department in Geneva. Because the editorial staff of the "*Osmanlı*" was made up of adherents of biological materialism, the discord within the Young Turks movements must be linked to a political battle for the leadership. After the beginning of 1899, Geneva became the focal point of the Young Turk movement. Meanwhile, two newspapers supporting the Geneva group were released, one in Bucharest and the other in Cairo [16].

After just a month of publishing, the "*Osmanlı*" ran into severe problems. To begin with, Abdullah Zhevdet, Itshak Sukuti and Tunalı Hilmi have reached a deal with the Palace in exchange for a lifetime pension from the opposition. However, the Palace soon discovered that these Young Turk leaders were already against the Sultan. As a result, fresh talks between the Palace and the trio began. During the discussions, the Palace was unable to recognize both the exile's pardon and the payment, requested by the Young Turks, to end their opposition. The Sultan's offer to assign them to Ottoman embassies in Europe was turned down by the Young Turks. As a result, no compromise could be reached. The Palace is now adamant to reduce the Young Turks' stipends, which have been used to support the Sultan's opposition [17]. Tunalı Hilmi Bey visited European capitals in the hopes of collecting donations for the Young Turk movement, which was crippled by financial difficulties. However, both his and Sukuti's attempts in Germany were in vain. The Cairo department was also on the verge of closure due to financial difficulties. In addition to these negative circumstances, the Swiss government has warned the leaders of Young Turks leaders to keep their attacks on the Palace to a minimum. Otherwise, they were threatened with deportation from the country. In a final attempt to extort funds from the Sultan, Abdullah Zhevdet, aided by his partner Mustafa Rahmi, attempted to blackmail Yıldız by convincing the Palace that a committee had been formed with an eye to replacing Abdul Hamid II with his brother Reshad. In Geneva, the Young Turks agreed to resume negotiations with Abdul Hamid II. The government decided to disperse offices to the Young Turks as a way of buying their sympathy and commitment after some haggling. Abdullah Zhevdet was assigned as the embassy doctor in Vienna and Itshak Sukuti was sent to Rome. Tunalı Hilmi and Halil Muvaffak, members of the Geneva department, were also assigned to Ottoman delegations in other countries. The Young Turks promised not to publish any materials about political exiles as part of this final agreement.

The Young Turks approved the closure of the "*Osmanlı*" with this agreement. The articles, nevertheless, proceeded to be published under Albert Karlen's editorship. The "*Osmanlı*" was being issued on Abdullah Zhevdet's orders by Edhem Rukhi, who was a retired doctor and political exile. It should be noted, nevertheless, that the Young Turks who stayed active in Geneva

were only those who were never interested in the Young Turk movement's decision-making positions, such as Lieutenant Fevzi, Akil Mukhtar, Abdurrahman Bedirkhan and Burkhan Bakhaeddin.

While the Geneva group managed to survive, it was assumed that Ahmed Riza, who had harshly condemned those members of the Young Turk movement who had compromised and accepted the Palace's requirements, was projected to grow in popularity in the movement. However, an abrupt turn of events prevented this from happening. Mahmud Pasha, the Sultan's sister's husband, came to Europe with his two sons and declared his intention to be a member of the Young Turk movement. While the government was concerned about royalty rebelling against the Sultan by entering the ranks of the Young Turk resistance, Mahmud Pasha as well as those who entered the movement with him agreed to help the Young Turk departments with publications and money. Therefore, the "*Osmanli*" continued to be published.

When Mahmud Pasha and his sons arrived in Europe, they avoided getting involved in the Young Turk movement's leadership battle between the Paris and Geneva departments. Ahmed Riza was soon embroiled in a conflict with the Geneva department, which had managed to arrange itself for the 3rd time since 1896th year. Because they were unable to operate effectively in Geneva, the Young Turks agreed to relocate to London, where the "*Osmanli*" have been published, but later to Folkestone.

Development of the activities of the Young Turk movement and their impact on the national intelligentsia of Kazakhstan at the beginning of the 20th century

Until 1902nd year, the Committee maintained its life by publishing the newspaper. In 1902, an initiative has been taken to bring together the weak and divided Young Turks in Europe for a Congress, with the aim of deciding the future direction of their resistance to the current government.

Mahmud Pasha and his supporters won the majority in the Congress election, securing control of the Young Turk's main organ, the "*Osmanli*". Underneath the name of the Committee of Ottoman Freedom lovers, the Young Turks who dominated a majority in the Congress became more officially organized. This community, led by Ismail Kemal, planned a rebellion against Abdul Hamid II with the active involvement of Rezhop Pasha [18]. The invasion of the Palace was too fantastical to be carried out. It's also worth noting that Mahmud Pasha's majority had little unity and was made up of loosely linked teams with widely divergent ideologies and methods. This was a key factor in the Young Turks' inability to reach an agreement on their goals. Therefore, the Armenians stopped supporting the campaign. Greek revolutionaries were far too inexperienced to be considered a reliable source of help and assistance. Only Ismail Kemal Bey and the Albanian nationalists kept maintaining the Young Turks' Mahmud Pasha squad. With all of this in mind, it can be concluded that the group supporting Ahmed Riza was a more cohesive community with greater clout and power than Mahmud Pasha's group [19].

Following the failed coup d'état, the Mahmud Pasha group's strength waned even further. Under the auspices of the Committee of Ottoman Freedomlovers, the newspaper stopped publication.

The Geneva department of the Young Turks gradually faded into obscurity after losing its main propaganda tool. The Ottoman Union and Reform Committee, on the other hand, looked more like anarchists than the Young Turks. In a nutshell, the Committee was a tiny part of the Young Turk movement.

Meanwhile, Ahmed Riza and his supporters reclaimed control of the Young Turk movement. They founded a new organization called the Committee of Ottoman Progress and

Union and received a lot of support from the Ottoman Empire's Young Turk departments. The Committee of Ottoman Progress and Union teamed up with the Ottoman Freedom Committee, which was established by Macedonian Young military leaders in 1907 [20]. As a result of this fusion, the military took control of the Young Turk movement.

In 1908, Macedonia's resistance to Abdul Hamid II gained significant traction. Despite professing devotion to the Paris Committee of Progress and Union, the Macedonian military commanders did not obey the latter's orders and instead devised their own plans to depose Abdul Hamid II. In May, the Salonika Young Turks emerged from the underground, distributing flyers to European consulates in Macedonia. The Young Turks expressed their discontent with the government in these flyers. They also killed Shemsi Pasha, who was sent by Abdul Hamid II against the rebels to put down the uprising. Osman Pasha, another loyal representative of the government, was kidnapped. The Palace had no option but to capitulate. On July 24, 1908, the Abdul Hamid II's irade proclaimed the Constitution's grant. It brought the Young Turks' 32-year-old dream to reality.

Young Turks' ideology strongly influenced the internal national policy of Russia, causing anxiety among local authorities. The February revolution, as well as subsequent changes in state government, served as a stimulus for the development of Turkestan's national liberation notion.

Initially, followers of these principles acted through the Cadet Party in the country's political life. On October 12, 1905, the Constitutional Democratic Party (CD) was created. It was also known as "*the People's Freedom Party*" and was Russia's first official opposition party.

The Cadets were used by the Provisional Government to administer its activities in the Steppe Territory and Turkestan. As a result, in March 1917, Alikhan Bokeikhanov was elected to the Cadet Party's Central Committee, and Mukhamedzhan Tynyshpayev and Mustafa Shokay were elected to the Provisional Government's Turkestan Committee. The Cadet Party, on the other hand, had no intention of providing ethnic autonomy to regions. As a result, there was a separation between participants of the Kazakh intelligentsia and the Cadet party. The Cadets were initially suspected of adhering to tsarist policies by intelligentsia, and their suspicions were justified. The Cadets simply asserted cultural autonomy, not national autonomy, or federalism in Russia as a whole. The Turkestan people's degree of development, in their perspective, did not allow them to achieve autonomy. As a result of these conclusions, the Kazakh intelligentsia, including Alikhan Bokeikhanov, left the party.

The formation of a political organization that would protect the people's interests was a natural outgrowth of these events. It was the "*Shura-i-Islami*" party, founded in Tashkent in March 1917. The party's major backbone was made up of Jadids and Kazakh intellectuals. And, though Jadidism began with an emphasis on enlightenment, it subsequently became increasingly politicized, laying the groundwork for the establishment of national ideologies [21]. The Jadids were inspired by the Young Turks, who had succeeded in establishing a constitution in the Ottoman Empire. At the same time, the Jadids avoided a strong sense of nationalism and attempted to develop bridges with the Russians, giving an account of their activities.

The first Muslim congress is held by the party in April 1917. It investigated the question of establishing autonomous regions in Russia with equal rights. However, the "*Shura-i-Islami*" party gained 11 places out of 112 in the Tashkent Duma elections in July, while the "*Shura-i-Ulema*" party, which is conservative and promotes Islamic interests, got 72 places [22].

This demonstrated that the people wanted to maintain the traditional society and were hostile to modernization. In turn, the parties did not demand that Russia grant them sovereignty. The major purpose was to gain independence. Turkestan was not quite ready to secede from Russia and become an independent state at the time [23].

Mustafa Shokay, a founding member of the “*Shura-i-Islami*” party, collaborated closely with the “*Alash*” party. Members of this party believed in the unity of Kazakhs and their right to self-determination. The question of Kazakh area autonomy was discussed in the first All-Kazakh Congress, which took place in Orenburg from July 21 to July 28. M. Dulatov and A. Baitursynov supported the foundation of an autonomous state, whereas A. Bokeikhanov supported Kazakh autonomy within federal Russia. The issues of confiscation of Kazakh lands and liberation from the colonial regime were also highlighted. They fought for Kazakh unity, attempting to find the best principles of government for the Kazakhs. Members of the party, for example, urged the government not to transfer land to private ownership and sought to separate the church from the state. However, because the party’s members and supporters were mostly intellectual and upper-class citizens, it had few supporters. As a result, the party attempted to enlist the help of representatives from other nationalities.

The establishment of the Turkestan (Kokand) autonomy was the culmination of the national liberation movement. The IV Muslim Congress was held in Kokand at the end of November 1917, and the foundation of Turkestan autonomy was announced. The Provisional People’s Council and Provisional Government were formed. M. Tynyshpayev became the government’s chairman, but he was only in the workplace for a short time before being replaced by Mustafa Shokay. He believed that Turkestan autonomy could not exist outside of the Russian Federation because the new state would be vulnerable to external enemies.

However, the disagreement between the Jadids and the Kadimists, as well as the lack of a unified vision, resulted in a political crisis. M. Shokay’s refusal to recognize Soviet power marked the end of an era of autonomy. The Turkestan autonomy was destroyed by the Bolsheviks after only three months.

Lack of cadres, political experience, differences of opinion among members of political currents, and poor organization could not be compensated for by drawing inspiration from other people’s movements, such as the Young Turks. All of this combined to prevent the Kazakh intelligentsia’s plans from being implemented.

Conclusion

To summarize, the main reason that prompted the Young Turks to take an opposing stance against the government was not political or democratic, but ideological. The Ottoman Empire became unstable due to economic and political crises in the late 19th century. Interreligious, interethnic strife in the country reached a peak and this became a catalyst for the birth of the Young Turk movement, which mainly consisted of people who received a Western education. The Young Turks were intellectuals who tried to distance themselves from religions and ossified beliefs by focusing on science, facts, and materialistic notions. As time went, they got more politicized, publicly criticizing Abdul Hamid II’s government and aligning themselves with the opposition. After that, both politically and ideologically, its composition becomes extremely diverse. They are solely linked by a shared goal: to depose the current government. Even though the Young Turks had no long-term plans for what to do once that goal was achieved, they were part of a series of revolutionary movements in the early 20th century that influenced Turkey’s later history.

The Jadids, who formed the backbone of Kazakhstan’s national intelligentsia and became the basis of Turkestan’s cultural uprising, were influenced by the Young Turk revolution’s activities and outcomes. Internal friction between reformers and traditional community members, as well as a lack of a shared point of view, resulted in a disastrous outcome.

References

1. Mağmumi Ş. Tohum ve Semereleri. Meşveret. – 1896. – No. 6. – P. 3.
2. TSA. № 1518-I/XIX Century
3. Сибгатуллина А.Т. Султан Абдулхамид II в фотоматериалах, документах и воспоминаниях // Восточный архив – 2011. – № 1(23). – С. 42.
4. Kuran A.B. İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler. – Istanbul: Kaynak Yayınları, 2000. – 23 p.
5. Mardin S. The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas. – Princeton, New York: Princeton University Press, 1962. – 213 p.
6. Sağlam T.S. Gülhanenin Tarihçesinden Bir Kısım. Askeri Tıp Mecmuası. – 1927. – No. 9. – P. 260-267.
7. Westwood J.N. Endurance and Endeavour: Russian History. – London, 1973. – 119-147 p.
8. Imhoff Z.D. Die entstehung und der zweck des komitees für einheit und Fortschritt. Die Welt des Islams. – 1913. – No. 3-4. – P. 172.
9. Temo I. İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidematı Vataniye ve İnkılâbı Millîye Dair Hatıratım / I. Temo. – Mecidiye, 1939. – 48 p.
10. LBA.K. 303-3/102-(3).
11. Hanioglu M. Ş. Genesis of the Young Turk Revolution of 1908. Osmanlı araştırmaları. – 1982. – No. 3. – P. 284.
12. Murad M. Mücadele-i Milliye: Gurbet Ve Avdet Devirleri. – Istanbul, 1908. – 231-236 p.
13. Umid G. Illusions et Realites. Meşveret Supplement Français. – 1897. – No. 35. – P. 2.
14. Rıza A. İfade-i Mahsusa. Meşveret. – 1897. – No. 24. – P. 1.
15. Cevdet A. Ahmed Rıza Bey'e Açık Mektub. – Istanbul, 1912. – 37 p.
16. BBA-Yıldız Perakende, 17L131, №1199
17. BBA-BEO Hariciye Giden, 185-5/41-1299/121182
18. Kemal I. The Memoirs of Ismail Kemal Bey. – London: Constable, 1920. – 308-319 p.
19. BBA-BEO/Hariciye Giden, 186-5/42-106/136297
20. İТМК-I №386. P. 37
21. Калимуллин Р. Модернизированный джадидизм в России / Р. Калимуллин. – Уфа: БГПУ, 2011. – 20 с.
22. Халид А. Туркестан в 1917–1922 годах: борьба за власть на окраине России // Трагедия великой державы: национальный вопрос и распад Советского Союза / А. Халид. – Москва: 2005. – 198 с.
23. Чокаев М. Отрывки из воспоминаний о 17 годе / М. Чокаев. – Токио: 2001. – 13 с.

М.Ш. Эгамбердиев, І.Е. Тұрғынбаев

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Жас Түрік революциясының қазақ зиялыларының ұлт-азаттық қозғалысына әсері

Аңдатпа. Мақалада сұлтан Абдул-Хамид II-нің билігін құлатып, басқару жүйесін өзгертуге бет бұрған жас түрік қозғалысының қалыптасуы мен оның қазақ зиялыларының ұлт-азаттық қозғалысына ықпалы қарастырылады. Жас түріктер, олардың көсемдері, жақтастары мен философиясы туралы зерттеулердің басым бөлігі қосалқы дереккөздерге негізделгенімен, естеліктер, мерзімді басылымдар мен газеттер назардан тыс қалмау керек. 19 ғасырдың ортасында Осман империясында орын алған экономикалық қиыншылықтар

мен модернизация процестері халықтың саяси және мәдени оянуына ықпал етті. Әскери сәтсіздіктерге байланысты империяның ықпалының құлауы нәтижесінде “ұлт” және “пантүркизм” ұғымдары пайда бола бастады. Жас түріктер 19 ғасырдың аяғындағы “жаңа османлылардың” саяси мұрагерлері болды. Олардың қарсылығы “ұлтшылдық” терминін ерекше түсінігіне негізделген. Жас түріктер, негізінен, Франциядан және басқа да Еуропа елдерінен келді, сол жерлерде білім алды. Соның салдарынан оларға Батыстың ғылыми, мәдени стандарттары мен өмірлік көзқарастары әсер етті. Батыстандыру, пантүркизм және модернизация олардың саяси тұғырнамасының үш тұғыры болды. Жас түрік қозғалысы 1908 жылы шілдеде сұлтан Абдул Хамид II-ден 1876 жылы өзі күшін жойған конституцияны қалпына келтіруді және ол құрылғаннан кейін 32 жылдан кейін парламентті жинауды талап етіп, қисынды қорытындыға келді. Осыдан кейін елдің саяси өмірі шиеленісіп, белгілі бір қолайлы нәтижелермен түрлі реформалар жүргізіле бастады. Олардың тәжірибесі мен ықпалы қазақ зиялыларын отаршылдық режиміне қарсы ұлт-азаттық күреске шабыттандырды.

Түйін сөздер: жас түріктер; революция; ұлт-азаттық қозғалыс; қазақ зиялылары; Түркістан.

М.Ш. Эгамбердиев, И.Е. Тургунбаев

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Влияние младотурецкой революции на национально-освободительное движение казахской интеллигенции

Аннотация. В статье рассматривается формирование младотурецкого движения, которое в конце своего пути смогло свергнуть султана Абдул-Хамида II, и его влияние на национально-освободительное движение казахской интеллигенции. Хотя большинство исследований о младотурках, их лидерах, сторонниках и их философии основаны на вторичных источниках, нельзя упускать из виду мемуары, периодические издания и газеты. Экономические проблемы и модернизационные процессы, произошедшие в Османской империи в середине XIX века, способствовали политическому и культурному пробуждению народа. В результате снижения влияния империи из-за военных неудач начинают возникать концепции “нации” и “пантюркизма”. Младотурки были политическими наследниками “новых османов” в конце XIX века. Их сопротивление было основано на особой интерпретации термина “национализм”. Младотурки в основном приехали из Франции и других европейских стран, где они получили образование, на них повлияли западные научные, культурные стандарты и их образ жизни. Вестернизация, “пантюркизм” и модернизация были тремя столпами их политической платформы. Движение младотурков подошло к логическому завершению в июле 1908 года, когда они потребовали, чтобы султан Абдул-Хамид II восстановил конституцию, которую он отменил в 1876 году, и собрал парламент через 32 года после его создания. После этого политическая жизнь страны стала более интенсивной и стали проводиться различные реформы, давшие определенные благоприятные результаты. Их опыт и влияние вдохновили казахских интеллектуалов на борьбу за национальное освобождение от колониального режима.

Ключевые слова: младотурки; революция; национально-освободительное движение; казахская интеллигенция; Туркестан.

References

1. Mağmumi Ş. Tohum ve Semereleri. Meşveret [Seeds and Seedlings. Consultation]. 1896. No. 6. P. 3, [in Turkish].
2. TSA. № 1518-I/XIX Century
3. Sibgatullina A.T. Sultan Abdulkhamid II v fotomaterialakh, dokumentakh i vospominaniyakh. Vostochnyi arkhiv [Sultan Abdul Hamid II in photographs, documents and memoirs. Eastern Archive №1(23)]. 2011. No. 1 (23). P. 42, [in Russian],
4. Kuran A.B. İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler [Our History of the Revolution and the Young Turks] (Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, 23 p.). [in Turkish]
5. Mardin S. The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas (Princeton University Press, Princeton, N. J., 1962, 231 p.).
6. Sağlam T.S. Gülhanenin Tarihçesinden Bir Kısım. Askeri Tıp Mecmuası [A Part from the History of Gulhane. Military Medical Journal]. 1927. No. 9. P. 260-267, [in Turkish].
7. Westwood J.N. Endurance and Endeavour: Russian History. London, 1973, 119-147 p.
8. Imhoff Z.D. Die entstehung und der zweck des komitees für einheit und fortschritt. Die Welt des Islams [The creation and purpose of the Committee for Unity and Progress. International Journal for the Study of Modern Islam, №3-4]. 1913. No. 3-4. P. 172. [in German].
9. Temo I. İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidematı Vataniye ve İnkılâbı Millîye Dair Hatıratım [The Formation of the Committee of Union and Association of Progress, My Remembrance of the Patriotic and the National Revolution] (Mecidiye, 1939, 48 p.), [in Turkish].
10. LBA.K. 303-3/102-(3).
11. Hanioglu M. Ş. Genesis of the Young Turk Revolution of 1908. Osmanlı araştırmaları [The journal of ottoman studies]. 1982. No. 3. P. 284, [in Turkish].
12. Murad M. Mücadele-i Milliye: Gurbet Ve Avdet Devirleri [National Movement: Periods of Struggle and Avenging], İstanbul, 1908, P. 231-236, [in Turkish].
13. Umid G. Illusions et Realites. Mechveret Supplement Français [Illusions and Realities. French Version of Consultation]. 1897. No. 35. P. 2, [in French].
14. Rıza A. İfade-i Mahsusa. Meşveret [Special Expression. Consultation]. 1897. No. 24. P. 1, [in Turkish].
15. Cevdet A. Ahmed Rıza Bey'e Açık Mektub [Open letter to Akhmed Rıza Bey]. (İstanbul, 1912. 37 p.), [in Turkish].
16. BBA-Yıldız Perakende, 17L131, №1199
17. BBA-BEO Hariciye Giden, 185-5/41-1299/121182
18. Kemal I. The Memoirs of Ismail Kemal Bey (Constable, London, 1920. P. 319.
19. BBA-BEO/Hariciye Giden, 186-5/42-106/136297
20. İTMK-I №386. P. 37
21. Kalimullin R. Modernizirovannyi dzhadidizm v Rossii [Modernized jadidism in Russia], (BGPU, Ufa, 2011, 20 p.), [in Russian].
22. Khalid A. Turkestan v 1917–1922 godah: borba za vlast na okraine Rossii. Tragediya velikoy derzhavy: natsionalnyi vopros I raspad Sovetskogo Soyuzu [Turkestan in 1917-1922: the struggle for power on the outskirts of Russia Tragedy of a great Power: the national question and the collapse of the Soviet Union] (Moscow, 2005, 198 p.), [in Russian].
23. Chokayev M. Otryvki iz vospominanii o 17 gode [Excerpts from memories of the 17th year] (Tokyo, 2001, 13 p.), [in Russian].

Information about authors:

Egamberdiyev Mirzahan Sharipbayuly – Candidate of Historical Sciences, The head of the Department, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh University, Oriental Faculty, Department of Turksoy, Almaty, Kazakhstan.

Turgunbayev Izbassar Yerlanuly – Ph.D. student, Al-Farabi Kazakh University, Oriental Faculty, Department of TURKSOY, Almaty, Kazakhstan.

Эгамбердиев Мырзахан Шәріпбайұлы – т.ғ.к., кафедра меңгерушісі, доцент, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, шығыстану факультеті, ТҮРІКСОЙ кафедрасы, Алматы, Қазақстан.

Тұрғынбаев Ізбасар Ерланұлы – Ph.D. докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, шығыстану факультеті, ТҮРІКСОЙ кафедрасы, Алматы, Қазақстан.

Редактор: **Р.А. Нуртазина**

Журнал менеджері: **А.А. Тубышева**

Компьютерде беттеген: **Д.А. Елешева**

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы.
Саяси ғылымдар. Аймақтану. Шығыстану. Түркітану сериясы.
- 2022. - 2(139). - Нұр-Сұлтан: ЕҰУ. 224 б.
Шартты 12,5 б.т. Таралымы - 10 дана
Басуға қол қойылды: 16.06.2022

Ашық қолданудағы электрондық нұсқа: [http:// bulpolit.enu.kz](http://bulpolit.enu.kz)
Авторларға арналған нұсқаулықтар, публикациялық этика журнал сайтында берілген:
<http:// bulpolit.enu.kz>

Мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекен-жайы: 010008, Нұр-Сұлтан қ., Сатпаев көшесі, 2
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-410)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды